

RIZICI I BEZBJEDNOSNE PRIJETNJE...

RIZICI I BEZBJEDNOSNE PRIJETNJE...

– ZBORNİK RADOVA –

ISBN 978-99955-22-98-8

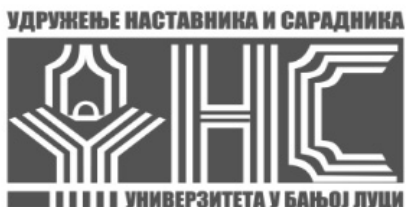
9 789995 522988

Banja Luka, 2015.

RIZICI I BEZBJEDNOSNE PRIJETNJE...

– ZBORNIK RADOVA –

Priredio:
Braco Kovačević

Banja Luka
2015.

Rizici i bezbjednosne prijetnje

Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa

Izdavač

Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci,
Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i
kriminološka istraživanja, Banja Luka, Udruženje Sport za sve, Banja Luka,
Fakultet za poslovni i industrijski menadžment, Univerzitet Union, Beograd, Centar za bezbjednosna,
sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore Defendologija, Nikšić

Za izdavača

Prof. dr Duško Vejnović
Prof. dr Vladimir Stojanović
Prof. dr Milija Bogosavac
Mr Slavko Milić

Glavni i odgovorni urednik

Prof. dr Duško Vejnović
Prof. dr Vladimir Stojanović

Naučni odbor: Prof. dr Duško Vejnović, prof. dr Braco Kovačević, akademik prof. dr Ivo Cvitković, akademik prof. dr Slavo Kukić (Mostar, Bosna i Hercegovina), akademik prof. dr Miodrag Simović, prof. dr Vaso Bojanić, prof. dr Petar Kunić, prof. dr Mirko Gojić (Zagreb, Hrvatska), prof. dr Želimir Kešetović (Beograd, Srbija), mr Slavko Milić (Nikšić, Crna Gora), Prof dr Neven Brandt (Ljubljana, Slovenija), dr Marijan Đurovski (Skoplje, Makedonija), Aleksandar Gronski (Ilinsk, Bjelorusija).

Recenzentski odbor: Prof. dr Rade Biočanin (Novi Pazar, Srbija), prof. dr Boro Tramošljanin, prof. dr Miodrag Romić, prof. dr Ostoja Barašin, prof. dr Neven Brandt (Ljubljana, Slovenija), prof. dr Nevzet Veladžić (Bihać, Bosna i Hercegovina), dr Velibor Lalić, dr Irina Kovačević, prof. dr Želimir Kešetović (Beograd, Srbija), prof. dr Dželal Ibraković (Sarajevo, Bosna i Hercegovina), prof. dr Lev Kreft (Ljubljana, Slovenija), prof. dr Ljubiša Mitrović (Niš, Srbija), prof. dr Zoran Milošević (Beograd, Srbija), prof. dr Ostoja Đukić.

Štampa

Atlantik, Banja Luka,

Za štampariju

Berislav Vuković

Uredništvo i administracija

Srpska ulica 63, 78 000 Banja Luka, Republika Srpska - Bosna i Hercegovina
telefon/faks 051/309-470

e-mail: defendo@blic.net; www.defendologija.com; www.defendologija-banjaluka.com

Prevod

Dreno Željковиć, Radnički univerzitet Banja Luka

Tiraž

200 primjeraka

Zbornik radova *Rizici i bezbjednosne prijetnje* posvećen je međunarodnom naučnom skupu *Rizici, izazovi i bezbjednosne prijetnje sa težištem na Republiku Srpsku i Bosnu i Hercegovinu* koji je održan u Banja Luci 10-11.12.2015. godine.

PREDGOVOR

Veliki bezbjednosni rizik i prijetnja je radikalizacija manjinskih grupa i evropskih građana koja može imati ozbiljan razorni uticaj na evropska društva, interkulturalnosti i evropske integracije

Poštovani čitaoci, uvaženi ljubitelji nauke, obrazovanja i pisane riječi, pred vama, nama je Zbornik radova **Rizici i bezbjednosne prijetnje** koji je rezultat međunarodnog naučnog skupa na temu Rizici i izazovi bezbjednosnih prijetnji sa težištem na Republiku Srpsku i Bosnu i Hercegovinu održanog 10-11.12.2015. godine u Banjoj Luci u organizaciji Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci, Evropskog defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka, Udruženje Sport za sve, Banja Luka, Fakulteta za poslovni i industrijski menadžment, Univerziteta Union, Beograd i Centra za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore „Defendologija“ Nikšić. Puno organizatora, puno autora, puno koautora, veliki interes za ovaj ozbiljan međunarodni, društveni, državni, a iznad svega ljudski problem, problem bezbjednosti ljudi, potreba za mirom i sve druge civilizacijske vrijednosti **usmjerile su naše cijenjene autore, da između ostalih, ponude, obrazlože, osvjetle slijedeće teme:** Rizici i bezbjednosne prijetnje, Geopolitička budućnost i globalna bezbjednost, Političko i ekonomsko nasilje neoimperijalizma, Bezbjednosni rizici neoliberalne države, Izbjeglička ili migrantska kriza u Evropi, Terorizam, bezbjednosne implikacije i izazovi, Migrantska kriza i novi izazovi bezbednosti, Uticaj globalnih institucija moći na suverenitet nacionalnih država, Izazovi suvereniteta, Rasizam i nacionalizam kao prijetnje liberalizmu i demokratiji, Bezbjednosna uloga civilnog društva – akteri i promotori, Geopolitika vode i bezbjednosne prijetnje, Tri modela kulturne globalizacije, Religija i rizici, Uticaj globalizacije na prirodu rata, Dominacija bankarskih sistema i njihova uloga u kreiranju ekonomskog i političkog ambijenta, Koncesija kao oblik finansiranja privrednog rasta i razvoja, Geopolitički položaj Republike Srpske u procepu svetova, Društvo znanja i obrazovanja u Republici Srpskoj – izazovi budućnosti, Siromaštvo u Bosni i Hercegovini – uticaj socijalnih naknada, Uzroci i posljedice siromaštva u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini, De)konstrukcija socijalnih mreža u kontekstu prisilnih migracija, Evropski standardi i nasilje u porodici, Pretpostavke ekološke bezbjednosti u BiH, Zloupotreba opojnih droga u krivičnom pravu Francuske – sličnosti i razlike sa pravom Republike Srpske, Problem nasilja navijača u Republici Srbiji, Sigurnosni rizici i prijetnje ekonomskog kriminaliteta na stabilnost javnih prihoda, Pojam krivičnog bića, subjekat, objekat kriminala i zaštitini objekat izvršenja porezne utaje, Bezbjednosni hazardi i legislativa zloupotrebe Interneta, te mnoge druge teme i dileme. Autori posebno ističu **da je religija igrala dodatnu ulogu u transformaciji identiteta u post-konfliktnom balkanskom regionu. Ipak, uloga religije je ponovo centralna za alarmantni fenomen vjerskog ekstremizma i radikalizacije u regionu Balkana.** Nedavni izveštaji otkrivaju čak i širenje **uticaja vjerskog ekstremizma i radikalizacije na regrutovanju “stranih boraca” u Evropi.** Nasilni vjerski ekstremizam i radikalizacija na Balkanu i regrutovanje i indoktrinacija se dešava duboko u društvu, uglavnom u nižim društvenim slojevima i među mladim ljudima koji često nisu svjesni procesa u kojem

učestvuju. **Mladi ljudi se vrbuju na osnovu njihove vjere ili nacionalnosti.** Oni su emocionalno manipulirani da djeluju u svjetlu nepravde, često izloženi žestokim pričama o muslimanima „koji su napadnuti“ od strane „zlih, intrigantskih zapadnih ili evropskih interesa“. Relativni nedostatak islamskog znanja i pritisak vršnjaka, kao i nedostatak alternativnih izvora informacija koje bi potencijalno mogle da djeluju kao odvratanje, stavljaju lokalne i regionalne zajednice u opasnosti od **nasilnog radikalizma** i stvara rezervoare potencijalnih **“stranih boraca”** u Evropi. Mladi ljudi sa Balkana odlaze u Siriju i druge oblasti u regionu Bliskog istoka i sjeverne Afrike da se bore u redovima ISL-a. Alarmantno saznanje da opasnost od terorizma u Evropi ne dolazi iz udaljenih zemalja, već potiče kod ljudi koji žive kao prilično dobro integrisani građani na evropskom tlu je pokrenulo talas istraživanja procesa radikalizacije koja je navodila počiniocima na akciju. Od tada, domaća radikalizacija mladih muslimana u Evropi je postala jedan od najhitnijih i nedokučivih izazova za političare, kreatore politike, i naučnike, koji su suočeni sa pitanjima o uzrocima i obimu radikalizacije. Šta je to izazvalo ove evropske muslimane ili druge da se radikalizuju u mjeri u kojoj su potražili utočište u ekstremnom fizičkom nasilju, a ponekad čak i žrtvujući vlastite živote? Koji faktori uzročno mogu da objasni zašto se javlja nasilna radikalizacija i, jednako važno, zašto se neki ljudi radikalizuju, dok drugi ne ili odustaju od procesa radikalizacije u ranoj fazi? Potreba da se razumije i bavi opasnošću radikalizacije je ne samo ukorijenjena u strahu od mogućih novih terorističkih napada. **Radikalizacija manjinskih grupa i evropskih građana može imati ozbiljan razorni uticaj na evropska društva, interkulturalnosti i evropske integracije.** U takvim okolnostima, otpornost građana u teškim vremenima je fundamentalno pitanje za Evropu. U opštem smislu, razvoj otpornosti ima svoje ishodište u izazovnim situacijama sa kojima se moramo suočiti i prevazići ih. Upravljanjem situacijama kao što su multidimenzionalne krize na uspješan način, građani mogu takođe steći dragocijene sposobnosti za savladavanje budućih problema. Ako otpornost shvatimo na ovaj način kao nešto što može da raste sa vremenom i savladanim izazovima, možemo je definisati kao povećanje sposobnosti za rješavanje novih problema onim redosljedom kako se budu pojavljivali. Pozitivna iskustva iz prošlih prevaziđenih kriza se mogu koristiti za tekuće krize, baš kao što su iskustva ovih kriza važna za budućnost.

S obzirom na gore navedeno, postoje dvije osnovne strategije unapređenja građanskih resursa da se izbore sa situacijama političke, bezbjednosne, ekonomske i socijalne krize. Prva da se smanji negativan uticaj takvih situacija optimizacijom ostvarivanja prava pod nepovoljnim uslovima političke, bezbjednosne, ekonomske, socijalne i krize identiteta. Druga je, da ojača otpornost građana na ovaj negativni uticaju. Obe strategije suočavanja sa krizom su podjednako važne i trebaju biti posmatrane kao komplementarne.

Prof. dr Duško Vejnović

SADRŽAJ

Braco Kovačević, Rizici i bezbjednosne prijetnje	7
Slobodan Simić, Geopolitička budućnost i globalna bezbjednost.....	15
Živojin Đurić, Miša Stojadinović, Političko i ekonomsko nasilje neoimperijalizma.....	23
Duško Vejnović, Predrag Obrenović, Darko Matijašević, Bezbjednosni rizici neoliberalne države.....	31
Želimir Škrbić, Savremeni aspekti terorizma – Islamska država Iraka i Levanta ISIL	43
Velibor Lalić, Slađana Đurić, Milan Lipovac, Izbjeglička ili migrantska kriza u Evropi – bezbjednosne implikacije i izazovi.....	53
Dragan Radišić, Miloš Pejić, Enisa Bekto, Migrantska kriza i novi izazovi bezbednosti.....	65
Dragan Bataveljić, Dejan Logarušić, Uticaj globalnih institucija moći na suverenitet nacionalnih država	73
Bojan Dakić, Izazovi suvereniteta	85
Dragan Bašić, Ideologija kao globalni bezbjednosni rizik	93
Davor Strika, Rasizam i nacionalizam kao prijetnje liberalizmu i demokratiji	105
Momčilo Šavija, Bezbjednosna uloga civilnog društva – akteri i promotori	115
Irina Kovačević, Geopolitika vode i bezbjednosne prijetnje	129
Stefan Vukojević, Tri modela kulturne globalizacije.....	139
Mitar Lutovac, Bojana Ostojić, Sanel Jakupović, Ismet Derdemez, Aleksandar Dedović, Religija i rizici	149
Vangel Milkovski, Hatidza Berisa, Uticaj globalizacije na prirodu rata	159

Dragana Bašić, Dominacija bankarskih sistema i njihova uloga u kreiranju ekonomskog i političkog ambijenta.....	167
Nevenka Nićin, Vojislava Grbić, Slavica Filipović, Koncesija kao oblik finansiranja privrednog rasta i razvoja.....	179
Željko M. Budimir, Geopolitički položaj Republike Srpske u procepu svetova	187
Ostoja Barašin, Društvo znanja i obrazovanja u Republici Srpskoj – izazov budućnosti	199
Mira Ćuk, Draško Gajić, Siromaštvo u Bosni i Hercegovini – uticaj socijalnih naknada	211
Boro Tramošljanin, Violeta Romić, Uzroci i posljedice siromaštva u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini.....	221
Jagoda Petrović, (De)konstrukcija socijalnih mreža u kontekstu prisilnih migracija u BiH	231
Mile Rakić, Dragan Jovašević, Darko Matijašević, Evropski standardi i nasilje u porodici.....	241
Vladimir Stojanović, Ismet Derdemez, Stevan Dakić, Darko Matijašević, Radmila Ćurčić, Pretpostavke ekološke bezbjednosti u BiH	255
Dragan Jovašević, Milena Simović, Marina M. Simović, Zloupotreba opojnih droga u krivičnom pravu Francuske – sličnosti i razlike sa pravom Republike Srpske.....	277
Miodrag N. Simović, Dragan Jovašević, Vladimir M. Simović, Problem nasilja navijača u Republici Srbiji.....	287
Husein Ljeljak, Edin Čolaković, Salko-Salem Bubalo, Senita Čolaković, Adnela Ljeljak, Sigurnosni rizici i prijetnje ekonomskog kriminaliteta na stabilnost javnih prihoda	299
Edin Čolaković, Salko-Salem Bubalo, Husein Ljeljak, Senita Čolaković, Pojam krivičnog bića, subjekat, objekat kriminala i zaštitini objekat izvršenja porezne utaje	309
Vladan D. Mirjanić, Đorđe D. Mirjanić, Kadrovska politika i menadžment u stomatologiji.....	319
Goran Blagojević, Bezbjednosni hazardi i legislativa zloupotrebe Interneta.....	327

RIZICI I BEBJEDNOSNE PRIJETNJE

Prof. dr Braco Kovačević

Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet političkih nauka

E-mail: *braco.kov@hotmail.com*

Apstrakt: *Savremeni rizici i izazovi bezbjednosnih prijetnji su povezani sa snažnim i veoma moćnim globalizacijskim procesima. Globalizacija utiče kako na pojedince, tako i na društva, države, narode i nacije, njihove ekonomije, politike, kulture, obrazovanje, sport, itd. U sebi nosi veoma izražene rizike i izazove bezbjednosnih prijetnji na globalnom, regionalnom i lokalnom nivou. Rizici ekstremnih socijalnih nejednakosti, siromaštva i nezaposlenosti, rizici državnih, etničkih i religijskih polarizacija, animoziteta i antagonizama, rizici od militarizacije i militantnosti, rata, terorizma, migracija i nasilja, rizici od klimatskih promjena, upotrebe nuklearne energije, toksičnog otpada, zagađenosti zemljišta, vazduha, vode i hrane, rizici od upotrebe genetski modifikovanih organizama – predstavljaju prave izazove s kojima se suočava savremeno društvo. Navedeni, kao i drugi rizici, ugrožavaju bezbjednost svih. Problem bezbjednosti s kojom se suočavamo premješta se sa nivoa pojedinaca, nacije i države na globalni nivo. Globalizacija je proizvela mnogobrojne rizike sa kojima se ranije generacije nisu suočavale. Rizici ugrožavaju sve, i njihovo rješavanje zahtijeva angažovanje svih jer njihova radikalizacija lako može da dovede do uništenja – svih.*

Ključne riječi: *globalizacija, rizici, bezbjednost, bezbjednosne prijetnje*

RISKS AND CHALLENGES TO SECURITY THREATS

Abstract: *Contemporary risks and challenges of security threats associated with strong and very powerful globalization processes. Globalization affects both the individuals and the society, the state, the people and the nation, its economy, politics, culture, education, sports, etc. It carries a risk of severe security threats and challenges to global, regional and local level. Risks of extreme social inequality, poverty and unemployment, the risks of national, ethnic and religious polarization, animosity and antagonism, the risks of militarization and militancy, war, terrorism, migration and violence, the risks of climate change, the use of nuclear energy, toxic waste, soil contamination, air, water and food, the risks from the use of genetically modified organisms - are real challenges facing society Savar. These and other risks, endangering the safety of all. The problem of security we are facing is moved from the level of individuals, nations and states on a global level. Globalization has produced numerous risks by which earlier generations are not faced with. Risks jeopardizing everything, and their resolution requires the involvement of all because their radicalization can easily lead to destruction – of all.*

Keywords: *globalization, risks, safety, security threats*

Uvod

Pesimista kaže: „nemoguće je više ovako!“ A, optimista mu odgovara: „moguće je, moguće!“

Živimo u svijetu koji je bremenit ogromnim mogućnostima, ali i ogromnim nemogućnostima, ogromnim brojem *problema, rizika i izazova bezbjednosnih prijetnji* koji već odavno ugrožavaju i sam život na Planeti.

Svijet u kojem živimo je svijet – rizika, izazova i bezbjednosnih prijetnji. I rizici, i bezbjednosne prijetnje su globalnog, regionalnog i lokalnog karaktera, i zato i predstavljaju *izazove* našeg - opstanka.

Povezanost svijeta u jednu globalnu ne homogenu, heterogenu, pa i antagoniziranu cjelinu, stvorila je različite oblike konfliktnosti, a time i rizika i bezbjednosnih prijetnji. Ne postoji područje čovjekovog privatnog ili društvenog života koje nije prožeto manjim ili većim rizicima i bezbjednosnim prijetnjama i izazovima.

Rizici i bezbjednosne prijetnje

Na početku XX vijeka, 1903. godine, je na Kraljevskom institutu u Londonu Herbert Dž. Vels održao predavanje o riziku globalnih katastrofa, istakavši: „Nemoguće je dokazati da izvesne stvari neće u potpunosti uništiti ljudsku rasu i okončati njenu priču; da noć neće ubrzo pasti i sve naše snove i napore učiniti uzaludnim... nešto iz svemira, neka zaraza, ili neko veliko oboljenje atmosfere, neki prateći kometarni otrovi, neko veliko izlivanje isparenja iz unutrašnjosti zemlje, ili nove životinje koje će se hraniti nama, ili neka droga, ili razorno ludilo u ljudskom umu“.¹

Svoj pesimizam je Vels izrazio znatno prije pojave totalitarnih ideologija i totalitarnih država, pa i znatno prije Prvog i Drugog svjetskog rata. Nadživjeće sve te pošasti, kao i onu vezanu za bacanje atomskih bombi na Hirošimu i Nagasaki. Od tada je prošlo više od sedam decenija, a stvari su se još više iskomplikovale pojačavajući rizike i bezbjednosne prijetnje i dovodeći u pitanje naše postojanje.

Što su rizici, i na koji način oni manifestuju svoju lokalnu, regionalnu i globalnu dimenziju?

Da bismo odgovorili na ova ne baš komplikovana i teška pitanja, najprije ćemo se osvrnuti na nezaobilazna mišljenja dvojice poznatih sociologa koji su se posebno i bavila ovim pitanjima, a to su – Ulrich Bek i Entoni Gidens.

Bek pravi komparativnu distinkciju između lokalnih i globalnih rizika ističući da se lokalni rizici odnose na rizike lokalne sredine koji ne ugrožavaju veća geografska i društvena područja. Istovremeno, lokalni rizici su i vizuelno i opazajno vidljivi, za razliku od ovih civilizacijskih i globalnih rizika koji „izmiču opazaju“ lokalizujući se „u sferi fizičko – hemijskih formula (npr. toksini u namirnicama, nuklearna opasnost)“. S druge strane posmatrano, današnje opasnosti su proizvod industrijske proizvodnje, ili kako Bek kaže, „industrijske hiperprodukcije“. Zato su ovi savremeni rizici i savremene opasnosti u stvari „rizici modernizacije“ jer

¹ *Rizici globalnih katastrofa*, (Pri. N. Bostrom, M. M. Čirković), Smederevo, „Heliks“, 2011, str. v.

„su *paušalni proizvod* mašinerije industrijskog napretka i *sistematski* se pojačavaju njenim daljim razvojem“. Kako „*proizvodnja dobara* sistematski prati društvena proizvodnja *rizika*“ jasno je da je pitanje rješavanja rizika pitanje opstanka. To je, dakle, *političko pitanje*. „Društveno priznati rizici, što se po prvi put jasno ispoljava na primeru rasprava o uništavanju šuma, sadrže jednu osobenu zapaljivu tvar: ono što je do sada *važilo za nepolitično postaje politično - otklanjanje `uzroka` u samom procesu industrijalizacije*... Pri tome na egzemplaran način postaje jasno o čemu se, u stvari, radi u javnim raspravama u vezi sa definisanjem rizika: ne samo o sekundarnim problemima zdravlja prirode i čovjeka, nego o *socijalnim, ekonomskim i političkim sporednim efektima ovih sporednih efekata*: kolapsi tržišta, obezvređivanje kapitala, birokratske kontrole odluka preduzeća, otvaranje novih tržišta, džinovski troškovi, sudski postupci, gubitak ugleda. U manjim ili većim udarima - u najavi opasnosti od smoga, izlivanja otrova itd. – dakle, onoga što se pojavljuje u rizičnom društvu, jeste *politički potencijal katastrofa*. Za zaštitu od katastrofa i njihovo savlađivanje potrebna je *reorganizacija moći i vlasti*. Rizično društvo je *društvo katastrofa*. U njemu vanredno stanje preči da postane normalno“. Tako se pokazuje da veoma izraženi ekološki problemi ne predstavljaju isključivo probleme naše okoline, nego da su to „*potpuno društveni problemi, problemi ljudi*, njihove istorije, njihovih životnih uslova, njihovog odnosa prema svetu i stvarnosti, njihovog ekonomskog, kulturnog i političkog ustrojstva“. Ako je raniji čovjek mogao govoriti „ja sam gladan“, današnji mora da kaže „ja se plašim“ i tako, naspram rizičnog društva, stvarati rebelističku „*solidarnost iz straha*“. Za rizično, odnosno svjetsko rizično društvo karakteristično je da rizici nisu ograničeni kako vremenski i prostorno, tako ni društveno. Ono „*proizvodi nove antagonizme interesa i novi tip zajedništva ugroženih, čiji politički kapacitet u svakom slučaju ostaje potpuno otvoreno pitanje*. U meri u kojoj se rizici modernizacije pojačavaju i generalizuju i time ukidaju preostale zone ne-pogođenosti, rizično društvo (za razliku od klasnog društva) razvija jednu tendenciju ka objektivnom ujedinjenju pogođenih u globalnim rizičnim položajima. U graničnom slučaju su tako prijatelj i neprijatelj, Istok i Zapad, iznad i ispod, grad i zemlja, crno i belo, Jug i Sever izloženi istom pritisku rastućih rizika civilizacije. Rizična društva nisu klasna društva - to dovoljno ne kazuje. Ona u sebi sadrže *baznodemokratsku razvojnu dinamiku, koja prelazi granice*, kroz koju su ljudi saterani u jedinstven položaj civilizacijskog samougrožavanja“.²

Gidens dobro primjećuje da stara, tradicionalna društva nisu ni znala za pojam „rizika“ jer su živjela na jedna drugačiji način, daleko od ovog našeg današnjeg. Sada rizici otkrivaju temeljne osobine svijeta u kojem se nalazimo. Ističe da samo do prije nekoliko decenija „*ljudi su tačno znali šta rade kad su se venčavali*. Brak, u velikoj meri čvrsto uobličćen tradicijom i običajima, bio je srodan prirodnom stanju, što, razume se, i dalje važi u mnogim zemljama. Međutim, tamo gde su tradicionalni načini postupanja u krizi, kad se ljudi venčavaju ili stupaju u veze, u izvesnom smislu, koji predstavlja važan aspekt cele stvari, oni ne znaju šta rade, jer su se institucije braka i porodice veoma mnogo izmenile. Sada ljudi počinju od nule, poput pionira na Divljem Zapadu. Bili oni toga svesni ili ne, u takvim situacijama je neizbežno da

² U. Bek, *Rizično društvo: u susret novoj moderni*, Beograd, „Filip Višnjić“, 2001, *pass*.

sve više počnu da misle o riziku. Moraju se suočiti sa sopstvenom budućnošću koja je mnogo otvorenija nego u prošlosti, sa svim mogućnostima i opasnostima koje to nosi³. Gidens govori o *spoljašnjim rizicima* i *proizvedenim rizicima* – prvi su vezani za tradiciju i prirodu, a drugi za instrumentalno naučno i tehnološko znanje kojim se utiče na okolinu i na taj način se proizvode rizici i bezbjednosne prijetnje. Globalizacija društava znači i globalizaciju izazova, rizika i bezbjednosnih prijetnji sa kojima se moramo suočiti. „To što živimo u globalnom dobu znači da se moramo suočiti s mnoštvom novih rizičnih situacija. Može nam veoma često zatrebati hrabrost, a ne opreznost, da bismo podržali naučne inovacije ili druge vrste promena. Uostalom, jedan koren riječi `rizik` u originalu, na portugalskom, znači usuditi se“. Ono što je karakteristično za savremene rizike, i po čemu se oni razlikuju od ranijih, i onih u tradicionalnim društvima, jeste to što zahvataju sve zemlje, države i narode, i zato njihova opasnost nije samo globalna, nego je i regionalna i lokalna pa, prema tome, i lična. Proizvedeni rizici su rizici koji prevazilaze granice država i nacija. Eksplozije u nuklearnim elektranama Černobila ili Fukušime neće proizvoditi samo lokalne posljedice, nego i regionalne i globalne, ali i lične. Jer, bez obzira na pol, status, klasu, naciju ili rasu, političku ili bilo koju drugu opredjeljenost ne samo u Ukrajini i Japanu, nego i u Aziji i Evropi, kao i cijelom svijetu, svako je izložen rizicima i opasnostima radijacije i ugrožene lokalne, regionalne, kao i globalne kolektivne i lične bezbjednosti. Radijacija, nuklearna energija, antropogeno i neantropogeno determinisane klimatske promjene, terorizam, ratovi, kao i ostali rizici, ugrožavaju našu bezbjednost kao ljudsku i civilizacijsku bezbjednost. Gidens je u pravu kada ističe da rizike ne treba shvatati samo kao *prijetnju*, već i kao “pokretače dinamike u društvu okrenutom promeni”, koje nastoji „da odredi sopstvenu budućnost, ne prepuštajući taj posao religiji, tradiciji i hirovima prirode”. Moderna društva se suočavaju sa velikim brojem rizika, i zato je *upravljanje rizicima* značajno. „Budući da su proizvedeni rizici sve mnogobrojniji, vlade se ne mogu pretvarati da to upravljanje ne spada u njihov posao. A one moraju međusobno saradivati, jer je veoma malo tih novih rizika koji se zadržavaju unutar državnih granica“. Ekološki rizici, kao antropocentrični rizici, su postali globalna prijetnja čovječanstvu. „Hiljadama godina ljudska bića brinula su zbog prirodnih rizika – na primer zbog poplava, loših žetvi, zaraza i drugih prirodnih katastrofa. Brinuli su šta bi priroda mogla da im uradi. Relativno skoro – u kratkom periodu savremene istorije o kojem sada diskutujemo – počeli smo da brinemo manje o tome šta priroda može da uradi nama, a više o tome šta smo mi njoj uradili. Stvorili smo rizike sa kojima nije morala da se suoči ni jedna prethodna generacija“. A, kako se nalazimo u okolnostima koje su veoma rizične mora, smatra Gidens, doći „do porasta društvene *refleksivnosti*“ ili, drugim riječima, moramo kritički „promišljati okolnosti“. Upravo, to i jeste bitna uloga i zadatak sociologije kao kritičke naučne discipline. Velike teorije su pojavljivale u krizama i burnim društvenim promjenama, tako da i sada takvo stanje pogoduje sociologije da se afirmiše u razumijevanju „događaj“ koji snažno mijenjaju „društva u kojima danas živimo“.³

³ E. Gidens, *Odbegli svet: kako globalizacija preoblikuje naše živote*, Beograd, „Stubovi kulture“, 2005, *pass*;
E. Gidens, *Sociologija*, Beograd, „Ekonomski fakultet“, 2005, str. 73-74, 699-700; E. Gidens, V. Haton, *U razgovoru*, u: *Na ivici: živeti sa globalnim kapitalizmom* (Priredili: Vil Haton i Entoni Gidens), Beograd, „Plato“, 2003, str. 15.

Spisak i karakter bezbjednosnih prijetnji, izazova i rizika se vremenom mijenjaju. Na primjer, u Srednjem vijeku su se oni odnosili na strane vojske, kugu, vještice, inkviziciju i strašni sud. Formiranjem suverenih država oni su se odnosili na rizike prijetnji po bezbjednost od strane drugih država, a u XX pa i XXI vijeku se one odnose na vojne i nuklearne prijetnje, terorizam i građanske ratove, migracije, pandemije, klimatske promjene, informatičke probleme, itd.⁴

Rizici su veoma brojni, tako da i izazovi bezbjednosnih prijetnji postaju veoma ozbiljni i značajni. Da je tako, navešćemo listu problema koji se odnose na rizike i izazove bezbjednosnih prijetnji savremenog doba:

- globalizacija, integracije i dezintegracije;
- hrana, rizici zdravlja i bolesti;
- sport i terorizam;
- budućnost terorizma;
- nasilni ekstremizmi i radikalizmi;
- rizici robotskog ratovanja;
- rasizam, nacionalizam i terorizam;
- globalne institucije moći i rizici;
- nacionalna ekonomija, država i rizici;
- ekološki rizici i bezbjednosne prijetnje;
- siromaštvo, nezaposlenost, socijalne nejednakosti i rizici;
- geopolitika i bezbjednosne prijetnje;
- organizovani kriminalitet;
- ekonomska špijunaža;
- nuklearno-hemijsko-biološki terorizam;
- turističke destinacije i terorizam;
- religija i rizici;
- tehnologija i rizici;
- *cyber* rizici i izazovi;
- sukobi i ratovi;
- ugrožavanje održivog razvoja i ljudskih prava;
- erodiranje prava i pravnih sistema;
- ugrožavanje identiteta;
- medijske manipulacije;
- nauka, obrazovanje i rizici;
- militarizacija i geopolitika;
- geopolitika resursa;
- rizici antropocentrizma i konzumerizma;
- rizici dominantnog načina proizvodnje;

⁴ F. Ejodus, *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*, Beograd, „Službeni glasnik“, 2012, str. 42.

- rizici, brak i porodica;
- ilegalne migracije;
- migracije i geopolitika;
- trgovina ljudima
- korporativna (ne)bezbjednost...

Nakon određenja pojma i vrsta *rizika*, odredimo i pojam *bezbjednosti* i *bezbjednih prijetnji*.

Koliko je riječ *bezbjednost* danas u upotrebi, dovoljno je za reći da je ona prisutna u svim značajnim društvenim oblastima – socijetalnosti, ekonomiji, politici, vojsci, zdravstvu, ekologiji, te da je rasprostranjenija od riječi kao što su *bog, rat, mir, politika*. U našem govornom području, riječ *bezbjednost* potiče od riječi *bez*, koja se odnosi na nešto što ne postoji ili na nešto što odsustvuje, i riječi *bjeda (bi-jeda)*, koja služi kao oznaka za siromaštvo ili nešto što izaziva prezir, zlo, nevolju ili nesreću. Osim riječi *bezbjednost*, u srpskom jeziku se koristi i riječ *sigurnost* (l. *securitas, securitatis* – sigurnost, bezbrižnost, bezopasnost). Najjednostavnije rečeno, bezbjednost se može definisati kako „težnja ka odsustvu prijetnji“ (Buzan). Pod pojmom *bezbjednosti* se podrazumijeva aktivnost preventivnog djelovanja čiji je cilj zaštita od ugrožavanja ili povređivanja, a ta zaštita obuhvata zaštitu privatnosti, dostojanstva i sigurnosti, imovine, slobode i prava osoba.⁵

Bez obzira na činjenicu da čovjek mora da sebi i okolini obezbijedi bezbjednost, sve smo više i više ugroženiji i ne bezbjedniji. Ako je tačna tvrdnja biologa Ernesta Majera da je „prosječan biološki vijek vrste oko 100.000 godina“, onda to znači da i ljudska vrsta ima svoj „rok trajanja“. U istorijskom periodu sopstvenog razvoja, ljudi su se pokazali kao „biološka greška“ koja uništava svoju vrstu i prirodnu okolinu.⁶

Ukoliko uopšte može, ljudska vrsta mora zaustaviti genocidnost i autogenocidnost jer, ukoliko to ne učini, uništiće i sebe i prirodu. Tada bi ekocid bio i homicid.

Zaključak

Svijet u kojem živimo je svijet veoma ubrzanih promjena kao i velikih problema, protivriječnosti, rizika i njihovih sve izraženijih izazova. Sa globalizacijskim procesima su i rizici i izazovi bezbjednosnih prijetnji postali globalni. Upravo je globalizacija u sebi iznjedrila rizike koje ranija društva i njihove generacije uopšte nisu poznavali. Sada su rizici postali globalni, radikalniji i opasniji jer evidentno ugrožavaju opstanak prirode i čovjeka kao njenog dijela.

Literatura

1. Bek U., *Rizično društvo: u susret novoj moderni*, Beograd, „Filip Višnjić“, 2001.
2. Čomski N., *Hegemonija ili opstanak*, Novi Sad, „Rubikon“, 2008.

⁵ F. Ejodus, *Međunarodna bezbjednost: teorije, sektori i nivoi*, Beograd, „Službeni glasnik“, 2012, str. 25, pass; Lj. Stajić, *Osnovi bezbjednosti*, Beograd, „Policijaska akademija“, 2003, str. 24.

⁶ N. Čomski, *Hegemonija ili opstanak*, Novi Sad, „Rubikon“, 2008, str. 5-6.

3. Dorđević I., *Bezbednosna arhitektura u uslovima globalizacije*, Beograd, „Univerzitet, Fakultet bezbednosti – Službeni glasnik“, 2007.
4. Ejđus F., *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*, Beograd, „Službeni glasnik“, 2012.
5. Gidens, *Odbegli svet: kako globalizacija preoblikuje naše živote*, Beograd, „Stubovi kulture“, 2005.
6. Gidens E., *Sociologija*, Beograd, „Ekonomski fakultet“, 2005.
7. *Na ivici: živeti sa globalnim kapitalizmom* (Priredili: Vil Haton i Entoni Gidens), Beograd, „Plato“, 2003.
8. *Rizici globalnih katastrofa*, (Prir. N. Bostrom, M. M. Ćirković), Smederevo, „Heliks“, 2011.
9. Stajić Lj., *Osnovi bezbednosti*, Beograd, „Polijska akademija“, 2003.
10. *UNDP, Human Development Report*, New York-Oxford, „Oxford-University Press“, 1994.

ГЕОПОЛИТИЧКА БУДУЋНОСТ И ГЛОБАЛНА БЕЗБЈЕДНОСТ

Слободан Симић

Европски Дефендологија центар

E-mail: slobodansimicss@yahoo.com

***Апстракт:** Научно предвиђање на пољу наука и научних дисциплина безбједности и одбране тешко је проводљиво нарочито због интерактивности савремених геополитичких односа. Међузависни фактори у геополитичкој савремености диферентно дјелују у регијама у свијету, у међународним субјектима и државама. Такође, промјене у технолошком и економском плану видно су утицале и на структуру политичких процеса и односа у међународној заједници. Ипак, глобалне безбједносне процјене могуће је детерминисати у неколико сегмената чији су развојни правци „видљиви„ без обзира да ли ће из њих проистећи позитивне или негативне консеквенце. Чланак ће етаблирати неколико процеса и елемената те и њихове развојне путеве који ће у наредном периоду остварити утицај на, првенствено, глобалну безбједност.*

***Кључне ријечи:** глобална безбједност, безбједносне стратегије*

GEOPOLITICAL FUTURE AND GLOBAL SECURITY

***Abstract:** Scientific prediction in the fields of sciences and scientific disciplines of security and defence is difficult to implement especially due to interactivity of contemporary geopolitical relations. Interdependent factors in geopolitical modernity have different effects in different regions of the world, international subjects and states. Likewise, changes in technology and economy have evidently affected the structure of political processes and relations in the international community, too. Nevertheless, it is possible to determine global security assessments in several segments with “visible” developmental directions, regardless of whether positive or negative consequences arise here from. The article aims at identifying several processes and elements, as well as establishing their developmental directions, that incline to affect, primarily, global security in the forthcoming period of time.*

***Keywords:** global security, security strategies*

Увод

Геополитичке промјене у задњим десетљећима прошлог вијека су проузроковале промјену многих дотадашњих стратегија и политика безбједности и иницирале нове приступе у безбједносним аспектима како у теорији тако и у пракси. У наредном периоду геополитичке промјене ће неминовно креирати ново безбједносно окружење, нове концепте безбједности и различите консеквенце.

Отворено је питање како ће поједини фактори утицати на облик, садржај, домет и посљедице нових облика, изазова и ризика.

Геополитика будућности

Свијет се дефинитивно налази у изразито турбулентном периоду. Истраживања на пољу геополитике усмјеравају се у покушају пројцирања будућности јер се сматра да ће поједини фактори бити претендентни у односу на друге. Такође, ови фактори стварају узрочно-посљедичне везе са глобалном безбједношћу, а посредно, детерминишу нове актере на свјетској сцени. Истичу се:

- *Повећање издатака за безбједност и одбрану*

Не само у развијеним земљама него и у осталим земљама као и у међународним и регионалним организацијама (Табела 1.: Повећање буџета за област одбране у Азији) доћи ће до повећања издатака за област безбједности и одбране.

Војни буџет азијских земаља изражен у доларима	
Кина	126.000.000.000
Јапан	49.100.000.000
Индија	46.000.000.000
Јужна Кореја	33.700.000.000
Северна Кореја	10.700.000.000
Тајван	7.500.000.000
Пакистан	7.000.000.000

Табела 1: Издаци из буџета за област одбране у Азији (Блиц, 2014)

Очекивати је развој и других политичко-војних блокова по различитим основама. Могућности за то има БРИКС (економско-политички блок). Русија, али и друге земље ове организације увидјеле су да не могу саме да се изборе на свјетском тржишту, али и да самостално заштите капитал који имају улагањем у појединим дијеловима свијета. Очекивати је да ће у наредном периоду бити формиране и заједничке оружане снаге (као модел Шангајске кооперације и пандам НАТО).

- *Идентитети и улога државе*

Религија ће остати и имаће мањи утицај на политички живот. Пораст невладиних организација које ће своје идентитете градити на проблемима живота и угрожавању људских права у многим доменима. Улога државе ће бити да предвиђа социолошко-филозофски развој друштва те у том контексту развија политике, стратегије и законе који ће регулисати статус идентитета без конфронтација. Предвиђа се да ће највеће угрожавање за државне структуре долазити од интернационалних организација које ће тежити униформисању закона и реда првенствено под утицајем западних земаља. Хуманитарне организације и удружења имаће снажан утицај на јавност те ће имати специфичне статусе у међународним субјектима

Као спецификум ће се истичати и приватне организације засноване на бизнис форми или политичке елите које стварају организације ради провођења политичких идеја са посредним и непосредним утицајем на државне структуре. Овакве структуре ће се вјероватно појављивати у различитим земљама и регионима на различите начине, али ће им свакако крајњи циљ бити стицање профита или политичке моћ ради остварења сопствених циљева.

Предстојећи догађаји и вријеме упућују да ће постојати тежња да се национални идентитет губи те да се задржава само вјерски, традиционални и културни садржаји нација и народа. Ово за посљедицу засигурно ће производити безбједносне изазове ризике и пријетње локалног и регионалног карактера. Вјерски мотивисани узорци безбједносних криза биће у наредном периоду веома фреквентна појава.

- *Организације и институције са великим капиталом*

Предвиђа се да ће у наредном периоду формалне и неформалне организације и институције имати примат нарочито у геоекономском одлучивању и контролисању финансисјских токова новца на глобалном нивоу. Организације као АСЕАН, ОПЕК, Г'20, Г8, политичко-војне организације и друге имаће много више утицаја него данашње државе.

У геоекономској сфери већином ће се примјењивати следеће кључне тачке: данашње показивање снаге на свјетској геополитичкој сцени врши се пријетњом количином наоружања док ће наредни период донијети санкције и економске мјере против узрочника пријетње као основни алат; поједини међународни субјекти мораће се повиновати имплементацији економских инструмената који ће засигурно бити елементи политичких и безбједносних стратегија; повећана међузависност економских субјеката на регионалном нивоу; односи у бизнису више ће него данас утицати на политичку и било какву другу сарадњу (Cini, 2015:2).

- *Едукација*

У наредном периоду сфера едукације имаће изазове у потреби: сталног цијеложивотног учења, изучавања вишеструко модификованих тематских садржаја адаптивних у већем броју наука и научних дисциплина, учења на даљину, самосталног учења, специјалистичког учења од предавача „један на један“, константне контроле квалификација, развоја технолошко-техничких достигнућа који ће све више утицати на едукацију и обуку, реструктурирања традиционалног система едукације и др. (GST, 2015:619).

- *Информације*

Мултипликација размјене информација је специфична карактеристика глобалног свијета. У мору техничко-технолошких изума размјена информација је постала средство за остварење циљ. Међутим, проблем високотехнолошког криминала појављује се као пандам позитивним ефектима на овом пољу.

Велика Британија је препознала пријетњу из сајбер простора јер је из низа примјера евидентно да се помоћу компјутерске технологије и комуникација

могу произвести ефекти и консеквенце које утичу на националну безбједност. Ова земља је још у новембру 2010. године однијела Меморандум о разумјевању у области сајбер операција који не само да је теоријски подигао безбједност Велике Британије на виши ниво него и укључио и савезнике (САД, Француску, организације као НАТО, ЕУ, Г8, земље које посједују нуклеарно наоружање и др.), (SDSR, 2010:60).

- *Транспорт*

Свједоци смо сталног ширења транспортних рута и капацитета. Очекује се да ће се у наредном периоду број остварених транспорта по различитим основама мултиплицирати те бити развијан кроз транспортна средства на мору копну и у ваздуху без људске посаде. Сасвим је извјесно, што се и сада већ може евидентирати, да ће императив транспорта уопште бити на освајању свемирског простора.

- *Здравље*

С обзиром на убрзани развој научно-технолошких достигнућа, немарном односу човјека према природи, примјени генетски модификованих организама у исхрани те другим значајним факторима очекивати је да ће биљни и животињски свијет те људски род бити под утицајем нових болести. Различити облици грипа, ебола (катастрофална епидемија у Гвинеји, Сијера Леонеу, Либерии) попримају облике пандемије и утичу на жива бића на планети. Свјетска здравствена организација у својим извјештајима све више упозорава на атипичне појавне обике вируса и микроорганизама који имају утицај на људски род.

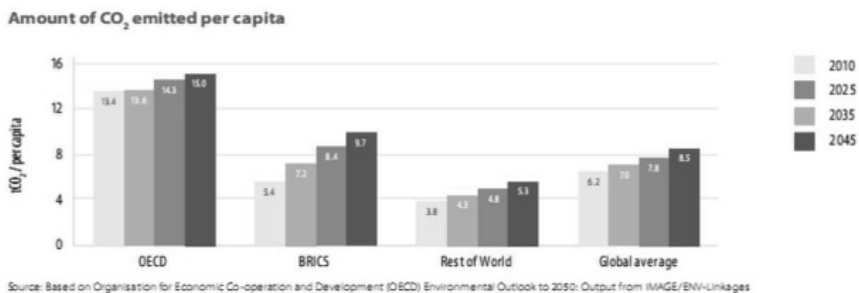
- *Еколошка безбједност*

У условима све бржег развоја међународних субјеката иронично звучи да смо на природу од које суштински зависи наше постојање једноставно заборавили. Угрожавање конституенаса животне средине најчешће је узроковано људском активношћу и, нажалост, тежи да неповратно свијет одведе у смјеру који неће моћи вратити поједина природна станишта у иоле првобитни облик.

Раст популације у критичним подручјима као што су приобални појаси и научно потврђено повећање нивоа мора условиће до 2045.године потребу расељавања због плавлeња. Пораст броја, интензитета и фреквенције циклona, суша и таласа врелине су вјероватне с обзиром на већ њихове садашње одлике.

Предвиђа се да ће вјероватно у наредном периоду еколошки хазарди бити: Недостатак здраве хране, загађење и недостатак питке воде; нестајање биодиверзитета; нестајање природни станишта и резервата; глобално загријавање; оштећење озонског омотача; загађење атмосфере; нестајање обрадивог земљишта; еколошке миграције становништва; ерозије површинског слоја земље; стварање пустињског земљишта без водног потенцијала; сјеча површина покривених шумом; пад нивоа подземних вода; издизање нивоа мора; одлагање отпада различитих врста (Вејновић, Симић, 2014:144).

Оно што је заиста и научно потврђено је да без озбиљног подузимања мјера на ублажавању глобалног загријавања температура ће се подићи у просјеку за 2°C у односу преиндустријски период што ће имати погубне посљедице (Intergovernmental Panel on Climate Change -2014).

Дијаграм 1.: Повећање загађења путем CO₂

- *Ресурси*

Енергетске кризе не угрожавају само једну државу, регион или континент, већ читаву цивилизацију. Стручњаци међународне агенције за енергетику истичу да је енергетска безбједност веома сложена и њен примарни циљ је да заштити потрошаче од прекида испоруке услед ванредних опасности. Такође, недовољно улагање у енергетску инфраструктуру и борбу против тероризма представљају главне безбједносне изазове енергетског сектора. Пораст броја становништва је огроман проблем, јер се процјењује да ће до 2050. године на Земљи живјети близу 10 милијарди људи, а доћи ће и до смањења природних ресурса. То су супростављени процеси (Мазур И.И, 2008:57).

У свијету се с правом поставља питање да ли ће нам енергија у будућности бити потребна за опстанак или као изговор и повод за интервенционизам (и многе историјске потврде указују на то). Уочава се да ће таблица хемијских елемената у наредном периоду трасирати путеве крупног капитала, али и бити узрок многих кризних ситуација које нас евидентно очекују у турбулентном надоласећем времену.

Када је ријеч о корелацији националне и енергетске безбједности увиђа се да: нема енергетске безбједности и стабилности у било којој држави уколико у оквиру ње дође до нарушавања националне безбједности (класичан примјер Украјина); услед нарушавања националне безбједности, готово увијек започињу и сукоби у оквиру енергетског сектора; турбуленције на пољу енергетске безбједности неминовно са собом изазивају потресе у области националне безбједности; негативне промјене и поремећаји у систему националне безбједности, могу се проузроковати и изазивањем кризе у оквиру система енергетске безбједности (Парезановић, 2014:43).

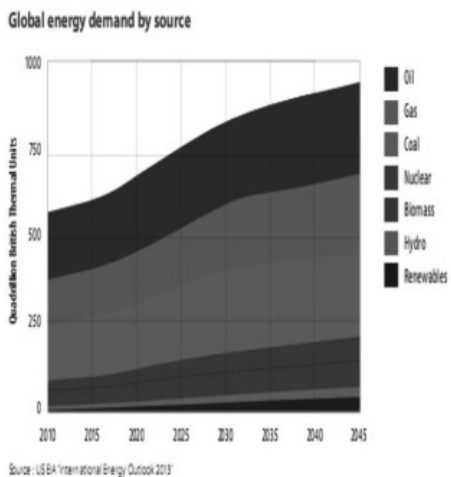
Кина као тренутно највећа нарастајућа економија и највећи свјетски потрошач енергената купује изворишта енергената у свијету. Као карактеристичан примјер је учешће у црпљењу нафте у Африци (Зимбабве, Судан), везе са Ираном, напредак у техничко-технолошком смислу што јој омогућава транспорт и кориштење широког спектра енергената са тенденцијом развоја обновљивих

извора енергије. Сарадња са Русијом на овом пољу у наредном периоду, сматра се, да ће задовољити дио енергетских потреба ове земље.

Русија као тренутно важећи највећи извозник природног гаса, али и друга по рангу земља са налазиштима нафте је због трајања украјинске кризе заузела азијски и арктички вектор развоја енергетског сектора. Будућност у овом сегменту ова земља види у врстом држању својих енергетских извора и, њиховом дистрибуцијом и продајом, остваривати повећање бруто националног дохода.

Остале, првенствено високоразвијене земље Запада, тежиће у наредном периоду да се на посредан или непосредан начин домогну изворишта енергената. Примјера ради, Европа је високо зависна од увоза енергије и енергената. Залагање Европске комисије за јефтинијим и одрживијим енергетским снабдјевањем под плаштом тренутне Енергетске политике и практичних корака етаблираним у енергетским пакетима није у многим случајевима дало резултате. Увоз енергената у Европу процјењује се на 400 милијарди еура годишње што је за унију огромна зависност и пријетња јер путеви снабдијевања пролазе кроз многа нестабилна подручја (Per Concordian, 2015:7). Суштински, и Енергетска политика је тешко проводљива јер добављачи, као што је Русија, траже споразуме само са појединим државама, а не са Европском унијом у цјелости.

Недостатак питке воде и здраве хране само ће се повећавати узрокујући негативну спиралу захтјева за ресурсима уопште.

Дијаграм 2.: Предвиђање захтјева за ресурсима у периоду до 2045. године

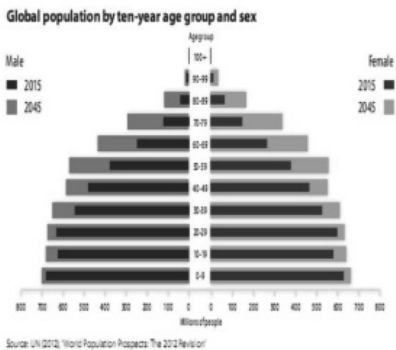
Изналажење бољих техничких рјешења кроз обновљиве изворе енергије свакако ће смањити енергетску зависност појединих земаља и региона. Кориштење обновљивих извора енергије ће у сваком случају; допринијети и повећању економске конкурентности (стварање нових радних мјеста, побољшаати услове живота у урбаним и руралним подручјима и др.); побољшати енергетску безбједност смањујући зависност од увоза енергије те смањење последица постепеног нестајања фосилних горива и побољшати еколошку безбједност смањујући првенствено емисију штетних гасова.

- *Урбанизација*

С обзиром на све већи утицај урбанизације предвиђа се да ће у даљој будућности око 60% становништва планете живјети у већим насељеним мјестима. Ово подразумјева и „дислокацију“ пријетњи, изазова и ризика. Због тога је неопходно сагледавати проблемске садржаје као што су: спречавање нереда са различитим узроцима и поводима (насиље на спортским сусретима, незадово-

вољства појединих социјалних група и др.), постављање видеонадзора, борба против урбаног тероризма, управљање ризичним ситуацијама, заштита критичне инфраструктуре, превоз опасних материја у близини градова, одбрана од бујичних поплава, улога локалних заједница и градова у заштити грађана (Лондон или Њујорк су национални и урбани центри) и сл.(СИГТ 2015).

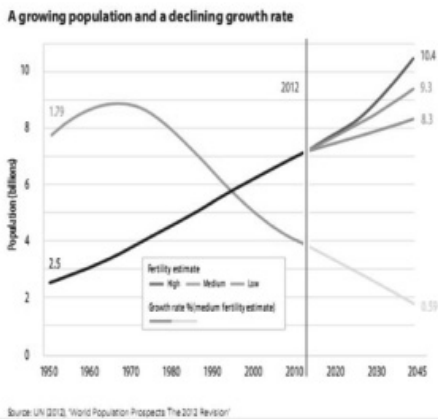
- *Родна равноправност*

Дијаграм 3.: Приказ процјене броја мушкараца и жена у наредном периоду

Конвенције, уговори и закључци о људским правима и у ери савремености су препознатљиви. Све више се потенцирају различити облици једнакоправности појединаца и заједница по различитој основи. Предвиђа се, сходно релевантним показатељима да ће жене у будућности бити више заступљене на менаџерским пословима и распоређене на вишим нивоима одлучивања. Дијаграм 3. приказује процјену да ће женске популације у напредујућем времену бити више него мушкараца.

- *Демографија*

Дијаграм 4.: Предвиђање пораста свјетске популације

Према процјенама ОУН данас је у свијету око 7.2 милијарде људи док се предвиђа да ће до 2030. године овај број порасти на 8.2 милијарди. Пораст броја становништва условиће и већу потражњу за ресурсима, миграције по диферентним основама. Неједнак демографски раст у свијету предствља такође проблемски садржај. Дистинктивно је да ће то угрозити многе регионе и државе у свијету по питању безбједности јер се неће у цјелости пратити појединци или групе које би угрожавале стабилно безбједносно окружење.

Закључак

Период у наредних тридесетак година засигурно ће бити вишеструко турбулентан и непредвидив. Очекивати је да ће због геополитичких и геостратегијских

значајки бити мултиплициране пријетње, изазови и ризици. Наредни период биће препознатљив по: нестабилности због сиромаштва у свијету; продубљивању вјерске и религијске нетрпељивости; миграцијама по различитим основама; сексуалном насиљу и трговини људима; климатским промјенама; порасту различитих врста пандемијских болести; тежњи за очувањем здравих конституенаса животне средине; енормној урбанизацији без развоја соцо-економске културе која ће проузроковати безбједности утицај на урбану популацију; захтјевима за ресурсима који ће узроковати конфликте у свијету; повећању заштите енергетске инфраструктуре; тежњи за контролом информација; повећаном значају заштите од високотехнолошког криминала; повећаној потреби за новим сазнањима из области безбједности; високо техничко-технолошком развоју који ће утицати на развој борбене технике; утицају неформалних група и по различитим основама формираних међународних субјеката на односе у свијету што ће имати индиректне и директне посљедице по безбједност; новим појавним облицима организованог криминала и корупције.

Сходно наведеним консеквенцама индикативно је да ће се морати, ако се већ нису почеле, прилагођавати политике, доктрине и стратегије на пољу безбједности и одбране.

Литература

1. Petras Austrevicius (2015), European Energy Union-article, In: Per Concordian-Volume 6, Issue 2, Garmisch-Partenkirchen: George C. Marshall Center for Security Studies.
2. Мазур И.И (2008), Глобална енергетска безбједност, Век глобализације, Випуск № 1, Москва.
3. Парезановић, М. (2014), Енергетска безбедност, Београд: Нова српска политичка мисао.
4. Вејновић, Д. и Симић, С., (2014), Еколошка безбједност и социјална екологија, Графопапир, Бања Лука: Европски Дефендологија центар.
5. HM Government (2010), Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review, London.
6. Cini J. (2015), Geo-economic competition: Global disruptions from the new frontline, In: Strategic Security Analysis № 6, Geneva: GCSP-Geneve Centre for Security Policy.
7. Ministry of Defence of the UK (2014), Global Strategic Trends-out to 2045, Fifth Edition, London: Development, Concepts and Doctrine Centre.

Интернет презентације

1. <http://www.zastita.info/hr/sigg/prezentacije/>- Конференција о сигурности градова (СИГГ). Преглед август 2015.
2. <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/517169/OPASNOST-SA-ISTOKA-Zasto-se-azijske-zemlje-naoruzavaju-do-zuba>. Преглед 07.12.2014.године.
3. Intergovernmental Panel on Climate Change (2014), 'Fifth Assessment Report'. Hereafter referred to as 'IPCC AR5 (2014)'. AR5 data is used throughout GST 5 where available; AR4 data is used when AR5 data has not yet been published or interpreted. Преглед август 2015.године.
4. UN (2012), World Population Prospects, The 2012 Revision.
5. US BA, International Energy Outlook 2013.

POLITIČKO I EKONOMSKO NASILJE NEOIMPERIJALIZMA

Dr Živojin Đurić, naučni savetnik

Institut za političke studije, Beograd

E-mail: zikasrb@yahoo.com

Dr Miša Stojadinović, naučni saradnik

Institut za političke studije, Beograd

E-mail: icemishast@yahoo.com

Apstrakt: *Nasilje u 21. veku i dalje postoji kao sastavni deo politike. Neoimperijalna praksa postaje sastavni deo neoliberalne teorije tamo gde njeno ostvarivanje naiđe na prepreke. U tom smislu, „humanitarne intervencije“ i „borba za ljudska prava“ dobijaju primenu u svrhe opravdanja vojnih intervencija širom sveta. Iako se rat kao termin zvanično ne upotrebljava, to ne znači ujedno i da se on ne primenjuje kao sastavni deo politike. Glavni cilj ovog rada je kritička analiza tendencija u savremenom društvu u kojoj autori žele da pokažu dvostruke standarde kojima se neki događaji istovremeno tumače kao političko nasilje ili kao borba za demokratiju, a sve u zavisnosti od toga ko su glavni akteri. Političko i ekonomsko nasilje u Novom svetskom poretku postaje glavni izazov razvoju demokratije. Sam odnos između politike i nasilja je veoma kompleksan. I mada nasilje može imati pozitivnu ulogu u društvu njegova (zlo)upotreba i primena dvostrukih kriterijuma nameću potrebu za stalnim preispitivanjem. Ovaj odnos naročito postaje kompleksan imajući u vidu da nema svaka država snagu da nametne normu, što dodatno otvara mogućnosti za postojanje dvostrukih kriterijuma.*

Ključne reči: *političko nasilje, ekonomsko nasilje, neoimperijalizam, neoliberalizam, demokratija*

POLITICAL AND ECONOMIC VIOLENCE OF NEOIMPERIALISM

Abstract: *Violence continues to exist as an integral part of the politics in the 21st century. Neoimperial practice becomes an integral part of neoliberal theory when its implementation encounters an obstacle. In that sense “humanitarian intervention” and “the fight for human rights” becomes means for justification of military interventions around the world. Although the war officially is not used as the term today, this doesn’t mean that it is not being used as the important part of politics in contemporary world. The main goal of this paper is critical analysis of trends in contemporary society. The authors underline the problem of double standards as the main reason why some events are simultaneously interpreted as political violence or as the fight for democracy, depending on who are the main actors. Political and economic violence in the New World Order becomes a major challenge for the development of modern democratic society. A relation between politics and violence in contemporary world is very complex. Although violence may have a positive role in the society its misuse*

and implementation of double standards are the main reason why its use should be constantly critically questioned. This relation between violence and politics becomes particularly complex because all states do not have the same power to impose a standard, which farther opens possibilities for creation of double standards.

Keywords: *political violence, economic violence, neoimperialism, neoliberalism, democracy*

Uvod

Savremeno društvo sa sobom donosi veliki broj izazova. Proces globalizacije, vrtoglavi razvoj tehnologije, mnogobrojni socijalni konflikti (...) to su samo neki od izazova na koje razvoj savremenog korporativnog društva mora da odgovori. Kraj dvadesetog i početak dvadeset prvog veka se može okarakterisati kao period koji je obeležen radikalnim političkim i socio-ekonomskim promenama (Raduški, 2011). Dvadeseti vek je sa sobom doneo najrazličitije moguće oblike nasilja ogromnih srazmera koje je za sobom ostavili razarajuće posledice.

Neoliberalizam i nasilje

Savremeno društvo se nažalost i pored brojnih (ne)uspeha na polju izgradnje demokratije još uvek nije oslobodilo delovanja političkog nasilja. O tome koliko je ozbiljan ovaj fenomen govori u prilog i izveštaj Svetske zdravstvene organizacije prema kome je „političko nasilje vodeći uzrok smrti ljudi od 15. do 44. godine starosti, od čega se 14% smrtnosti odnosi na muškarce, dok na žene otpada 7%. U proseku se dnevno ubije 1424 ljudi širom sveta, što je jedna osoba skoro svakog minuta, dok se u oružanim sukobima ubije oko 35 ljudi na sat vremena. Samo u 20. veku je 191 milion ljudi izgubilo živote u ratovima“ (Đorić, 2014: 122).

Prvi svetski rat, a zatim veoma brzo posle toga ulazak u Drugi svetski rat, su neslavno obeležili početak 20. veka. Završetak Drugog svetskog rata, međutim, nije sa sobom doneo i doba mira. Svet je nakon toga ušao u razdoblje poznato kao Hladni rat (uz veliki broj lokalnih sukoba), koje se završava raspadom SSSR 1991. godine. Hladni rat ponovo postaje aktuelan zbog dešavanja u Ukrajini koja mnogi vide kao novo zaoštavanje odnosa SAD i Rusije koje može dovesti do nastavka (ili početka novog) Hladnog rata. Obe strane povlače poteze pokušavajući da pokažu svoju nadmoć pri čemu za ovaj sukob žele da okrive jedni druge, a političko i ekonomsko nasilje postaju glavno sredstvo politike.

Da ratna propaganda i ovde funkcioniše punom parom govori u prilog uvodnik Vašington posta štampan 28. avgusta 2014. godine pod naslovom *Zapad mora da natera g. Putina da plati za svoju agresiju*: „Ako se ijedna međunarodna norma i dalje može smatrati nekontroverznom, to je zabrana prekogranične agresije jedne suverene države na drugu. Sigurno je da će svaki neuspeh sprovođenja ove zabrane izazvati njeno kršenje na drugom mestu. Upravo zbog toga, odluka Vladimira Putina da otvoreno pošalje rusku vojsku u Ukrajinu u poslednjih 48 sati predstavlja vododelnicu, a ne samo puki nastavak onoga što se događa već mesecima, kako je to predsednik Obama rekao u četvrtak, umanjujući značaj tog događaja. Ako g. Putin ne

plati visoku cenu za ovaj ogoljeni, iako cinično demantovani napad na svog suseda, taj presedan će posejati nestabilnost i na mnogim drugim mestima – od Baltičkog mora i tamošnjih malih, slobodnih zemalja sa velikom ruskom manjinom, do Južnog kineskog mora istačkanog ostrvima za kojima Kina žudi iako pripadaju drugim državama“ (Uredništvo, 2014).

Ono što je karakteristično za savremeno društvo je da se rat danas više zvanično nigde ne vodi, ali je zato broj vojnih intervencija ogroman. Rat je postao nepopularan kao sredstvo politike zbog čega ga je bilo neophodno preimenovati. Političko i ekonomsko nasilje ne samo da se nije izgubilo nego je dobilo na snazi, mada u drugačijem obliku (Stojadinović, 2015). Danas više nije moguće otvoreno koristiti nasilje zarad ostvarivanja određenih interesa. Sa razvojem demokratije i tehnologije, time pre svega mislimo na masovne medije, otvorena primena nasilja bi naišla na osudu od strane javnog mnjenja. Ukoliko bi se reklo da SAD sprovede vojne intervencije u npr. Iraku ili Avganistanu zarad ostvarivanja neoimperijalnih ambicija, ovo bi naišlo na protivljenje jer je tako nešto nezamislivo u demokratskom društvu. Međutim, ukoliko bi se ovako nešto opravdalo višim idealima kao što su borba za demokratiju i ljudska prava onda se u medijima stvara sasvim druga slika. To je način na koji velike sile obezbeđuju pristanak za svoje postupke i dobijaju podršku javnog mnjenja. U tom smislu rat, kako je to Karl fon Klauzevic [Carl von Clausewitz] rekao, postaje nastavak politike drugim sredstvima. Odnos između politike i nasilja je veoma kompleksan. Nasilje u politici se može definisati kao „direktna ili indirektna primena sile u sferi politike i političkog, odnosno kao direktna ili indirektna primena sile nad svešću, telom, životom, voljom ili materijalnim dobrima stvarnog ili potencijalnog, odnosno pretpostavljenog političkog protivnika“ (Simeunović, 1989: 27). Treba, međutim, naglasiti da se nasilje u politici ne manifestuje jedino i isključivo samo kao gola prinuda. Ono je sastavni deo politike i razumevanja države (Gaćinović, 2008: 49).

Zarad neoimperijalnih ambicija dolazi do upotrebe svih sredstava. U te svrhe neretko oni koji najviše upotrebljavaju političko i ekonomsko nasilje proizvode neprijatelje kako bi njegova upotreba bila legitimna. Parada neprijatelja postaje dobar način da se skrene pažnja javnosti sa pravih problema. Tako su intervencije u Iraku opravdavane da Irak poseduje oružje za masovno uništenje. Kada je postalo jasno da SAD ne mogu da dokažu da Irak poseduje oružje za masovno uništenje došlo je do promene strategije. SAD više nisu tvrdile na Irak raspolaze ovakvim oružjem, već da poseduje opremu koja bi se mogla koristiti za izradu istog (Čomski, 2009: 135).

Borba protiv terorizma postaje jak razlog koji opravdava upotrebu svih sredstava, neretko donoseći kolateralne žrtve koje se opravdavaju višim ciljevima. Početak 21. veka je obeležio događaj koji je u velikoj meri promenio dešavanja na globalnom nivo. SAD su 11. septembra napadnute serijom terorističkih napada u kojima su oteta četiri američka aviona od kojih su dva udarila u Svetski trgovinski centar, jedan je kao metu imao Pentagon, dok se poslednji avion srušio u ruralnom delu Pensilvanije. Ovaj strašan događaj je pokrenuo za sobom lavinu koja je imala odjeka na globalnom nivou. Marija Timočko [Maria Tymoczko] ukazuje da je problem političkog nasilja i globalizacije postao je naročito aktuelan posle događaja 11. septembra 2001. u SAD, bombaških napada u Velikoj Britaniji i Španiji, samoubilačkih napada širom Bliskog

istoka, prisustva SAD u Avganistanu i Iraku, kao i žestokog odgovora Izraela na ono što je izgledalo kao manji ispad političkog nasilja od strane palestinskog civilnog stanovništva. Ona ovde dodaje i nasilje koje je povezano sa trgovinom droge, zatvorima, etničkim ubistvima i genocidima, okrutnošću režima koji koriste nasilje zarad manifestacije svoje moći nad civilnim stanovništvom itd. (Tymockzo, 2009: 171).

Adrian Gelk [Adrian Guelke] u svojoj studiji *Terrorism and Global Disorder – Political Violence in the Contemporary World* (Terorizam i globalni poremećaji – političko nasilje u savremenom društvu) traga za odgovorom na pitanje da li se svet značajnije promenio nakon 11. septembra 2001. godine i napada Al Kaide u Sjedinjenim Američkim Državama. Gelk ističe da su vodeći Zapadni političari gotovo u glas prihvatili da je ovaj događaj doveo do fundamentalnih promena na globalnom nivou skoro na isti način na koji su to činili za vreme Hladnog rata. „Ovo samo po sebi nameće pitanje da li je opravdano tvrditi da se svet fundamentalno promenio dva puta u nešto više od jedne decenije“ (Guelke, 2006:1). Ovaj događaj postaje još značajniji zbog toga što je veliki broj država ovaj događaj počeo koristiti za opravdanje ekstremnih sigurnosnih mera koje narušavaju osnovna prava i slobode građana. „Zaista bi se moglo opravdano reći da napad 11. septembra 2001. godine predstavlja tačku prekretnicu u međunarodnoj politici, ali ne kao napad sam po sebi, već njegova upotreba kojom je započela nova faza Zapadne spoljne politike na čelu sa SAD i Velikom Britanijom. Dalje, moglo bi se takođe reći da su reakcije ovih država na događaje 11. septembra, uključujući ovde i invaziju na Irak, dalje kreirale konflikt sa Muslimanima, što su počinio napada na Ameriku i tražili“ (Guelke, 2006:2).

Toni Edison [Tony Addison] ističe da su događaji od 11. septembra, zajedno sa kasnijim odgovorom SAD, „izbacili *konflikt i bezbednost* – pojmove koji su predmet mnoštva interpretacija – kao ključne delove kontroverzi koje okružuju globalizaciju, dodajući nove dimenzije već energičnim raspravama o konceptu *novih ratova*“ (Addison, 2008: 166). U tom smislu Jirgen Habermas [Jürgen Habermas] ukazuje da 11. septembar:

- pokazuje empirijske slabosti hegemonskog liberalizma Bušove administracije;
- ostvaruje svoj uspeh zahvaljujući vojnom odgovoru SAD koji je prouzrokovao podele na Zapadu;
- otkriva da bi samo odgovor sa dobrim normativnim razlozima rešio korene problema; pravda između nacija ne može biti obezbeđena nametanjem određene forme života, ona mora biti uspostavljena kosmopolitskim zakonom koji poštuje odluke i proces formiranja volje različitih kultura;
- favorizuje kosmopolitski predlog u smislu efikasnosti jer klasičan rat nije korisno sredstvo u borbi protiv nasilja; neophodne su svetske bezbednosne mreže; potrebno je uspostaviti nivo organizacije koji će omogućiti postojanje samokritičnosti razumevanja;
- u globalizovanom društvu sa globalizovanim terorizmom nameće potrebu za upravljanje koja je iznad države (Aguilera, 2009:77).

Sa tim u vezi, treba pomenuti i Naomi Klajn [Naomi Klein] koja smatra da je 11. septembar dobro došao Bušovoj administraciji da se ideologija Fridmana i njegovih sledbenika, koji su metodično eksploatisali trenutke šoka u drugim zemljama, konačno primeni kod kuće u punoj snazi pod krilaticom „rata protiv terorizma“ i straha

koji je tada nastao, čime su mnoge izuzetno osetljive i suštinske funkcije vlade bile prepuštene privatnim kompanijama (Klajn, 2009: 19). Galup je krajem septembra 2001. godine sproveo istraživanje javnog mnjenja o tome kako su se kretali stavovi svetskog stanovništva u trenutku kada je bombardovanje Avganistana najavljeno. Glavno pitanje na koje su ispitanici trebali da daju odgovor je bilo sledeće: „Nakon što se sazna identitet terorista, treba li američka vlada vojno da napadne zemlju ili zemlje u kojima teroristi imaju svoje baze, ili bi, pak, trebalo da traži njihovo izručenje i dovede ih pred sud” (Čomski 2008: 246-247). Na osnovu dobijenih rezultata može se zaključiti da je svetska javnost u tom trenutku bila u velikoj meri na strani diplomatskog načina rešavanja problema u odnosu na vojnu akciju. Što se tiče Evrope, podrška vojnom delovanju se kretala u rasponu od 8% u Grčkoj, pa do 29% u Francuskoj. Latinska Amerika je pokazala najmanju podršku američkim vojnim intervencijama. Raspon na ovim prostorima se kretao od 2% u Meksiku, do 11% u Kolumbiji i Venecueli. Može se reći da je jedini izuzetak na ovim prostorima bila Panama gde je 80% stanovništva bilo sklono miroljubivim sredstvima, dok je 16% bilo za vojne intervencije (Čomski 2008: 247). Da ne govorimo o tome da je sve više preispitivanja o tome ko je stvarno odgovoran za teroristički napad 11. septembra. Noam Čomski ističe da se podrška vojnoj intervenciji u velikoj meri zasnivala na jednoj ključnoj pretpostavci, a to je da je utvrđen identitet odgovornih za napad 11. septembra. Na osnovu svedočenja Roberta Mulera, direktora FBI, može se videti da se čak i osam meseci nakon naređenja predsednika Buša po pitanju bombardovanja ove zemlje i dalje samo nagađa o posrednoj povezanosti Avganistana (Čomski 2008: 248).

Napori finansirani od strane velikih korporacija su dali idealima neoliberalizma „skoro svetu auru”, što je dovelo do toga da njihovi zahtevi veoma retko nailaze na otpor (Chomsky, 1999:17). To je dalje dovelo do toga da su ratovi i katastrofe, koji su ranije predstavljali samo šansu za jedan uzak sektor privrede, privatizovani u toj meri da su sami po sebi otvorili „nova tržišta”. Time dolazi do razvoja monetarističke politike i ekspanzije finansijskog kapitala, pri čemu se zanemaruju razvoji drugih neophodnih sektora ekonomije. Noam Čomski [Noam Chomsky] komentarišući Harkabijevu primedbu, bivšeg šefa izraelske vojne obaveštajne službe, kaže da je ona sasvim na mestu i da se njena pouka može primeniti i mnogo šire: „Mnogo pre 11. septembra bilo je jasno da će zahvaljujući modernoj tehnologiji, bogati i moćni jednog dana izgubiti monopolski položaj koji imaju nad sredstvima nasilja i treba da očekuju zlo i na sopstvenoj teritoriji. Ako nastavimo da stvaramo nove baruštine, biće sve više i više komaraca sa ogromnom moći destrukcije. S druge strane, ako sredstva kojima raspolazemo usmerimo na isušivanje močvara, na sasecanje korena *kampanja mržnje*, smanjićemo pretnje s kojima se suočavamo, a istovremeno ćemo pokazati i da smo dostojni ideala koje proklamujemo i koji nisu nedostižni ako se ozbiljno potrudimo da ih dosegnemo“ (Čomski, 2009: 13).

Nasilje koje se tom prilikom upotrebljava u neoimperijalne svrhe nije samo fizičko nasilje. Moramo imati u vidu da nasilje predstavlja jedan multidimenzionalni fenomen i da se ne može svesti samo na fizičko nasilje. O tome najbolje govori Galtung [Johan Galtung] koji ukazuje na tri tipa nasilja:

1. direktno nasilje se uopšteno može odrediti kao fizičko nasilje nad drugim ljudima; direktno nasilje je za razliku od druga dva vida nasilja uvek vidljivo, druga dva ne moraju biti, jer su strukturalno i kulturno nasilje odgovorni za povređivanje uma;

2. strukturalno nasilje nastaje kao rezultat socijalnih nejednakosti, represije i nejednakosti moći u društvu; strukturalno nasilje se manifestuje različitim društvenim nepravdama, represivnim institucijama i institucionalizovanim predrasudama;
3. kulturno nasilje je nasilje koje se dešava u simboličkoj sferi našeg postojanja (simboli, zastava, himna, govori, mediji...) (Bratić, 2008: 492).

Savremene tendencije pokazuju da se neoliberalna teorija ostvaruje neoimperijalnom praksom, a sve pod maskom borbe za demokratiju i ljudska prava, uz bespoštednu upotrebu svih navedenih oblika nasilja. Globalizacija je ubrzanjem u tokovima trgovine, finansija i ljudi otvorila nove mogućnosti komercijalizacije konflikata, čime se internacionalizuju ratovi nacionalnog i lokalnog porekla (Addison, 2008: 167).

Ovakvog kapitalizma, koji se prvenstveno rukovodi profitom stavljajući čoveku uslužnu ulogu, na kraju će dovesti do kolapsa. Ekonomsko nasilje i eksploatacija bogatih i moćnih u ruhu neoliberalnog koncepta globalizacije koji se propagira dalje će omogućiti intenziviranje konflikata na različitim nivoima. Stiven Hoking [Stephen Hawking] je imajući ovo u vidu na zasedanju Redita „Ask Me Anything“ 08. 10. 2015 godine izjavio da mašine neće dovesti do ekonomske apokalipse robota, već pohlepni ljudi (Hawking, 2015). On predviđa da će ekonomska nejednakost rasti sa automatizacijom radnih mesta i odbijanjem bogatih vlasnika mašina da podele svoje brzo stečeno bogatstvo. „Ukoliko mašine proizvode sve što nam je potrebno ishod će zavisiti od toga kako su stvari distribuirane. Svi mogu uživati u luksuzu slobodnog vremena ukoliko se bogatstvo koje proizvode mašine deli, u suprotnom će većina ljudi završiti u bedi i siromaštvu ukoliko se vlasnici mašina pobune protiv redistribucije bogatstva. Do sada je trend izgleda bliži drugoj opciji, jer sa rastom tehnologije povećava se nejednakost“ (Hawking, 2015). Ovakva budućnost će, prema njemu, dovesti do nastanka nove buržoazije koju će činiti vlasnici mašina. Na kraju korporacije koje poseduju više neće proizvoditi poslove ljudima. „To je razlog zbog čega bi trebalo da se plašimo kapitalizma, a ne robota“ (Hawking, 2015).

Neoliberalizam, koji nameće slobodno tržište kao univerzalno rešenje, za sve probleme se u susretu globalnih ekonomskih kriza našao na klimavim nogama. „Mantra slobodnog tržišta značila je ne samo ukinuti stare regulative nego i ne činiti ništa kako bi se odgovorilo na nove izazove tržišta dvadeset prvog veka“ (Štiglic, 2013: 182).

Sporodna uloga noćnog čuvara namenjena državi je pokazala sve svoje slabosti, naročito imajući u vidu da i najveći propagatori neoliberalizma krše osnovna pravila neoliberalizma u slučajevima kada to njima odgovara. O ovome govori i Štiglic [Joseph Stiglitz] analizirajući ekonomsku situaciju u SAD i položaj banaka koje su odavne trebale da propadnu prepuštene zakonitostima neoliberalizma: „Glavne američke banke postale su suviše velike da bi propale. Šta više, one su znale da su suviše velike da bi propale i, stoga su preuzimale rizik baš onako kako je predviđala ekonomska teorija. Bušova i Obamina administracija uvele su nov koncept. One su tvrdile da su neke banke suviše velike da bi bile rešene (ili finansijski restruktuirane), što znači, suviše velike da bi koristile uobičajene procedure kojima se akcionari primoravaju da snose gubitke i kojima se vlasnici obveznica pretvaraju u akcionare. Umesto toga, država je uskočila, suštinski obezbeđujući osiguranje (bez premije) vlasnicima obveznica i akcionarima, time podrivajući tržišnu disciplinu“ (Štiglic, 2013: 200).

O ovome piše i Noam Čomski koji predstavlja jednog od vodećih intelektualaca koji kritikuju mit o slobodnom tržištu, mit koji govori o tome kako je ekonomija dobra jedino ako je takmičarska, racionalna i efikasna. Slobodno tržište se u ovom mitu javlja kao faktor koji bi trebalo da omogući ostvarivanje ovakvih ideala. Međutim, „u većini ekonomija dominiraju velike korporacije koje poseduju ogromnu kontrolu tržišta suprotstavljajući se upravo slobodnoj konkurenciji o kojoj se toliko govori u ekonomskim udžbenicima i političkim govorima“ (Čomski, 1999: 12). Prema ovom velikom mitu „neefikasne“ državne institucije bi trebalo da budu ograničene na taj način da ne dođu u mogućnost da naruše prirodu *laissez-faire* tržišne ekonomije. Vlade su sve veće, ali pod uticajem neoliberalizma imaju sve manje pretenzija da se bave nekorporativnim interesima (Čomski, 1999: 12).

U takvom jednom društvu međunarodno pravo postaje mesto demonstracije moći. „U diskusijama koje se tiču međunarodnih odnosa, osnovni princip je *mi smo dobri*, pri čemu se pod *mi* podrazumeva vlada koja prihvata totalitarni koncept da su država i narod jedno isto. *Mi* smo dobronamerni, borimo se za mir i pravdu, mada se u praksi mogu dogoditi i greške. *Nas* sputavaju *hulje* koje nisu u stanju da se uzdignu na naš uzvišeni nivo“ (Čomski, 2009: 105). Podsetimo se da je Kondoliza Rajs [Condoleezza Rice] u izdanju *Forin afers* januara 2000. godine osudila „refleksno uvažavanje (...) pojmova međunarodnog zakona i normi i verovanja da je podrška mnogih država ili, još bolje, institucija kao što su Ujedinjene nacije, od presudnog značaja za zakonitost vršenja vlasti“ (Rice, 2000).

Ovome u prilog govori i najnoviji čin SAD koje su 03. 10. 2015. godine bombardovale grad Kunduz u Avganistanu. Tom prilikom je pogođena bolnica kojom rukovodi međunarodna humanitarna organizacija Lekari bez granica, pri čemu je poginulo najmanje 22 ljudi (12 medicinskih radnika i desetoro pacijenata), dok je više desetina je ranjeno. Kao rezultat ovoga usledilo je izvinjenje Baraka Obame navodeći da će SAD, NATO i Kabul izvršiti istragu povodom ovog događaja. Ovime novi prosvetitelji ponovo ostaju van domašaja ruke pravde ne odgovarajući ponovo za kršenje Ženevske konvencije. Zaista je teško i zamisliti da bi se SAD čak i našle pod istragom za ratne zločine kojim velike sile neoliberalne interese ostvaruju neoimperijalnom praksom.

Naravno treba pomenuti da pored svoje očigledne destruktivnosti nasilje „nekada može imati pozitivnu ulogu, pogotovo kada je reč o odbrambenom ratu ili borbi protiv terorizma“ (Đorić, 2014: 120). Međutim, glavni problem koji se tom prilikom javlja jeste što se veoma često ovo koristi u svrhe opravdanja političkog nasilje. Dvostruki kriterijumi dodatno prave problem kada se radi o pozitivnoj ulozi nasilja jer nemaju sve države snagu da nametnu normu.

Zaključak

Juli Zeh s pravom upozorava da je jedan od najvećih problema koje savremeno društvo sa sobom donosi jeste ko kontroliše međunarodne kontrolore, dajući istovremeno zastrašujući odgovor na ovo pitanje: „Oni kontrolišu sami sebe i to čine na način koji bi rasplakao i samog Monteskjea, jednog od prvih teoretičara podele vlasti“ (Zeh, 2012). To je ujedno razlog zbog koga je neophodno svakodnevno

kritičko preispitivanje stvarnosti, što bi trebalo da bude obaveza intelektualaca koji bi trebalo da predstavljaju savest društva i koji bi kao osnovni cilj morali da imaju potragu za istinom bez obzira na cenu.

Literatura

1. Addison T. (2008) „Post-conflict recovery – New wars and global economy“, *The Globalization of Political Violence – Globalization's shadow* (eds. Richard Devetak and Christopher W. Hughes), London: Routledge.
2. Aguilera A. (2009) „Ethics and Violence“, *Globalization, Political Violence and Translation* (eds. Esperanza Bielsa, Christopher W. Hughes), London: Palgrave Macmillan.
3. Chomsky N. (1999) *Profit over People – Neoliberalism and Global Order*, New York, Toronto, London: Seven Stories Press.
4. Čomski N. (2008) *Hegemonija ili opstanak*, Novi Sad: Rubikon.
5. Čomski N. (2009) *Intervencije*, Novi Sad: Rubikon, Beograd: Beoknjiga.
6. Đorić M. (2014) *Ekstremna desnica*, Beograd: Udruženje „Nauka i društvo Srbije“.
7. Gaćinović R. (2008) „Pojmovno određenje – definisanje nasilja“, *Srpska politička misao*, br. 4, Beograd: Institut za političke studije, Beograd.
8. Guelke A. (2006) *Terrorism and Global Disorder – Political Violence in the Contemporary World*, London: I.B.Tauris & Co Ltd.
9. Hawking S. (2015) „Stephen Hawking Says We Should Really Be Scared Of Capitalism, Not Robots“, *Huffpost Tech*, dostupno na http://www.huffingtonpost.com/entry/stephen-hawking-capitalism-robots_5616c20ce4b0dbb8000d9f15 (datum pristupa: 09. 10. 2015. godina).
10. Raduški, N. (2011) „ETHNIC HOMOGENIZATION OF SERBIA IN THE PERIOD 1991-2002“, *Journal of the Geographical Institute „Jovan Cvijić” SASA* 61(2), Belgrade: Geographical Institute „Jovan Cvijić” SASA.
11. Rice C. „Campaign 2000: Promoting the National Interest“, *Foreign Affairs*, January/February 2000, dostupno na: <http://www.foreignaffairs.com/articles/55630/condoleezza-rice/campaign-2000-promoting-the-national-interest> (datum pristupa: 10. 03. 2001. godina)
12. Simeunović D. (1989) *Političko nasilje*, Beograd: Radnička štampa.
13. Stojadinović M. (2015) „Političko nasilje i demokratija u kontekstu neoimperijalnih ambicija velikih sila” (pregledni rad), *Srpska politička misao*, br. 2, Beograd: Institut za političke studije.
14. Štiglic Dž. (2013) *Slobodan pad – Amerika, slobodna tržišta i slom svetske privrede*, Novi Sad: Akademska knjiga.
15. Tymockzo M. (2009) „Translation, Ethics and Ideology in a Violent Globalizing World“, *Globalization, Political Violence and Translation* (eds. Esperanza Bielsa, Christopher W. Hughes), London: Palgrave Macmillan.
16. Klajn N. (2009) *Doktrina šoka – procvat kapitalizma katastrofe*, Beograd: Samizdat B92.
17. Uredništvo (05. septembar 2014) „Ratnohuškačka propaganda zapadnih medija: Vašington post“, *Pečat*, dostupno na: <http://www.pecat.co.rs/2014/09/ratnohuckacka-propaganda-zapadnih-medija-vasington-post/> (datum pristupa: 10. 10. 2014. godina).
18. Zeh J. (2012) *Die Diktatur der Demokraten: Warum ohne Recht kein Staat zu machen ist*, Körber-Stiftung.

БЕЗБЈЕДНОСНИ РИЗИЦИ НЕОЛИБЕРАЛНЕ ДРЖАВЕ

Проф др. Душко Вејновић
Мр. Предраг Обреновић
Др Дарко Матијашевић
Европски Дефендологија центар
Бања Лука

***Апстракт:** Односе између држава и народана раскрићу два миленијума карактеришу велике промјене које понекада изазову такве процесе, појаве и догађаје који својом даљом егзистенцијом и усложњавањем могу да изазову безбједносне ризике који могу да битно утичу на даљи процес развоја и опстанка људске цивилизације. Циљ овог рада је да „обичном човјеку“ на један прилагођен и разумљив начин прикаже са којим се то све безбједносним ризицима суочава глобално друштво на почетку почетку новог миленијума.*

***Кључне ријечи:** држава, међународни односи, безбједност, неолиберализам*

SECURITY RISKS OF ANEO-LIBERAL STATE

***Abstract:** The relations between the States and the people at the crossroads two millennium is characterised by great changes which sometimes cause such processes, practices, and events that its further egzistencijom and uslozňjavanjem can cause security risks that can substantially affect the further the process of development and survival human civilization. The goal of this work is that “an ordinary man” in a friendly and understandable manner to show with which it all security risks facing global society at the beginning start of the new millennium.*

***Key words:** states, international relations, security, neoliberalism*

Увод

Двадесети вијек и прве деценије двадесет првог вијека одређују временски период који је по много чему важани и специфичани у односу на остали егзи-станцијални период људске цивилизације. Током овог периода развоја људске цивилизације, проведена је антиколонијална револуција, а новоослобођени народи сустворили своје државе, основанесу разне глобалне и регионалне организације којима је био циљ да штоуспјешније чувају достигнути ниво без-биједности, међу тим новоствореним регионалним и глобалним организацијама најзначајније мјесто заузимају Уједињене нације којеокупљају готово све земље свијета. Такође, у наведеном периоду, извршен је задивљујући напредак у науци, техници и технологији, многоструко је повећана стваралачка моћ човјека, он

се виноу у свемирске просторе, информацијско-комуникацијски систем претворио је цијелу Планету у отворено насеље (глобално село), зближио људе, народе и крајеве. Сва напријед наведена остварења у двадесетом и првим деценијама двадесет првог вијека већа су од свих претходних заједно. Међутим, дубоки раскораци, супротности и кризе овога верменског периода, већи су од свих претходних. Супротности између развијених и неразвијених, односно богатих и сиромашних, су све веће. Све је више људи који умиру насилном смрћу. Алкохолизам, наркоманија, елементарне непогоде и све остале нечисти овог периода развоја људске цивилизације односе све веће људске жртве. Оне причињавају огромне материјалне штете и разарања. Криминалитет, посебно организовани, превазишао је националне оквире. Ни ратови у свијету никако не престају. У сјенци страха од Трећег свјетског рата и радости што до њега не долази, одвијају се многобројни локални ратови у којима је, и у вези с којима је, од Другог свјетског рата до сада страдало много људи. Уз све антимилитариистичке и миротворне напоре Уједињених нација, и многих земаља појединачно, војна сила се не смањује, а војни расходи (буџети) држава стално се повећавају.

Нова оружја имају, врстом или количином, неслућену разорну моћ, којом је могуће вишеструко уништити живот на овој планети. Истодобно се стварају технолошка постројења (нуклеарна, хемијска, биолошка), која могу изазвати такве хаварије, чије би посљедице опет могле довести у питање живот људи на Земљи. Планета постаје све угроженија због уништавања озонског омотача, односно, општег загађивања. Другу половину двадесетог вијека карактерише појава извора глобалног угрожавања безбједности, односно глобалних извора угрожавања, који истодобно угрожавају свако људско биће, сваку земљу, читаву људску заједницу и екосистем у цјелини. Таква опасност поставља људској заједници и сваком њезинном члану питање глобалне безбједности као основно животно питање и захтјев за заједничко дјеловање. Она дјелује интегративно и доприноси превладавању мање важних проблема и међусобних спорова. Такође, наглашава значење безбједносне функције сваког грађанина, сваке заједнице, државе и свих држава и народа заједно.

Неолиберална теорија међународних односа

Протагонисти теорије међународних односа која се јавила 70-тих година прошлог вијека биле су Сједињене Америчке Државе и Велика Британија, сматра се да је град Чикаго центар настанка те теорије, односно сами почаци неолибералне теорије и међународним односима везују се за два државника који су предводили наведене државе у том периоду, а то су Маргарет Тачер, која је постала премијер Велике Британије 1979. године, те Роналд Реган, председника САД-а у периоду од 1981. до 1989. године. Као што се следбеници либералне теорије залажу за обуздавање државе и давањем више значаја појединцу и његовим слободама, тако и следбеници неолибералне теорије сматрају да је држава потребна искључиво за пружање правног оквира и наметања правила игре. Идеје које полазе од вашингтонског консензуса сматрају се блажим верзијама неолиберализма. Радикалније верзије, попут оне *Miltona Friedmana*, заговарају потпуну реформу државе те смањивање њених функција на минимум. Њихови

следбеници сматрају да свако претјерано задирање државе у слободу појединца и тржишта поступно води до тоталитарног система. Без обзира на радикалност, тако оријентисани неолиберали не могу се изједначити са анархистима који траже апсолутно укидање државе. Они сматрају да је држава без обзира на све и даље потребна у неким ограниченим сегментима. Генерално, неолиберали су става да државни интервенционизам спрјечава актере да дјелују рационално, те је због тога немогуће успоставити било какву равнотежу међународним односима. Међутим, за разлику од реалиста који минимизирају значај сарадње, они управо у могућностима сарадње виде легитимну функцију међународних односа. При томе значајну улогу намјењују недржавним субјектима и осталим актерима међународних односа. У понуђеним приступима међународних односа дат је много већи значај недржавним чиниоцима и субјектима, односно ширењу дијалога и сарадње у другим областима међународних интереса који нису, уско национални или државни. У основи овог приступа је увјерење да би фокус међународне пажње великих сила требало преусмјерити на успостављање механизма сарадње у оним областима које нису традиционално уоквирене искључивим надлежностима државе. Оправдано се сматрало да ће дијалог у областима као што су: економија, трговина, наука, култура, спорт, очување животне средине постепено водити смањењу јаза неповјерења међу кључним актерима биполарне структуре, а временом и успостављању институционалних облика заједничке сарадње. Наиме, потпуно је јасно да се парадигма неолиберализма, одразила на све државе, али се посебно и на један специфичан начин одразила на позицију малих држава у међународној заједници, намећући им крајње ограничене могућности заштите и очувања суверенитета и заштите националних интереса.

Такође, јасно је да савремене државе свој друштвено-економски развој осмишљавају и пројектују, прије свега, дугорочно, чију основу представљају резултати широко спроведених научних истраживања у разним секторима који представљају битне компоненте за свеукупни развој једне државе. При томе, главни свјетски проблеми у области права, економије и заштите природне средине, или проблем глади и сиромаштва, јављају се као питања која превазилазе границе само једне државе. У таквим условима готово је немогуће дефинисати национални интерес ван интереса остатка свијета, ван судбине цијелог човечанства. Сваки поступак који се чини у локалној средини, има свој одраз на целокупну планету. Токови неолиберализма, првенствено глобализације као његове најзначајније творевине и муњевити развој водећих светских сила су на делу и у пракси показали да је идеја државности и националне државе као и њеног суверенитета битно измењена. Глобализација је утицала и на појмове права, легалитета, легитимитета, као и на читав систем вредности које су тековина савременог човечанства— правда, правичност, једнакост.

Нове геостратешке околности, које су настале рушењем блоковске безбједносне структуре и појавом таласа нових невојних и недржавних изазова, “захтијевале су”, као што истиче један од креатора новог реализма **К. Волиц**: “... ревидиране или потпуно нове теорије”¹. Са овом тезом су се сложили бројни

¹ Waltz N., Kenneth, *Struktural realism aftert he Cold War*, in Charles W., Keggly, Jr., Eugene R. Wittkopf, isto, str. 96.

други аутори као нпр. **Ф. Фукујам**, који је 1992. г. закључио, да “...постоје добри разлози за поновно преиспитивање аспекта либералног међународног наслеђа”². Водећи политичари су, такође, учили да политика базирана искључиво на моћи државе не може адекватно одговори на нове изазове. На примјер, тадашњи амерички председник **Бил Клинтон**, тврдио је 1995. г. да “...у свијету у коме смо свједоци напретка слободе, а не тираније, цинична рачуница чисте политике силе једноставно се не уклапа. Она не одговара новом добу”³.

Послије “хладног рата”, на таласу мјешавине тријумфа демократије над аутократијом и неизвјесности конституисања “новог свјетског поретка”, у крилу либерално институционалистичких схватања, појавило се мноштво нових идеја. Њима су објашњаване актуелне појаве и нове перспективе у међународним односима. Оне су се кретале од умјерених, које су указивале да је будућност међународне заједнице у постепеној глобалној институционализацији међузависних интереса; преко теорија које само дио својих ставова уврштавају у овај приступ, као што су „теорија демократског мира”; до теорија које су предвиђале „крај историје ратова”. Читав скуп таквих нових приступа, изниклих на темељу либералних теорија, једном рјечју називамо “неолиберализам”, мада их поједини аутори, због њиховог фаворизовања улоге наднационалних институција, називају “неолиберални институционализам”⁴. Истовремено, нови оквир неолибералистичких схватања међународних односа значајно проширује категорије субјеката међународних односа, тако што, поред значаја који придаје државама, једнаку важност даје међународним организацијама, мултинационалним корпорацијама, невладиним организацијама, скуповима других “ентитета”, па све до појединаца као самосталних учесника. Такође, неолибералисти, не само што значајну улогу придају недржавним субјектима међународних односа, него они значајно проширују и чиниоце моћи државе. По њима, како каже **Д. Симић**, моћ једне државе се више не мора мјерити само величином њене територије, бројем становника, војном моћи и богатством у тзв. грубим сировинама и изворима енергије, него је њен значајан извор моћи и у међународним односима, степену техничко-технолошког развоја, структури становништва (*образовна, старосна и сл.*), политичком утицају у свјетским пословима, привлачности културе, идеологије, начина размишљања, квалитета живота, “...укратко привлачности њиховог укупног цивилизацијског обрасца.”⁵ Видови моћи и њихов утицај, не само да су “помјерени” од државних субјеката ка “приватним”, како примјећује **Нај**, него и “од богатих у новцу према богатим у информацијама”. У систему сложене међузависности, тзв., “тврда моћ” (*првенствено оличена у војној моћи*) бива потискивана, из првог плана, другим видовима моћи тзв., “меке моћи”, која се изражава економско - финансијским, техничко - технолошким, комуникацијско - информативним, политичким “друштвено - демократским” и другим параметрима *невојне моћи*.⁶ Нови извори и видови моћи данас претежу

² Citiranoprema : CharlesW. Keggle, Jr., EugeneR. Wittkopf, isto str. 96.

³ Citiranoprema : CharlesW. Keggle, Jr., EugeneR. Wittkopf, isto.

⁴ Citiranoprema : CharlesW. Keggle, Jr., EugeneR. Wittkopf, isto.

⁵ Citiranoprema: Simić R. D., Nauka o bezbednosti...isto, str. 36-37

⁶ NayJoseph, SoftPower, ForeignPolicy, Fall, 1990, uSimić, R. Dragan, Nauka o bezbednosti...isto, str. 37-40

над традиционалним.. Снажан допринос потврди и ширењу неолибералних приступа дали су, и дају, успјешни интеграциони процеси започети педесетих година прошлог вијека у Западној Европи. Они су несумљиво показали да суверене државе могу да уједине своје интересе и тако обезбиједи повољније услове за мир и просперитет свих чланица заједнице.

Међутим, узимајућу у обзир све досада наведено, многи се данас питају гдје је мјесто и улога државе, и да ли се традиционална улога државе толико промијенила да она сама више није у могућности не само да одговори изазовима који јој долазе ван њених граница, него и изазовима који јој се намећу унутар тих граница. Један од таквих изазова су слободе и права појединца на којима се данас све више инсистира како у међународним односима тако све више и у међународном праву гдје се даје све већа предност праву појединца у односу на права државе, односно њен суверенитет, неповредивост граница-територијални интегритет.

Историјски развој државе

Не постоји потпуна сагласност око времена настанка државе. Државе су дуго важиле за вјечни принцип организовања људских заједница. Често се сматра да је држава престара људска заједница, настала у вријеме првих пољопривредних друштава у Месопотамији, неколико хиљада година прије нове ере. У књизи *Оријентална деспотија*, **Карл Витфогел** тврди да су прве државне творевине настале у хидрауличним друштвима, како би се обезбиједило наводнавање и конторлисање водених токова. Под хидрауличним друштвима Витфогел подразумева оријентална пољопривредна друштва, та друштва је Маркс сврстао у азијатски начин производње. Витфогел је сматрао да азијатским друштвом влада бирократска деспотска држава. Са друге стране постоје модерна схватања по којима држава није тако стара творевина као што се то мисли. Према тим схватањима држава је настала у вријеме позне ренесансе, прије око 5 вијекова. Држава схваћена у модерном смислу је настала у Европи распадом и прерастањем феудалне организације друштва и стварањем првих *држава-нација*. Од времена настанка првих модерних држава које су по неписаном правилу имале облик апсолутних монархија, па до данашњег дана, држава је непрестано мјењала не само своје функције, него и форме и обличја. Свој модерни поход је започела у знаку двоструких функција : као *ратничка држава* и као *трговачка држава*.

Први примјер стабилне и дуговјечне модерне централизоване државе у савременој теорији наводи се **Француска**. У Француској је процес централизације започео у 14. вијеку, а завршио се у 17. вијеку. Она је била прва земља која је у 14. вијеку увела директе порезе на робу и саобраћај, увела стајаћу војску и успоставила неоспорну политичку и културну хегемонију у Европи. Хибридном облику друштва у вријеме распада феудализма одговарала је трговачка, меркантилна или комерцијална држава, која је омогућавала успон трећег сталежа, тај сталеж је био створен од трговаца, банкара и занатлија. Идејну основу меркантилизма је дао **Зан Батиста Колбера**. Меркантилизам је сматрао да држава треба да до најситнијих детаља интервенише у привреди, како би се

реализовало главно начело да се мора што више продавати у иностранству, а што мање увозити.

У 18. вијеку настаје *минимална држава*, тј држава која се задовољава само улогом ноћног чуvara. Таква држава је минимално утицала на друштвени, а поготово економски живот. То је модел државе који се назива још *laisse-faire* држава и која као таква доминирала све до друге половине 19. вијека. Током 19. вијека све велике нације доводе до краја формирање и отпочињу са развојем својих великих националних држава. Процес формирања националних држава завршен је са уједињењем Италије и Немачке. У период између два свијетска рата у једном дијелу „свијетског шара“ долази до формирања и настанка *тоталитарне државе*, а у другом дијелу долази до распада колонијалног система што доводи до формирања великог броја самосталних држава у земљама трећег света (Африка, Азија). Процес распада колонијалног система довео је до формирања великог броја постколонијалних држава које су одмах у периоду после свог настанка кренуле у рјешавања својих националних питања.

Послије Другог свијетског рата у Европи отпочиње процес формирања и успоставља *социјалдемократског концепта државе*, познат као модел државе благостања. То је модел државе који је увео начело солидарности и редистрибуције дохотка у корист запослених и сиромашних, као и у корист свих грађана у погледу здравственог осигурања, образовања, политике пуне запослености, итд.. Као реакција на државу благостања као што смо већ напријед навели крајем 70-тих и почетком 80-тих година прошлог вијека почиње процес развоја неолибералне државе. Процес стварања етничких хомогених држава на тлу Европе може се рећи да је завршен тек крајем последње деценије 20-тог века, а протиче у знаку урушавања социјализма и распада три социјалистичке федерације: Совјетског савеза, Чехословачке и Југославије. На њиховом тлу настају *етнички хомогене државе*. Дешавања која су настала након 11. септембра 2001. године и рушења Свјетског трговинског центра појављују се знаци формирања *државе безбједности* коју карактеришу неповјерење у странце и сопствене грађане.

Данас, у другој деценији 21. вијека свијет је суочен са светском економском кризом, која је кренула у САД банкротом хипотекарних и осигуравајућих банкарских институција и која се шири свијетом са непредвидивим последицама, па тако поједине државе још нису изашле из рецесије. Ова планетарна економска криза довела је до тога да су државе опет морале искористити своју улогу и интервенисале како би спасиле своје пољуљане привреде, а тиме спасиле своје грађане од сиромаштва. Овај процес је довео до настанка и развоја *интервенционистичке државе*.

У обимној литератури и дебатама на тему глобализације може се уочити више различитих главних теза и теоријских становишта. За следбенике *хиперглобалистичке тезе* свијет је данас драматично различит од оног од прије само двије или три деценије. По њиховом мишљењу ми данас живимо у свету без граница. Супротно од хиперглобалистичком становништву је *скептичка теза*, чији представници заступају мишљење да се данашња ситуација у свијету не разликује битно од стања на почетку 20-тог вијека. Они сматрају да је данас економија мање отворена и интегрисана него прије почетка првог свијетског рата. Теза

о комплексној глобализацији која на процес глобализацију не гледа као на готов и успостављен процес, већ као на процес који се управо дешава. Поборници овог концепта глобализације прихватају став скептика да је ниво интеграције сличан оном на почетку 20. вијека, али при томе истичу да је и сама природа интеграције другачија. У савременој теорији чији је предмет истраживања глобализација, наводе се три основне димензије глобализације, а то су : **економска, политичка и културно-идеолошка глобализација**. **Грејем Гил** сматра да постоје три основна елемента економске глобализације: интернационализација производње, слободна свјетска трговина и глобализација финансијских токова и трансакција. Највећи утицај на политичку глобализацију су по његовом мишљењу имале УН и развој нуклеарног наоружања. За културно идеолошку димензију глобализације највећи значај по Гилу има развој нових медија и комуникација.

Током досадашњег нашег излагања могли смо видјети да је готово цијели или већи дио 20-тог вијека протекао у помјерању тежишта интересовања друштвених наука са државе на неке друге појаве у политичком животу, односно, у том периоду имамо тежњу кључних чинилаца међународних односа, који су првенствено вођени личним интересима жељели, да кроз смањену или ограничену улогу државе, утичу да друге процесе у међународним односима. Међутим, последње деценије 20-тог вијека и прва деценија 21-ог вијека протичу у знаку великог повратка државе у пуном њеном капацитету и улози као кључног чиниоца међународних односа. На овај процес великог повратка утицало је много фактора, а првенствено нови безбједносни ризици у погледу етно-национализма, процеси дефрагментације сложених националних држава, таласи глобализације, итд.

Безбједносни ризици

На почетку новог миленијума када је, чак и по очекивањима скептика, човјечанство требало да уђе у период релативно стабилног мира, свјетску реалност су и даље карактерисале снажне турбуленције у међународним односима и бројне контрадикторности. Наиме, знатно је ослабила доминација међународног система и поред велике моћи коју реално још има. Државе се мијењају, али опстају и настављају своју кључну улогу у међународним односима. Суверенитет, као један од стубова државности, је угрожен, али се и даље енергично афирмише. Власти слабе, али користе своја овлаштења. Јавност је све присутнија на свјетској сцени, али се њом програмирано управља. Границе се чувају, али постају порозније. Уређење постаје етничко, медијско, идеолошко, технолошко и финансијско, али територијалност је и даље кључна преокупација већине људи. Новонастале супротности, доводе до разноврсних и свакодневних неизвјесности које показују да је свијет дубоко загазио у епохалну трансформацију динамичких појава, чији правац развоја не обећава скоро смиривање токова и испуњење реалних очекивања. Укратко, савремени свијет карактеришу неизвјесни (*промјенљиви*) трендови и краткотрајне визије.

Неизвјесност глобалних трендова у савременим међународним односима изазива одређене дилеме у погледу нестанка биполаризма и наводи на размишљање

зашто је окончање „хладног рата“ довело до повећања нестабилности? У широки спектар могућих подстицаја неизвјесности, првенствено се убрајају: динамичан развој старих и нових технологија; смањење растојања захваљујући умрежености свих друштвених ентитета (*привредних, политичких, културних и др.*), недостатак међусобног повјерења, глобализација економије-нарочито тржишта, експлозивно ширење различитих организација, информациона револуција, дезинтеграције и интерграције региона, „форматирање“ демократије, ширење феудализма, оживљавање историјских нетрпелљивости и друге појаве. Требало би имати у виду чињеницу да се трансформација међународног поретка појавила још прије краја „хладног рата“, али је тек низ догађаја крајем 1989. године када је у основи измијењен изглед источне Европе, недвосмислено указао на присуство снажних сила промјена. До промјена параметара глобалног система, како сматра **Rosenau**, дошло је услед умножавања и промјена кључних фактора на свјетској политичко-безбједносној сцени: „...параметри глобалног система служе као извори константности, на једној и као гранични услови у оквиру којих долази до варијација, али никада толико великих да би се измијенила основна структура система на другој страни. Међутим, у ријетким историјским тренутцима, параметри система пролазе кроз енормне потресе и промјене. До такве ситуације је дошло, крајем двадесетог вијека. На глобалној сцени тренутно се налазе све бројнији, међусобно зависни и нестални, актериштво представља услове за довођење свјетске политике и безбједности у изузетно узбуркано стање“.⁷ Заиста, динамика промјена кроз коју данас пролазе „параметри глобалног система“, узрокују бројне тензије између супростављених тенденција према фрагментацији или према интерграцији. Феномен уситњавања који је Rosenau је назвао „фрагментација“, иако дјелује рогобатно, како каже сам аутор, „...добро обухвата интерактивне и узрочне везе између глобализованих и локализованих сила које мијењају основну структуру свјетских односа“.⁸

Свака озбиљна анализа изазова глобалној безбједности требала би садржавати одговоре на два сљедећа питања: прво, какве су посљедице динамичких промјена чинилаца макро и микро параметара глобалних и регионалних односа по свјетску и европску безбједност на крају 20. вијека? И друго, да ли су регионалне и глобалне политичко-безбједносне, економске, техничко-технолошке, куртуролошке и друге промјене, на грнци два миленијума, довела до појаве нових изазова, ризика и пријетњи, које угрожавају свјетски мир и безбједност? Одговори на ова два питања, уствари, пружају могућност сазнавања које су основне пријетње личној, регионалној и глобалној безбједности, које су се за последње двије деценије у тој мјери промјениле да не личи на своју непосредну прошлост. Захваљујући снажном и вишеструком развоју свих врста комуникација, људи су се широм свијета данас међусобно приближили. Бројне информације, сазнања и идеје су доступне великом броју људи. Око њих се брзо формирају „фронтови“ људи широм свијета. Појединци, групе и нације се не окупљају толико око одређених вриједности зато што имају идентичне или

⁷ Rosenau N. James, *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Princeton, Princeton University Press, 1990, str 89

⁸ Исто.

сличне ставове о њима, него зато што им се пружа могућност да заједничким наступом остваре своје интересе. Ова промјена има глобални обим и универзални карактер. Међутим, како примјећује и *Rosenau*, „...овај тренд колективитета грађана преко државних граница све чешће поприма радикалне форме, које се без сумње, код сваког рационалног субјекта међународних односа доживљавају као заједнички изазов безбједности.“ Еклатантан примјер за то представља исламски фундаментализам, нарочито са својим екстремним терористичким фракцијама, које су данас носиоци транснационалног тероризма, једне од главних пријетњи међународном миру и безбједности.

Друга група изазова настала је као резултат кризе ауторитета државе и њених институција. Иако државе и даље одржавају јавни ред примјеном силе, њихова способност да рјешавају проблеме угрожавања безбједности је знатно смањена. Такоређи, држава и њене институције су немоћни пред иновираним формама, садржајима, методама и поступцима глобалних и локалних центара угрожавања безбједности и сигурности на свим нивоима реалног живота становништва. Зато се, ауторитет и легитимност власти у појединим државама све чешће доводе у питање. Овакво стање, тј. одсуство безбједности, карактерише неке европске и бивше комунистичке земље, али је израженије у азијским и афричким државама. Кризе које се јављају у државама са нестабилним режимима, испољавају се у различитим облицима, али независно од тога све оне представљају опасност за њихово становништво и за безбједносно окружење. Посебан изазов и увећан ризик за традиционално схватање безбједности представљају државе које располажу са оружјима за масовно уништавање (у даљем тексту: *WMD*), које се додатно увећава неконтролисаним ширењем и полифрерацијом таквог оружја. Оваквом понашању су нарочито склоне државе са нестабилним режимима, недостатком државног ауторитета власти и оне које су у спречи са традиционалним тероризмом. Следећи битан изазов за свјетску, а тиме и за европску безбједност, представља могућност употребе нуклеарног оружја. Иако је огроман арсенал нуклеарног оружја, на одређен начин смањен, вјероватноћа избијања глобалног рата и могућност употребе нуклеарног оружја није искључена, па и даље представља једну од главних пријетњи безбједности миру у свијету.

Значајан допринос глобалним изазовима безбједности, нарочито у развијеном западном свијету, подстакла је комуникацијска револуција. Брзина и јасноћа са којом се данас преносе информације путем ТВ-а, FAX-а, интернета, сателита и других микроелектронских уређаја, довеле су до још порознијих националних граница, а свјетска политика безбједности је, у низу својих компоненти постала још рањивија. Данас читав свијет, лидери, научници, војни стратежи, умјетници, авантуристи и остало грађанство, у реалном времену добијају исте слике и описе о томе шта се дешава на било којој свјетској дестинацији, и то о најразноврснијим догађајима, појавама и процесима. Угроженост савремених система комуникација, који представљају виталне сегменте економије, трговине, саобраћаја и уопште државног, регионалног и глобалног просперитета, без дилеме представља растући изазов за глобалну безбједности. Изазови који долазе од све снажнијих тенденција глобализације, такође, су врло значајни за међународну безбједност. Капитал, производња и тржишта су глобализовани

и испреплетени у мреже свјетске економије. Оне превазилазе традиционалне области политичке надлежности државе и могу све значајније да утичу на бројне чиниоце свјетске политике. Глобализација слаби везе произвођача и радника са њиховим државама, шири хоризонте у оквиру којих грађани размишљају о својим интересима и интензивира формирање транснационалних организација. Брз раст и сазријевање мултицентричног свијета води слабљењу државе. Она више није менаџер националне економије, већ постаје инструмент за прилагођавање националне економије потребама ширења свјетске економије. Међутим, централизација свјетске економије и других области живота не доводи увијек до пожељних позитивних последица за све народе широм свијета. Напротив, различите последице глобализације доводе до тензија различитих ефеката и све више утичу на подјеле људи широм свијета. У средишту тих подјела сучељававају се интереси транснационалних компанија и великих група које превазилазе националне границе. То, такође, представља нови изазов свјетској безбједности. Велики број нових трансатланских проблема представљају дугорочне изворе изазова општим универзалним вриједностима, па и безбједности као једној од њих и истовермено, чувару свих вриједности. Они чине групу ризика који не спадају искључиво у област надлежности државе и њених дипломатских институција. Поред већ набројаних, у ову групу спадају: ограничења животних ресурса (*питке воде, чистог ваздуха и хране*), загађење животне средине, трговина дрогом и људима, насилне миграције и масовно распрострањене болести. Мада поједине државе настоје и настављају да одржавају међународни систем и да му чувају виталност и осигуравају капацитет за прилагођавање актуелним промјенама, погрешно је сматрати државе константним чиниоцима очувања међународног поретка и безбједности као његове универзалне претпоставке, јер су оне склоне промјенама. Тако, нпр. нарочито насилне промјене унутрашње структуре државне власти и челних елита, могу представљати опасност за безбједност. Редукција способности државе да рјешава проблеме непоштовања принципа суверенитета, сасвим јасно представља пријетњу међународној безбједности. Суверенитет и независност држава може доћи у питање, или бити знатно редукован, услед дјеловања низа чинилаца као што је растућа глобализација националних економија, ограничења која намећу спољни дугови, аспирације сусједних и других земаља на територију и виталне природне ресурсе, изазови група које покушавају да постигну већу аутономију и других неопжељних околности. Нпр. национализми, као извори тенденција дезинтаграције држава, прерастањем у етничке сукобе, све чешће проширују лепезу европских и свјетских изазова безбједност. Поред располоућености свјетске политике на државноцентрични и мултицентрични свијет, постоји још једна суштинска подјела свијета и то на: развијене и на неразвијене земље. Она ће у будућности, бити један од главних облика и процеса угрожавања безбједности.

У односу на напријед изнијете класификације савремених извора угрожавања и пријетњи глобалној безбједности, нешто другачија је класификација која се налази у перцепцији најновије америчке стратегије националне безбједности и у документима о трансформацији НАТО-а. Наиме, у актуелној америчкој стратегији националне безбједности сви изазови и пријетње њеној и глобалној безбјед-

ности, класификоване су у два основна типа: конвенционални (*традиционални*) и асиметрични. Док се државе, њихове коалиције и евентуално нови савези и даље сусрећу са основним конвенционалним (*традиционалним*) изазовима, типологизација асиметричних пријетњи је далеко разуђенија. Оне су, заправо, разврстане у три основне групе, и то: 1) нерегуларне (*примјена неконвенционалних метода од стране слабих држава или недржавних актера, да би се бориле против јаких држава, нпр. терористичке мреже*); 2) катастрофичне (*које првенствено подразумевају употребу WMD*) и 3) реметилачке (*које подразумевају развој и примјену технологија и метода које могу да пониште или се супроставе војној надмоћи снажних држава, нпр. борбом против „стелт“ технологије*).

Амерички представници истичу да су међу асиметричним изазовима и пријетњама најтежи облици нерегуларне пријетње, односно да борба против њих има продужено трајање, нпр. у Авганистану, Ираку, Дафуру и сл. Такође, као поуку, наглашавају искуства која показују да је проактивно (*превентивно*) дјеловање најбољи начин обуздавања, контроле и елиминације таквих пријетњи, што показују превентивне интервенције на Хаитима, у Либерiji и сличним случајевима. Пријетње и искуства у борби против њих намећу потребу раздвајања експедиционих снага великих оперативних могућности, што се у америчкој стратегији истиче као матрица будуће трансформације ОС САД. Истовремено, нови облици пријетњи намећу ефикасније и динамичније одговоре, односно трансформацију статичних савезништава у динамичном партнерству. Фокус америчких безбједносних активности, у наредном четворогодишњем периоду, биће усмјерен на три региона као подручја могућих ризика, изазова и пријетњи, а то су: Средњи Исток, Централну Азија и Јужна Америка. Истовремено, тежиште спољнополитичког наступа САД-а биће изражено путем сарадње и стабилизације односа са три највеће државе на свијету: Индијом, Кином и Русијом. Сличне ставове са САД, у погледу пријетњи миру и безбједности, дијеле и представници Савезничке команде за трансформацију. Зато су у трансформацији НАТО-а, као кључни чиниоци, узете у обзир: промјене стратегијског окружења, револуција информатичке и комуникационе технологије, присуство јавности у савременим операцијама (јавни пријенос војних операција), као и потребе за новим способностима за успјешно супростављање асиметричним пријетњама. Нови концепти ангажовања НАТО-а базиран је на „ефектима који се постижу операцијам“ (*Effect Based Approach to Operations – ЕВАО*).

Европске чланице Савеза, такође, сматрају да је заједнички (глобални) наступ, свих, а нарочито релевантних држава, веома битан за превентивно дјеловање и елиминацију асиметричних пријетњи. Међутим, за разлику од идеја САД-а, умјесто даљег ширења НАТО-а на евроазијски простор, Европљани приоритет дају јединству релевантних чинилаца, тј. држава, у борби против савремених изазова и пријетњи. На примјер, Њемачка заступа став да би избијање НАТО на азијске границе Русије и према великим земљама могло да компликује заједничке напоре за учвршћивање мира и безбједности. Зато се сматра, да је за евроатланске интеграције „приливеговано партнерство“ опција умјесто „пуноправног чланства“.

Закључак

На смијени два миленијума, глобалну безбједност карактерише мјешавина „старих“ и „нових“ изазова, ризика и пријетњи. Већину њих, а нарочито оних најопаснијих (*комбинованих „хибридних“*) тешко је дефинисати, пратити и процјењивати. За успјешно супростављање разним пријетњама, процесу изградње и одржања мира и безбједности у свијету, пред субјекте међународних односа императивно се намеће потреба заједничког приступа; удруживања снага, средстава и стратегија одговора, што подразумемијева дефинисање нових принципа и механизма заједничког дјеловања у безбједности.

Литература

1. Хелд, Д.: Демократија и глобални поредак, Филип Вишњић, Београд, 1997.
2. Бурдије, П.: Сигнали светла, прилози за отпор неолибералној инвазији, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
3. Покрајац, С.: Технологија, транзиција, глобализација, Београд, 2002.
4. Фукујама, Ф.: Крај историје и последњи човек, ЦИД, Подгорица, 1992.
5. Фукујама, Ф.: Судар Култура, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.
6. Хантингтон, С.: Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка, ЦИД, Подгорица, 1999.
7. Сорош, Џ.: Криза глобалног капитализма – угрожено отворено друштво, Београд, 1999.
8. Фриедман, Т. Л.: *The Lexus and Olive Tree, Understanding Globalization*, Farrar Straus Giroux, New York, 1999.
9. Волерстин, И.: Опадање америчке моћи, ЦИД, Подгорица, 2004.
10. Симић, Д.: Наука о безбедности, Службени лист СРЈ, Београд, 2002.
11. Бек, У.: Ризично друштво, Филип Вишњић, Београд, 1992.
12. Стиглиц, Џ. Е.: Противуречности глобализације, СВМ-х, Београд, 2002.
13. Бжежински, З.: *Велика шаховска табла*, ЦИД Подгорица и Романов, Бања Лука, 2001.
14. Бжежински, З.: *Амерички избор*, ЦИД Подгорица и Романов, Бања Лука, 2002.
15. Вејновић, Д.: *Друштвени аспекти безбедности модерне државе*, Виша школа унутрашњих послова Бања Лука, Бања Лука, 2002.
16. Кенеди, П.: *Успон и пад великих сила*, ЦИД Подгорица и Службени лист Београд, 1999.
17. Кенеди, П.: Припрема за двадесетпрви вијек, Службени лист СРЈ, Београд
18. Кисинџер, Х.: *Дипломатија, I-II*, Верзал прес, Београд, 1997.
19. Чарлс, В. К. ЈР, Јуџин Р. В.: Свјетска политика тренд и трансформација. Факултет политичких наука Београд, Београд, 2006.
20. Џејмс Р.Н.: „*Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Princeton, Princeton University Press“, 1990.

SAVREMENI ASPEKTI TERORIZMA – ISLAMSKA DRŽAVA IRAKA I LEVANTA ISIL

Dr Želimir Škrbić

Univerzitet u Banja Luci, Visoka škola unutrašnjih poslova

E-mail: skrboni@yahoo.com

Apstrakt: U radu su navedene osnovne činjenice o ISIL, njenom nastanku i razvoju kroz određeni vremenski period. Takođe, ukazano je na koji način se teroristički kolektiviteti omasovljuvaju kroz regrutovanje sve većeg broja pristalica, kao i primjena novih načina borbe za ostvarenje svojih ciljeva. Alarmantan je podatak da teroristi sve lakše dolaze do modernijeg naoružanja, što uključuje i vjerovatnu upotrebu oružja za masovno uništavanje (izrada takozvanih ‘prljavih bombi’ i NHB oružja. Posebno je dat akcenat na borbu protiv terorizma kroz tri aspekta: prevenciju, kaznu i zastrašivanje. Pošto nema jasno definisanog profila teroriste navedeno je nekoliko elemenata koji na određen način definišu teroristu. Iako terorizam predstavlja prijetnju po bezbjednost na globalnom planu, iznalaze se načini za efikasniju borbu protiv terorizma. Osnova te borbe je pravovremena razmjena bezbjednosnih informacija i saradnja bezbjednosnih agencija, što ne bi trebalo da predstavlja poteškoću jer se danas takve informacije razmjenjuju u vrlo kratkom vremenskom intervalu.

Ključne riječi: ISIL, terorizam, bezbjednost, borba, oružje.

MODERN ASPECTS OF TERRORISM – ISLAMIC STATE OF IRAQ AND THE LEVANT ISIL

Abstract: This paper contains some basic facts about ISIL, its origins and development through certain time period. Also, it has been pointed in which way terrorist collectivities gain mass through recruiting more and more followers, and how they use new ways of fighting to gain their goals. The information that terrorists are getting more modern armament, which includes probable usage of mass destruction weapons (such as “dirty bombs” and NHB weapons), is alarming. Three aspects of terrorism are especially emphasized: prevention, punishment and intimidation. Since there is no clearly defined profile of a terrorist, several elements that define terrorist have been listed. Although terrorism represents a threat for global security, there are more efficient ways to fight it. Foundation of such fight is prompt exchange of security information and cooperation of security agencies. That should not be an issue considering those information are easily exchanged in a short time period.

Keywords: ISIL, terrorism, security, fight, weapons.

Uvod

ISIL (Islamic State of Iraq and the Levant) je nastajala u vremenskom periodu od 1999. godine, do danas. U zavisnosti od vođa i vjerskih ubjeđenja mijenjala je i nazive tako da se nazivala:

Jama'at al-Tawhid wal-Jihad (Organizacija monoteizma i džihada) (1999–2004)

Tanzim Qaidat al-Jihad fi Bilad al-Rafidayn (poznata i kao al-Kaida u Iraku) (2004–2006)

Mujahideen Shura Council (Mudžahedinsko savjetodavno vijeće) (2006)

Islamska država Iraka (2006–2013)

Islamska država Iraka i Levanta (2013–2014)

Islamska država (juni 2014– danas)

Nakon invazije na Irak 2003. godine, jordanski selafijski džihadist Abu Musaba al - Zarqawi i njegova militantna grupa Jama'at al-Tawhid wal-Jihad (Organizacija monoteizma i džihada), osnovana 1999. godine, postaju ozloglašeni u ranim fazama iračke pobune po samoubilačkim napadima na šiitske džamije, civile, iračke državne institucije i italijanske vojnike koji su učestvovali u "multinacionalnim snagama", koje su predvodili Amerikanci. Al- Zarqawi-jeva grupa je službeno obećala vjernost al-Kaida mreži Osame bin Ladenu u oktobru 2004. godine. Pri tome mijenja ime u Tanzim Qaidat al - Jihad fi Bilad al- Rafidayn, poznata i kao al- Kaida u Iraku. U januaru 2006. godine, al-Kaida se u Iraku povezala sa nekoliko manjih iračkih pobunjeničkih grupa u krovnu organizaciju koja se nazvala Mudžahedinsko savjetodavno vijeće. U oktobru 2006. godine, Mudžahedinsko savjetodavno vijeće izdalo je proglas o uspostavi Islamske države Iraka, koja se trebala sastojati od šest pretežno sunitjskih gubernija s Abu Omar al-Baghdadijem kao emirom. Islamska Država Iraka i Levanta proglašena je u aprilu 2013. godine. Kako terorističke vođe (ujedno i vjerske) nisu bile zadovoljne veličinom teritorije i ostvarenjem vjerskog cilja, dana 29.6.2014. godine, organizacija se proglasila svjetskim kalifatom i promijenila ime u Islamsku državu (ID). Kao kalifat, oni tvrde da imaju vjersku, političku i vojnu vlast nad svim muslimanima u svijetu. Takav koncept kalifata i naziv Islamska država, nisu bili prihvaćeni od strane vlada i muslimanskih lidera drugih zemalja u svijetu. Svjedoci smo da danas veliki broj terorista dolazi iz država u kojima su vođeni ratovi (vjerski, građanski) ili bilo koji drugi ratni sukobi, sa akcentom određene vjerske pripadnosti – muslimanske. Naravno, pored vjerskih terorista, postoje i plaćeni teroristi, koje bezbjednosne agencije nazivaju profesionalni teroristi. Teroristi u Islamskoj državi mogu se svrstati u tri kategorije. Prva, oni koji vjeruju da se bore sa omraženim neprijateljem identifikovanim u sopstvenoj državi (neprijatelji koji koriste prirodne resurse njihove države i nameću im društveno uređenje suprotno vjerskim shvatanjima). Druga, najvažnija kategorija predstavlja profesionalne teroriste. To su teroristi koji organizuju obuku, pribavljaju finansije, vrbuju nove pripadnike i izvode napade kako u svojoj, tako i u drugim državama. Treću kategoriju čine oni koji su prisilno mobilisani u terorističke akcije ili na drugi način pružaju podršku teroristima. U ovoj kategoriji postoji i nekoliko podkategorija ali jedna podkategorija se sigurno smatra teroristima, jer kasnije ostaju dobrovoljno u terorističkoj organizaciji i aktivno učestvuju u terorističkim akcijama. Najčešće se prisilna mobilizacija sprovodi

kroz prijetnje smrću (vrše se i egzekucije), paljenjem imovine, silovanjima i drugim nehumanim načinima. Uglavnom, strategija terorističkih pokreta su strah, prinuda i odmazda, kao osnovni elementi za ostvarivanje zacrtanih ciljeva.

Cilj Islamske države

Osnovni cilj je stvaranje Umme – države svih muslimana uređenoj na osnovu šerijatskog zakona. Zvanično objavljena karta Islamske države izgleda ovako:¹

Nazivi na prikazanoj karti označavaju:

ANATHOL predstavlja Arapsku formu oblasti Anadolije koja pripada modernoj Turskoj državi.

ANDALUS je Arapski naziv za Španiju i Portugal. Muslimani su na Iberijskom poluostrvu vladali od 711. do 1492. godine, te taj region i danas svojataju.

HIJAZ u prevodu sa Arapskog znači barijera a kroz istoriju je pominjana kao zapadna obala Arabije i nalazi se na obali Crvenog mora a tu su smješteni gradovi Meka i Medina Proroka Muhameda.

IRAQ izvorni Arapski naziv kao i SHAM (Levant – istok, kao i Orient) iako je ucrtana granica koja je i istorijski postojala.

KHURASAN postojao kao istočna granica u nekadašnjem Perzijskom carstvu. Prostire se i kroz dijelove Avganistana, Pakistana, pet bivših republika SSSR, Indije i Bangladeša (u Indiji živi oko 14% Muslimana a u Bangladešu preko 86%).

KORDISTAN ili Kurdistan je teritorija koja danas pripada Turskoj, Siriji, Iraku i Iranu, te je pretežno naseljavaju Kurdi. Problem predstavlja što Kurdi žele sopstvenu državu koja bi bila nezavisna u odnosu na Islamsku državu.

¹ <https://alarob.files.wordpress.com/2015/04/bogus-isis-map.jpg>

Land of ALKINANA je smještena na području Egipta a pretpostavlja se da joj naziv dolazi od imena plemena (Banu Kinanah).

Land of HABASHA je dobila naziv po nazivu etiopijskih gorštaka koji sebe nazivaju "Habasha". Takođe je poznato da Etiopiju naseljavaju pretežno nemuslimani te je i ova teritorija pod znakom pitanja.

MAGHREB u prevodu sa arapskog znači "zalazak sunca, zapad". Ovaj region je pretežno nenaseljen zbog pustinja u tom području. Naseljavaju ga Arapi (Maroko), i plemena gdje su najbrojniji Berberi, te se tako naziv i tumači.

OROBPA predstavlja, najvjerovatnije, Evropu, mada je arapski naziv EURUBA.

QOQZAZ je arapski naziv za Kavkaz i u tom području jedino Čečenija ima većinsko muslimansko stanovništvo.

YAMAN (Jemen) država na jugu Arapskog poluostrva, uključujući i Oman i druge manje države.

Osnovna obilježja terorističke strategije su: ofanzivnost, posrednost, podmuklost i "beskonačna" sistematičnost, odnosno dugotrajno iznurivanje protivnika radi slamanja njegove volje. Osnovni elementi terorističke strategije su: krajnji cilj terorističkog subjekta i sadržaji – oružani i neoružani, čijom primenom teroristički subjekat nastoji da postigne projektovani cilj.

Teroristički cilj može da bude pojedinačni, posebni i opšti. Takođe, potrebno je napomenuti da je svaka strategija terorista specifična i individualna, što uslovljava primjenu različitih strategija terorističkih subjekata. Ipak, krajnji cilj je svrgavanje aktuelne vlasti i uspostavljanje Islamske države po šerijatskom zakonu.

Borba protiv terorizma

Postoje tri aspekta borbe protiv terorizma: prevencija, kazna i zastrašivanje. Prevenciju primjenjuje Izrael (kao prva zemlja koja je počela organizovaniju borbu protiv terorizma) gradeći zid koji razdvaja palestinske teritorije od ostatka zemlje. U Izraelu provjeravanje identiteta se vrši na svakom mjestu gdje se okuplja veći broj građana i gdje je veće kretanje ljudi. Mnoge stvari se počinju raditi i u zemljama EU. Kako je povećan priliv emigranata iz Sirije (i drugih zemalja zahvaćenih ratom i ekonomskom krizom), neke države su zatvorile svoje granice fizički, te kontrolišu (identifikuju) emigrante i "razvrstavaju" ih u izbjeglice sa ratom zahvaćenih područja i ekonomske emigrante. Prevencijom se smanjuje (po izraelskim analizama) vjerovatnoća terorističkog napada i do 90 - 95%, ali onih pet do deset procenata uspješnih napada mogu izazvati veliku štetu. U tom slučaju treba primijeniti oštro kažnjavanje. Da bi se znalo koga kazniti, treba imati dobre obavještajne podatke. Da se ne dogodi ono što se dogodilo u Americi, Avganistanu, Madridu, Londonu, Parizu.... gdje su teroristi izvršili napad na teritoriji tih zemalja, a krivci nisu uhvaćeni, nego su ili poginuli tokom napada ili neposredno poslije njega. Posljednji aspekt je zastrašivanje. On se svodi na to da teroristi shvate da će napadi imati teške posljedice po njih. Ovakvu operaciju "zastrašivanja" izvode oružane snage Ruske federacije na prostoru Sirije koju svojata tzv. Islamska država.

U osnovi, svi subjekti bezbjednosti se i bave borbom protiv terorizma, ali u domenu svoje nadležnosti definisane zakonima. U osnovi ih možemo podijeliti na:

- a) neoružane i
- b) oružane

Pod ovom podjelom se podrazumijeva da su neoružani subjekti za borbu protiv terorizma ujedno i nekonvencionalni, a oružani subjekti da su konvencionalni, mada je ovakva podjela više retorička.

Da bi borba protiv terorizma bila što svrsishodnija potrebno je ispuniti sljedeće:

Efikasno suprotstavljanje masovnoj društvenoj hysteriji i narastanju straha usljed djelovanja terorista

Cilj terorističkog djelovanja je neprekidan rast straha i dovođenje društva u stanje hysterije koja se pothranjuje stalnim uvećanjem broja žrtava. Masovna društvena hysterija, kao krajnji rezultat, zaustavlja funkcionisanje države, pa i društva. Ukoliko država uspješno obavlja svoje funkcije, uprkos djelovanju terorista, to je najbolji način kojim se sprečava širenje straha od terorističkih dejstava i samih terorista. U jakoj želji terorista da kao taoce straha imaju prvo određene pojedince, potom njihove porodice pa i čitavo društvo, krije se početak njihovog kraja. Previše dugo održavanje jedne vrste straha ne može da opstane. Kako se polako gasi vjerovanje ljudi da su sa svih strana okruženi teroristima i ukoliko se pri tom od terora ne pravi tabu, sužava se prostor djelovanja terorista. Ukoliko bi ikada teroristima pošlo za rukom da od terora, koji su primjenjivali, naprave tabu, metode delovanja i zločini postaju prošlost, ostaju samo efekti njihovog djelovanja kojima je moguće viješto manipulirati. Upravo je ovakav scenario u Belgiji (zatvaraju se škole, preduzeća...).

Nepopustljivost pred zahtjevima terorista

Najvažnije pravilo u sukobu sa terorizmom je nepopustljivost pred zahtjevima terorista. Iako vrlo važno, ovo pravilo je teško ispoštovati. Međutim, popustljivost pred njihovim zahtjevima, naročito kod otmica, zaposjedanja objekata i dr., omogućava teroristima da osjete svoju snagu i krenu u nove akcije, prijatnije društvu, preko terora nad grupama i pojedincima. Teroristi ne znaju, niti žele da se služe bilo kojom drugom metodom sem terora, zato svaka popustljivost dovodi do još intenzivnijeg terora, s obzirom da su tu isključivo na svom terenu gde se jedino dobro snalaze.

Presjecanje finansijskih tokova preko kojih se finansiraju teroristi

Terorizam je vrlo skupa „djelatnost”. Za savremenu opremu, obuku terorista, naoružanje i konačno egzistenciju terorista potrebna su ogromna novčana sredstva. Najčešće (identičan metod u svim zemljama) se finansijska sredstva nesmetano obezbjeđuju kroz narko kriminal. Ovde treba znati samo da je presjecanje finansijskih tokova preko kojih se terorizam finansira bitan preduslov dobijanja bitke sa terorizmom. U tu svrhu efikasno se može staviti u funkciju poreski aparat, finansijske istrage kao i organi zaduženi za različite vidove nadzora ka robnonovčanim tokovima. U uslovima postojanja terorizma to mora biti prvorazredan zadatak. Naravno ovaj

zadatak se ne odnosi na slučajeve kada se teroristi finansiraju oružanim pljačkama banaka i trgovina, poput situacije u Italiji i Nemačkoj sedamdesetih godina.

Pažljivo proučavanje svake terorističke akcije radi uočavanja cilja i prostora kojim žele da ovladaju teroristi

Svaka teroristička akcija, bez obzira na njen krajnji ishod, mora se pažljivo i detaljno proučiti. Na osnovu toga može se mnogo saznati o budućim akcijama terorista. Svaka teroristička akcija ima za cilj da se ovlada određenim prostorom (u bukvalnom i prenosnom značenju), ukoliko to nije realizovano u prvoj akciji, teroristi će organizovati drugu, treću, četvrtu sa istim ciljem. Zadnji primjer je obrazovanje Centra za praćenje terorističkih dejstava u Ruskoj federaciji ove godine.

Uništenje propagandnih terorističkih centara

Otpočinjanju terorističkih dejstava, prethodi jaka propagandna djelatnost. Ona je usmjerena prije svega na pridobijanje pripadnika terorističkih organizacija a potom i na mobilisanje javnog mnjenja za ideje terorista. Propagandna aktivnost podrazumijeva jednu sinhronizovanu djelatnost iz jednog ili više centara, preko kojih se plasiraju ideje terorista, grade argumenti za krivicu države za navodno težak položaj ugrožene nacionalne manjine, predstavlja lažna slika o akcijama i zločinima terorista, mjere države koje se sprovode, u skladu sa zakonom, prikazuju se kao dodatni vid represije. Propagandna aktivnost koliko je važna prije otpočinjanja terorističkih dejstava, još je važnija u toku sprovođenja terorističkih akcija, koje se, oslanjajući se na propagandu, predstavljaju, ne kao zločin, već kao legitimni odgovor na navodni „teror države”.

Kontrolisan pristup terorista medijima

Za teroriste je veoma važno da se o svakoj njihovoj akciji čuje, što je i jedan od osnovnih ciljeva akcije. Bez vijesti o akcijama i zločinima terorista nema straha, nema panike, tako da akcija i djelovanje terorista gube osnovni smisao. U demokratskoj državi favorizovanje ove teze nije popularno s obzirom da se na prvi pogled kosi sa slobodom štampe, liči na zagovaranje cenzure. Naravno to nije tačno i to ne znači ograničavanje slobode medija i nametanje koncepcije rata sa terorizmom po svaku cijenu. To samo znači dosljednu primjenu zakona donijetih u demokratskom postupku, koji moraju uvažavati opasnost po društvu od terorizma, i borbu protiv njega tretirati kao vrhovni društveni interes. Zato se ne može dopustiti, da mediji u trci za tiražima, nekritički prikazuju akcije terorista, teroristima i onima koji ih podržavaju (prikriveno ili otvoreno) daju mogućnost da problem terorizma prikazuju u drugačijem kontekstu, izjednačavajući mjere države na suzbijanju terorizma sa akcijama terorista. Ovo ne znači da treba otići u krajnost i ne dopustiti otvoren demokratski dijalog o problemu terorizma. Ali je sigurno jedno, da ne treba dopustiti da mediji zagovaraju ideje terorista i odobravaju njihovo djelovanje poput npr. nekih medija na albanskom jeziku na Kosovu i Metohiji. I ne samo oni. Jedan broj domaćih medija, u početku ekspanzije albanskog terorizma nije znao da napravi razliku između terorista i albanskih građana, Poistovjećujući ove dvije kategorije, od kojih je druga, u liku albanskih građana, jednako žrtva terorizma, poput srpskih i svih ostalih građana

koji žive na Kosovu i Metohiji, išlo se, na ruku teroristima. Ovim je pokazana elementarna neprofesionalnost u pogledu shvatanja značaja medija u afirmisanju borbe protiv terorizma. Naravno ovo sve od pretpostavkom da je to učinjeno nesvjesno, u suprotnom riječ je o nečem sasvim drugom. No i to može biti opasno poigravanje, poput slučaja jedne ruske novinarko koja je pisala veoma afirmativno o čečenskim teroristima, zalažući se otvoreno za njihove ideje. Međutim, vrlo brzo i ona sama postala je žrtva istih onih koje je tako zdušno branila. Možda je zato slikovit primer Italije i Nemačke početkom osamdesetih godina, kada je prvo štampa prestala da piše o teroristima sa entuzijazmom kako je to činila sedamdesetih, pa su tek nakon toga, teroristi i zaista nestali sa scene.

Efikasni obračun sa svakim ko je označen kao terorista

Svaki terorista mora znati daće ga, kad-tad stići zaslužena kazna u skladu sa zakonima države protiv koje se bori. Mora znati da će biti otpadnik i neće moći da se integriše u društvo, dok god bježi od pravde, suda i zaslužene kazne. Drugim riječima, borba protiv terorista mora biti beskompromisna i najdosljednija u primjeni zakona za sve ono što je terorista učinio. Mora se odgovarati za svaki učinjen zločin. Ovo nema veze sa kriminalnom politikom u borbi protiv terorizma. Ona sigurno mora biti u skladu sa demokratskim principima na kojima se temelji, a njena primjena ne smije da pravi razliku između terorizma i bilo kog drugog kažnjivog djela. U dosljednoj borbi protiv terorizma naj slikovitiji je primjer Izraela. Sve teroriste koji su učestvovali u likvidaciji izraelske reprezentacije u Minhenu 1972. godine, stigla je zaslužena kazna, posljednjeg tek nedavno.

Nuklearni, hemijski i biološki terorizam

Sagledavanje mogućih oblika terorizma, pod uticajem globalnih društvenih promjena, podrazumijeva mogućnost upotrebe nuklearnog oružja ili radioaktivnog materijala u terorističke svrhe. Nuklearno oružje je oružje koje je izrađeno na principu korištenja nekontrolisane nuklearne, odnosno termonuklearne reakcije, pri kojoj se u malom vremenskom periodu oslobađaju velike količine energije i radioaktivnog produkta, čime se izaziva nuklearna eksplozija, koja se od klasične eksplozije razlikuje po količini oslobođene energije i prirodnim promjenama do kojih dolazi u eksplozivu. Međunarodna agencija za atomsku energiju (*International Atomic Energy Authority – IAEA*) izdala je upozorenje u kojem navodi da rizik od nuklearnog terorizma na civilno stanovništvo nikada nije bio veći, s obzirom na mogućnost da neke terorističke organizacije proizvedu kompletno prenosivo nuklearno oružje, odnosno „prljavu bombu“ ili „kofe bombu“, čime bi mogli kontaminirati određene gradove, države i regije.² Upotreba nuklearnog oružja u terorističke svrhe je manje vjerovatna od upotrebe hemijskog i biološkog oružja u iste svrhe. Poteškoće u vezi sa nabavkom materijala za izradu nuklearnog oružja, posebno u pogledu nabavke

² Predstavnik ove agencije, Gustav Zlaven (*Gustavo Zlavinen*), navodi tri moguća scenarija nuklearnog terorizma: *Prvi*, Najopasniji scenario i istovremeno najmanje vjerovatan, a podrazumijeva upotrebu nuklearnog oružja, *drugi*, napad na neku nuklearnu elektranu i *treći*, najvjerovatnija mogućnost, podrazumijeva upotrebu tzv. „prljave bombe“, tj. konvencionalne bombe uz dodatak radioaktivnog punjenja.

gotovog, naravno, i tehnologija izrade, prenošenja i upotrebe nuklearnog oružja, jesu činjenice koje ukazuju na minimalnu mogućnost da teroristi dođu u posjed ovog oružja. Međutim, ako se ima u vidu podrška koju neke zemlje pružaju pojedinim ne-državnim terorističkim organizacijama, ovakva mogućnost postaje realnija. Najbitniji činilac u vezi sa navedenim je posjedovanje nuklearnog „goriva“, odnosno fisionog materijala, najčešće plutonijuma i urana. Fisioni eksplozivni se mogu proizvesti od nekoliko stotina grama plutonijuma, visoko oplemenjenog uranijuma ili urana 233. Postojanje naprave za disperziju radioaktivnog materijala od 200 do 300 grama, koji je dovoljan da ubije oko deset hiljada ljudi direktnim ili indirektnim ozračivanjem (kontaminacijom vode ili hrane), argumentovano ukazuje na moguće posljedice po neposrednu žrtvu napada, ukoliko teroristi nabave ovakvu napravu.

U postojećim uslovima globalnih društvenih promjena i tendencijama terorizma kao globalnog bezbjednosnog problema, sve je veća mogućnost hemijskog terorizma, naročito ako se uzme u obzir da su određene forme hemijskog terorizma već ispoljene. Federalna agencija za hitne slučajeve SAD (*Federal Emergency Management Agency*) navodi nekoliko razloga za to: *prvo*, hemijski agensi se lakše proizvode od nuklearnog oružja ili radioaktivnog materijala, *drugo*, 26 nacija uspjelo je da razvije hemijsko oružje, a još 12 nastoji da to postigne i *treće*, hemijski agensi se lakše transportuju, nabavljaju i mobilni su.³ Terorističke organizacije bi mogle da dobiju hemijske agense od pojedinih država koje imaju razvijene hemijske programe, a pružaju podršku terorističkim organizacijama, a postoji i mogućnost da terorističke organizacije ukradu hemijske agense iz nacionalnih zaliha u nekoj državi.⁴ Hemijsko oružje klasifikuje se u četiri uobičajena tipa: nervni bojni agensi, krvni bojni agensi, hemijski agensi koji izazivaju gušenje (zagušljivci) i hemijski agensi koji izazivaju plikove (plikavci).

Mogućnost terorista za upotrebu biološkog oružja u terorističke svrhe sasvim je realna i prema opštem uvjerenju uvećaće se tokom sledeće decenije. Biološki terorizam izaziva posebnu zabrinutost zbog svoje jedinstvene kombinacije visokog stepena smrtnosti, relativno jedinstvenog načina proizvodnje i mogućnosti da se tajno upotrijebi. S obzirom na karakteristike biološkog oružja, a u prvom redu teže predviđanje stope smrtnosti kod njegove upotrebe, nego kod upotrebe konvencionalnog i hemijskog oružja i trenutnih efekata nuklearnog oružja, te relativnu dostupnost tehnologije za proizvodnju ovog oružja, vjerovatnoća njegove upotrebe u terorističke svrhe se znatno uvećava. S druge strane, proizvodnju i profilaciju biološkog oružja je teško pratiti i kontrolisati, jer je teško razlikovati proizvodnju klica za upotrebu u terorističke svrhe i rad na proizvodnji klica iz opravdanih i dozvoljenih potreba, kao što je npr. za pravljenje vakcina.⁵ Biološko oružje predstavljaju mikroorganizmi

³ Federal Emergency Management Agency (FEMA), *Background Terrorism*, 1998. Dostupno na: <http://www.fema.gov/library/terror.htm>.

⁴ Iran, Sjeverna Koreja i Sirija označene su od strane SAD kao države koje podržavaju terorizam, a posjeduju hemijsko oružje. Prema tvrdnjama albanskog vojnog zvaničnika, u Albaniji je 1997. godine, pokradeno hemijsko oružje i radioaktivni materijal iz vojnih magacina, dok poseban problem predstavlja obezbjeđenje magacina hemijskog oružja u Ruskoj federaciji. *op.aut.*

⁵ Mnogobrojni su podaci koji ukazuju na to da i pored postojanja Konvencije o zabrani držanja i razvoja bakteriološkog i toksičnog oružja iz 1975. godine, koja ima preko stotinu potpisnica, profilacija biološkog oružja se i dalje nesmetano nastavlja i razvija. Prema: Radovan Jović, Andreja Savić: *Bioterrorizam, biološki rat, biološko oružje*, Beograd, 2004. str. 63-65.

(bakterije, virusi, rikecije, protozoe), bakterijski toksini i neke hemijske materije – uzročnici biljnih bolesti, namijenjene za uništavanje ljudi i životinja ili za njihovo privremeno onesposobljavanje, neposrednim ili posrednim izazivanjem oboljenja ljudi, životinja i biljnih kultura.⁶ R.Jović i A. Savić biološko oružje svrstavaju u četiri grupe: *prva*, klasični, *druga*, klasični ali usavršeni, *treća*, smrtonosni agensi i *četvrti*, mikroorganizmi za privremeno onesposobljavanje.⁷ Biološka sredstva koja se koriste u terorističke svrhe, mogla bi se, najčešće, primjenjivati eksplozivnim sredstvima, tako što bi se ova sredstva punila mikroorganizmima ili zaraženim životinjama (insektima), a ti napadi mogli bi se izvesti na tri načina: rasturanjem preko vazduha, ubacivanjem ili ostavljanjem prenosioca zaraze - unošenjem patogenih mikroorganizama ili njihovih toksina udisanjem kontaminiranog vazduha - respiratorne infekcije; ubacivanjem uzročnika pojedinih bolesti u hranu i vodu ili njihovim rasturanjem po zemljištu - unošenjem patogenih mikroorganizama preko organa za varenje kontaminiranom vodom za piće i hranom – digestivna infekcija; preko kože i sluzokože i preko rana i to iz kontaminiranog vazduha ili predmeta, tla i drugih površina.

Zaključak

Terorizam je odavno postao globalna prijetnja po bezbjednost savremenih država. Samoproглаšenje Islamske države (koja obuhvata površinu velikog broja suverenih država) nagovještava udruživanje u protivterorističku borbu većeg broja zemalja. Ovo udruživanje podrazumijeva i multidisciplinarni pristup protivterorističkoj borbi (svaka zemlja da dâ nesebičnu podršku ovoj borbi u segmentu gdje je najefikasnija) da bi se došlo do krajnjeg cilja – potpunog poraza terorista. Univerzalni poziv za sve subjekte međunarodnog prava i sve građane u svijetu uopšte je da se uključe u borbu protiv terorizma i svih drugih izvora i oblika ugrožavanja čovjeka, društva i države. Osnovni moto treba da bude... Stop terorizmu..., a mir za sve građane svijeta, bez obzira na vjeru, rasu i naciju.

Literatura

- Jović R., Savić, A. (2004): *Bioterorizam, biološki rat, biološko oružje*, Beograd,
- Živanović, G. (1983): *Priručnik za vojnike ABHO*, Beograd,
Internet:
- Federal Emergency Management Agency (FEMA), *Background Terrorism*, 1998. Dostupno na: <http://www.fema.gov/library/terror.htm>.
- <https://alarob.files.wordpress.com/2015/04/bogus-isis-map.jpg>

⁶ G.Živanović: *Priručnik za vojnike ABHO*, Beograd, 1983, str. 65.

⁷ Radovan Jović, Andreja Savić, *op. cit.*, str. 139.

IZBJEGLIČKA ILI MIGRANTSKA KRIZA U EVROPI – BEZBJEDNOSNE IMPLIKACIJE I IZAZOVI

Dr Velibor Lalić

Evropski defendologija centar, Banja Luka

E-mail: lalicvelibor@gmail.com

Prof. dr Sladana Đurić

Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu

E-mail: djuricsladja@gmail.com

Milan Lipovac, Msc

Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu

E-mail: milanlipovac@gmail.com

Apstrakt: *Evropa se suočava sa vjerovatno najvećom humanitarnom katastrofom od kraja Drugog svjetskog rata do danas i velikom političkom krizom povodom masovnog kretanja stanovništva iz kriznih regiona u svijetu ka njenoj teritoriji. Predmet ovog rada jeste ispitivanje bezbjednosnih implikacija postojeće krize na različitim nivoima bezbjednosti. U radu se najprije tematizuje pitanje adekvatnosti pojmovnog određenja, tj. da li je riječ o migrantskoj, izbjegličkoj ili azilantskoj krizi. Mišljenja smo da je izbjeglička kriza adekvatan termin. Nalog toga, na osnovu analize sadržaja štampanih i elektronskih medija i drugih raspoloživih dokumenata, slijedi prikaz percepcije krize u evropskoj javnosti. Riječ je o dva dominantna diskursa: ksenofobičnom diskursu i diskursu humanitarne katastrofe. Izbjeglička kriza se može sagledavati kroz svih pet nivoa bezbjednosti: nivo ljudske, socijetalne, nacionalne, regionalne i međunarodne bezbjednosti. U ovom radu težište je na analizi implikacija izbjegličke krize na nivou ljudske, nacionalne i regionalne bezbjednosti.*

Ključne riječi: *migranti, izbjeglička kriza, ljudska bezbjednost, nacionalna bezbjednost, regionalna bezbjednost.*

REFUGEE OR MIGRANT CRISIS IN EUROPE - SECURITY IMPLICATIONS AND CHALLENGES

Abstract: *Europe is facing most probably the biggest humanitarian disaster since the Second World War until today and the major political crisis due to mass movement of the population from the crisis regions in the world to its territory. The subject of this paper is to explore the security implications of the current crisis on the different levels of security. In the first part of the paper we discuss adequacy of the conceptual determination, ie. whether it is the matter about migrant, refugee or asylum-seekers crisis. We believe that the refugee crisis is an appropriate term. After that, we outline of perception of crisis in the European public based on the content analysis of print and electronic media and other available documents. We deal mainly with two dominant discourses: xenophobic and humanitarian disasters discourses. The refugee crisis can be considered through all five levels of security: the level of human, societal, national, regional*

and international security. This paper focuses on the analysis of the implications of refugee crisis at the level of human, national and regional security.

Keywords: *migrants, refugee crisis, human security, national security, regional security.*

Uvod

“Prije nego što je započeo rat, studirao sam naftni inženjering u Deyrizoru, ali je univerzitet nažalost srušen. Najprije sam otišao u Izmir, odatle sam se malim čamcima prebacio u Grčku, na jedno ostrvo, a nakon toga u Atinu, pa sada u Makedoniju. Policija nas nije tretirala dobro. Ostali smo tri dana na makedonskoj granici i nadam se da ćemo stići do Srbije“ (Buka, 2015). Ova priča mladog Sirijca samo je jedna u mnoštvu sličnih priča ljudi sa Bliskog istoka koji, bježeći od rata, utočište traže u Evropi. Evropa se suočava sa najvećom humanitarnom katastrofom od kraja Drugog svjetskog rata do danas. Ratovi na Bliskom istoku, Avganistanu, konflikti i političke nestabilnosti na sjeveru Afrike, globalno siromaštvo – učinili su stari kontinent privlačnim za stanovništvo iz ugroženih regiona, mijenjajući tako njegovu demografsku strukturu i kulturni identitet. Aktuelna migracija stanovništva iz kriznih regiona Azije i Afrike ka najrazvijenijim državama Evropske unije, a koja je kulminirala u drugoj polovini 2015, još uvijek nije šire tematizovana u akademskim raspravama. Ovo je donekle i razumljivo imajući u vidu kratku vremensku distancu, kao i da je u pitanju proces koji još uvijek traje, ali i nedostatak sličnih primjera koji bi omogućili komparativni istraživački pristup. Informacije o ovom procesu uglavnom potiču iz aktuelnih medijskih izvještaja, kao i izvještaja međunarodnih organizacija koje po prirodi svoje djelatnosti prate dešavanja u vezi sa nastalom krizom.

Nedostatak pouzdane iskustvene evidencije razlog je što je u ovom radu primjenjena sekundarna analiza dostupnih izvora podataka. Predmet ovog rada jeste ispitivanje bezbjednosnih implikacija postojeće krize na različitim nivoima bezbjednosti. Naime, migrantska kriza se može sagledavati kroz svih pet nivoa: nivo ljudske bezbjednosti, socijetalne, nacionalne, regionalne i međunarodne. Analiza svakog od ovih nivoa omogućava uočavanje različitih dimenzija, bezbjednosnih implikacija i načina ispoljavanja migrantske krize. Pored humanitarne krize koja je imanentna nivou ljudske bezbjednosti, masovno kretanje stanovništva „drugih i drugačijih“ nužno ugrožava evropski kulturni (prevashodno vjerski i nacionalni) identitet, a što je pitanje koje se najčešće tematizuje na nivou socijetalne bezbjednosti. Teritorijalni integritet, kontrola granice, moguća prijetnja od terorističkih napada, kao i dominantni provajderi bezbjednosti u pogledu migrantske krize, vezani su za nivo nacionalne bezbjednosti. I na kraju, postojeće tenzije u pogledu aktuelne migrantske krize mogu otvoriti nove ili se staviti u funkciju postojećih netrpeljivosti između država na regionalnom nivou, a o čemu će u ovom radu takođe biti riječi. Iako se postojeća kriza može posmatrati iz perspektive svih pet navedenih nivoa, mi smo našu analizu ograničili na njene implikacije na nivou ljudske, nacionalne i regionalne bezbjednosti.¹

¹ Opravdano je posmatrati krizu sa aspekta ugrožavanja kulturnog identiteta Evrope što je pitanje socijetalne bezbjednosti. Međutim, mi smo analizu u većoj mjeri usmjerili na pitanje krize identiteta koja generiše nasilni ekstremizam što se tematizuje u okviru nacionalne bezbjednosti. Takođe, nivo ugrožavanja međunarodne bezbjednosti nije posebno tretiran jer smo mišljenja da kriza još uvijek nije tog obima kako bi ugrozila referentni objekat i vrijednosti međunarodne bezbjednosti.

Problemi adekvatnosti pojmovnog određenja – ekonomski migranti, izbjeglice ili azilanti

Na samom početku potrebno je skrenuti pažnju i na nedoumice u pogledu adekvatnog pojmovnog određenja, da li je riječ o krizi sa izbjeglicama, azilantima ili ekonomskim migrantima, kao i da li je adekvatnije govoriti o migranckoj ili izbjegličkoj krizi. Cjelovito određenje fenomena je ključno jer to nije samo pitanje semantike već sagledavanja prave prirode problema, pravnog statusa i zaštite tih osoba. Kretanje stanovništva se može podijeliti načelno u dvije kategorije. Prvom kategorijom su obuhvaćene dobrovoljne migracije, prvenstveno iz ekonomskih razloga iz nerazvijenih u razvijene zemlje, dok u drugu kategoriju spadaju prinudna kretanja stanovništva izbjeglog iz ratom ugroženih područja, te kretanja stanovništva zbog prirodnih katastrofa, ili političkog, etničkog ili vjerskog progona (Bali, 2012). Migracije i iz prve i iz druge kategorije mogu biti legalne ili ilegalne. Tačni podaci o broju pristiglih migranata iz drugih dijelova svijeta u Evropu nisu dostupni, prvenstveno zbog kontinuiranog priliva stanovništva, neadekvatnih mehanizama registrovanja, neujednačnog pristupa zemalja članica Evropske unije tom pitanju, te organizovanim ilegalnim migracijama u Evropsku uniju. Dosadašnji uvidi ukazuju na činjenicu da najveći broj migranata koji se kreću tzv. balkanskom rutom dolazi iz ratom ugroženih područja, prvenstveno iz Sirije, Iraka, Avganistana. Element prinude zbog ratnih dešavanja, progona po političkom, etničkom i vjerskom osnovu postojeću krizu primarno čini izbjegličkom, pošto najveći broj ljudi koji su napustili svoje domove dolaze upravo iz ratom ugroženih područja. Svakako određeni broj dolazi i iz drugih politički nestabilnih i ekonomski siromašnih regiona, kao što je slučaj migracije albanskog stanovništva sa Kosova, ili ljudi iz Azije i Afrike. Međutim, njihova zastupljenost u ukupnom broju stanovništva koje se kreće ka Evropi ili je već ušlo na teritoriju Evropske unije je znatno manja u odnosu na one iz ratom obuhvaćenih područja poput Sirije, Iraka ili Avganistana. To su argumenti koji idu u prilog da se postojeće masovno kretanje stanovništva primarno tretira kao izbjeglička a ne migrantska kriza. Ipak u evropskom političkom diskursu, u saopštenjima međunarodnih organizacija, kao i u zapadnim medijima preovladava upotreba pojma “migrantska kriza” (OHCHR, 2015a, OHCHR, 2015b). Razlozi za to su višestruki i vjerovatno se mogu svesti na potrebu za umanjivanjem značaja koji ovaj aktuelni proces ima, zatim na izbjegavanje obaveza koje proizlaze iz pravnog statusa izbjeglica u skladu sa Ženevskim i konvencijama Ujedinjenih nacija, ali i da se na simboličan način umani neuspjeh u pogledu pružanja humanitarne pomoći ovim ljudima. Takođe upotreba pojma azilant ne isključuje mogućnost upotrebe pojma izbjeglice, jer je ovaj prvi samo pravna nadgradnja drugog. Pravo na azil je prepoznato u pravnim sistemima svih modernih država, pa ćemo iz ovih razloga u daljnjem tekstu koristiti termin “izbjeglička kriza”. Na ovom mjestu treba istaći i argumentaciju predstavnika zapadnog diskursa, koji upotrebu termina “migrantska kriza” opravdavaju činjenicom da se stanovnici ratom zahvaćenih područja Azije i Afrike u najvećem broju slučajeva opredjeljuju baš za najrazvijenije zemlje Evrope kao zemlje krajnje destinacije. A svakako da ekonomski razvoj, deficit radne snage i opšti životni standard, a prvenstveno ostvaren nivo prava i sloboda u ovim zemljama opredjeljujuće utiče na migrante uopšte, pa i na izbjeglice koje se kreću “balkanskom

rutom”. Zato se kao osnovno nameće pitanje načina na koji političari tematizuju, odnosno predstavljaju izbjegličku krizu evropskoj javnosti.

Ksenofobični diskurs ili diskurs humanitarne katastrofe

Analizom sadržaja štampanih i elektronskih medija, kao i analizom raspoloživih dokumenata mogu se uočiti dva dominantna diskursa u vezi sa ovim pitanjem. Prvi je ksenofobični diskurs zasnovan na tezi planskih migracija islamskog stanovništva na evropsko tlo. Drugi je diskurs humanitarne katastrofe, ljudske solidarnosti i poštovanja ljudskih prava. Teza ksenofobičnog diskursa uglavnom se bazira na ideji o namjernom razaranju kulturnog identiteta planskim naseljavanjem islamskog stanovništva radi dalje islamizacije Evrope. Drugi dominantan aspekt ksenofobičnog diskursa vezan je za povećanje rizika i prijetnji od terorističkih napada u Evropi, jer je u tom velikom broju migranata i određen broj terorista sa namjerom da vrše terorističke akte. Ovoj tezi se najčešće dodaje i “opasnost” da će stranci “oduzeti” radna mjesta domaćem stanovništvu. Nasuprot ovih, može se reći, vrlo raširenih shvatanja, nalazi se diskurs humanitarne katastrofe uzrokovane ratnim dešavanjima koji su pokrenuli talas kretanja stanovništva u bezbjednija područja – primarno u države Evropske unije. Sagledavajući politiku vlada i (podijeljeno) raspoloženje javnosti u državama obuhvaćenim izbjegličkom krizom – čini se da je zastupljenije drugo shvatanje. Nehumano ponašanje, primjera radi Mađarskih vlasti prema izbjeglicima nije stav kojeg (bar ne javno) dijeli većina drugih država Evropske unije iako se neke članice pored Mađarske, otvoreno protive prihvatu izbjeglica (Češka, Slovačka, Rumunija). Izbjeglička kriza podijelila je evropsku javnost. Iako većina pokazuje empatiju prema izbjeglicama, desničarske grupe organizuju mitinge protiv njihovog prihvata, dok lijevičari organizuju kontramitinge što je slučaj u Saveznoj Republici Njemačkoj. Takvo stanje dovodi do porasta ekstremizma i duboko polarizuje društvo u pravcu jačanja ekstremne desnice sa jedne strane i ekstremne ljevice sa druge. Veći je broj okolnosti kojima se potkrepljuje ksenofobični diskurs, a koje se uslovno mogu svesti na sljedeće. Prvo treba sagledati istorijski kontekst kolonijalne prošlosti i duge istorije rasizma u Evropi (Moss, 2005) koji se aktuelizuju u vremenima društvenih kriza. Drugo, riječ je o jačanju ekstremne desnice u Evropi čiji se uzroci pored istorijskog naslijeđa najčešće tumače politikom strukturalnih prilagođavanja i negativnim posljedicama postindustrijskih promjena poput migracija i nezaposlenosti, posebno velikog broja mladog stanovništva (Anastasakis, 2007). Postojeći talas izbjeglica iz konfliktnog područja Bliskog istoka i drugih kriznih regiona samo dodatno utiče na jačanje desničarskih ideologija koje stvaraju netrpeljivost, mržnju i rasno motivisano nasilje. Treće, da bi bolje razumjeli ksenofobični diskurs moramo sagledati kakvi stavovi preovladavaju kod vodećih teoretičara zapadne provenijancije.

U savremenoj društvenoj teoriji prisutni su antiimigrantski stavovi. Čuveni njemački teoretičar Jirgen Habermas u svom dijelu “*The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory* (Habermas [1996] 1998)” zauzima radikalni stav prema pitanju migranata u Evropi, nazivajući ih engl. *underclass* što je teško doslovno prevesti na srpski jezik a da obuhvati potpuno značenje konteksta upotrebe te riječi. *Underclass* – ili nešto što znači manje nego određenje klase u svom istorijskom značaju (De Genova, 2010) odnosno nešto što nije čak ni vrijedno definicije klase. Najpribližnija riječ na srpskom jeziku u tom kontekstu bi bila *polusvijet* i koja obuhvata puno zna-

čenje riječi *underclass* kako je Habermas koristi u ovom kontekstu. Habermas ide dalje od pežorativnog narativa i kaže da se ta kategorija ljudi može kontrolisati samo represivnim sredstvima: "An underclass produces social tensions that discharge in aimless, self-destructive revolts and can only be controlled by repressive means" (Habermas [1996] 1998: 123, citirano prema De Genova, 2010). Frensis Fukujama pitanje migracije u Evropi vidi kao jedno od najvećih prijetnji liberalnoj demokratiji na evropskom kontinentu, koje je već rezultiralo terorizmom i nasiljem (Fukuyama, 2006, citirano prema De Genova, 2010). Nicholas De Genova daje kritički osvrt na takve stavove po pitanju migracija, u radu pomalo ironičnog naziva „*Migration and Race in Europe: The Trans-Atlantic Metastases of a Post-Colonial Cancer*“ (Migracije i rasa u Evropi: Trans-atlantska metastaza postkolonijalnog kancera), objavljenom u časopisu *European Journal of Social Theory* (De Genova, 2010).

I na kraju dolazimo do političkog tumačenja krize od strane političkih elita u Evropskoj uniji i njihovog određenja krize. Uobičajena terminologija koja se koristi je *migrant, migrantska kriza, azilanti*. Ovdje se ponovo vraćamo na pitanje terminoloških razlika i njenih dubljih političkih implikacija na imigracionu i bezbjednosnu politiku Evropske unije i njihov stav prema postojećoj krizi. Ranije smo konstatovali da je sintagma migrantska kriza neodgovarajuća jer njena značenja upućuju na savim drukčiju prirodu ove krize nego što ona u biti jeste. Skrivena značenja skreću sa pravih uzroka kretanja stanovništva, stavljajući akcenat na ekonomske razloge, a ne na stvarne. Posljedica toga je izbjegavanje odgovornosti i davanje legitimiteta krutim i nasilnim imigracionim politikama.² Takav pristup sam po sebi svjesno ili nesvjesno – jeste ksenofobičan i ne doprinosi rješavanju problema.

Bezbjednosne implikacije izbjegličke krize

Predmet naše analize prevazilazi tradicionalna shvatanja bezbjednosti koja daju ekskluzivitet pitanjima bezbjednosti države i vojnim prijetnjama, već bezbjednost posmatraju u širem kontekstu bezbjednosti ljudi i zajednica (Buzan, 1991). Analiza procesa postojeće izbjegličke krize od ključnog je značaja kako bi se sagledale prijetnje i odredilo osnovno bezbjednosno pitanje – koje su bezbjednosne implikacije izbjegličke krize na posmatrane nivoe bezbjednosti. Kraćom analizom tog procesa identifikovana su dva osnovna diskursa tumačenja izbjegličke krize iz čega su se po sebi izdiferencirala dva pravca koji grade listu prijetnji. Prvo je riječ o prijetnjama koje su posljedice ksenofobičnog diskursa, i sa druge strane tu su druge (stvarne) bezbjednosne prijetnje koje sa sobom nosi izbjeglička kriza. Sada ćemo vidjeti o kakvim se mogućim prijetnjama radi posmatrajući ih kroz tri nivoa bezbjednosti: ljudske bezbjednosti, nacionalne i regionalne bezbjednosti.

Ljudska bezbjednost

Koncept ljudske bezbjednosti nudi efikasniji pristup u vezi sa masovnim kretanjem stanovništva u odnosu na tradicionalni model nacionalne bezbjednosti. Tradicionalni

² Bivši češki predsjednik Vaclav Klaus izjavio je za češke medije da, prihvatanjem izbeglica, Evropa vrši samoubistvo i da je očigledno da to izaziva potpuni raspad evropske kulture, civilizacije, sistema vrijednosti, vjerskih struktura (Beta, 2015a).

model se bavi posljedicama dok koncept ljudske bezbjednosti nastoji da utiče na uzroke postojećih problema (Vietti & Scribner, 2013). Koncept ljudske bezbjednosti bazira se na dva komplementarna elementa: na odsustvu straha od rata, konflikta i nasilja, i drugo, na odsustvu ekonomskih poteškoća, siromaštva, bolesti, i drugih problema koji sprečavaju društveni razvoj (UNDP, 1994). Nemoć da se uspostave dostojanstveni životni uslovi značajno doprinosi dobrovoljnom ili prinudnom kretanju stanovništva u politički stabilnije i ekonomski prosperitetnije regione u svijetu. Iz perspektive ljudske bezbjednosti ključno je da se uspostave pravni mehanizmi, institucije i strukture koje će efikasno odgovoriti na postojeće izazove i da pruže zaštitu izbjeglom stanovništvu. To prvenstveno podrazumijeva da im se obezbijedi fizička sigurnost i zaštita, da se spriječi fizičko i seksualno nasilje, trgovina ljudima, razdvajanje porodica uslijed deportacije, i prije svega da im se obezbijede osnovni uslovi za život i zdravstvena zaštita (Vietti & Scribner, 2013).

Pokušaćemo da sagledamo implikacije izbjegličke krize iz perspektive ljudske bezbjednosti. Postojeća kriza obuhvata izbjeglice iz različitih regiona. Raspoloživi podaci nisu obuhvatni, tako da ćemo se bazirati na analizu dostupnih podataka. Prema podacima UNHCR-a (UNHCR, 2015a) broj državljana Sirije koji traže međunarodnu zaštitu u Evropi je u porastu, mada je riječ, kako se navodi, o relativno niskom broju imajući u vidu da je riječ o procentu manjem od 10 % od ukupnog broja stanovnika Sirije koji su napustili zemlju od početka sukoba. U Evropi od aprila 2011. do avgusta 2015. azil je zatražilo 428.735 osoba iz Sirije od čega 138.016 samo u 2014. godini. Ogromna većina izbjeglica zaštitu je potražila u susjednim državama poput Turske (1.600.000), Libanu (1.100.000), Jordanu (600.000), Iraku (244.000) i Egipatu (136.000). Devedeset odsto izbjeglica prihvatile su siromašne zemlje, dok Evropska unija kao ekonomski razvijen region sa velikim resursima za prihvatanje izbjeglica – nije primjereno odgovorila na krizu. Veliki broj izbjeglica pristizuje preko tzv. mediteranske rute. Ujedinjene nacije saopštavaju da je u prvih sedam mjeseci 2015. godine blizu 225.000 izbjeglica prešlo Sredozemno more na putu do Evrope. Više od 2.100 njih se utopilo ili nestalo (UNHCR, 2015b). Agencija za fundamentalna prava (FRA) Evropske unije izražava zabrinutost za djecu izbjeglice iz Sirije koji su na putu ka Evropi bez roditeljske pratnje, ukazujući na rizike zlostavljanja i eksploatacije od strane trgovaca ljudima. FRA izvještava da samo u Siriji je 16 miliona ljudi od kojih su skoro pola djeca – životno ugroženo i koji su lišeni elementarnih uslova za život. Preko četiri miliona stanovnika Sirije, od čega su pola djeca, napustili su zemlju od početka oružanog sukoba 2011. godine (FRA, 2015a). Humanitarna katastrofa i kretanje stanovništva prema sigurnijim područjima primarno je pitanje ljudskih prava. Obaveza država jeste da poštuju ljudska prava sadržana u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima i drugim međunarodnim konvencijama. Posebno treba naglasiti poštovanje prava na život, zabranu torture, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, pravo na azil, slobodu kretanja i druga ljudska prava. Možemo postaviti pitanje u kojoj se mjeri ta prava poštuju u državama obuhvaćenim krizom. U izveštajima Amnesty internešenel optužuju se balkanske zemlje za maltretiranje izbjeglica, migranata i tražilaca azila koji prolaze tim područjem na putu do država Evropske unije. Hiljade izbjeglica, uključujući djecu, kako se navodi

u izveštaju Amnesti internešenel, izloženi su nasilju i ucjenama vlasti i kriminalnih grupa na Balkanu. Osim toga, kritikama se izlaže i politika Evropske unije navodeći da ih je Evropska unija sramotno iznevjerila i ostavila zarobljenim u Srbiji i Bivšoj Jugoslovenskoj Rublici Makedoniji (Nešić, 2015). Primjeri takvog ponašanja jesu neopravdane primjene sredstava prinude i ponižavajuće postupanje prema izbjeglicama od strane policijskih snaga Grčke (Tanjug, 2015) i Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije (Al Jazeera, 2015), te posebno mađarske policije na granici sa Srbijom, gdje je 16. septembra 2015. došlo do sukoba policije sa izbjeglicama. Tom prilikom, prema medijskim izvještajima, povrijeđeno je najmanje 300 osoba, od čega 30 djece i beba (Tanjug, 2015b). Nužno je spomenuti krijumčarenje izbjeglica u krajnje nehumanim i životno opasnim uslovima. Primjer za to je smrt 71 osobe od kojih 59 muškaraca, osam žena i četvero djece, među kojima i jedna djevojčica stara godinu do dvije (Tanjug, 2015c). Posebno zabrinjavajuća je činjenica zadržavanja izbjeglica u nehumanim uslovima, što je pitanje zaštite zdravlja i prijetnja širenju zaraznih bolesti.

Iz ovog kratkog pregleda vidljivo je da je izbjeglička kriza iz perspektive ljudske bezbjednosti važno pitanje koje obuhvata prijetnje u svih sedam područja na kojima se bazira koncept ljudske bezbjednosti.³ Sagledavajući dosadašnje stanje u Evropi potrebno je kritički sagledati preduzete mjere i ocjeniti njihovu ekifasnost iz perspektive ljudske bezbjednosti. Ljudska prava i evropske demokratske vrijednosti su univerzalne i odnose se na sve ljude bez obzira na raso, nacionalno, etničko, vjersko porijeklo ili neko drugo obilježje. One nisu ekskluzivno pravo namijenjeno samo za građane Evropske unije već i za izbjeglo stanovništvo iz ugroženih regiona svijeta i za sve druge ljude.

Nacionalna bezbjednost

U teoriji studija bezbjednosti tradicionalni koncept nacionalne bezbjednosti, koji u centar stavlja bezbjednost države i očuvanje državnog suvereniteta, prvenstveno od vojnih prijetnji – smatra se prevaziđenim. Savremeni pristup nacionalnoj bezbjednosti zahtjeva jednu sasvim drukčiju paradigmu koja pored vojnih uključuje i nove prijetnje poput ekonomskih, ekoloških, ugrožavanje ljudskih prava i demokratskih vrijednosti, kriminala, pitanja velikih migracionih kretanja uključujući i druge prijetnje. Posthladnoratovski koncept nacionalne bezbjednosti podrazumijeva saglasnost bezbjednosti države i građana, a povodom izbjegličke krize su mogući različiti oblici ugrožavanja nacionalne bezbjednosti i različiti izazovi sa kojima se suočavaju države. Analizom raspoložive građe mogu se identifikovati neke od njih: a) porast netolerancije, ekstremizma i nasilja b) društvena dezorganizacija u kritičnim područjima c) kriminalne aktivnosti, kao i d) ekonomske prijetnje.

Masovan priliv raso, etnički i vjerski heterogenog stanovništva predstavlja veliki izazov za nacionalnu državu i iz te perspektive predstavlja prijetnju njenom statusu i snazi. Desničarske grupe izbjeglice prvenstveno doživljavaju kao kulturnu prijetnju i ugrožavanje tradicionalnih vrijednosti i nacionalnog identiteta. Njihov stav je

³ Eonomska bezbjednost, bezbjednost hrane, bezbjednost zdravlja, ekološka bezbjednost, lična bezbjednost, bezbjednost društvenih zajednica i politička bezbjednost (UNDP 1994).

dominantno ksenofobičan. Rasne, etničke, jezičke i druge kulturne razlike stvaraju identitetske tenzije, čime veoma otežavaju integraciju izbjeglica, i sa druge strane, kod useljenika se stvara prkos čime ističu razlike i prikazuju se drugačijim nego što to stvarno jesu. Neki idu još mnogo dalje od toga, tvrdeći da njihove frustracije završavaju u vršenju nasilnih akata (Maluf, 2003). U kulturi odbijanja i neprilagođavanja izbjeglice mogu potražiti utočište i zaštitu radikalnih islamskih centara u zemljama zapadne Evrope gdje neminovno podliježu uticaju radikalnih vjerskih učenja. Oni dijele iste frustracije, isti vjerski identitet, pripadnost arapskoj kulturi, govore istim jezikom – što ih čini prijemčivim za vrbovanje. Riječ je o reakciji useljenika na politiku odbijanja, često nehumanog postupanja, diskriminacije, netolerancije, ksenofobije, mržnje i rasno motivisanih napada u zemljama tranzita i njihove krajnje destinacije. Prema medijskim izvještajima šef njemačke obaveštajne službe Hans-Georg Masen ukazuje na porast radikalizacije i veće spremnosti na nasilje svih ekstremističkih grupa, uključujući ekstremnu desnicu, antifašističku ekstremnu ljevicu i islamiste. Takođe, upozorava se na ozbiljan porast broja islamskih ekstremista u zemlji i zabrinutost o regrutovanju među izbjeglicama (Nezavisne novine, 2015). Velika prijetnja nacionalnoj bezbjednosti jeste porast zločina iz mržnje. Njemačka Vlada saopštila je da je od početka ove godine zabilježeno gotovo 500 napada na smještaje azilanata, što je trostruko više nego prošle godine (Srna, 2015).

Naredni aspekt ugrožavanja nacionalne bezbjednosti odnosi se na društvenu dezorganizaciju u kritičnim područjima, prekid saobraćaja, blokadu graničnih prelaza, narušavanje javnog reda i mira u većem obimu, sukobe policije i izbjeglica. Različite kriminalne aktivnosti takođe se mogu dovesti u vezu sa izbjegličkom krizom. Dominantan problem je krijumčarenje ljudima. Ilegalni prelasci preko državne granice predstavljaju povredu državnog suvereniteta jer dovode u pitanje sposobnost države da uspostave kontrolu nad svojom teritorijom (Vietti & Scribner, 2013). Restriktivna imigraciona politika Evropske unije nesumnjivo doprinosi tom procesu kojeg vješto koriste organizovane kriminalne grupe. Pored krijumčarenja ljudi moguće su zloupotrebe lažnog identiteta, krijumčarenje droge, oružja, kulturnih dobara iz zemalja koje su zahvaćene oružanim sukobom poput Iraka ili Sirije, trgovina ljudima i druge kriminalne aktivnosti. Što se tiče priliva izbjeglica i terorističkih prijetnji s tim u vezi, od početka eskalacije krize u medijima se pojavljuju brojni članci o povećanoj terorističkoj prijetnji. Takve tvrdnje su diskutabilne i moraju se posmatrati kritički imajući u vidu *modus operandi* terorističkih grupa. Terorističke prijetnje svakako postoje, međutim izbjeglička kriza ne utiče značajno na povećan nivo prijetnje. Pristup prema izbjeglicama mora biti racionalan i odgovoran, uz poštovanje ljudskih prava, ali i korištenja svih raspoživih kapaciteta za utvrđivanje bezbjednosnih prijetnji i njihovog pravovremenog sprečavanja. Uspostavljanje mehanizma registracije i bezbjednosnih provjera tih ljudi, otkrivanja i utvrđivanja odgovornosti za one koji učestvuju u terorističkim aktivnostima ili su činili ratne zločine u zemljama iz kojih dolaze. Taj bezbjednosni aspekt vrlo je bitan.

Kriza predstavlja i ekonomsku prijetnju nacionalnoj bezbjednosti. Izbjeglice mogu da budu uzrok ekonomskih teškoća i da predstavljaju teret budžetu zemlje prihvata, da utiču na snižavanje cijene rada u ionako ekonomski nestabilnom okruženju (Bali, 2012). Nastala krizna situacija poseban je izazov za države što zahtjeva detaljno

planiranje, materijalne resurse, kadrove i efikasan krizni menadžment. Bez obzira na integracione procese, evropske države će i dalje nastaviti dominantno definisati i ostvarivati bezbjednosne interese u nacionalnim okvirima. Stanje sa terena ukazuje da pojedine evropske države, državnu teritoriju i granice stavljaju ispred bezbjednosti ljudi, u ovom slučaju izbeglica, i poštovanja njihovih ljudskih prava. Takođe, izbjeglička kriza je test za savremena konceptualna shvatanja bezbjednosti i pitanje da li je tradicionalna paradigma prevaziđena u praksi. Sadašnje stanje govori da u uslovima većih bezbjednosih prijetnji ona itekako dobija na značaju. Postojeća kriza samo je pokazala slabosti regionalne i međunarodne saradnje u praksi.

Regionalna bezbjednost

Izbjeglička kriza nužno se mora posmatrati kroz prizmu regionalne bezbjednosti u svjetlu oružanih sukoba na Bliskom istoku koji su u najvećoj mjeri do nje i doveli. Mi nećemo ulaziti u analizu geopolitičkih interesa i različitih viđenja stanja već posmatramo izbjegličku krizu kao posljedicu oružanih sukoba i društvenih nestabilnosti. Situacija na Bliskom istoku ima velike implikacije ne samo na region već i šire, na međunarodnu bezbjednost. Egzodus stanovništva, tenzije u međunarodnim odnosima, ratni zločini, fizičko nasilje, uništavanje svjetske kulturne baštine, flagrantna kršenja ljudskih prava, vojne intervencije – stvarnost su Bliskog istoka. Da se osvrnemo i na stanje na sjeveru Afrike. Dojče vele izvještava da je Evropska unija sa Libijom imala dogovor o prekidu izbjegličkih ruta iz Afrike (Riegert, 2015) Nakon svrgavanja Muamera al-Gadafija sa vlasti 2011. godine ugovor se ne primjenjuje u praksi što je dovelo do talasa izbeglica i migranata u Evropu kroz tzv. Mediteransku rutu. Sličan dogovor još uvijek se primjenjuje sa Marokom koji je gotovo prekinuo migrantsku rutu prema Španiji. A ako se vratimo na pitanje bezbjednosti Evropske unije, svakako je ilustrativna izjava kancelarke Angele Merkel za njemačku televiziju ZDF “veća će briga biti kako riješiti pitanje migranata nego finansijska situacija u Grčkoj ili stabilnost evra”(Beta & Tanjug, 2015). Pitanje prihvata migranata i izbeglica dovodi do tenzija i podjela unutar Evropske unije. Predstavnici takozvanog istočnog bloka Evropske unije koji čine Mađarska, Češka, Slovačka i Rumunija, protive se planu Evropske komisije o raspodjeli izbeglica (Filipović & Pejić, 2015). Dojče vele izvještava da bi postojeći migracioni procesi mogli rezultirati konfliktima između država članica i navode primjere Danske koja je prije nekoliko godina pokušala vratiti pojačane kontrole na granici prema Njemačkoj, Francuske koja je u jednom trenutku zatvorila svoju granicu prema Italiji, kao i druge slične primjere. Ovakve tenzije bi mogle dovesti u opasnost i Šengenski sporazum, odnosno slobodu kretanja robe i ljudi bez kontrole u državama tzv. Šengenske zone. Noviji primjer je pogoršavanje odnosa između Mađarske i Hrvatske povodom izbjegličke krize. Mađarski ministar vanjskih poslova Peter Szijarto rekao je da Mađarska s hrvatskim vlastima ne razgovara o izbjegličkoj krizi jer su odnosi dviju zemalja loši (Slobodna Dalmacija, 2015). Mađarska je postavila žičanu ogradu duž granice sa Srbijom, a potom i sa Hrvatskom. Talijanski *Corriere della Sera* piše o pozivu mađarskog ministarstva odbrane na mobilizaciju vojnih rezervista (Jutarnji list, 2015). Izbjeglička kriza je dovela do pogoršanja diplomatskih odnosa između Hrvatske i Srbije. Ministar spoljnih poslova Ivica Dačić izjavio je povodom zabrane saobraćaja vozila sa registarskim oznakama

Republike Srbije da Hrvatska protiv Srbije vodi trgovinski rat i ekonomsku agresiju, ocijenivši da je Srbija “napadnuta” (Beta, 2015b).

Navedeni primjeri dovode u pitanje efikasnost regionalne i međunarodne saradnje u oblasti bezbjednosti. Kada se pojavi spoljna pretnja koja na isti ili sličan način ugrožava interese više država koje pripadaju istom političkom, kulturnom, ekonomskom i bezbjednosnom prostoru kao što je Evropska unija principi regionalne saradnje i kolektivne bezbjednosti gube na značaju, dok dolaze do izražaja pojedinačni interesi nacionalnih država koji su često suprotstavljeni i koji dovode do tenzija i ozbiljnog narušavanja bilateralnih odnosa. Šefica diplomatije Evropske unije Federika Mogherini u intervjuu objavljenom u italijanskom dnevniku “Il sole 24 Ore” upozorava da bi se Evropska unija mogla raspasti ako na migrantsku krizu ne odgovori kolektivno i sa instrumentima kojima raspolaže (Beta, 2015c). Njemačka kancelarka Angela Merkle upozorila je na mogućnost izbijanja sukoba na Balkanu kroz koji prolazi većina izbjeglica ukoliko Njemačka zatvori granicu sa Austrijom (Beta, 2015d).

Pored stvaranja regionalne nestabilnosti prisutne su i druge implikacije na međunarodnu bezbjednost. Medijski prikazi nehumanog, ponižavajućeg i nasilnog postupanja prema izbjeglicama šalju negativne poruke u svijet, koje i na kratkoročnom i na dugoročnom planu mogu voditi daljnjoj radikalizaciji i nasilju. Tu su i druge prijetnje sa međunarodnim elementom poput međunarodnog terorizma, međunarodnog organizovanog kriminala o kojima je bilo riječi ranije, jer je riječ o prijetnjama koje obuhvataju više posmatranih nivoa bezbjednosti u ovom radu.

Zaključak

Polazeći od terminoloških nejasnoća u vezi sa nastalom krizom naveli smo argumente koji potkrepljuju stav da sintagma *izbjeglička kriza* je adekvatnija nego *migrantska ili azilantska kriza*. Prvilno terminološko određenje polazna je osnova za sagledavanje ostalih dimenzija ovog fenomena. Kraćom analizom tog procesa identifikovana su dva osnovna diskursa tumačenja krize koji grade listu prijetnji. Riječ je prvenstveno o prijetnjama koje su posljedice ksenofobičnog diskursa, i sa druge strane tu su druge (stvarne) bezbjednosne prijetnje koje sa sobom nosi izbjeglička kriza. Ova tema još uvek nije šire tematizovana u akademskim raspravama i nema sličnih primjera koji bi omogućili komparativni istraživački pristup. U ovom radu je ponuđen model za analizu bezbjednosnih implikacija izbjegličke krize koja se može sagledavati iz perspektive svih pet nivoa bezbjednosti: ljudske, socijetalne, nacionalne, regionalne i međunarodne.

Na osnovu dostupne isukstvene evidencije idenfikovali smo bezbjednosne prijetnje ograničavajući njene implikacije na ljudsku, nacionalnu i regionalnu bezbjednost. Iz perspektive ljudske bezbjednosti ovdje nije riječ samo o izbjegličkoj krizi već humanitarnoj katastrofi velikih razmjera. Kad je riječ o ugrožavanju nacionalne bezbjednosti kriza je dovela do značajnog porasta netolerancije, ekstremizma i nasilja u Evropi, zatim društvene dezorganizacije u kritičnim područjima, porasta kriminalnih aktivnosti, i na kraju da spomenemo i rastuće ekonomske prijetnje i socijalno nezadovoljstvo. Izbjeglička kriza ugrozila je regionalnu bezbjednost Evrope. Političke tenzije između država, zbog kojih visoki evropski zvaničnici upozoravaju

na mogući raspad Evropske unije ukoliko se ne nađe adekvatno rješenje, pa sve do mogućih konflikata na Balkanu ukoliko Evropska unija zatvori svoje spoljne granice. Izbjeglička kriza, momentalno, najveći je bezbjednosni problem za evropski region i imaće dugoročne posljedice na regionalnu stabilnost.

Literatura

- Al Jazeera (2015, 21 septembar). HRW: Makedonska policija tukla i djecu. Preuzeto 21.09.2015. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/hrw-makedonska-policija-tukla-i-djecu>
- Anastasakis, O. (2007). Žestoki momci i mnoštvo razloga. Beograd, Srbija: NIN, br. 2963, str. 86-91.
- Bali, S. (2012). Kretanje stanovništva. U P.D. Vilijsams (ur.), *Uvod u studije bezbednosti* (str. 584–599). Beograd, Srbija: Službeni glasnik, Fakultet bezbednosti.
- Beta & Tanjug (2015, 16. avgust) | Angela Merkel: Pitanje migranata u EU, važnije od evra i Grčke. Preuzeto 16.08.2015 <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/583313/Angela-Merkel-Pitanje-migranata-u-EU-vaznije-od-evra-i-Grcke>
- Beta (2015a, 11. oktobar). Klaus: Prihvatanjem izbeglica Evropa vrši samoubistvo. *Blic*. Preuzeto 11.10.2015 <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/597284/Klaus-Prihvatanjem-izbeglica-Evropa-vrsi-samoubistvo>.
- Beta (2015b, 23. septembar). Dačić: Srbija napadnuta, Hrvatska vodi trgovinski rat, Milanović provocira. *Blic*. Preuzeto <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/592743/Dacic-Srbija-napadnuta-Hrvatska-vodi-trgovinski-rat-Milanovic-provocira>
- Beta (2015c, 29. oktobar). Mogerini: Bez kolektivnog odgovora na migratsku krizu preti raspad Evropske unije. *Blic*. Preuzeto 29.10.2015. <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/602121/Mogerini-Bez-kolektivnog-odgovora-na-migratsku-krizu-preti-raspad-Evropske-unije>
- Beta (2015d, 3. Novembar). Merkel: Ako Nemačka zatvori granice, na Balkanu će biti RAT. *Blic*. Preuzeto 3.11.2015. <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/603342/Merkel-Ako-Nemacka-zatvori-granice-na-Balkanu-ce-biti-RAT>
- Buka (2015, 25. avgust). Potresne ispovijesti izbjeglica na putu za zapadnu Evropu: Rat u Siriji nam je uništio živote. Preuzeto 25.08.2015. <http://www.6yka.com/novost/87814/potresne-ispovijesti-izbjeglica-na-putu-za-zapadnu-evropu-rat-u-siriji-nam-je-unistio-zivote->.
- Buzan, B. (1991). *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. London: Harvester Wheatsheaf, 2nd edn.
- De Genova, N. (2010). Migration and Race in Europe: The Trans-Atlantic Metastases of a Post-Colonial Cancer. *European Journal of Social Theory*, 13(3), 405–419.
- Filipović, V., & Pejić, M., (2014, 24. Septembar) EU se cepa pred našim očima. *Blic*. Preuzeto 24.09.2015. <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/592983/EU-se-cepa-pred-nasim-ocima>
- FRA [European Union Agency for Fundamental Rights]. (2015a). Migrant situation in the EU takes heavy toll on children <http://fra.europa.eu/en/news/2015/migrant-situation-eu-takes-heavy-toll-children>
- Fukuyama, F. (2006). Identity, Immigration, and Liberal Democracy. *Journal of Democracy*, 17(2), 5–20.
- Habermas, J. ([1996] 1998). *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Jutarnji list (2015, 19 septembar) HRVATSKA NE SILAZI SA SVJETSKIH NASLOVNICA Zbog sve lošijih odnosa Zagreba i Budimpešte osvanuo naslov: ‘Balkan je opet bure baruta’.

- Preuzeto 19.09.2015. <http://www.jutarnji.hr/hrvatska-ne-silazi-sa-svjetskih-naslovnica-zbog-sve-losijih-odnosa-zagreba-i-budimpeste-osvanuo-naslov---balkan-je-opet-bure-baruta-/1421492/>
- Maluf, A. (2003). *Ubilacki identiteti*. Beograd, Srbija: Paideia.
 - Moss, G. (2005). *Istorija rasizma u Evropi*. Beograd, Srbija: Sluzbeni glasnik.
 - Nešić, M. (2015, 7. juli). Amnesti: Migranti iznevereni i prepušteni nasilju na Balkanu. *Radio Slobodna Evropa*. Preuzeto 07.07.2015. <http://www.slobodnaevropa.org/content/amnesti-nasilje-i-ucene-vlasti-nad-migrantima-na-balkanu/27113750.html>.
 - Nezavisne novine (2015, 23. septembar). Njemački obavještajci: Islamisti se regrutuju među izbjeglicama. Preuzeto 23.09.2015. <http://www.nezavisne.com/novosti/svijet/Njemacki-obavjestajci-Islamisti-se-regrutuju-medju-izbjeglicama/327045>
 - OHCHR [Office of the High Commissioner for Human Rights]. (2015a) UN Committee on the Protection on the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families on the situation of Syrian migrants GENEVA (7 September 2015) –<http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16387&LangID=E>
 - OHCHR [Office of the High Commissioner for Human Rights]. (2015b). “Let’s not pretend Europe’s response is working” – UN rights expert warns. <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16344&LangID=E> Preuzeto 29.08.2015.
 - Riebert, B. (2015, 29. avgust) Tvrdava Europa: migrantska politika u krizi. *Deutsche Welle*. <http://www.dw.com/hr/tvr%C4%91ava-europa-migrantska-politika-u-krizi/a-18679052>
 - Slobodna Dalmacija (2015, 18. septembar). Mađarski ministar vanjskih poslova: Ne razgovaramo s Hrvatskom; Francuska, Njemačka i Švedska uputile kritike. Preuzeto 18. 09.2015. <http://www.slobodnadalmacija.hr/Svijet/tabid/67/articleType/ArticleView/articleId/299958/Default.aspx>
 - Srna (2015, 10. oktobar). Nemačka: Trostruko više napada na azilante. *Blic*. Preuzeto 10.10.2015. <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/597024/Nemacka-Trostruko-vise-napada-na-azilante>
 - Tanjug (2015a, 6. septembar). Lezbos: Migranti napadnuti “molotovljevimi koktelima”, Grčka poslala vojsku i policiju. *Blic*. Preuzeto 06.09.2015. <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/588618/Lezbos-Migranti-napadnuti-molotovljevimi-koktelima-Grcka-poslala-vojsku-i-policiju>
 - Tanjug (2015b, 16. septembar) RATNA ZONA NA HORGOSU Oko 300 povredjenih, mađarska policija pretukla novinare RTS. *Blic*. Preuzeto 16.09.2015. <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/591121/RATNA-ZONA-NA-HORGOSU-Okolo-300-povredjenih-madarska-policija-pretukla-novinare-RTS>
 - Tanjug (2015c, 31. avgust). Demonstracije u Beču zbog smrti migranata u kamionu. *Blic*. Preuzeto 31.08.2015. <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/587135/Demonstracije-u-Becu-zbog-smrti-migranata-u-kamionu>
 - UNDP (United Nations Development Program). 1994. Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security Technical Report. New York: United Nations Development Program.
 - UNHCR [Office of the United Nations High Commissioner for Refugees]. (2015a). Europe: Syrian Asylum Applications <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/asylum.php#>
 - UNHCR [Office of the United Nations High Commissioner for Refugees]. (2015b). The Crisis in Syria. www.unhcr-northern-europe.org/in-focus/the-crisis-in-syria/
 - Vietti, F., & Scribner, T. (2013). Human Insecurity: Understanding International Migration from a Human Security Perspective. *Journal on Migration and Human Security*, 1(1), 17-31.

MIGRANTSKA KRIZA I NOVI IZAZOVI BEZBEDNOSTI

Doc. dr sc. Dragan Radišić

Internacionalni univerzitet: Fakultet za poslovno-civilnu bezbednost Brčko

E-mail: *draganradisic@ymail.com*

Mr Miloš Pejić

Mr Enisa Bekto

Privredna akademija, Novi Sad

Apstrakt: *Kretanje stanovništva (migracije) oduvek su predstavljale bezbednosni izazov. Naročito je to izraženo kroz aktuelne migracije stanovništva sa Bliskog istoka (Sirija, Irak, Libija), Avganistan i dr. pošto u ovim zemljama deluje AL KAIDA i ISIL, koji vrlo lako mogu u izbegličke kolone infiltrirati svoje teroriste i ugroziti zemlje kroz koje prolaze, a naročito one koje primaju migrante. Cilj je ukazati na eventualne bezbednosne probleme koje može prouzrokovati aktualna migrantska kriza.*

Ključne riječi: *migranti, Evropska Unija, Srbija, bezbednost, terorizam*

MIGRATION CRISIS AND NEW SECURITY CHALLENGES

Abstract: *Moving of population (migrations) was always presenting security challenge. It is particularly expressed through current migrations of people from Middle East (Syria, Iraq, Libya), Afghanistan and others, because in these countries are operating Al Qaida and ISIL, which may easily infiltrate among refugees their terrorist and threat countries which they are passing through but especially these who are accepting immigrants. Subject is to point on potential security problems which may cause current migration crisis.*

Key words: *migrants, European Union, Serbia, security, terrorism*

“Aravijsko more sve potopi.”

Njegoš.

Uvod

Kretanje stanovništva (izbeglica, migranata, azilanata) kao pojava migracije stara je koliko i samo čovečanstvo i odigrala je suštinsku ulogu u oblikovanju sveta onakvog kakvog ga poznajemo danas. Poslednjih godina takve migracije su dobile istaknuto mesto, a ove godine su poprimile svoje najšire razmere, zbog čega imaju velike implikacije po međunarodne odnose, a naročito po bezbednost država kroz koje prolaze ili se useljavaju migranti.

Porast međunarodnog kretanja stanovništva može da se pripíše sledećim faktorima. Prvo, zbog sveopšte prirode državne kontrole, svako međunarodno kretanje

postaje stvar brige za bar dve, a ponekad i više država. Drugo, svetsko stanovništvo brzo i stalno raste. Treće, globalizacija je prouzrokovala revoluciju u komunikacijama i transportu, tako da su ljudi postali svesni drugačijih uslova i prilika u drugim delovima sveta, a i putovanje u ta područja je olakšano. Četvrto, najnoviju izbegličku krizu i seobu naroda izazvali su ratni sukobi na Bliskom istoku i šire (Sirija, Irak, Libija, Avganistan, Pakistan, i dr.).

Najzad, svet je, nažalost, postao nemirno i nestabilno mesto, pa previranje i neizvesnost igraju ulogu u motivisanju ljudi da se sele, beže i/ili tragaju za boljim životom.

Najviše je to bilo izraženo nestankom Sovjetskog Saveza i raspadom bivše Jugoslavije, nakon čega je došlo do masovnog kretanja ljudi u Evropi uglavnom ka zapadu i Nemačkoj bežali su od rata i etničkog čišćenja.

Prema podacima Međunarodne organizacije za migracije (IOM), broj međunarodnih migranata u svetu se sa 75. miliona 1960. god. povećao na sto 91. milion 2005, što je 3% globalnog stanovništva ili, da je reč o državi, radilo bi se o petoj najnaseljenijoj državi na svetu. Među njima je bilo, 8,7 miliona izbeglica. Prema podacima Visoke komisije za izbeglice UN (UNHCR) drugih 6,6 miliona ljudi krajem 2005 god. iseljeno je iz svojih domova, ali i dalje žive u svojim zemljama.

Migracija može da bude ekonomski korisna i za zemlje iz kojih migranti potiču, i za one koji ih primaju, kao i za same migrante.

Zemlje Trećeg sveta imaju ogromne koristi od novca koji migranti šalju kućama, smanjenja pritiska na nezaposlenost, stanovanje i druge socijalne ustanove.

Novčane pošiljke u zemlje u razvoju (u milijardama dolara)

Godina	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Iznos	85	96	117	145	163	188	199

Izvor: web strana Svetske banke

Država koja prima migrante ima koristi jer dobija radnu snagu po pristupačnoj ceni, a pri tom uvećava nacionalnu produktivnost i ekonomski rast.

To su većinom pojedinci koji poseduju avanturistički duh, skloni su preduzetništvu i rešeni da uspeju u novoj sredini, koji su verovatno više od prosečnih ljudi spremni da budu kreatori bogatstva i generatori zapošljavanja.

Migranti mogu da doprinesu izgradnji mostova prijateljstva između zajednica u svojoj zemlji i jačanju veza sa zemljom svog porekla.

Kretanje stanovništva kao pitanje bezbednosti

Promene u međunarodnoj sredini do kojih je doveo završetak hladnog rata i ponovno suočavanje bezbednosti s pretnjama za koje se sada misli da izviru iz brojnih netradicionalnih izvora kao što su životna sredina i zdravlje, stvorili su prostor za ponovno razmišljanje koje se tiče međunarodnih odnosa i međunarodne migracije. Unutar tog konteksta, takođe je veće priznavanje veza između međunarodnih migracija i bezbednosti.

Užasni događaji 11. septembra 2001. god. dramatično su reafirmisali ulogu koju međunarodna migracija može uopšte da igra u međunarodnim odnosima, i posebno po pitanju bezbednosti.

Kada je postalo jasno da su svi počiniozi zločina od 11. septembra bili privremeni ilegalni imigranti, SAD su počele da sa ovim pitanjem postupaju kao sa delom nacionalnog bezbednosnog aparata.

Pošto su globalni ciljevi, domet i širenje AL KAIDE postali jasni, taj princip su preuzele mnoge druge zapadne države. Sve je to dalje osnaženo postavljanjem bombi u Madridu 11.03.2004. i u podzemnu železnicu u Londonu 07.07.2005. Danas je u mnogim zapadnim državama široko prihvaćeno da javna politika mora otvoreno da postupa sa imigrantima i bezbednošću kao međusobno isprepletenim činjenicama, i da stvari od bezbednosnog značaja usmeri na kontrolu i upravljanje kretanjem stanovništva.¹

Migriranje može da predstavlja pretnju narodima i vladama zemalja iz kojih migranti dolaze i u koje odlaze, i odnosima između te dve zemlje. Ono može građanski rat da pretvori u međunarodne sukobe i prouzrokuje širenje etničkog sukoba i građanske nemire od jedne do druge zemlje. Ono takođe može da dovede do nekog oblika sukoba, uključujući totalan rat između zemalja.

Migriranje takođe može da igra ulogu u olakšavanju delovanja terorizma.

Prihvatanje migranata ima dugoročne posledice na zemlje koje ih primaju. Migranti stvaraju socijalne zabrinutosti zbog toga što potencijalno prete da potkopaju status i snagu nacionalne države. Kao građani jedne države koji se sele da žive i rade u drugoj državi, migranti očevidno predstavljaju izazov tradicionalnim pojmovima pripadnosti državi, značenju nacionalnosti i građanstva i pravima i dužnostima građana prema državi.

Migracije mogu da postanu pretnja društvenoj koheziji i stabilnosti ako se migranti dožive kao ekonomsko breme. Percepcija migranata kao onih koji zavise od države blagostanja ili su toliko brojni i siromašni da opterećuju lokalne resurse u stanovanju, obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti i transportu može da dovede do ugroženosti i neprijateljstva. Migranti se takođe kod nekih doživljavaju kao kriminalci i prenosioci zaraznih bolesti. U prilog tome ide bahato ponašanje, agresivnost i tuče, loša higijena i onečišćavanje životne sredine bacanjem otpadaka i na druge načine, nad čime se evropska civilizacija zgrožava. Mnoge evropske zemlje doživele su buđenje ekstremne desnice, u politici kao posledicu te javne zabrinutosti u vezi s imigracijom i azilom.

Većina izbeglica na svetu potiče iz zemalja u razvoju, većina ih i ostaje u zemlji koja ih prima a veliki prilivi izbeglica mogu da predstavljaju ogromno ekonomsko breme.

Migranti se primaju s neprijateljstvom ako su doživljeni kao pretnja kulturi i načinu života ljudi u zemlji koja ih prima. To se uglavnom događa kada ogroman broj izbeglica pristigne u kratkom periodu ili kada se migranti drže po strani i oklevaju da se integrišu u način života zemlje domaćina.

Aktuelni problem sa migrantima i bezbednosni izazovi

Siromašne zemlje kakva je Srbija, upozoravaju politički analitičari, nema snage da bude utočište desetinama hiljada migranata, jer postoji latentna opasnost po raspad njenog socijalnog i pravnog poretka.²

Srbija još uvek nije rešila problem svih izbeglih i raseljenih lica tokom ratova na području bivše Jugoslavije. Kako onda može odjednom pružiti utočište desetinama možda i stotinama hiljada ilegalnih migranata koje bi nam EU rado sve "uvalila"?

¹ Sita Bali; Kretanje stanovništva str. 587.

² NSPM 3. oktobar 2015. Dušan Kovačev, Readmisija migranata iz EU u Srbiju

Migranti sa Bliskog istoka, Azije i Severne Afrike žele da se dokopaju bogatih zemalja EU i tamo nastane.

Talas migranata se kroz Tursku, preko Grčke i Makedonije preliva u Srbiju, iz srpske Vojvodine razliva u Mađarsku i Hrvatsku. Zatim se preko Slovenije i Austrije “valja” do Nemačke, koja migrantima oročava utočište na 3 godine i do skandinavskih zemalja i Britanije. Tokom 2014. je ukupan broj imigranata u EU iznosio 280.000, a od januara do avgusta 2015. g ih je registrovano još 350.000. U septembru je procenjeno da ih je od početka godine u EU pristiglo 500.000. Često se “probijaju” u Srednju Evropu bez ikakvih ličnih dokumenata ili sa lažnim ili spornim dokumentima.

Evropljani ogroman broj migranata dočekuju nepripremljeni, čak bez jedinstvenog stava o problemu koji im je na vratima.

Nisu svi migranti izbeglice, naročito ne ilegalni migranti, koliko god se “bunio” UNHCR. Kod ovog problema suprotstvaljena su dva stava. Jedan je **sentimentalni** stav, na osnovu kojeg se zahteva da se migrantima da utočište i sva potrebna pomoć (pri ovom stavu je srpski premijer A. Vučić). Drugi stav je sasvim suprotan, **nesentimentalan**, zasnovan na političkom i ekonomskom realizmu. Tipičan primer ovakvog stava je mađarski premijer Viktor Orban.

Migranti koji beže u EU po pravilu ignorišu potrebu sa sticanjem sopstvenog pravnog statusa izbeglica ili azilanata dok ne dođu do željene zemlje (Nemačka, Švedska ...).

Normativni osnovni prava na utočište su brojni, međunarodnog i nacionalnog porekla: Najviši međunarodni akti su *Opšta deklaracija o pravima čoveka, Konvencija o statusu izbeglica, Protokol o statusu izbeglica, Ustav Republike Srbije, Komeserijat za izbeglice i migracije, Zakon o upravljanju migracijama, Zakon o azilu iz 2007.g.*

Srbija je sa EU zaključila 2007. g Sporazum o readmisiji.

Siromašne zemlje Balkana nemaju mogućnost da same reše problem tranzita ogromnog broja migranata. Za razliku od Bugarske, Srbija i Mađarska a po svemu sudeći i Hrvatska i Slovenija propuštale su u početku migrante koji su prošli preko Turske, Grčke, Makedonije i omogućili im da što brže dođu ka željenoj zemlji utočišta.

Međutim, Turska, Grčka i Makedonija migrante nisu registrovale, već su ih propuštali ka narednoj granici. Srbija je prva registrovala sve migrante, pa ih zatim propuštala ka zemljama EU.

Na putu preko Balkana migranti su legalni izbeglički status na tlu Evrope stekli prvi put tek u Srbiji. Pošto je migrantima na svojoj teritoriji legalizovala status, ona će biti dužna da se bavi i pitanjem izručenja eventualno krivično odgovornih među ovim licima. Međutim, ako migranti nisu krivično odgovorni, moraće da ih prihvati u slučaju uskraćivanja ili otkazivanja utočišta u zemljama EU ka kojima se „probijaju“.

Sentimentalni stav srpske Vlade prema migrantima je nestao čim je portparolka Evropske komisije Nataša Berto izjavila da će EU po osnovu sporazuma o readmisiji vratiti u Srbiju migrante koji ne budu dobili utočište u zemljama EU.

Naročit problem je izbio kada su migranti iz Srbije počeli da odbijaju saradnju sa mađarskim pograničnim vlastima. Mađarska je pre ovog problema potrošila 200 miliona eura rešavajući probleme migranata, a zauzvrat od EU dobila 4 miliona eura pomoći. Mađarska Vlada je odlučila prema migrantima primeniti sredstva pravne države radi zavođenja reda i mira na granici sa Srbijom. Onemogućen je pokušaj nasilnog prelaska državne granice kod Horgoša, od strane migranata bez ikakvih dokumenata. Migranti su nakon jednodnevnog „štrajka glađu“, naoružani motkama i kamenicama, napali mađarsku policiju na mađarskoj teritoriji, koristeći decu kao „živi štit“.

Ovim grubim nasrtajem na policiju Mađarske, migranti su drastično prekršili međunarodne konvencije i norme dobrog ponašanja.

Protiv ilegalnih migranata je mađarska policija koristila silu srazmernu njihovom napadu. Pošto su zaustavljeni prilikom ilegalnog prodora iz Srbije u Mađarsku, migranti su se okrenuli ka Hrvatskoj kao tranzitnoj zemlji, silom probili policijski kordon kod Tovarnika i demolirali smeštajni objekat, već na prvi pomen da im se utočište da u zemlji u kojoj su privremeno smešteni. Hrvatski premijer Zoran Milanović optužio je Srbiju da uopšte ne čuva granicu ... a samo dan kasnije više od hiljadu migranata je ilegalno probilo granicu Srbije sa Hrvatskom.

Srbija nije samo tranzitna zemlja za izbeglice iz Azije i Afrike. I dalje traje masovna migracija sa Kosova i Metohije ka EU, kojom je u proteklih godinu dana 90-120 hiljada Albanaca otišlo ka EU.

Srpska narodna partija zatražila je od Vlade Srbije da odbaci plan o migrantima koji je donet na sastanku lidera EU i Zapadnog Balkana, jer je taj plan, kako tvrde protivnik interesima Srbije. Po njima, od Srbije i drugih zemalja na Balkanskoj ruti zahteva se da trajno prime 100.000 migranata na svojoj teritoriji, kako bi se usporilo njihovo napredovanje ka zemljama EU.

Ova stranka (SNP) ističe, da već mesecima upozorava da će EU učiniti sve da spreči priliv migranata na njenu teritoriju, a da su fizičke prepreke i vojska na granicama postavljene u Mađarskoj, Bugarskoj, Sloveniji, a isto je najavila i Hrvatska.

„Ne smemo da dozvolimo da jedino granice Srbije ostanu nezaštićene. Trebamo da gledamo šta radi EU i da radimo isto što i ona. Ni manje ni više od toga“, poručuju iz ove partije.³

Podaci bezbednosnih službi ukazuju da se među migrantima nalaze hiljade boraca ISIL-a i drugih islamskih militantnih grupa koji bi na teritoriji EU postali „teroristi spavači“ koji čekaju trenutak da se aktiviraju i izvrše terorističke napade poput onih u Parizu, Madridu, Londonu, Beslanu, Zvorniku...

Zaštita granica je najviša ustavna obaveza, zato ne treba čuditi eventualna odluka o izgradnji zida na granici sa Makedonijom kako bi se zaustavio nekontrolisani priliv migranata u Srbiju.

Suočena sa brojnim problemima migrantske krize EU je spremna da predloži novčanu kompenzaciju zemljama Afrike u zamenu za povratak više hiljada nelegalnih migranata. Ovaj predlog su izneli šefovi diplomatija zemalja EU piše Dejli Telegraph.

³ Kurir, 26.10.2015.

U okviru plana za borbu sa nekontrolisanim migracijama iz zemalja Afrike, EU je spremna da predloži Etiopiji, Sudanu, Ugandi i Keniji 1,8 milijardi evra ako ove zemlje „prihvate“ makar deo izbeglica, čiji broj je dostigao 800.000. U tom slučaju neke države EU su spremne da pojednostave uslove ulaska u EU specialistima iz oblasti medicine, privrednicima i studentima iz Afrike – između ostalog, da se ukinu neka ograničenja i otvore radna mesta.⁴

I ovaj pokušaj ilustruje pred kakvim se izazovima nalazi EU i zemlje Balkana.

Nenad Popović, predsednik Srpske napredne stranke (SNP) upozorava: “ Moram da naglasim činjenicu da su 80 % migranata muškarci starosti 18 do 50 god. koji su vojno sposobni. U razgovoru sa ljudima iz relevantnih međunarodnih bezbednosnih struktura, upozoren sam da među njima ima veliki broj potencijalnih terorista . Spekuliraju se o najmanje tri hiljade džihadista⁵ koji su pristigli u Zapadnu Evropu u kolonama migranata, a već je otkriveno 50 terorista , zbog čega je u EU uvedena neka vrsta vanrednog stanja, a „šengenska zona“ praktično prestala da postoji. To su pretnje koje moramo da shvatimo ozbiljno. Zato se u EU vrlo oštro odnosi prema migrantima.“

Predsednik Češke Miloš Zeman upozorio je da migrantska kriza nosi tri velika rizika. To su terorizam islamske države, stvaranje islamskih geta u zemljama članicama EU , gde recimo u Francuskoj, imate čitava predgrađa naseljena isključivo muslimanskim stanovništvom, gdje policija ne zalazi i gde važi šerijatsko pravo i kao poslednji rizik, Zeman navodi širenje zaraznih bolesti. ⁶

Teroristički akt u Parizu i njegove posledice po bezbednost u Evropi i svetu

Autorov odabir teme: Migrantska kriza i novi izazovi bezbednosti u okviru tematske oblasti Azilanti i bezbednost Evrope našla je svoju opravdanost i potvrdu i kroz najnovije događaje u Parizu.

Pariz je goreo 13.11.2015. g. u 22^{00h}, na više mesta u gradu simultano se dogodila serija terorističkih akata u kojima je poginulo preko 160 ljudi, dok ih je preko 200 povređeno. Teroristi su, očigledno, precizno birali simbole (mesta za terorističke akcije): stadion na kome se igrala prijateljska fudbalska utakmica Francuska – Nemačka, koncertna sala, pariski kafei...

Predsednik Oland koji je gledao utakmicu Francuska-Nemačka nakon što je evakuisan sa stadiona, obratio se naciji, u zemlji je uvedeno vanredno stanje, dok su granice Francuske potpuno zatvorene. Dodatnih 1500 vojnika je angažovano da čuva građane Pariza. Francuska je u šoku i ratu.

Svedoci govore o masovnim egzekucijama, o nauružanim mladim ljudima koji su uzvikivali: „Alahu ekber“ i „sada će te da platite za to što radite Sirijcima“⁷. Pristalice islamske države (ISIL), posle niza terorističkih napada izvedenih u Parizu u kojima je ubijeno više od 160 ljudi na Twitteru izražavaju radost zbog krvoprolića pod haštagom „Paris is burning“ što u prevodu znači „Pariz gori“. Prema agencij-

⁴ Sputnik: 09.11.2015.

⁵ Nova srpska politička misao: 04.10.2015.

⁶ Isto.

⁷ Dnevni avaz: 14.11.2015.

skim izeštajima, islamska država je i zvanično preuzla odgovornost za terorističke napade u Parizu. CNN – je naveo da je jedan od napadača uhapšen i da je priznao da je član islamske države i da je kao i druga trojica došao iz Sirije...

Neophodno je istaći da su u poslednje vreme stručnjaci za bezbednost i vlasti u Francuskoj najavljivali islamističke napade, s razmerama bez presedana, koje je kako ovde istuču, bilo nemoguće osujetiti, uz isticanje da prevencija ipak ima svoje limite.

Brojni državnici sveta, užasnati ovim događajima izrazili su saučešća predsedniku Francuske Olandu i francuskom narodu. Aleksandar Vučić je istakao da je to napad na tekovine savremene civilizacije „Ovaj zločin mora da navede ceo svet da bude ujedinjen u preduzimanju koraka protiv terorizma, čije žrtve danas sa građanima Francuske žale i građani Srbije i celog sveta“⁸. Predsednik Republike Srpske, Milorad Dodik izražavajući saučešće Francuskom predsedniku Fransoa Olandu i Francuskom narodu ističe da nevino stradali očigledno plaćaju ceh dugogodišnje nestabilnosti u svetu koja je omogućila razvoj grupacija spremnih da izvrše takav brutalan napad. Dodik dalje ističe: „kao što je to bilo skoro kod nas u Zvorniku, očigledno je da je reč o terorizmu motivisanom radikalnim islamom“, i dodao da niko ne može da bude ravnodušan da su ovakve grupe spremne na gusne napade⁹. Predsednik Rusije Vladimir Vladimirović Putin je izjavio: „Rusija odlučno osuđuje ova zverska ubistva i spremna je da ponudi pomoć bilo koje vrste u istrazi ovih terorističkih zločina“¹⁰. Marija Zaharova portparol Ruskog Ministarstva spoljnih poslova rekla je: „Događaji u Parizu su monstruozi, Rusija deli patnju Francuske“¹¹. Predsednik SAD Barak Obama, rekao je da su teroristički napadi u Parizu, napad na „celokupno čovečanstvo“¹². Ramzan Kadirov, predsednik Čečenije je u vezi sa terorističkim napadima u Parizu rekao: „Još jednom pozivamo lidere arapskih i muslimanskih zemalja da se udruže u borbi protiv Ibliske države (tako Kadirov zove ID). Drugog izlaza iz ove situacije nema“. Pored toga Kadirov je naglasio: „Danas niko ne sumnja da iza događaja u Parizu stoji Ibliska država (ID). To je teroristička međunarodna organizacija, koja ugrožava ceo svet i celo čovečanstvo. U redovima ID obučene su desetine hiljada ljudi iz celog sveta. Ovo zlo treba uništiti u korenu. Inače će vojska terorista, nalik na migracije ptica, pokriti sve zemlje i gradove“¹³.

Zaključak

Sve dok u svetu vladaju represije, sukobi, političke nestabilnosti i ekonomske nejednakosti, izvesno je da će se kretanja stanovništva nastaviti u vidu migranata - azilanata. U sve globalizovanijem svetu očekivati je sve veći broj migranata. Ne postoji deo sveta koji nije dotaknut migracijama i nije zabrinut zbog njenog uticaja. Ona predstavlja pitanje ljudskih prava, međunarodnog prava i državne suverenosti i predstavlja vruću temu, živo i teško pitanje u savremenoj politici mnogih država, i bogatih i siromašnih.

⁸ Večernje novosti: 14.11.2015.

⁹ Press RS: 14.11.2015.

¹⁰ Sputnik: 14.11.2015.

¹¹ Isto

¹² Ruska reč: 14.11.2015.

¹³ Ruska reč: 14.11.2015.

Kretanja stanovništva (migracije) bacaju svetlo na podeljenu prirodu savremenog sveta. Aktuelni problem migracija usko je povezan sa vojno-političkom situacijom na Bliskom istoku, i sve dok traje rat u Siriji, Iraku, nestabilna situacija u Libiji , Avganistanu, potrajaće i migracije i seobe naroda.

Mi, Srbi, treba da budemo ponosni na humanost i gostoljubivost koje smo pokazali prema ovim ljudima, koje je neka muka – ratna, ekonomska, socijalna ... naterala da napuste svoje domove, ali ne smemo da dozvolimo da našim odlukama upravljaju emocije, već njima mora da upravlja razum. A razum govori da se mora zaštititi bezbednost države i građana. Jer, Srbija je naša svetinja!

Literatura

1. (DW) DEUTSCHE WELLE,
2. Dnevni avaz, Sarajevo.
3. Grizold, Tatalović, Cvrtila; Suvremeni sistemi nacionalne sigurnosti, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 1999.
4. Kurir, Beograd
5. Ljubomir Stajić i Radoslav Gaćinović; Uvod u studije bezbednosti, Biblioteka Stručna knjiga; Beograd 2007.
6. Nova Srpska politička misao, Beograd
7. Pol D. Vilijsams; Uvod u studije bezbednosti; „Službeni glasnik“ Beograd 2011. god.
8. Press, Banja Luka.
9. Ruska reč, Moskva,
10. Siniša Tatalović; Nacionalna i međunarodna sigurnost, Politička kultura, Zagreb 2006.
11. Sputnik, Moskva
12. Večernje novosti, Beograd
13. Želimir Kešetović; Krizni menadžment; Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti, Beograd 2008.

УТИЦАЈ ГЛОБАЛНИХ ИНСТИТУЦИЈА МОЋИ НА СУВЕРЕНИТЕТ НАЦИОНАЛНИХ ДРЖАВА

Драган Батавeљић

Правни факултет, Универзитет у Крагујевцу

Дејан Логарушић

Докторанд Правног факултета Универзитета у Крагујевцу

Анстракт: Аутори у раду одређују појам глобализације, која несумњиво утиче на сувереност националних држава. Процес глобализма у свету се, данас, оправдава бројним разлозима – борбом против тероризма, криминала, заштитом животне средине и слично. Међутим, аутори у раду указују на чињеницу да овај процес, веома често, има и негативне конотације. То се, пре свега, односи на сувереност и национални идентитет појединих држава. Зато, у раду постоји констатација да савремени процес глобализације представља један од главних узрока десуверенизације и да води стварању “новог светског поретка”. У свему томе, светски центри моћи имају веома велику улогу, као што су: Билдерберг група, Савет за иностране послове, Трилатерална комисија, Међународни монетарни фонд, Светска банка и други. Свакако, велику улогу у свему томе имају најмоћнији и најбогатији људи света, уз подршку Организације Уједињених нација, која често (веома перфидно) легализује право на војну интервенцију у другим земљама.

Кључне речи: глобализација, суверенитет, “нови светски поредак”, центри моћи, САД, НАТО, Европска унија, Организација Уједињених нација, интеграција

THE IMPACT OF GLOBAL INSTITUTIONS OF POWER ON THE SOVEREIGNTY OF NATION STATES

Abstract: The authors define the concept of globalization, which undoubtedly affects on the sovereignty of nation states. The process of globalization is in the world, today, justified with a number of reasons - with the fight against terrorism and crime, with environmental protection etc. However, the authors in this paper point to the fact that this process, very often has a negative connotation. This, primarily, refers to sovereignty and national identity of individual states. For this reason, in this paper there is the statement that contemporary process of globalization is one of the main causes of sovereignty decline and lead to the creation of a “New world order”. In all this, worldwide power centers have an important role, such as: Bilderberg Group, Council on Foreign Relations, Trilateral Commission, International Monetary Fund, World Bank and others. Of course, a great role in all this have the most powerful and the most rich people in the world, with the support of the United Nations, which often (very perfidious) legalize the right to military intervention in other countries.

Key words: globalization, sovereignty, “New world order”, centers of power, USA, NATO, European Union, United Nations, integration

Увод

Када је реч о глобалним институцијама моћи, треба рећи да су оне последица вишедеценијске тежње појединих држава, мултинационалних компанија и богатих појединаца, који су желели да, на тај начин, стварањем одређених тајних друштава, далеко од очију јавности, створе “нови светски поредак” и управљају целим светом. Отуда, сам појам глобализације изазива, како код обичних грађана, тако и код стручне јавности, бројне недоумице, које настају због недовољне упућености у “рад” ових институција. Наиме, за глобализацију се користе и други називи, као што су интернационализација, мондијализација и слично, али сви они, посебно код антиглобалиста, стварају одређену дозу неповерења (па, чак, и страха). Такав однос према наведеном процесу није постојао одувек, већ је, напротив, кроз историју, врло често, долазило до јављања бројних идеја од стране теоретичара, разних мислилаца, политичара и других о интернационализовању света и стварању услова у којима би цела планета Земља била “једно велико село”. То су, свакако, веома напредне идеје, које су се јављале у главама веома умних људи, са циљем превазилажења бројних препрека и лакшег решавања многих проблема, који су се појављивали кроз историју и који нису могли да се успешно решавају на националном нивоу.

Појам глобализације

После уводних разматрања желимо да укажемо на чињеницу да је крајем XX и почетком XXI века свет захватио процес глобализације, који је, недвосмислено, изазвао изузетно велике промене у савременом свету и свим сферама данашњег друштва. Основни циљ глобализације представља формирање јединственог тржишта, које би обезбедило услове за слободно и несметано кретање људи, робе, капитала и услуга, али се врло често дешава да последице буду потпуно супротне од очекиваних. Наиме, овај процес доводи, у много случајева, до социјалног раслојавања, деиндустријализације, пораста сиромаштва, незапослености и пада животног стандарда, услед замирања привредног живота. То се посебно односи на економски неразвијене земље и земље бившег социјалистичког блока, чија је економија била заснована на планској привреди и тзв. “договорној економији». Међутим, треба нагласити да у тим глобализацијским и транзицијским процесима, негативне последице не погађају подједнако све слојеве друштва, јер највећи терет ових последица осећају радници, сељаци, незапослени, пензионери, хендикепирана и инвалидна лица, као и млади људи пред којима је будућност.

Тежња ка савременој глобализацији се правда заједничком борбом против организованог криминала, свих облика тероризма, заштитом животне средине и очувањем Земље, као једине планете на којој постоји могућност за живот човека. Кроз досадашњу историју, ови захтеви за интернационализацијом и уједињавањем, правдали су се лакшом борбом против заједничког непријатеља, очувањем безбедности становништва, економским разлозима, тј. већом производњом и лакшим пласманом роба, брисањем граница ради лакшег протока

људи, робе, новца и капитала и слично. Наравно, све су то оправдани разлози за настављање процеса глобализације и претварање данашњег света у «једно велико село»¹. Ови разлози стављају глобализацију у положај супротан индивидуализацији, што је довело до тога да се последњих неколико деценија реч глобализам употребљава веома често (понекад и превише), тако да се, као синоним за овај појам могу узети и други термини – на пример, «вестернизација» («позападњачење»), мондијализам, интернационализација, американизација и слично. Међутим, у овом процесу (који је, неспорно, позитиван), крију се бројне опасности од стране великих сила, које на тај начин користе свој положај и под плаштом заједничке борбе против одређених негативних појава у свету и лакшег решавања насталих проблема, намећу другим земљама (посебно, оним мањим по територији, слабијим по економској снази, мање бројним по становништву, транзиционим и слично) своја правила понашања, усвојене стандарде живота, користе јефтину радну снагу и друго, угрожавајући самосталност и независност таквих земаља, на свом путу ка очувању сопствене суверености. Свакако, овде треба нагласити да и велике силе, ступајући у одређене наднационалне организације (на пример, Организација уједињених нација, Европска унија, као и Евроазијска, Јужноамеричка, Северноамеричка, Афричка и друге уније, БРИКС), један одређен део своје суверености преносе на те организације. Међутим, поједине велике силе савременог света, захваљујући својој економској, политичкој и војној снази, дугогодишњој традицији и стеченом положају, иду и даље од тога. Наиме, оне покушавају да без борбе (рата), за «зеленим столом» ставе под своју контролу друге земље, не обазирајући се на очување њихове самосталности и независности, угрожавајући на тај начин сувереност, као највиши циљ сваке земље.

Отуда, можемо рећи да глобализација, данас, представља процес који, веома често, има негативне конотације, због чега се код многих антиглобалиста јавља страх од тзв. интернационализације. Тај страх је, најчешће оправдан, иако није увек тако било кроз историју, већ напротив, овај процес глобализовања света (или одређеног дела наше планете) је имао велики број присталица и одиграо позитивну улогу у развоју трговине, ширењу културе, размени материјалних и духовних производа, стицању нових искустава, проширивању стечених знања, међусобном подучавању, едукацији и слично. То, пре свега, што глобализација представља процес који је супротан индивидуализацији и, отуда, захтева одређен степен интеграције. Такве су и европске интеграције, које су данас веома актуелне и којима тежи највећи број европских држава. Ту, на првом месту, можемо навести земље у транзицији (посебно, бивше чланице социјалистичког блока, тј. Варшавског пакта), које су сматрале да ће уласком у Европску унију наћи решење за велики број својих проблема (економског, политичког и безбедоносног карактера) и достићи животни стандард других, развијених, чланица ове велике европске породице. Међутим, њихова надања се нису тако брзо остварила (и, свакако, неће још дуго), тако да је неспорна чињеница да

¹ Примере за глобализацију и “брисање” граница можемо наћи у досадашњој историји на много места, али је један од најпознатијих тзв. “пут свиле”, којим се обављала несметана трговина овим драгоценим и веома траженим материјалом од Кине, па све до Европе (ближе речено, од града Ксијана до Италије).

свако уједињење (унијаћење, савезништво, сједињавање и слично), доводи до одређеног степена губитка суверенитета поједине националне државе. Наиме, сама идеја неког интегрисања у одређену заједницу, као што је Европска унија, захтева делове суверенитета појединачних држава, јер се таквим уједињавањем ствара нови, европски (наднационални, транснационални) суверенитет. Нација је глобализацији постала природни непријатељ, противник и право упориште отпора глобализму, јер «држава распарчаност људи и света» и то у било ком делу наше планете. То је због тога што се овде ради о сукобу, уствари, два значајна принципа, и то: с једне стране, принципа општости (заступа га глобализација) и принципа посебности (заступа га национализам).

Сувереност – државна и народна

Пре него што нешто кажемо о суверености и њеним облицима, указаћемо на појам државе и њене основне елементе. Наиме, држава представља организовано друштво тј. заједницу људи (народа), који су настањени на одређеној територији, на њој живе и која је организована у складу са једним правним поретком. Међутим, оно што је битно за појмовно одређење државе, јесте да је тај поредак оригинеран, тј. суверен, што значи да држава има суверену власт на територији коју покрива². Отуда се за државу каже да је она територијална заједница људи са врховном влашћу, која је заснована на потчињавању народа на одређеној територији те власти³.

Сагласно овом последњем одређењу државе, могу се разликовати три најзначајнија елемента наведеног појма. Без једног од ових елемената, држава не постоји у правом смислу речи. Ту спадају: 1) становништво, тј. народ; 2) територија и 3) власт.

Као први елемент, становништво представља персонални елемент државе, док се територија сматра материјалним делом државе. Трећи неопходни елемент, тј. државна власт, представља идеални (правни) елемент државе, који се састоји у заповедању (у овом односу један или више њих заповеда, док се други покоравају таквим заповестима). С тога власт представља специфично обележје државе и она је у границама државне територије *суверена (врховна)*, што значи да су све друге власти у државе њој потчињене. Да би државна власт оправдала своје постојање и да би се могла сматрати надређеном у односу на све друге власти у држави, она мора да поседује три основне особине, тј. три суштинска својства, која је чине таквом. У ова својства спадају 1) независност; 2) непрекидност и 3) недељивост. Наиме, једна власт у држави је независна само уколико није потчињена никаквој другој власти вишој од ње, непрекидна је ако стално траје, без обзира на то што се њени носиоци мењају и недељива је ако представља једну власт, у оквиру које се разликују само поједине функције.

На овом месту, сада, долазимо до ближег одређења суверености државе. Ово својство државе значи да само (и искључиво) држава има суверену

² О овоме видети шире: Марковић, Р., Уставно право и политичке институције, “Службени гласник” са П.О, Београд, 1997.

³ «Држава» је власт која држи, одржава земљу и друштвени поредак.

власт у односу на друге политичке институције, тј. има супрематију над свим другим властима на одређеној територији. То значи да држава није субординирана (подређена) никаквој другој власти, јер је, управо, она највиша власт у релативном, компаративном, суперлативном и апсолутном смислу. Када је реч о суверености, треба рећи да она обухвата три основна елемента, и то: 1) унутрашњи; 2) спољашњи и 3) синтетички. Први елемент означава супрематију државне власти у односу на све друге власти и институције на територији одређене државе, док други елемент подразумева независност државне власти у односу са другим државама. Коначно, трећи елемент (синтетички) означава правну неограниченост државне власти, што значи да она може да прописује правне норме по свом сопственом нахођењу.

Такође, на овом месту је веома важно указати на чињеницу разликовања везаности државне и народне суверености. Наиме, сувереност државе је везана за поређење и однос државе са другим политичким институцијама, док је сувереност народа везана за носиоца суверености у држави. Неспорно је да је за сваку државу од пресудног значаја постојање њене суверености, јер ово својство указује на чињеницу да само држава има суверену власт у односу на све друге политичке институције на њеној територији, као и супрематију у односу на све друге власти. То значи да су све власти и институције подложне, тј. субординиране у односу на државу.

Процес интеграција у савременом свету је веома значајан, јер непрестано долази до стварања одређених савеза, коалиција, интересних група, унија и слично, с обзиром да је свет данас веома подељен по различитим основама – географским, религијским, историјским, економским, идеолошким и другим. Ту, посебно, морамо навести европске интеграције, којима се придаје изузетно велики значај у циљу проширења Европске уније и јачања ове највеће регионалне организације. Међутим, поред ове, постоје и многе друге уније (савези), које окупљају одређени број држава у себи, са циљем прилагођавања савременим токовима и великим променама, које се свакодневно дешавају у свету (брже и јаче него икад у досадашњој историји). Наравно, притом треба имати у виду да, поред бројних присталица таквог интегрисања (уједињавања, зближавања и слично), постоје и многи противници, који сматрају да се тиме губи сопствени идентитет, а посебно суверенитет, тј. губе се прерогативе државности. То значи да један исти процес изазива различите ставове, тако да се они крећу од потпуног прихватања интеграција и уједињавања, до потпуног одбацивања ових појмова. Неки у овом процесу виде напредак и сопствени развој, повећање националне безбедности, заштиту људских права, обезбеђивање мира и стабилности у свету и слично, док други у њему виде све супротно, а посебно десуверенизацију, тј. губитак сопствене суверености због мешања у унутрашња питања неке суверене државе.

Однос између процеса глобализације и очувања суверенитета

Поједине земље су током протеклих векова настојале свим силама и не бирајући средства да освоје (милом или силом) одређене територије и покор

народ који је на њима живео. Многе од њих су у томе, нажалост, и успеле. Наиме, ова незасита жеља човека да влада над другима је постојала одувек, а резултат тога је формирање бројних царстава, која су, у међувремену, nestала⁴. Мењале су се само методе и начини остваривања зацртаних циљева, али је наведена тежња за поделом света и владањем на што већој територији била увек присутна. Према томе, глобализација је увек имала своје заговорнике, који су желели да створе тзв. «свет без граница» и то је изузетно добра идеја, под условом да је посвећена, заиста, прогресу човечанства, унапређењу безбедности и очувању мира и стабилности, а без угрожавања националног суверенитета. У противном, суверенитет националне државе би био угрожен, а њена овлашћења би се пренела на нека наднационална тела, која би доносила одлуке обавезне за националне државе. С друге стране, велики број државних функција би био пренет на ниже (локалне) инстанце са виших, што би довело до развлашћивања (дестатизације) државе и постојања многих центара управљања на недржавним (локалним) нивоима.

Заговорници стварања Новог светског поретка, данас, сматрају да се, током историје национални суверенитет непрестано смањивао, тако да је веома често долазило до мешања у решавање унутрашњих питања једне суверене државе. Оправдања за такве активности супротне правилима међународног права, често пута су налажена у наводном спречавању хуманитарних катастрофа, предузимању хуманитарних интервенција, заштити људских права и слично. То су, међутим, најчешће, противправне акције, предузимане у циљу тзв. «дробљења» суверенитета, за чију реализацију агресори нису презали ни од оптуживања државе, чији се суверенитет повређује. Притом су се користиле најмонструозније методе сатанизовања такве државе у циљу њене десуверенизације, ради каснијег појављивања агресорских земаља у својству спасилаца, заштитника, бранилаца демократије и слично. Међутим, треба нагласити да сувереност не губи важење на глобалном нивоу (на овом нивоу се реafirмише), без обзира на могуће застаривање на државном нивоу. Наиме, нестанак биполарног света и промене у односима политичке моћи, утицале су на настајање тзв. застарелости националног суверенитета, тј. сужавање суверенитета националних држава, које је имало за последицу ширење суверенитета на глобалном нивоу. Овде је значајно указати на то да суверенитет глобалне силе данас изгледа попут **суверенитета апсолутистичке државе** (XVII и XIX век). Отуда, глобалне силе, форсирањем и убрзавањем осамостаљивања одређених региона и локалних заједница на микро нивоу, утичу на разарање националне државе и притом не бирају средства, а све у сврху постизања одређених виших циљева.

Имајући напред наведено у виду, треба рећи да су мишљења подељена када је реч о актуелном процесу глобализације у свету и његовом односу према националној држави. Наиме, постоје бројни примери, који указују на негативне особине глобализације и потребу опстанка националне државе. Као главни аргумент интеграција држава, њиховог уједињавања, интернационализовања света и његове глобализације, наводи се брисање граница и омогућавање

⁴ Ту спадају, на пример Египатско, Персијско, Македонско, Римско, Византијско, Монголско, Отоманско, Кинеско, Руско, Британско, Шпанско, Португалско, Француско, Немачко и многа друга.

слободног протока свеукупног “саобраћаја” – протока роба, услуга, капитала, новца, људи и свега што је неопходно за нормално функционисање једне државе. То је тачно, али са друге стране, непостојање било каквих граница омогућава и лакши “саобраћај” криминала, тероризма, трговине људима, бројних злоупотреба и слично, јер је, на тај начин, онемогућена било каква контрола уласка и изласка из једне земље у другу. Таква ситуација је могућа само у случају када би постојали идеални услови, тј. када би се сви људи придржавали закона, поштовали прописе, уздржавали од било каквих недозвољених радњи и слично. Међутим, то је, како раније, тако и данас, само утопија. Поред тога, лакше је извршити глобализацију политике, него економије, јер је од највећег значаја приликом кретања капитала, управо, његово порекло, тј. место где је он створен. То је национална држава и она ће, како ствари стоје, још дуго остати најважнији актер у светској економији, тако да ће идеја о тзв. одумирању државе морати да сачека неке нове услове и нека нова времена. Питање је да ли ће она, икада, доћи?!

На овом месту треба нагласити да је однос између економије и идентитета изузетно значајан, с обзиром да осећај сигурности⁵ појачава сазнање о припадности одређеној заједници. Могућност изражавања сопственог идентитета обезбеђују, управо, нације. Такође, гаранцију заштите слобода и права човека и грађанина пружа, пре свега, држава која има својство монопола физичке принуде, па је, отуда, неспорна чињеница да су мале земље са високим степеном националне интеграције (када је реч о традицији, култури, писму, језику, обичајима и слично), изузетно успешне на глобалном нивоу у економским односима. Чињеница је да и Европска унија, као највећа регионална организација, представља “ћерку глобализације”, тако да је и код већине земаља пре уласка у ову велику европску породицу, постојао оправдани страх од губитка сопственог идентитета и неопходности прихватања принципа глобализације.

Стабилност једног политичког и правног поретка и његово несметано функционисање представљају основни услов постојања суверенитета у једној држави. Такође, за суверенитет је неопходно и непостојање сукоба и антагонизма у друштвеним односима, обезбеђивање одређеног нивоа животног стандарда и одсуство разлике између оних који управљају и оних над којима се управља, тј. између носилаца политичких функција и самих грађана. За очување суверенитета је неопходно да грађани једне државе не буду оптерећени сопственим опстанком и пуким преживљавањем, а глобализација се, управо, на томе и заснива. Зато је веома битно да се пронађе начин одговора на савремени тренд глобализације, при чему, свакако, изузетно важну улогу имају традиционалне вредности одређеног друштва и могућност њиховог очувања. Ту спадају, пре свега, културно наслеђе, обичаји, традиција, језик, писмо и све оно што доприноси очувању сопственог идентитета и интегритета, а самим тим и државног суверенитета.

Имајући у виду да процес глобализације, од самог свог почетка, представља један од главних узрока десуверенизације националних држава, на овом месту ћемо указати да, управо, појачано инсистирање на међународним нормама,

⁵ То се, посебно, односи на мале земље и земље у транзицији.

доводи до нестанка суверенитета. Наиме, то се посебно односи на установљавање, заштиту и остварење људских слобода и права, јер ове међународне нормe негирају право националних држава да одређују сопствена правила у наведеној области, а самим тим оне оспоравају и суверенитет ових држава. Заговорници глобализације (велике силе – попут САД-а и њихових западних савезника), притом не бирају средства и то, почев од различитих облика притисака, па све до различитих врста интервенција, које могу бити, чак и војне, уз обавезан префикс “хуманитарне”. Све ове интервенције се правдају наводном бригом за спречавање хуманитарне катастрофе у одређеној земљи, борбом за остварење и заштиту људских права, заштитом од тероризма и слично. Међутим, управо земље које пропагирају десуверенизацију националних држава, разоружавање, укидање служења војног рока, демилитаризацију и слично, када је реч о њиховим сопственим интересима, раде потпуно супротно – наоружавају се, јачају своју сопствену војску, бране свој суверенитет и слично. То се односи, пре свега, на Сједињене Америчке Државе, које велики део свог националног буџета издвајају за наоружавање и војну индустрију, а своје домаће законодавство стављају испред међународног и то чине широм света. Тако, ова велесила веома често одбија да потпише бројне декларације, протоколе⁶, конвенције и друге акте, који се доносе на глобалном нивоу, настојећи да сачувају сопствени суверенитет и то чине без икаквих санкција. Ту, посебно, истичемо стављање америчких и савезничких војника (и владиних службеника) изван јурисдикције Међународног кривичног суда.

Због свега наведеног, треба бити доста обазрив када се прихвата глобализовање на светском, европском или неком другом нивоу, јер се такво “интернационализовање”, “интегрисање”, “унијаћење” и слично, спроводило кроз историју, такорећи, од када је света и века, али су се само мењали начини и извршиоци таквих процеса. У том низу се могу препознати примена оружане силе, служење лажним лукавствима, подлостима и преварама, економски и други притисци, покрштавање и слично. Имајући у виду све што смо напред навели, а немајући довољно простора због ограничености обима овог рада да се шире бавимо анализом ове проблематике “унијаћења”, указаћемо само на чињеницу да се суштина данашње Европске уније састоји у томе да се, управо она, представља као та права и потпуна Европа, Европа која нема алтернативу.

“Нови светски поредак” и центри моћи

Када је реч о процесу глобализације, који је данас веома актуелан и који се, несмањеном жестином спроводи од стране одређених великих сила и центара моћи, треба рећи да је у питању стварање “новог светског поретка”. О томе се, данас, доста пише и дискутује, али мали број људи може да објасни овај појам на прави начин и да продре у његову суштину, тј. да укаже на то шта је главни циљ тзв. “промене света” и његових заговорника, с обзиром да је то тема о којој се, најчешће, говори у тајности. Поред тога, главни заговорници стварања овог поретка су јавности, најчешће, непознати, своје састанке одржа-

⁶ У ова документа спадају, на пример: Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације према женама (1979.), Конвенција о правима детета (1989.), као и Кјото протокол (1997.).

вају тајно, далеко од очију јавности, тако да је обичном човеку, као и већини становништва потпуно непознат њихов рад и циљеви којима теже, као и методе њиховог остваривања. Наиме, када говоримо о “новом светском поретку” у савременом смислу речи, онда треба бити доста опрезан, јер се иза овог појма крије настојање западних земаља, на челу са САД-ом, да овај поредак “скроје” по њиховој мери. Последњих неколико деценија се наведени израз користи као одређена маска иза које се крију стварни планови високо-развијених земаља, које ради реализације истих, врло често не бирају средства (у ова средства спадају дипломатија, претње, уцене, зецкање оружјем, па чак и употреба оружане силе). То значи да код ових светских моћника не влада *сила права*, него *право силе*.

Управо се у напред наведеном огледа однос великих сила према малим државама и показује перфидност глобализма, односно тежње за стварањем “новог светског поретка”. Данас је (неограниченим) коришћењем савремене технологије, мултимедија и средстава међународне комуникације, ангажовањем и финансијским награђивањем великог броја новинара, телевизијских кућа и других извештача, да пишу онако како то одговара светским моћницима, много лакше вршити утицај на ставове појединих земаља о одређеним питањима, одређивање њиховог становништва и прихватање наметнутих решења за одређена питања. У остваривању ових својих идеја, покушавају да нађу одговарајуће сараднике у појединим земљама, који беспоговорно прихватају њихове налоге, а уколико им то не успе, не устручавају се да прибегну употреби оружја и примени монопола физичке силе, без обзира на последице. Очигледно, тако раде САД и њихови савезници, а њихов главни циљ представља, данас, Русија као православна држава. Ова евроазијска држава (по пространству, највећа на свету) је представљала, а данас је то посебно случај, велику сметњу западним силама да остваре своје империјалистичке планове. Наравно, све мере које се предузимају према православним земљама, посебно тешко погађају мале и не тако развијене земље, као што је Србија, према којој се примењују потпуно другачије мере у односу на моћне и јаке земље, као што је Русија. Према нашој земљи се примењују мере које имају много бржи ефекат и делују краће, док се према великој и моћној Русији примењују методе, као што су дезинтеграција државе, изазивање одређених конфликта, покушај поступног одузимања, тј. “кидања” територије и слично⁷. Најновији пример империјалистичких тежњи западних сила према Русији, јесте изазивање кризе у Украјини, подржавање антируских снага и покушај потпуног територијалног приближавања (доласка до саме границе) и угрожавања геополитичког положаја ове највеће земље на свету.

На основу свега наведеног, могли бисмо да кажемо да укажемо на чињеницу да се захтеви за стварање “новог светског поретка”, данас не разликују много од сличних захтева, који су постојали током дуге историје човечанства. Наиме, геополитичка слика света се током протеклих неколико хиљада година стално мењала, управо због покушаја појединих сила да завладају што већим простором (по могућству, целим светом), да глобализују целу планету и да тако остану што дуже. Таква су била освајања предузета од стране Египатског, Персијског, Маке-

⁷ Нажалост, то су САД и њихови савезници успели рушењем Варшавског пакта и пропашћу социјалистичког блока, дезинтеграцијом и распадом СССР-а, одвајањем појединих земаља од овог савеза и приманјем у НАТО пакт.

донског, Римског, Османлијског и многих других царстава, све до Другог светског рата, када је Хитлер, заједно са својим савезницима (Италијом, Јапаном и другим државама) покушао да завлада целим светом и створи нови поредак, у коме би владала аријевска, тј. “виша” раса у наредних 1000 година, јер му се указало такво претсказање, убеђујући немачки народ да су они од стране Бога одређени да владају светом. Тзв. “комунистичка верзија” се није много разликовала према циљевима које је поставила, само су методе у постизању истих биле другачије, а после слома комунистичког блока и пропасти социјализма у већини држава света крајем XX века, настављено је од стране појединих великих сила (САД-а и њихових западних савезника) ангажовање на стварању “новог светског поретка”. У томе им, из године у годину, све више помажу најбогатији људи света, који су већином чланови одређених глобалистичких невладиних организација (попут Билдерберг групе, Савета за иностране послове - Council on Foreign Relations, Трилатералне комисије и других), као и Међународни монетарни фонд и Светска банка.

Билдербершка група (Билдербершки скуп) је незванични годишњи састанак затвореног типа са око 200 гостију, од којих већину представљају утицајне особе на пољу предузетништва, медија и политике. Елитна група се састаје сваке године на другом месту у луксузним хотелима или ресторанима широм света, обично у Европи или Канади - једном у сваких пет година у Сједињеним Америчким Државама, најчешће почетком јуна, а састанци су затворени за јавност. **Савет за иностране односе (енгл. Council on Foreign Relations - CFR)** је независна и нестраначка инострана политичка организација, основана у Њујорку 1921. године, броји око 2.000 чланова који припадају најелитнијим круговима власти, предузетништва, финансија, комуникација и Универзитета у САД. Оснивање Савета за иностране односе финансијски су помогли Џон Пијерпонт Морган, Џон Д. Рокфелер, Бернард Барух, Пол Варбург, Ото Кан и Јакоб Шиф. Оснивачи Савета за иностране односе учествовали су у доношењу Повеље Друштва народа, а чланови овог Савета учествовали су и у оснивању ОУН-а 1945. године (у америчкој делегацији је било 47 чланова Савета). **Трилатерална комисија** је приватна организација, установљена да гаји блиске односе између Америке, Европе и Јапана, основана на иницијативу Дејвида Рокфелера, а на идеју Збигњева Бжежинског. Организациони састанак Трилатералне комисије одржан је 23. и 24. јула 1973. године на имању Дејвида Рокфелера, председавајућег Савета за иностране односе. Осморица представника на оснивачком састанку били су чланови тог Савета. Поред Американаца, састанку су присуствовали и представници Јапана и западноевропских земаља, представници три региона, из чега потиче име: Трилатерална комисија. Такође, за главне протагонисте «новог светског поретка» могу се означити витезови темплари, илуминати и слободни масони!

Међутим, оно што треба нагласити на овом месту јесте чињеница се ништа не дешава случајно и да се овакве ситуације предвиђају одавно од стране људи који су изузетно богати и моћни, који кроје светску политику и економију према свом нахођењу. Они то чине за период који тек долази (креирају, на тај начин, будућност по 10, 50 или, чак, 100 година унапред), а све ради остваривања њиховог крајњег циља, који се састоји у обезбеђивању апсолутне моћи и поробљавању читаве планете. Многи догађаји, који прате савремени свет,

вештачки су изазвани и контролисани, па се то може рећи и за саму савремену економску кризу (СЕКУ), која уствари представља опробани рецепт, који се састоји у осмишљавању проблема (за који унапред постоји спремно решење и које, наравно, иде у корист оних који проблем и изазивају), прављењу хаоса и, онда, појављивања у улози спасиоца. Такође, циљ је да се сиромашне државе презадуже код ММФ-а како би избегле банкрот. Глобализација (интернационализација) значи да су сви ресурси на планети «заједнички» и да их не могу користити само земље на чијој територији се они налазе, него да су они добро над којим полажу подједнака права све остале земље света (на пример, Агенда 21 предвиђена Рио декларацијом из 1992. године)?! Ту се мислило, пре свега, на земље које имају богата изворишта воде, с обзиром да ће у наредним деценијама бити главни проблем «плаво злато», тј. вода и да ће се највећи број сукоба између држава у будућности, водити око обезбеђивања питке воде.

Овде морамо указати и на чињеницу да глобализму смета инсистирање неких држава на националном, тј. државном суверенитету, јер се он (глобализам) не мири са национализмом, који представља озбиљну брану глобализацији и отуда се залаже за еру постсуверенитета. Наиме, у таквој ери би државама било одузето право да буду чувари својих религија и нација. Брига о томе би прешла у руке међународне заједнице. Управо због тога постоји оправдана бојазан и несигурност малих и слабијих земаља од губљења свог идентитета и своје посебности. Говорећи о «новом светском поретку», можемо рећи да он није осмишљен до краја и не представља у потпуности материјализован концепт, иако постоје јасно формулисани циљеви и методи његовог успостављања. Тако, и сама Организација Уједињених нација, данас, представља доста инструментализовану организацију од стране самих креатора и заговорника «новог светског поретка». То се односи, пре свега, на суверенитет, с обзиром да је ова међународна организација раније била искључива и није дозвољавала било какву повреду суверенитета (посебно, малих земаља). Данас је ситуација сасвим другачија: управо ова организација, такорећи, одобрава угрожавање суверенитета сваке земље, уколико је то у интересу најмоћнијих. ОУН то чини на један перфидан начин, легализујући право на интервенцију «ради очувања мира и безбедности». Колико је то, заиста, у интересу «очувања мира и безбедности», могли смо да се уверимо на бројним примерима широм света, а посебно на Косову и Метохији. Професор Симеуновић у својој књизи то потврђује и изјавом, датом пре тачно 20 година (1992.) од стране тадашњег генералног секретара Уједињених нација Бутроса Галија, да је «време апсолутног и ексклузивног суверенитета окончано».

Закључак

На основу свега реченог може се закључити да, када је реч о глобализацији и стварању «новог светског поретка», онда се, пре свега, мисли на економске циљеве, који се састоје у формирању јединственог светског тржишта, трговини без граница, интернационализацији производње, постизању што већег профита, коришћењем што јефтинијих сировина (посебно, енергената), доласком до јефтине радне снаге уз минимална улагања и слично. Уклањање свих препрека

слободној трговини представља главну важност коју истичу присталице глобализације. По њима, она ће свет учинити демократским, подстаћи запосленост, смањити бројне тензије (пре свега, међуверске и међунационалне), допринети знатно већој, можда и потпуној, заштити мањина, помоћи очувању светског мира, подићи животни стандард итд. Насупрот њима, противници глобализације истичу другачије аргументе, наводећи да би она донела неслободу малим народима и земљама, губитак националног идентитета, уништавање националне, културне и верске посебности, да ће повећати незапосленост у свету, а користити само мултинационалним компанијама и слично.

Отуда се поставља значајно питање избора - национализам или глобализам? Савремени процес глобализације дао је транснационалним корпорацијама, невладиним организацијама, као и тајним друштвима, ново значење, али оно што је заједничко обележје свима њима јесте да имају огроман утицај на доносиоце стратешких одлука. Реални социјализам, који је постојао све до деведесетих година прошлог века, кружио је као баук светом, јер је успоставио једноумље које је владало у свим земљама које су прихватале социјализам као свој пут у будућност. Међутим, успостављање доминације транснационалног капитала довело је до нове врсте једноумља, које је било доста лошије у односу на оно које је владало у реалсоцијализму.

Литература

1. Батавељић, Д., *Европски федерализам и његова будућност*, Правни живот, књига 499, број 5/6, Београд, 2006.
2. Батавељић, Д., *Европска будућност у процесу глобализације с посебним освртом на српски национални интерес*, у: Цветковић, М., (уредник): *Безбедност у постмодерном амбијенту*, Зборник радова, Центар за стратешка истраживања националне безбедности - ЦЕСНА Б, Београд, 2008.
3. Вукашиновић, М., Интервју: *Дипломатија корпорација*, Лист «Геополитика», фебруар 2012.
4. Drucker, P.F., *Управљање у новом друштву*, Адигес, Нови Сад, 2005.
5. Милић, Н., *ORDO MUNDI – мистетија Новог светског поретка и Србија*, Штампарија Станишић, Београд, 2011.
6. Накарада, Р., Печујлић, М. (уредници), *Доба глобализације*, Југоисток 21, Београд, 2009.
7. Нешковић, С., *Глобализација и демографски процеси у постмодерном безбедном амбијенту*, Зборник радова «SINOVIS - 2011», Српска краљевска академија, Београд, 2011.
8. Орловић, С., *Држава у процесу глобализације*, у: Павловић, В., Стојиљковић, З. (уредник), *Савремена држава*, Центар за демократију и Факултет политичких наука, Београд, 2008.
9. Печујлић, М., *Глобализација – два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2005.
10. Рачић, О., *ЕУ: између међународне организације и сложене државе и међународног и унутрашњег права*, Правни живот, 12/1997.
11. Симеуновић, Д., *Нација и глобализација*, ЗОГРАФ, Београд, 2009.
12. Џуверовић, Н., 2011, *Алтернативна глобализација*, Годишњак ФПН 2011, 5 (V), 401-413.

IZAZOVI SUVERENITETA

Bojan Dakić

E-mail: dh.company@gmail.com

Apstrakt: *Evropska unija svojom blizinom nužno nameće izučavanje značenja suvereniteta. Nadnacionalnost Evropske unije se uglavnom shvata kroz zajednicu država koje su ustupile ekonomski, politički i pravni suverenitet. Zbog institucionalnog uređenja, ipak se mora naglasiti, kako i u pravnom, tako i u institucionalnom smislu, da Unija počiva na suverenitetima članica. Ideja suverenosti u institucionalnim okvirima Unije, ali i u susjedstvu, nije rezultat aksiomatskog pristupa, već postepene izgradnje Evropske unije. Ovo će se odraziti kroz institucionalni, pravni i politički aspekt. Time je stvorena specifična kombinacija „prefinjene“ nadnacionalnosti i suvereniteta nekih članica. U ovom kontekstu, izazov suvereniteta se izražava kroz smanjen, odnosno povećan kapacitet uticaja na nadnacionalne tokove Unije. Ovakvo novo shvatanje suvereniteta se izmješta izvan granica Evropske unije, što je ključni izazov za države kandidate i one države koje tek trebaju to da postanu.*

Ključne riječi: *Evropska unija, suverenitet, institucije, integracija, izazovi članstva.*

CHALLENGES OF SOVEREIGNTY

Abstract: *Proximity of European Union imposes necessity to study the meaning of sovereignty. The transnational character of the EU is generally understood as the community of states that have given away economical, political and legal sovereignty. Due to the institutional arrangements, however, it must be stressed, that both legally and institutionally, the Union rests on the sovereignty of member states. The idea of sovereignty in the institutional framework of the Union, but also in the neighborhood, is not the result of an axiomatic approach, but gradual building of the European Union. This will be reflected in the institutional, legal and political aspect. It has created a specific combination of “refined” supra-nationality and sovereignty of some states. In this context, the challenge of sovereignty is expressed through reduced or increased capacity to influence the transnational flows of the Union. This new concept of sovereignty is relocated outside the borders of the European Union which is a key challenge for the candidate countries and the countries which are about to become the candidates.*

Keywords: *European Union, sovereignty, institutions, integration, the challenges of membership.*

Uvod

Evropska unija predstavlja specifičnu zajednicu država. Nastajanje i daljnji razvoj rezultat su ekonomskog pragmatizma. Zajednički interes organizovao je svojevrsu zajednicu koja svojom ekonomskom, geografskom i tržišnom snagom predstavlja globalnog ekonomskog aktera sa izrazitim regionalnim političkim ciljevima.¹ „Eko-

¹ „Države s velikim tržištima često koriste prijetnje restrukturiranja pristupa tržištu da bi proširile svoju regulatornu moć izvan svojih područja. Na području regulacije privatnosti, na primjer, Brisel je preuzeo vodstvo u uspostavljanju globalnih standarda jer nijedna kompanija ne želi biti isključena iz evropskog tržišta“ (Nye, 2012, str. 71-72).

nomski resursi mogu takođe proizvesti ponašanje zasnovano na mekoj kao i na tvrdoj moći. Oni se mogu koristiti za privlačenje kao i za prisiljavanje...Evropske vođe opisuju želju drugih zemalja da pristupe Evropskoj uniji kao znak meke moći Evrope. Impresivno je, naprimjer, da su bivše komunističke zemlje u Srednjoj Evropi orijentisale svoja očekivanja i revidirale svoje zakone, kako bi bile u skladu sa briselskim okvirom. Turska je iz sličnih razloga izmjenila svoju politiku i zakone o ljudskim pravima, ali do koje su mjere te promjene rezultat ekonomskog poticaja u vidu pristupa tržištu, a do koje su mjere rezultat privlačnosti uspješnog ekonomskog i političkog sistema Evrope?“ (Nye, 2012, str. 85-86).

Za Evropsku Uniju je karakteristično da ne postoji strogo razgraničenje između unutrašnjeg i spoljnog aspekta, između kandidata i trećih država. Izazovi članica i nečlanica u ovoj konstelaciji su predmet rada.

Evropska unija kao ekonomska sila

Evropska unija teži da iz svoje regionalne, ekonomske i političke dominacije izgradi poziciju globalnog učestvovanja, ali i kreiranja svjetskih trendova. Sopstvenu nadnacionalnu izgradnju Evropska unija vrši u svijetu u kome dominira međuzavisnost. „Prirodan rezultat rastuće međuzavisnosti je širenje trgovinskih paktova. Evropska unija je najprijenjeniji od ovih ugovora i zahteva da države-članice ustupe ne samo određeni ekonomski suverenitet, nego takođe i politički“ (Nye, str.199).

U konstituisanju Evropske unije (1957) su učestvovalе države utemeljivači, odnosno, Belgija, Francuska, Italija, Luksenburg, Holandija i Zapadna Njemačka.² Prvo proširenje (1973) odnosilo se na Dansku, Irsku, Veliku Britaniju. Svakim narednim procesom proširenja, nadnacionalnost je rasla u odnosu na nove članice. Ovo je razlog što, Evropska unija inicirana državama utemeljivačima, predstavlja uglavnom specifičnu zajednicu država (osnivača), koja širi članstvo. To, dakle, ne znači da će proširenje značiti promjene u perspektivama Unije utemeljene na vizijama i idealima osnivača.

Sa druge strane, javne politike doživljavale su reforme upravo sa (ne)očekivanim posljedicama i promjenama. Evropska unija kroz svoje politike djeluje nadnacionalno u cilju daljnje integracije.

Spoljno-politička dimenzija Evropske unije koja je *sui generis* u okviru javnih politika tendira da nakon Ugovora iz Lisabona prema članicama ali i kandidatima postavi novi usaglašen pristup³. Upravo zajednička spoljna politika na nivou Unije jeste preduslov daljnje političke integracije i daljnje federalizacije. Ipak, nikako se

² „Njemačka je vodeći igrač u razvoju Evropske unije. Njena politička posvećenost ujedinjenoj Evropi utisnuta je u njen ustav, te je Njemačka spremna da kroz finansijska sredstva podrži ove (svoje) ciljeve. Budući da Njemačka posmatra razvoj Evropske unije kroz sopstveni sistem upravljanja, njene političke institucije su od kontinentalnog značaja“ (Hague & Harrop, 2004, str. 94).

³ Kada su države kandidati za članstvo u pitanju, „ne smije se zanemariti ni novina koja je sadržana u članu 32. o zajedničkom pristupu Unije, bitnim spoljno-političkim pitanjima od opšteg interesa. Otuda je za našu (kandidati za članstvo) spoljnu politiku važno da u dolazećem periodu prati nastup Unije na osnovu ovog člana...“većeg približavanja stavova strana o međunarodnim pitanjima, uključujući pitanja u vezi sa Zajedničkom spoljnom i bezbjednosnom politikom...“, i unaprijeđivanja izgradnje „zajedničkih stavova o bezbjednosti i stabilnosti u Evropi, uključujući saradnju u oblastima obuhvaćenim Zajedničkom spoljnom i bezbjednosnom politikom EU“ (Ateljević, 2010, str. 146).

ne smiju zanemariti spoljne politike pojedinih članica. Spoljne politike Francuske, Njemačke i Velike Britanije nerijetko mogu da budu suprotstavljene. Spoljne politike ovih članica ne podliježu intervencionizmu Unije.

Svojom globalnom ekonomskom važnošću proizvodi se visok stepen regionalne međuzavisnosti, kako unutar Unije, tako i u spoljno-političkom okviru. Iz tog razloga, spoljno-političke interese i ciljeve je u „širem smislu moguće posmatrati dvodimenzionalno, i to na globalnom i regionalnom planu. Na globalnom planu, potvrđivanje Unije kao globalnog aktera nema alternativu, a ima smisla isključivo kroz njen doprinos u učvršćivanju međunarodnog mira i bezbjednosti, zasnovanih na njoj bliskim vrijednostima, razouružanju i borbi protiv širenja oruđa za masovno uništenje, klimatskim promjenama, te borbi protiv svih vidova terorizma. Regionalni ciljevi i interesi Unije vezani su za Evropu, ali i nešto šire evropsko okruženje. U fokusu ovih ciljeva je Balkan, posredstvom politike proširenja Unije, a u šire geopolitičke okvire regionalnih ciljeva Unije moguće je uvrstiti i njene istočne i južne susjede, na osnovama Evropske susjedske politike, ali i odnose sa Rusijom i Bliskim istokom“ (Ateljević, 2010, str.130).

Suverenost

Razvoj moderne države je osavremenio i pojam suvereniteta. Pojam je dobio na fleksibilnosti. Njegovo poimanje poprima specifičnu fleksibilnost u Evropskoj uniji. Legitmnost strateških odluka Unije, ne samo da se donosi u Savjetu kao međuvladinom organu, već počiva i na suverenitetima njenih članica. Ona je, dakle, svojevrsna sinergija suvereniteta. Smatram kako u izučavanju suvereniteta u EU nije moguće zanemariti čitav spektar značenja. Ovim bi se izbjegla epistemološka ambivalentnost pojma, te bi se suverenitet shvatio kroz kapacitet sopstvenog ispoljavanja moći.⁴

Sørensen smatra da suverenost doživljava promjene koje upućuju na sve manju važnost granica. *Napredne kapitalističke države*, svojim razvojem, utiču na promjene na nivou ekonomije, politike i nacionalnosti, a to podrazumijeva i instituciju suverenosti gdje se gradi nova „igra suverenosti“. Slabe države takođe igraju posebnu igru suverenosti koja izražava njihovu nefleksibilnost. Ekonomska globalizacija, koju upravo predvode *napredne države*, povećava potražnju za političkom saradnjom preko državnih granica, zato što su države sve ovisnije o aktivnostima izvan njihovih teritorija. „Veća saradnja način je sticanja uticaja izvan nadležnosti države“.⁵ „Najdalekosežniji oblik političke saradnje preko državnih granica jeste nadnacionalno *upravljanje*. Upravljanje – za razliku od vladavine – odnosi se na sve aktivnosti (lokalne, nacionalne, regionalne, globalne) koje uključuju regulaciju i kontrolu“. Saradnja je vremenom prerasla u intervencionizam – suštu suprotnost suvereniteta. Umjesto neintervencionizma, države članice EU vrše intervenciju u poslove drugih

⁴ „Svaki sistem, ne samo pravni poredak, nastupa sa zahtjevom, da u svojoj jedinstvenosti bude jedino važeći...A budući da suverenost, kao jedinstvo i jedinstvenost pravnog poretka, znači ne samo isključenje drugih – suverenih- pravih poredaka, nego i drugih poredaka uopšte, drugih sistema normi i saznanja različitih od sistema prava i njegovog saznanja, ona postaje simbolom čistote pravnog saznanja“(Kelzen, 2003, str. 168. Uporediti sa „...*dobrovoljno samoograničavanje* kao presudan kriterijum za očuvanje suverenosti“(str.252). Vidjeti Hans Kelzn, *Problem suverenosti i teorija međunarodnog prava, Prilog jednoj čistoj teoriji prava*, 2003, JP Službeni list SCG, Beograd.)

⁵ Ovim metodom je Velika Britanija proširila obim svoje tradicionalno ograničene pravosudne nadležnosti (Hague & Harrop, 2004, str. 261).

članica. Time su institucije Evropske unije stekle veliki uticaj nad područjima za koja se tradicionalno smatralo da su prerogativ nacionalne politike (str. 456-458).

Izazov suvereniteta je izraženiji ukoliko pojedinačni suvereniteti nisu u navedenoj funkciji, odnosno, ukoliko se postave na suprotnu stranu ili kad teže ka samostalnosti. Do tog trenutka, konstitutivni karakter suvereniteta za Uniju je značio i legitimnost javnih (nadmacionalnih) politika, koje svojim djelovanjem nadjačavaju, i *de facto* i *de jure* sužavaju autonomiju pojedinih članica. Javne politike u svom djelovanju ne zahtijevaju iznova obnovljenu konstitutivnost (ona je institucionalizovana u demokratskom učeću u institucijama) posredstvom izjave volje (na šta se i odnosi ukidanje suvereniteta, odnosno, njegova derogacija, posredstvom institucionalizacije), već se pozivaju na konsitutivnost suvereniteta međunarodne organizacije. Model u kojem bi se za funkcionisanje Evropske unije uspostavljalo na konstantnim i novim konstituisanjima legitimnosti bio bi neodrživ. Funkcionalizam Unije postavlja javne politike kao legalne i legitimne, ali za članice je značajan demokratski kapacitet da se utiče na njen razvoj.⁶ Ovo je pitanje za razmatranje država kandidata za članstvo jer razlike u razvijenosti doprinose različitim formulacijama i vizijama srednjoročnih planova javnih politika.⁷ Viziji konkurentnosti Evropske unije na globalnom nivou kroz razvoj i istraživanje, suprotstavlja se vizija razvoja kroz investicije i izvoz.

Institucionalni kapacitet nadnacionalnosti

Iako postoje dva pojednostavljena pristupa *međuvladin* („*intergovernmentalistic*“), koji podrazumijeva da su primarne preferencije odluke nacionalne vlasti, i „nadmacionalni“ pristup koji podrazumijeva nadnacionalne političke, društvene i ekonomske sile koje su izvan kontrole nacionalnih vlasti (Hix, 2013, str. 430), ono što je evidentno, jeste, da Evropska unija kombinuje oba pristupa. S jedne strane međuvladin pristup je manifestovan kroz institucionalni sistem, dok je nadnacionalni svakako izražen u javnim politikama. Koji od dva pristupa će biti aktuelan za komparativni pristup unutar Evropske unije, u najvećoj mjeri zavisi od unutrašnje političke i ekonomske snage države. Dakle asimetrija članstva, iako prikrivena u demokratskim procesima Unije, ukazuje na nejedenaku moć članica da se pozicioniraju u sistemu. Ova asimetrija je još izraženija za regionalno okruženje, za koje je Evropska unija, zbog njene političke i ekonomske moći, isključivo nadnacionalni fenomen.

⁶ Pozicija članica po pitanju uspostavljanja trendova u javnim politikama je odraz regionalnog ekonomskog udruživanja. Kako su savremeni politički sistemi odraz i principa ekonomije (minimalna država) može se zaključiti da će njihova dinamika tendirati ka nadnacionalnosti. Takav model nadnacionalnosti će u svakom slučaju “u izvjesnoj mjeri izbrisati Evropske nacionalne granice, čak i sam koncept nacionalne suverenosti” (Wiarda, H. J. (2000), *Introduction to comparative politics. Concepts and Processes, Cengage Learning.*) “U EU su ovlaštenja u postavljanju agende podijeljena između dvije institucije, i više aktera može blokirati promjene javnih politika u zakonodavnom procesu. Zaključno, EU ima ekstreman konsenzusni model vlasti” (Hix, 2013, str. 441). Ipak, insistiranje na prevazilaženju “demokratskog deficita” po pitanju postavljanja agende nije nužno dozvolilo Poljskoj da posredstvom upotrebe sopstvenih prirodnih resursa stekne energetska nezavisnost. Njemačka koncepcija i agenda o zelenoj i plavoj energiji transcendentira u agendu Unije bez izuzetka. Čak i Hix (2013) priznaje ovakvu praksu.

⁷ Proširenje na istok Evrope predstavljalo je prijetnju po učešće radne snage u poljoprivredi. Za EU15, učešće radne snage je iznosilo 3.8%, a za EU10, 12.5%. „Pristupanje novih država sa istoka Evrope, procjenjivala je Evropska komisija, dovelo bi do dupliranja radne snage u poljoprivredi i povećanja poljoprivrednih površina na jedinstvenom tržištu za 50%, pri čemu su cijene poljoprivrednih proizvoda u ovim državama bile značajno niže od cijena u EU. Znači da bi zadržavanje ranijih instrumenata Zajedničke poljoprivredne politike izazvalo ogromno povećanje budžeta, velike rezove u podršci cijenama poljoprivrednih proizvoda ili značajno niže subvencije za poljoprivrednike iz novih država članica“ (Đurić, 2009, str.173).

Evropski sud pravde i pravo

Evropski sud pravde, sa sjedištem u Luksemburgu, svojom nadležnošću je istinski doprinijeo pravnoj nadnacionalnosti kroz suprematiju evropskog prava. Uloga suda nije ideal pravедnosti, već politička implikacija.

Suprematija evropskog prava je doktrina prava Evropske unije koja nema formalno izvorište u Ugovoru o evropskoj zajednici.⁸ To je konstitutivna doktrina Evropskog suda pravde (dalje u tekstu *eng.* ECJ) uspostavljena na osnovu njegove koncepcije novog pravnog poretka. Svojom nadležnošću uspostavlja hijerarhijski odnos između komunitarnog prava i prava država članica. Pravne doktrine su rezultat tumačenja i presuda slučajeva koji su usloveli *novi pravni poredak*.⁹ Objašnjenje ovakvog pristupa svakako treba tražiti u pravnoj praktičnosti koja se nameće uspostavljanjem jedinstvenog tržišta, ekonomske i monetarne unije. U pravnom suverenitetu Evropska unija je najviše napredovala. Dokidanje pravnog suvereniteta zemalja članica, kao i kandidata, će biti sprovedeno i retroaktivno i proaktivno. Svaka ustavna odredba, zakonska odredba, rezolucija koja je do tog trenutka usvojena, podložna je Evropskom sudu, odnosno njegovim pravnim doktrinama, tumačenjima, presudama i zaključicima, što se zaključuje ustavnim i zakonskim amandmanima. Proaktivna zakonodavna procedura zahtijeva usklađenost prijedloga zakona sa evropskim pravnim nasljeđem. Procentualni iznos zakona evropskog porijekla u pravnim sistemima iznosi i do 60 %. Iako autor (Ton van den Brink) smatra da su procentualni iznosi učešća evropskih zakona, te njihov uticaj, precijenjeni. Ovo svakako ne znači da će za države kandidate primjena značiti ekonomsku, političku, kulturnu emancipaciju. One će biti i ostati na geografskoj, političkoj i ekonomskoj periferiji Unije sa vidno smanjenim suverenitetom.

Prema van den Brinku, postoje različiti oblici pravne harmonizacije u okviru novog pravnog poretka Evropske unije. Naime, oblik koji nije eksplicitno naveden, ipak sadržan u pravnim doktrinama ECJ-a, a podrazumijeva obostrano priznavanje pravnih akata kao metod harmonizacije i integracije, dozvoljava državama članicama da zadrže nacionalne zakonske akte i prakse u odnosu na EU standarde, čime će nacionalni zakoni jedne članice u odnosu na druge imati isti pravni status kao i evropske odredbe. Ovim je nacionalni zakon jedne članice primjenjiv na nadnacionalnim okolnostima (horizontalni prenos suvereniteta). Pored horizontalnih odredbi, postoji i veliki broj sektorskih normi i pravila koji predstavljaju vertikalnu

⁸ U poređenju sa drugim međunarodnim ugovorima, Ugovor o evropskoj zajednici je pretpostavio sopstveni pravni sistem koji, stupanjem na snagu Ugovora, postaje integralni dio pravnog okvira članica koji su nacionalni sudovi dužni da primjene. ECJ je smatrao kako je član 189 Ugovora uspostavlja prvenstvo obaveznosti i direktne primjene u svim članicama. Jedino pominjanje suprematije evropskog prava ali ne i njegovo eksplicitno navođenje jeste u Deklaraciji evropskog prava u aneksu Lisabonskog Ugovora usvojenog 2007. godine (Verica Trstenjak, National Sovereignty and the Principle of Primacy in EU Law and Their Importance for the Member States, u: *Beijing Law Review*, 2013, Vol.4, No.2, 71-76, Published Online June 2013 u SciRes (www.scirp.org/journal/blr posjećen 15.10.2015. godine).

⁹ Presude ECJ-a: Van Gend en Loos iz 1963 godine – uspostavljanje doktrine direktne primjene; Costa-Enel iz 1964. godine – doktrina suprematije; Internationale Handelsgesellschaft – doktrina apsolutne suprematije EU prava; Simmenthal II – dužnosti nacionalnih sudova; Factortame – ECJ dokida nacionalni zakon; (Martin Stiermstrom, *The Relationship Between Community Law and National Law*, JeanMonnet/Robert Schuman Paper Series Vol.5 No.33 2005, dostupno na aei.pitt.edu/8162/1/Stiermstromfinal.pdf posjećen 20.10.2015. godine).

pravnog sistema Evropske unije. Ipak za takav novi pravni oblik, uzevši u obzir i institucionalno uređenje zajednice postavlja se pitanje „supstantivnosti“ prava.¹⁰

Način na koji pravni akti Evropske unije imaju nadnacionalan karakter najbolje se ogleda u primjeru Srbije, odnosno kupovine „Želzare Smederevo“ od strane holandske firme „HPK inženjering“. Naime ugovor o prodaji nije dostupan javnosti. Srbija, kao kandidat, je potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pristupanju, u svoj pravni poredak inkorporisala Ugovor o zaštiti konkurencije, kojim je onemogućena transparentnost ugovora ali i vlasti, zbog zaštite informacija koje bi mogle naškoditi budućem poslovanju željezare. Pravno dejstvo akata Unije (koji su ispod Ustava a iznad zakona), u ovom slučaju, pravda se činjenicom da je pomenuti ugovor *lex specialis* u odnosu na postojeće nacionalne zakone o pristupu informacijama (izjava ministra Željka Sertića u emisiji „Oko ekonomije“ emitovano na RTS1 09.10.2015. godine).¹¹

Komisija

Kada se izučava nadnacionalnost Evropske unije, samo je djelimično ispravno pomisliti kako je Komisija istinski nadnacionalni ogran, iako po međunarodnom pravu, osoblje Komisije čine lica koja rade „u ime i za račun“ Evropske unije. Ona je posvećena evrpskoj integraciji, te kroz zakonodavnu inicijativu dostavlja prijedloge zakona o javnim politikama Savjetu (EU) na usvajanje (uz saodlučivanje sa Evropskim parlamentom). Komisija, dakle, ima formalno-pravnu inicijativu „duboke integracije“. Ona je istinski nadnacionalna samo u predstojećem proširenju, jer pored stavova određenih članica, ima zadatak svake vrste integracije. Odluka o članstvu je na Savjetu (EU).¹² Zbog isntitucionalnog jačanja svakim proširenjem koje povlači i reviziju osnovačkih ugovora, za potencijalne članice sada postoji i naglašena nadnacionalnost operacionalizovana kroz Komisiju.

Prepreka nadnacionalnoj ulozi Komisije u okviru EU proizilazi iz procedure imenovanja. „Povjerenika imenuju nacionalne vlade i većina njih snažno je povezana s političkim strankama koje ih biraju te se nastoje vratiti domaćoj politici, nakon što im završi karijera u Komisiji. Dakle, malo je vjerovatno da će povjerenici biti mnogo više prointegracionistični od vlada koje ih imenuju. Takođe, istraživanja su pokazala da viši službenici u birokratiji Komisije... imaju preferencije javnih politika koje su tipične za političare iz država članica iz kojih dolaze (Hix, 2013, str. 442).

¹⁰ U prilog shvatanju da su prve članice, prije svega Njemačka, kroz Evropsku zajednicu uspješno instrumentalizovale svoja institucionalna rješenja, evidentno je i u slučaju Evropskog suda pravde. „Kao što je Savezni ustavni sud Njemačke pomogao uobličavanju razvoja nove republike, tako je i Evropski sud pravde doprinijeo jačanju Evrpske unije. Izgrađen na njemačkoj tradiciji ustavnog suda, Evropski sud pravde odigrao je ključnu ulogu u periodu od 1960. godine do 1980. godine u proširenju EU poretka. Kulmrativna posljedica po odluke prerasila je u ono što Weiler (1994) naziva „tiha revolucija“ u preobražavanju Rimskog ugovora u ono što se može nazvati Ustav za Evropu (Hague & Harrop, 2004, str. 216).

¹¹ „Ne smije se zanemariti ni novina koja je sadržana u članu 32. o zajedničkom pristupu Unije bitnim spoljno-političkim pitanjima od opšteg interesa. Otuda je za našu (kandidati za članstvo) spoljnu politiku važno da u dolazećem periodu prati nastup Unije na osnovu ovog člana...“većeg približavanja stavova strana o međunarodnim pitanjima, uključujući pitanja u vezi sa Zajedničkom spoljnom i bezbjednosnom politikom...“, i unapređivanje izgradnje „zajedničkih stavova o bezbjednosti i stabilnosti u Evropi, uključujući saradnju u oblastima obuhvaćenim Zajedničkom spoljnom i bezbjednosnom politikom EU“ (Ateljević, 2010, str. 146).

¹² Pregovori o pristupanju su zvanično poznati kao međuvladine konferencije. Komisija priprema „mišljenja“ o spremnosti država za članstvo u EU. Pregovori o pristupanju ne mogu otpočeti bez mišljenja Komisije, iako Savjet nije obavezan da ga uzme u obzir. Na primjer, 1978. godine Savjet je odbacio preporukue Komisije da odloži početak pregovora sa Grčkom (Dinan, 2009. str. 221).

Države kandidati koje imaju malo „supstancijalne državnosti“

Iz čistog ekonomskog pragmatizma, nacionalni suvereniteti će se filtrirati kroz kriterijum tržišnog mehanizma, odnosno, da li su dovoljno jaki (da sopstvenu unutrašnju snagu transformišu i usmjere na uspostavljanje trendova) ili dovoljno potrebni da samo prate trendove. U spoljno-političkom usaglašavanju „nacionalnih ekonomija“, Evropska unija se oslanja i na Međunarodni monetarni fond. Potencijalnom kandidatu se kroz kreditiranje nameće „reformaska agenda“, koja se uglavnom odnosi na liberalizaciju tržišta, povlačenje države u okvire minimalne države i restrukturiranje odnosno privatizaciju.¹³

Članstvom proizvedena ekonomska zavisnost budžeta odražava se na implementaciju pravila koja derogiraju datađasne socijalne i pravne akte, čineći državu objektom finansijskih i privrednih tokova. Države kandidati, koje svojom ekonomijom ne mogu da obezbijede okvir za proizvodnju, finansiranje i poticanje privrednih djelatnosti, a čiji su budžeti zavisni od inostranog finansiranja, opredijeljene su za investicije kao oblik razvoja ekonomije. Naravno, opšti je trend da većina država prati ovakvu ekonomsku liberalnu paradigmu. Nacionalna ekonomija u evropskom okviru biva zamjenjena idejama koje ne moraju nužno doprinijeti uspjehu.¹⁴ Slično se dešava i sa drugim javnim politikama.

Članstvo u Evropskoj uniji označilo je i direktne uplate u budžet iz kojeg će se finansirati javne politike Unije. Time je, u značajnoj mjeri preuzeta finansijska nezavisnost članica, koja je u procesu pristupanja bila prisutna kroz ekonomsku konvergenciju, shvaćena kao stroga budžetska disciplina. Iz spektra recimo regionalne politike, direktne uplate će biti na raspolaganju članicama pod specifičnim uslovima određenim od strane Komisije.

Zaključak

Suverenitet je uvijek zavisio od države na koju se odnosio. Iako promijenjen, rijetko je bio karakteristika slabih država. Čak ni globalni tokovi i nadnacionalne instance za neke ne predstavljaju prijetnju već polugu moći, mehanizam izvoza sopstvene vizije i ideologije. Tako treba shvatiti i Evropsku uniju. Pregovori o članstvu će pretpostavljati gubitak suvereniteta za nove članice u većoj mjeri nego što je to bilo u prvim proširenjima.

Javne politike Evropske unije su legalne i legitimne, ali je od značaja koliki je uticaj svih članica na njen razvoj. Pozicija potencijalnih članica da utiču na javne politike naći će se pred institucionalizovanom neravnopravnošću članica. Naglašena demokratska Evropske unije ne može da unaprijedi položaj nekih članica jer demokratski procesi zahtijevaju značajne institucionalne kapacitete koji rijetkim članicama stoje na raspolaganju.

Izazov članstva jeste i novi pravni poredak koji je pravosnažan potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pristupanju. Pravo kao državna tvorevina priznaće evrop-

¹³ vidjeti „Reformaska agenda za Bosnu i Hercegovinu za period od 2015-2018. godine“.

¹⁴ „Zamisao da se svaka država može razviti jeste ideologija koja je stvorena u sklopu dekolonizacije...No prihvaćanje novog shvaćanja ne mijenja empirijske uslove za razvoj koji su još izrazito potrebni u najslabijim državama“ (Sorensen, 2013, str. 461).

skom princip suprematije. Ta „tihan revolucija“ (Wieler, 1994) konačno će prekriti svaki pedelj suverenosti kao suštinskog obilježja države (Kelzen, 2003). Zabrinjavajući je pravni ambijent kojim neka zemlja imitira uspjeh.

Ekspanzija ekonomskog i političkog prostora univerzalnih principa i pravila (*eng. open door*) će se nastaviti i bez formalnog proširenja. Formalno članstvo Zapadnog Balkana je malo vjerovatno (ne postoji geopolitička ni geoe ekonomska opravdanost), čak iako promjene budu išle u programiranom smjeru. S druge strane, posljedice po suverenitet će biti velike i stvarne. Samoobvezivanje kandidata kroz „aktivan pristup“ u javnim politikama Unije je „odvažan“ korak u tom smjeru.

Literatura

1. Desmon Dinan, *Sve bliža Unija, Uvod u evropsku integraciju*, JP Službeni glasnik, 2009, Beograd.
2. Dragan Đurić, *Koheziona politika i prepristupna podrška Evropske unije*. Foundation Open Society Institute, 2009, Podgorica.
3. Georg Sørense, "Globalizacija i nacionalna država", u: *Komparativna politika*“, Daniele Caramani, Političke analize, Zagreb, 2013, str. 451-466.
4. Hans Kelzen, *Problem suverenosti i teorija međunarodnog prava, Prilog jednoj čistoj teoriji prava*, 2003, JP Službeni list SCG, Beograd.
5. Howard J. Wiarda, *Introduction to comparative politics, Concepts and Processes*, Cengage Learning, 2000, New Horizons in comparative politics.
6. Joseph Nye Jr., *Budućnost moći*, MATE, Zagreb, 2012.
7. Rod Hague & Martin Harrop, *Comparative Government and Politics, An Introduction*, 2004, Palgrave MacMillan.
8. Simon Hix, „EU kao novi politički sistem“ u: *Komparativna politika*“, Daniele Caramani, Političke analize, Zagreb, 2013, str. 429-450.
9. Ton van den Brink, „Assessing the Impact of EU Legislation on the Member States. A Legal Perspective based on Notion of National Discretion“ Draft version, PDF format, dostupno na <https://eustudies.org/conference/papers/download/109>, pristupljeno 19.10.2015.
10. Verica Trstenjak, „National Sovereignty and the Principle of Primacy in EU Law and Their Importance for the Member States“, u: *Beijing Law Review*, 2013, Vol.4, No.2, 71-76, Published Online June 2013 u SciRes, dostupno na www.scirp.org/journal/blr, pristupljeno 15.10.2015. godine.
11. Vladimir Ateljević, "Ugovor iz Lisabona i spoljna i bezbednosna politika EU", u: *Ugovor iz Lisabona: Sigurna luka ili početak novog putovanja?*, zbornik radova, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 129-148.
12. Martin Stierstrom, *The Relationship Between Community Law and National Law*, Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series Vol.5 No.33 2005, dostupno na aei.pitt.edu/8162/1/Stierstromfinal.pdf, posjećen 20.10.2015. godine.
13. Reformska agenda za Bosnu i Hercegovinu za period od 2015-2018. godine, dostupno na: europa.ba/?p=36145, pristupljeno 22.10.2015. godine.
14. Željko Sertić (2015) Intervju. U: Oko ekonomije. TV, RTS1. 09.10.2015. godine.

ИДЕОЛОГИЈА КАО ГЛОБАЛНИ БЕЗБЈЕДНОСНИ РИЗИК

Драган Башић, МА политологије

Универзитет у Бањој Луци, Факултет политичких наука

E-mail: basicdragan@gmail.com

Апстракт: *Нарастање глобалног тероризма у свијету као новог аспекта глобалног безбједносног ризика отвара врло битно питање значаја улоге идеологије у општој свјетској безбједности. Поједине идеологије у свијету као систем идеја, вјеровања и вриједности којима се изражавају основни интереси једне класе, већ дубоко превазилазе своје идеолошки утемељене принципе и своје интересе приказују као интересе већине у једном друштву, али и у цијелом свијету. Овакве идеолошке изливе налазимо у културним и идеолошким поставкама Исламске државе Ирака и Леванта. Кључни циљ рада је дефинисати основне теоретске поставке идеологије, њене модалитете и утицај на општу свјетску безбједност. Рад полази од основне хипотезе да глобални безбједносни ризик наступа управо у тренутку прерастања идеологије класе у глобалне свјетске идеологије када се нарушава основни идентитет народа, вјерска, културна и етичка права и слободе што дугорочно води трајном нарушавању мира и опште свјетске безбједности.*

Кључне ријечи: *реакцијска и радикална идеологија, глобални безбједносни ризик, вјерски фундаментализам, Исламска држава Ирака и Леванта*

IDEOLOGY AS A GLOBAL SECURITY RISK

Abstract: *The growth of global terrorism in the world as a new aspect of global security risk opens up a very important question of the importance of the role of ideology in general security of the world. Certain ideologies in the world as a system of ideas, beliefs and values that express the essential interests of one class, already deeply beyond their ideologically based principles and their interests appear as the interests of the majority in society, but also throughout the world. Such ideological effusions found in the cultural and ideological foundations of the Islamic State of Iraq and the Levant. The key objective of this paper is to define the basic concepts of the ideology, its modalities and impact on overall global security. The paper starts from the basic hypothesis that global security risk appearances at the very moment of becoming class ideology in global ideology when it violates the basic identity of the nation, religious, cultural and ethical rights and freedoms as long-term disruption of the peace and general security of the world.*

Keywords: *reaction and radical ideologies, global security risk, religious fundamentalism, Islamic State of Iraq and the Levant*

Увод

Појам *идеологија* (фр. 'idéologie', скован од два појма поријеклом из грчког, идеја и логос) увели су француски просвјетитељи у 18. вијеку за означавање нове "науке о идејама".¹ Идеологије настају у класном друштву, развијају се кроз класну свијест о свом интересу који је условљен друштвеним положајем. Друштвени услови утичу на рађање и ширење одређених идеологија као што одређене идеје и идеологије када захвате масе итекако повратно утичу на друштвене промјене и историјске токове.

Идеологије повезују политичку теорију са политичком праксом и за идеологије се никако не може рећи да су херметички затворени и непромјењиви системи мишљења. Значај идеологија расте, односно смањује се у зависности од њихове примјењивости на политичке, друштвене и економске прилике, као и теоретских новина које доносе.

Према томе, развој и циљ одређеног идеолошког обрасца може да се креће у правцу: *идеологије као облика друштвене свијести* (без разлике у односу на религију, науку, морал), *идеологије као облика искривљене свијести*, и *идеологије као система идеја, вјеровања и норми* (без разлике у односу на остале системе идеја).

Нажалост, свјedoци смо нарастања идеологија као облика искривљене свијести у идеолошким принципима покрета као што су Бoko Харам, покрет Исламска држава Ирака и Леванта и многи други који угрожавају општу свјетску безбиједност. Анализирајући њихове основне идеолошке принципе, јасно се уочава тежња за прерастањем једне идеологије класе у општу политичку и свјетску идеологију. Да би се скуп идеја назвао *политичком идеологијом*, он мора да буде међусобно повезан у систем, да има већи број присталица, да објашњавају друштво, да га бране или оспоравају у складу са одређеним вриједностима и да понуде средства за промјену или очување затеченог друштвеног, односно политичког стања. Међутим, њихови идеолошки принципи нису базирани на основним хуманим људским вриједностима, нити нуде хумана средства за очување затеченог друштвено-политичког стања и интереса идеолошких мањина.

Појам и историјски развој идеологије

Наведимо неколико тумачења појма идеологије. „Идеологија је вредносни систем усмерен на акцију, међусобно повезан скуп идеја који на неки начин усмјерава или инспирише политичко дјеловање.“ (Хејвуд, 2004) Идеологија представља један од облика политичке свијести, односно „скуп идеја о друштву и политици који се уплиће и у културне дјелатности, као и у разне форме стварања. Културни субјекти се одређују према идеологијама свога времена тако што их прихватају или одбацују.“ (Аврамовић, 2006)

¹ Ову кованицу је створио Desti de Trasi у 18. вијеку у вријеме Француске револуције и била је израз просвјетитељског оптимизма по коме су и човјек и свијет саздани на рационалним принципима те да ће напредак науке омогућити да се човјек овлада и природом и друштвом и самим собом.

Идеологија је систем идеја, вјеровања и вриједности којима се изражавају основни интереси једне класе, али не непосредно, тј. ти интереси се приказују као интереси већине у друштву, да би тако рационализовани били лакше наметнути другим класама као њихови сопствени интереси и оријентације. Према томе, идеологија може бити идеологија владајуће класе (конзервативна), и идеологија класе која тежи власти (револуционарна).

Идеологије су обрасци симболички набијених вјеровања и њихових изражаја, који представљају, интерпретирају и вреднују свијет на начин којему је сврха да обликује, мобилизира, усмјери, организира и оправда одређене методе или правце дјеловања и да анатемизира друге. (Енциклопедија политичке мисли, 2003)

„Идеологија је свака разложно повезана цјелина моралних, економских, друштвених и културних идеја која је тијесно и препознатљиво интегрисана у политику и политичку моћ. ... Ту је ријеч о основици моћи усмјереној ка постизању побједи овакве цјелине идеја. Идеологија, за разлику од обичног и привремено формираног скупа идеја, остаје жива дуже вријеме, има своје заступнике и тумаче, као и значајан степен институционализације.“ (Robert Nisbet, *Конзервативизам*, 1986)

Свака идеолошка свијест има исту структуру: класу, интерес, рационализацију интереса, наметање те рационализације као једине истине, истине која се слаже са класним интересом.

Творци идеологија били су велики теоретичари, филозофи и хуманисти који су успијевали да своје идеје уобличе у релативно рационалан, цјеловит и конзистентан систем.

Готово вијек након *Dastija de Trasija*, у 19. вијеку у дјелима Карла Маркса идеологија ће добити шире значење као систем идеја владајуће класе који служи да оправда класно-експлоататорске односе. Идеологија је за њега средство за обмањивање пролетаријата тако што покрива стварне друштвене односе неправде, изабљивања и тлачења те ствара лажну или искривљену свијест да је систем за све једнако прихватљив, природан и непромјењив. Класа која располаже средствима за производњу роба и услуга истовремено располаже и средствима за производњу идеја. Владајуће идеје у једном друштву су идеје владајуће класе.² Маркс је сматрао да његово учење није идеологија радничке класе - дакле није лажна свијест - већ *научна спознаја историје* и друштвене улоге радничке класе.

Сви сљедбеници марксизма схватили су ово учење као право да властито мишљење и интересе представе као историјске интересе радника (Лењин, Стаљин, Броз и сви комунистички диктатори широм свијета).

Лењин и Грамши донекле помијерају марксистичко значење идеологије јер поред буржоаске идеологије говоре и о социјалистичкој идеологији, комунистичкој идеологији и идеологији пролетаријата. Грамши уводи синтагму „идеолошка хегемонија“ која указује да се вођство и доминација владајуће класе у капи-

² “Мисли владајуће класе су у свакој епохи владајуће мисли... Класа којој стојена располагању средства за материјалну производњу, располаже тиме у исто вријеме и средствима за духовну производњу, тако да су јој на тај начин потчињене и мисли оних који немају средства за духовну производњу.” (Karl Marx, Friedrich Engels, *Њемачка идеологија*, 1846)

тализму не остварује само преко економског власништва и политичке власти него и путем одговарајуће идеологије која је уткана у све сфере друштвеног рада и живота па тако и у образовање, медије, умјетност и свакодневни језик.

Посебан допринос разматрању идеологије је дао Karl Manhajm у класичном дјелу „Идеологија и утопија“. За њега су све идеологије креација владајуће класе и служе рационализацији, односно одбрани економског, политичког и друштвеног поретка.³

Према анализама Karla Popera и Hane Arent, лијеве (стаљинизам) и десне (фашизам) диктатуре између два свјетска рата имале су тоталитарни облик идеологије.⁴

Либерали инсистирају на слободи и индивидуализму као суштинском самоодређењу, отворени су за нове идеје и инсистирају на расправи, оспоравању критици и личном ставу.

Франкфуртска школа, а посебно Herbert Markuze критикује савремена развијена друштва на западу као друштва која својом идеологијом манипулишу друштвом свдећи човјека на једну једину материјалну димензију. То су друштва у којима се живот своди на рад ради потрошње, а слободно вријеме искључиво на задовољавање вјештачких потреба.

Конзервативци су скептични према модерном рационализму и сумњају у могућност да се политичка стварност разумије и објасни.

Савремено схватање идеологије идеологији не приступа ни као истинитој ни као лажној, ни доброј, ни лошој, ни као ослобађајућој, ни као тлачитељској. Политичка идеологија је један поглед на свијет или слика стварности изражена у једном релативно заокруженом систему међусобно повезаних идеја.

Функције идеологије

Функције идеологије произлазе из карактера услова у којима је настала па свака идеологија носи и одређена својства која одређују и модалитете њених функција, позитивне или негативне.

Позитивна функција очитује се у томе када идеологија посредује као позитиван фактор у друштвеном развоју - покретач друштвеног напретка, док се *негативна функција* очитује као демотивацијско и ретроградно дјеловање идеологије у друштву, а посебно у реакционарном и конзервативном смислу.

Према нивоу формирања обима и карактера утицаја, могуће је издвојити најмање три нивоа функција идеологије. Први ниво је онај гдје се идеологија схваћа и користи као инструмент изражавања припадности одређеној друштвеној групи, одређеној класи, странци итд. На другом нивоу можемо уочити употребу идеологије у социјално-класном и статусном разликовању и повезивању унутар класе, тј. социјалне стратификације друштва.

³ Идеологија се састоји од вјеровања и вриједности владајуће класе који “прикривају право стање друштва и пред собом и пред другима, и тиме га учвршћују”. (Karl Mannheim, Идеологија и утопија, 1929)

⁴ Тоталитарне идеологије су оне које се самопроглашавају за апсолутну и неоспориву истину, догму која се ни у цјелини ни у детаљима не може доводити у питање. У тој верзији идеологија постаје затворен систем идеја о коме нема дијалога, расправе нити критике.

Трећи ниво посредовања идеологије у друштвеним и политичким промјенама се тиче *реформе класног или социјалног система и политичке власти, радикалне измјене класних односа, социјалног система и постојећег облика власти и очувања статуса quo у друштвеним односима, заштите и одржања постојећих институција и модела власти у друштву.*

Четврти ниво идеологије је *посредничка и инструментална улога идеологије у политичком организирању друштва и облика власти кроз форме политичке борбе (надметања) и политичког дјеловања*: од организирања у политичке странке и друштвене групе за притисак до организирања политичког надметања на изборима, затим освајања или задржавања позиција власти и доношења кључних политичко-правних (законских) и материјалних одлука значајних за читаво друштво.

На свим споменутих нивоима основна карактеристика идеологије јест тежња да се, управо, тај облик идеологије презентира и наметне као доминантан, универзалан и сврсисходан, уз истовремено критичко и искривљено представљање других идеолошких концепција и могућности у друштву.

Међутим, управо трећи и четврти идеолошки ниво може да буде пресудан за угрожавање националне и глобалне безбиједности система.

Врсте идеологија и глобални безбједносни ризик

„Ризици безбедности... су конкретнији безбедносни феномени чија је реалност и извесност наступања већа. Реч је о скупу природних, друштвених и/или техничко/технолошких чиниоца, околности, процеса и односа који, самостално или у интеракцији, могу али и не морају да доведу до процеса и последице угрожавања безбедности. То су угрожавајуће појаве са нижим степеном општости и већом дозом деструктивности него безбедносни изазови. С обзиром на то да представљају конкретнију опасност, могу се описати и као спона, односно метаморфоза изазова у претње безбедности.“ (Илић, 2014)

Диференцирани домен различитости идеологија је веома широк, третирајући их према јавној позицији на владајуће и периферне или субординиране, према начину постизања циља на реформистичке и револуционарне, према садржају идеологије на реакцијске, конзервативне, прогресивне (либералне) и радикалне.

Носиоци глобалног безбједносног ризика су *реакцијске идеологије* које теже повратку на старо или сугеришу друштвени склоп, друштво, модел друштвених односа који је заснован на елементима неслобода, репресије, дискриминације итд., и *радикалне идеологије* које теже корјенитој, тоталној промјени друштва и историјско-критичком разумијевању људске праксе *са негативним функционалним приступом.*

Хејвуд класификује велике свјетске идеологије у форми либерализма, конзервативизма, социјализма, анархизма, енвайронментализма, феминизма, фашизма и вјерског фундаментализма (Хејвуд, 2004). Када је у питању глобални безбједносни ризик, фашизам и вјерски фундаментализам су кроз историјски аспект и аспект будућих безбједносних пријетњи на првом мјесту јер су прерасли из *идеологије класе у идеју глобалне свјетске идеологије.*

Фашизам се јавио у 20. вијеку у своја два појавна облика, Мусолинијева фашистичка диктатура у Италији (1922 – 1943.) и Хитлерова нацистичка диктатура у Њемачкој (1933 – 1945.)

Израз *фашизам* (ит. Fascismo) су почетком 1920-их популаризирали Мусолини и неохегелијански филозоф Џентиле. Он долази од италијанске ријечи *fascio*, која дословно значи „сноп“, а у пренесеном смислу „савез“. Та ријеч потјече од латинске ријечи *fascis*, која је у Старом Риму означавала сноп прућа са сјекиром кога су ликтори користили за извршење тјелесних казни за пријеступнике, односно као симбол државне власти. Фашисти су преузели ту симболику, наглашавајући надмоћ државе над појединцем, али и нужност националног заједништва, инсистирајући на алегорији о снопу који се не може разбити за разлику од једног прута. *Fascis* је касније преузет и као симбол фашистичког покрета, који се као такав самодефинирао кроз организацију *Fasci italiani de combattimento* (Италијански борбени савези) и кроз Фашистички манифест.

Фашизам је назив за идеологије и покрете који сматрају како је држава те мељ људског друштва, односно институција која треба у потпуности надzirати сваки аспект друштвеног живота. Добио је име по покрету кога је у Италији основао Бенито Мусолини и који је био на власти до 1922. до 1943. године а послужио је као инспирација за многе друге покрете у Европи и свијету прије Другог свјетског рата, од којих је најпознатији националсоцијализам који је владао Њемачком од 1933. до 1945. године.

Фашистички режими и покрети су се разликовали од земље до земље, али им је заједничка било стављање државе изнад појединца и његових права, политички систем изграђен око једне странке и једног вође, те корпоративни економски систем коме је циљ био постићи хармонију између различитих друштвених класа.

Појединац је ништа. Вриједи само као члан колектива у који се у потпуности утапа. Идеалан је човјек онај којег покрећу дужност, част, беспоговорна послушност према вођи и пожртвованост за нацију, расу и државу. Фашистички идеал је „нови човјек“, херој кога покрећу дужност, част и пожртвованост, спреман да жртвује свој живот за славу нације или расе и да се беспоговорно потчињава врховном вођи.

Фашизам се често описује као екстремни облик национализма, с обзиром да су већина држава у којима се појавио биле националне државе. У вишеетничким срединама се фашизам често манифестирао кроз етничку, расну и вјерску нетолеранцију, чији је крајњи израз био Холокауст.

Права појединца у фашизму су скроз укинута, а насиље је било институционализирано као оруђе унутрашње, па и вањске политике. Била је дозвољена само једна странка, а слобода штампе и изражавања нису постојале.

Фашизам је нестао са историјске сцене с крајем Другог свјетског рата, иако су и послеје настајали режими с одређеним примјесима фашизма и данас се углавном користи као пејоративан термин којим се неки режим, институција или појединац описује као неоправдано репресиван.

Вјерски фундаментализам посматра политику као секундарну у односу на „објављену истину“ вјерске доктрине и представља савремени покрет изрази-то традиционалистичке и антимодерне оријентације. Политички и друштвени живот би требало да буде организован на основу онога што се сматра кључним, односно истинским вјерским начелима, обично подупртим вјером у дословну истину светих списа. Пошто је таква начела могуће развити у потпун поглед на свијет, вјерски фундаментализам се оправдано може сматрати идеологијом.

Основ вјерског фундаментализма је успостављање религије као примарног колективног идентитета које њеним члановима и присталицама даје осјећај припадности са великим интензитетом и жаром, без материјализма, искварености, грамзивости, злочина и неморалности и моралног загађења као што су попустљивост, прељуба, проституција, хомосексуалност и порнографија.

Најзначајнија карактеристика вјерског фундаментализма је управо његово драматично окретање против модерног свијета јер је он повезан са пропашћу и опадањем (антимодернизам) и повратак духу и традицији неког ранијег златног доба, заснованог на религијским принципима. Међутим, спремност религијских фундаменталиста да прихватају технологију, Интернет, науку, основе модерне државе и друге аспекте модернизма као инструменте за остварење својих циљева указује на њихову наклоност и према духу модерног доба.

Постколонијална и неразвијена друштва су најпријемчивија на фундаменталистичке идеје. Пракса показује два аспекта вјерског фундаментализма, пасивни и активни (Нејвуд, 2005).

Пасивни фундаментализам иде путем повлачења и покушаја изградње заједница вјерника, неукаљаних ширим друштвом као што су заједнице Амиша у Сједињеним Америчким Државама и Хередими, ултраортодоксни Јевреји Израела. Ове заједнице несумњиво вјерују да религија диктира друштвене, економске и политичке принципе друштва, односно системом који обухвата право, политику, друштво, културу и економију. Међутим, ове заједнице своје принципе реализују у оквиру својих сопствених оквира заједнице и не баве се свеобухватном обновом друштва, нити су носиоци безбједносног ризика ни националног, ни глобалних размјера.

„Захтјеви за полиетничким правима у облику повлачења из ширег друштва више важе за вјерске секте него за етничке заједнице (у случају Амиша и других хришћанских секта којима је одобрено изузимање од уобичајних обавеза које су везане за интеграцију нпр. служења војног рока, обавезног школовања дјете).“ (Вејновић, Башић, 2014)

Активни фундаментализам иде на свеобухватно увођење религијских принципа у систем путем супротстављања и борбе настојећи да се домогну модерне државе или утицаја на њу, видећи у њој средство модерног препорода (Islamic State if Iraq and the Levant (ISIL) - Исламска држава Ирака и Леванта).

Од краја 20. вијека свједоци смо умножавања фундаменталистичких покрета чија је заједничка карактеристика способност мобилизације вијерника и политички активизам. Политичка активност вјерских фундаменталиста је жестока, милитантна и понекад насилничка, често изван оквира закона и против устава.

Облици вјерског фундаментализма појавили су се у различитим дијеловима свијета. Главни облици вјерског фундаментализма су (Хејвуд, 2005):

- Исламски фундаментализам,
- Хришћански фундаментализам,
- Други фундаментализми.

Данас, најзначајнији модерни фундаментализам је без сумње исламски. *Исламски фундаментализам* значи интензивну и милитантну вјеру у исламска вјеровања као главне принципе друштвеног живота, политике и личне моралности са циљем успостављање примата религије над политиком и оснивање „исламске државе“ којом влада духовни ауторитет и у којој се примјењује *shari'a*⁵, божанско исламско право засновано на принципима израженим у Курану. Оживљавање исламског фундаментализма у 20. вијеку је започело оснивањем Муслиманског братства у Египту 1928. године који су се, као партија Ислама, залагали за оснивање исламске владе, засноване на исламским принципима у економском и политичком животу, као алтернативе капиталистичким и социјалистичким облицима развоја. “Исламска држава није само терористичка група. Она је политичка и војна организација која његује радикалну интерпретацију Ислама као политичку филозофију и тражи могућност ширења у свијету преко територија муслиманских и немуслиманских неистомишљеника (Clarion Project Research Fellow Elliot Friedland, 2015). И у Босни и Херцеговини се акценат угрожавања безбједности између осталог даје тероризму и исламској радикализацији због апсурдне тврдње да у земљи живи око 100.000 вехабија. (Абазовић, Bassuener & Weber, 2012)

У Сједињеним Америчким Државама је седамдесетих година 20. вијека почео да расте значај хришћанског фундаментализма као последица појаве нове хришћанске деснице која се залаже за забрану абортуса, увођење молитве у америчким школама и повратак традиционалним породичним вриједностима. Када је у питању *хришћански фундаментализам*, напредовање либералног конституционализма дјелимично се одразило на одвајање цркве од државе и у темељној секуларизацији политичког живота. Суочени са стабилним економским и политичким структурама, заснованим на свјетовним вриједностима и циљевима, хришћански фундаменталисти, умјесто успостављања теократије, боре се за појединачна питања и своју пажњу усредсређују на морални крсташки рат, посвећујући се духовном спасењу појединца више него моралном и политичком препороду друштва (лична религија).

Други значајни фундаментализми су фундаментализам Индуса, Сика, Јевреја и будиста.

Иако је Хундизам као главна индијска религија негостољубива према фундаментализму, из борбе за независност Индије 1947. године израстао је фундаменталистички покрет који своју снагу добива 80-их година, слабљењем

⁵ Ову кованицу је створио Desti de Trasi у 18. вијеку у вријеме Француске револуције и била је израз просвјетитељског оптимизма по коме су и човјек и свијет саздани на рационалним принципима те да ће напредак науке омогућити да се човјек овлада и природом и друштвом и самим собом.

Конгреса и пропашћу династије Нехру-Ганди. Хиндуистички фундаментализам у Индији се развио као отпор ширењу западног секуларизма⁶ и тежње да се супротстави утицају супарничких вјеровања као што су Ислам и религија Сика.

Фундаментализам Сика се повезује са борбом за оснивање независне нације-државе, религиозног ентитета, успостављање „Калистана“, лоцираног у данашњем Пенџабу, са сикизмом као државном религијом и владом која се обавезује да осигура његово несметано напредовање. Док хиндуистички национализам има изразито антиисламски карактер, национализам Сика има антипатију према хиндуизму.

У покушају да се палестинској држави онемогући уступање територија које се сматрају за јеврејску домовину, у Израелу је порастао значај јеврејског фундаментализма. Јеврејски фундаментализам, изражен преко дјеловања фундаменталистичких група, *Gušmun Emunim* (Блок вијерних) и *Katch* (Кач – Тако) утемељен је у одбрану „велике земље Израел“ и територијалној доминацији преко изградње јеврејских насеља на окупираној територији у Шестодневном рату 1967. године, касније формално инкорпорираних у државни териториј. Радикална фундаменталистичка група Кач једна је од носилаца заоштравања етничких сукоба због става о непостојању суживота између Јевреја и Арапа и позива на прогон свих Арапа из „обећане земље“. Међутим, постојање ултраортодоксних партија Јевреја јесте у малом броју (*Likudu* или Лабуристичкој) које не прихватају Израел као јеврејску државу претсказану Старим завјетом, дају значајну подршку у формирању Владе.

„Ширење будистичког национализма у Шри Ланки догодило се углавном као резултат растуће напетости између већине популације, углавном будистичких Синхалеза и мањинске тамилске заједнице која обухвата Индусе, хришћане и муслимане.“ (Хејвуд, 2005)

Према мишљењу Хејвуда у погледу будућности фундаментализма, фундаменталистичка религија је одраз „тешког прилагођавања које доноси модернизација“ а која је подржана економском глобализацијом и ширењем либералне демократије. „Религија ће бити враћена у свој „прави“ приватни домен, а за јавне послове ће се поново такмичити секуларна политичка вјеровања“ (Хејвуд, 2005). Међутим, према његовом мишљењу, „у кризи су секуларизам и либерална култура“ због њихове слабости да „одговоре на дубље људске потребе“ и „неспособности успоставе ауторитативне вриједности које друштвеном поретку дају морални темељ“. У условима такмичарског сукоба транснационалних блокова моћи, религија ће показати своју снагу кроз снабдјевање „специфичним политичко-културним идентитетом“. Опсесивна и посесивна везаност за етнос производи такво ангажовање појединца који употребљава сва средства за остварење „среће“ и промоцију своје етничке групе или нације (а међу њима су и насиље, и тероризам). Појединац (па чак и групе) радо одлазе у смрт у име те имагинарне заједнице. (Шијаковић, 2003).

⁶ Секуларизам је вјеровање да религија не би требало да утиче на секуларне, односно свјетовне односе и које се обично обледа у тежи да се црква одвоји од државе.

Нарастање глобалног вјерског фундаментализма пријети да једна идеологија класе прерасте дугорочно у глобалну свјетску идеологију што може да изазове наступање глобалног безбједносног ризика широких размјера без јасних метода борбе против истих и очувања безбједности и мира.

Закључак

Идеологије настају у класном друштву, развијају се кроз класну свијест о свом интересу који је условљен друштвеним положајем. У ужем смислу, идеологија је скуп идеја које служе као основа за организовану политичку акцију којима се настоји одржати, мијењати или срушити постојеће стање у друштву.

Свака идеолошка свијест има исту структуру: класу, интерес, рационализацију интереса, наметање те рационализације као једине истине, истине која се слаже са класним интересом.

Савремено схватање идеологије идеологији не приступа ни као истинитој ни као лажној, ни доброј, ни лошој, ни као ослобађајућој, ни као тлачитељској. Политичка идеологија је један поглед на свијет или слика стварности изражена у једном релативно заокруженом систему међусобно повезаних идеја.

Међу највећим свјетским идеологијама, фашизам и вјерски фундаментализам са својим модалитетима се могу сматрати идеолошким пријетњама и носиоцима глобалног безбједносног ризика.

Све док идеологија остаје у оквиру идеологије класе и не прерасте у глобалну свјетску идеологију са негативним функционалним приступом није носилац глобалног безбједносног ризика и не нарушава основни идентитет народа, вјерских, културних и етичких права и слобода.

Литература

- Абазовић, В., Bassuener, К., Weber, Б. (2012). *Процјена потенцијала за обнову етничког насиља у Босни и Херцеговини: Анализа сигурносних ризика*. Сарајево: Факултет политичких наука, Универзитет у Сарајеву, Атлантска иницијатива Сарајево.
- Аврамовић, З. (2006). *Култура*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- Вејновић, Д. Башић, Д. (2014). *Полиетничност и укључивање*. У: Зборник радова са међународног научног скупа на тему „Како превазићи говор мржње (националне, вјерске, расне, политичке) и нетолеранцију у интересу што бољег етничког помирења, дијалога и толеранције у Босни и Херцеговини?“ одржаног 19.10.2013. године у Бањој Луци. Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука.
- *Енциклопедија политичке мисли*, свезак први, А – Ј, (2003). Загреб: ДЕМЕТРА д.о.о.
- Илић, П. (2014). *Безбедносни изазови, ризици и претње или чиниоци угрожавања безбедности*. Преузето 24. новембра 2015. са <http://pt.uninp.edu.rs/wp-content/uploads/2014/01/BEZBEDNOSNI-IZAZOVI-RIZICI-I-PRETNJE-ILI-CINIOCI-UGROZAVANJA-BEZBEDNOSTI.pdf>
- Clarion Project Research Fellow Elliot Friedland. (2015). *Special Report. The Islamic State*. Retrieved November 24, 2015, from <http://www.clarionproject.org/>

- Хејвуд, Е. (2005). *Политичке идеологије - увод* (превод). Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Хејвуд, Е. (2004). *Политика*. Београд: Сlio.
- Шијаковић, И. (2003). *Социологија: Увод у разумевање (пост)модерног друштва*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет.

РАСИЗАМ И НАЦИОНАЛИЗАМ КАО ПРИЈЕТЊЕ ЛИБЕРАЛИЗМУ И ДЕМОКРАТИЈИ

Давор Стрика

МА политиколог, Центар за међународне односе

E-mail: stribl@hotmail.com

***Анстракт:** Либерализам, капитализам и демократија представљају основне вриједности и постулате Западне цивилизације. Са друге стране, расизам и национализам представљају радикалне видове испољавања самоафирмације и валоризације сопствене културе и сопствене етничке групе, те радикалне начине испољавања политичких циљева, идеја и вриједности, врло често путем политичког насиља. У овој раду говорићемо о вриједностима и идејама либерализма као доминантне идеологије савременог свијета, те о узроцима настанка и манифестовања расизма и национализма као пријетњама и факторима угрожавања и нарушавања вриједности либерализма и демократије.*

***Кључне ријечи:** расизам, национализам, либерализам, демократија*

RACISM AND NATIONALISM AS THREATS TO LIBERALISM AND DEMOCRACY

***Abstract:** Liberalism, capitalism and democracy are core values and postulates of Western civilization. On the other hand, racism and nationalism represent a radical manifestations of self-affirmation and valorization of own culture and own ethnic group, and radical ways to manifest political goals, ideas and values, often through political violence. In this work we will talk about the values and ideas of liberalism as the dominant ideology of modern world, and about the causes and manifestation of racism and nationalism as threatening factors and distortion values of liberalism and democracy.*

***Keywords:** racism, nationalism, liberalism, democracy*

Увод

Либерализам представља идеологију развијену и насталу на оставштинама и идејама просвјетитељства из 17. и 18. вијека иако његове зачетке сусрећемо и раније. Па ипак, период европских револуција и просвјетитељства изњедрио је идеје слободе, толеранције, политичко-друштвене еманципације грађана и појединаца, смањење власти монарха, те прокламовање универзалних права о којима је Џон Лок писао: право на живот, слободу и имовину. Иако су ове идеје ускоро постале водиле за већину западноевропских земаља, те камен темељац развоју демократије у истим, идеје расизма су у исто вријеме биле присутне у Европи. И данас када је расизам у изворном облику укинут, идеје

расизма и национализма својим радикализмом и актима насиља представљају пријетње и угрожавају вриједности либерализма овјековјечене у идејама слободe, толеранције, једнакости, различитости, једнаких шанси, те правима на живот, слободу и имовину, те на тај начин угрожавају безбједност и стабилност савременог друштва.

Идеје и вриједности либерализма

Као што смо и рекли, идеје либерализма у политичкој филозофији почињу да се дефинишу током 17. и 18. вијека, док је 19. вијек по многим теоретичарима представљао „вијек либерализма“ у Европи. Процес индустријализације и либерално - демократских револуција, довео је до успостављања парламентарних - уставних демократија са либералним вриједностима усађеним у највиши правни акт свих држава и друштава - устав. Либералне идеје су резултат слома феудализма у Европи, којег је замијенио раст тржишног или капиталистичког друштва. „У многим погледима, либерализам је израз тежњи средње класе у успону, чији су интереси дошли у сукоб с етаблираном моћи монарха и земљишне аристократије.“¹ Енглеска, Америчка и Француска револуција, направиле су од либерализма идеологију развијеног Запада.

Основна идеја којом се води либерализам јесте примат појединца. Заштита права појединца и смањење утицаја и уплитања државе у приватну и јавну сферу грађана. Сваки појединац мора да има загарантована права на живот, слободу и имовину. Сваки појединац је слободан да ради шта жели, све док на тај начин не угрожава и не нарушава слободу и права другог појединца. Имануел Кант је појединце сматрао као „циљеве по себи“, тј. човјек је циљ, а не средство за достизање циља. Нагласак је на индивидуализму, не на колективизму. На тај начин се либерализам разликује од идеологија расизма и национализма, које се ослањају на идеје колективизма, генерализовања, окупљања и таборена. Можемо закључити да је либерализам у основи једна хуманистичка, филантропска идеја. Осим ових постулата, Хејвуд сматра да су основне идеје и вриједности либерализма: „Слобода, разум - рационализам, правда, толеранција и различитост - плурализам, демократија.“²

Дакле, либерализам као свој основни и полазни постулат и аксиом узима чињеницу да су сви људи слободни и једнаки, обдарени разумом - рационална бића.³ То значи да ниједан човјек нема право да господари другим човјеком. Овакво становиште је у супротности са расистичким. Поред тога, питање правде представља једно од најважнијих питања у идеологији либерализма. Једнакост прилика, једнакост пред законом, слободно и фер суђење, пресумпција невиности док се другачије не докаже, те непристрасни и независни судови представљају једне од основних циљева либерализма. Расизам са друге стране претпоставља постојаност повлаштених група - народа и раса, нарушавајући

¹ Hejvud, Endru, *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, Beograd, 2005, str. 25.

² Hejvud, Endru, *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, Beograd, 2005, str. 29-42.

³ Либерализам је идеологија која промовише значај индивидуалног доприноса, индивидуалног иницирања. Симптоматично је да су се највећа технолошка достигнућа десила управо у земљама либерализма.

на тај начин начело једнакости свих људи пред законом и независност судства. Толеранција и прихватање различитости, такође представљају вриједности либерализма супротне идејама расизма и национализма. Либерализам као идеологија подржава мултикултуралност и мултиетничност јер у центар свога дјеловања узима појединца, не колектив (иако либерализам допушта слободу националног окупљања и право на самоопредјељење, он не подржава радикални национализам, расизам или политичке конфликте). Са друге стране, расизам презире мултикултуралност и различитост. Расизам је у основи радикална, антихуманистичка и антилиберална идеја. Национализам, иако не радикалан као расизам, чест је сапутник расизму. Претјерана валоризација и вредновање сопствене нације, врло често ескалира у расизам, те самим тим доводи до угрожавања основних постулата либерализма и демократије, а то су слобода и једнакост свих грађана. Према томе, видимо да се либерализам и расизам у потпуности искључују. Засновани су на дијаметрално супротним вриједностима и циљеви који нимало нису комплементарни.

Па ипак, посматрајући са друге стране, људска историја представља историју борби, поковања и потчињава. У тренуцима када је либерализам постајао највећа идеолошка снага Европе (18. и 19. вијек), ропство и расизам су постојали у истим европским земљама које су прихватале идеје и постулате либерализма.

20. вијек доводи до великих изазова за либерализам. Долази до појаве вјерског фундаментализма, свјетских ратова, те дивљања национализма и расизма који представљају опасност не само за вриједности либерализма, већ и за функционисање демократије. Све већа ескалација расизма и национализма широм свијета доводи до терористичких напада и етно-сепаратистичких захтјева који врло често завршавају са конфликтима и политичким насиљем, нарушавајући на тај начин демократске принципе мирног рјешавања сукоба.

Расизам

Расизам представља врло стару појаву. Сматра се да датира из периода првих држава и цивилизација. Као примјере ових тврдњи имамо однос старих Грка према осталим негрцима које су сматрали варварима, затим однос Перзијанаца према културама и народима које су окупирани, Римљана према народима које су потчинили, Египћана према Јеврејима - протјеривања и убиства, да бисмо постали свјedoци огромне ескалације расизма, прије свега у средњем вијеку, када је и дошло до првих крсташких ратова који нису били само религијског карактера, већ су у себи имали и дозу расизма, да би у годинама и вијековима који су долазили расизам показао сву своју опасност. Наиме, након открића новог свијета, европске државе су сматрале да је потребно проширити своје територије преко океана, на богате и неистражене просторе Сјеверне и Јужне Америке, Африке, Индије, Азије, касније Аустралије, итд. Европљани, усљед технолошке надмоћи, врло брзо успостављају доминацију над новооткривеним територијама, које колонизују и поковавају. Међутим, након колонизовања нових територија, суочавају се са великим бројем домородаца различите културе, и различитих животних вриједности. Европљани врло брзо увиђају економске

предности потчињава ових цивилизација за своје империјалистичке потребе. Поробили су их, искориштавајући их и нарушавајући њихова основна људска права: право на живот, слободу, имовину, плаћени рад. Другим ријечима, ширило се робовласништво, а домороци су одвођени као робови да раде у Европи и остатку свијета.

Овај антихуманистички, антицивизацијски, антилиберални и друштвено-ретроградни приступ је требало оправдати пред европском јавношћу. Да би се оправдало ово нехумано, нецивизацијско и антихришћанско дјеловање (Библија и хришћанство строго забрањују робовласнички систем, сматрајући га богохулним - сви људи су једнаки пред Богом), морало се наступити ка морално-политичкој оправданости расизма. Самим тим, стварају се разне теорије култура по којима су се афричке или америчке културе сматрале заосталим, ретроградним, цивилизацијски неоствареним и конзервативним у односу на европску културу. „Заједничка идеја свих расистичких теорија јесте да су извјесне расе, по својим способностима, инфериорне у односу на друге расе, оне су наводно, неспособне да организују и одржавају друштво.“⁴ Самим тим, Европљани су из таквих ставова црпили легитимитет за културолошку индоктринацију домородаца, наметајући им своје вриједности, религију, језик и друштвене погледе. Расизам се појављује као оправдање за геноцид. Према томе, питање ропства је морало добити шире друштвено оправдање, а оно се по Дивержеу остварило у теорији еволуције. Наиме, Морис Диверже у своме дјелу „Увод у политику“, сматра да су европске теорије о историји и развоју култура и цивилизација, као што је Дарвинова теорија еволуције, у суштини расистичке теорије, које служе за легитимизацију расизма. Наиме, Дарвин је сматрао да су неке врсте природно-генетски подређене другим врстама усљед процеса еволуције.⁵ Дакле, његов закључак би био да су одређене културе развијеније од других и на тај начин доминантније. Савремени културолози и антрополози сматрају да не постоје надређене и подређене културе, тј. развијене и неразвијене културе, већ само различите културе, како би се спријечио процес ширења расизма.

У савременом свијету, робовласништво је у своме изворном облику искоријењено. Већина свјетских држава је усвојила законе - легислативе у којима се осуђује и забрањује робовласнички систем или посједовање робова као радне снаге. Па ипак, расизам не подразумјева само физичко посједовање робова. Расизам је итекако присутан и у савременом свијету. Присутан је у јавности и политичком дискурсу многих политичара и политичких партија. Врло често се као узроци и оправдање за сукобе и ратове и данас наводе расистички мотиви и разлози. Имали смо прилику видјети да је Други свјетски рат био први рат у коме је један од постулата и основних узрока био расизам. Наиме, један од идеолошких темеља фашистичке идеологије јесу идеје расизма и надчовјека,

⁴ Диверже, Морис, *Увод у политику*, Савремена администрација, Београд, 1966, стр. 20.

⁵ „На примјер, карактерне црте које расисти приписују црнцима, у потпуности су исте као и оне које су се приписивале пролетаријату Европе прије педесет година: лијени, ограничени, лажљиви, итд. Ове црте су везане за економску неразвијеност, и оне прогресивно ишчезавају код црних радника чији стандард живота расте, слично као и код бијелог радника.“ Диверже, Морис, *Увод у политику*, Савремена администрација, Београд, 1966, стр. 24.

тј. доминација аријевске расе - бијеле расе над осталим народима и нацијама. Па ипак, иако је фашизам побијеђен, и након Другог свјетског рата, сви већи ратови су имали елементе расизма. Сукоби у Вијетнаму, Авганистану, сукоби у Ираку, па и на просторима бивше Југославије. У свим сукобима, политичке елите покушавале су културолошки да понизе супростављене стране, како би их приказали варварима, назадним и као таквим опасним за свој културни идентитет. Хантингтонов „Сукоб цивилизација“, говори у прилог улози и снази расизма у савременом свијету. Идентитет заснован на религији и култури је најјачи идентитет који човјек може да развије, сматра Хантингтон. Према томе, народи широм свијета су склони расизму и национализму усљед кризних тренутака и историјских изазова. У случају сукоба и ратова, сви идентитети блиједе, а најјачи остаје религијски - национални идентитет. Оим тога, савремени тероризам је препун расизма. Терористи нападају цивилне, али и национално и културно значајне објекте - како за одређену нацију, тако и за људску цивилизацију, тј. културу. Терористи се воде расистичким мотивима да је свака друга култура мање вриједнија од културе којој терористи припадају и да као таква заслужује уништење и ослобађање од исте.

Према томе, идеологије као што су расизам, имају у свом зачетку дискриминирајуће идеје, које воде ка сукобима. Дијаметрално различити ставови у односу на либерализам и демократске вриједности, те непомирљиве идеје које испољава расизам, неминовно воде ка насиљу, сукобима, тероризму, а самим тим представљају пријетњу нарушавању политичке стабилности и политичких идеја либерализма против којих се расизам бори. На тај начин расизам угрожава идеје и вриједности либерализма и демократије.

Национализам

Када говоримо о идеологији национализма, потребно је подсјетити се да је национализам настао као идеја и идеологија након Француске револуције, која је подразумјевала процес стварања нација и рушења до тада недодирљивог суверенитета монарха. Процес стварања нације је представљао дуг и револуционаран процес, јер је подразумјевао лојалност држави и широј друштвеној заједници, а не монарху - појединцу. Национализам је подразумјевао лојалност грађанина не само према монарху - појединцу, у коме је отјелотворен и утјелотворен интерес заједнице, већ и лојалност према свим својим сународницима - мноштву. Појединац - припадник одређене нације, већину својих суграђана и сународника никада неће ни видјети ни упознати, па ипак са њима твори одређену политичку заједницу окупљену на легитимитету националног интереса. О томе говори и Бенедикт Андерсон када каже да је нација као имагинарна политичка заједница омогућила људима из различитих градова, са различитих крајева државе да имају заједнички национални интерес о различитим питањима, чиме се стварају предуслови за појаву национализма. Милан Подунавац каже: „Нова форма политичког идентитета (грађанство) битно мјења основе уједињавања политичке заједнице. Стари поредак и стари легитимитет не могу да одговоре на нове политичке императиве. Процеси секуларизације и демократизације мо-

дерне државе неизбјежно постављају сљедеће питање: ако је власт свјетовног поријекла и ако су сви људи једнаки, како је могуће од појединаца тражити да буду лојални држави на чијој територији живе. На којој основи се од њих очекује да буду лојални баш тој држави а не некој другој? На ово питање од 18. вијека постоји само један одговор - национализам. Другим ријечима, поданици сада могу државу сматрати својом и изражавати према њој нужни степен лојалности само ако су међусобно солидарни и ако ће баш та држава бити истовремено и држава њихове солидарне заједнице (домовина).⁶⁶ „Нација овладава државом тиме што култивисани и уједначени национални језик постаје званични језик, тиме што национална култура постаје званична култура, национални празници постају званични празници, а национални симболи државни симболи, и тиме што се историјско наслеђе претвара у традицију државе. Држава се поистовјећује са нацијом и обавезује се да ће цијелој нацији обезбједити све предности суверенитета: располагање једном територијом, заштиту права, давање услуга. Програм национализма је демократски и егелитаран: нека језик државе буде језик којим говори читав народ, а не само аристократија, свако дијете једног народа је једнако и подједнако је брат осталима.“⁶⁷ Можемо закључити да су либералне идеје и довеле до стварање нација, а самим тим и национализма. Међутим, потребно је нагласити да циљеви либерализма нису били радикални национализам нити постојање етнички хомогене државе која треба да се оствари и под цијену кориштења силе, а до чега је ускоро дошло.

„Национализам је појава врло слична етноцентризму и карактеристична је за друштва гдје долази до сукоба усљед дугог периода постојања национализма и етноцентризма. Прикрива се националним интересима: културом, етничким и етичким положајем појединих социјалних група, потребом њихове афирмације и слободног изражавања. То је најчешће параван иза којег је тежња за остварењем монополског (економског и политичког) положаја у друштвеним односима, доминацијом и владањем група и појединаца својим народом, па и другим народима. Национализам стога означава политику и радикалну идеологију која истиче нацију као апстрактну категорију, а њене интересе ставља насупрот интересима других нација.“⁶⁸ Гелнер каже да је национализам политички принцип према којем се политичка и национална цјелина морају поклапати.

Модерна идеја национализма узима за полазиште да је овај процес достигнут када је политичка заједница државе етнички хомогенизирана. Самим тим, проблеми насиља, долазе у друштвима у коме не постоји етничка хомогеност. Идеал типичне националне државе је онај по коме територија припада заједници чији чланови имају заједничко поријекло. Киш сматра да националистички став подразумева да одређена држава може да буде само држава одређене нације, док либерални став полази од тога да држава може да се понаша према грађанима као једнаким само ако је сваки грађанин непосредно подређен истим законима. Гиденс сматра да национализам нуди базу групног идентитета у контексту који показује да је идентитет резултат посебних и специфичних достигнућа,

⁶⁶ Подунавац, Милан, *Принцип грађанства и поредак политике*, Чигоја штампа, Београд, 2001, стр. 63.

⁶⁷ Према: Подунавац, Милан, *Принцип грађанства и поредак политике*, Чигоја штампа, Београд, 2001, стр.

⁶⁸ McCrone, Douglas, *The Sociology of Nationalism*, Routledge, London, 1998, p. 182.

а Подунавац сматра да се на тим претпоставкама: „Обликује разликовање између ми и они, те да је национализам егалитаран у оквирима нације, али да је хијерархичан у спољним односима са другим етничким и националним заједницама. Та хијерархична врста односа је у суштини националне државе и национализма, она законито спроводи супериорност једних и инфериорност других.“⁹ Даглас МекКроун, расправљајући о национализму као идеологији, каже још: „Многи теоретичари су погрешно мислили да ће важност национализма као идеологије слабити, али она никада није била јака као данас. Идеологија каква је социјализам потпуно је изгубила на популарности. Глобализација и наднационална тијела, попут Европске уније, у неким аспектима су умањили значај национализма. Међутим, национализам је преживио и развијао се, зато јер је то флексибилна, прилагодљива идеологија. С обзиром на брзе друштвене промјене у будућности, те све већу неизвјесност идентитета, чиниће га све моћнијим средством друштвених промјена и сучељавања.“ Ипак, већина теоретичара сматра да ширењу национализма и сукобу претходи тенденција раста сопствене самоафирмације.

Национализам се рапидно шири свијетом. Пропаст интернационалних покрета, као што је био комунизам, показали су снагу и утицај национализма у савременом свијету. Национализам је идеологија која се показује као врло отпорна на различите промјене. Слом фашизма, слом комунизма, па и опадање либерализма и мултикултурализма доносе до евоцирања националистичких сентимената и обнове национализма. Слом комунизма довео је до промјене система вриједности, али у исто вријеме и до пораза интернационализма, те до поновне побједи национализма. Људи су се услед нестајања једног хибридног и умјетно створеног идентитета - детерминисаног политичким поретком, са роком трајања зависним од трајања и легитимитета политичког поретка, окретали изворном идентитету - националном и религијском. Дакле, након рушења једног таквог система, грађани улазе у процес транзиције, те се „хватају“ базичног, основног - примарног идентитета. Тај идентитет је национални, базиран на језику, заједничкој историји и врло често религији. Национализам је, на тај начин, показао снагу и брзину своје обнове и незастарјевање своје снаге. Потискивање национализма у комунизму се показало контрапродуктивним. Сваки човјек се састоји из више идентитета и има више изграђених лојалности према различитим појавама. Национализам је један од најбитнијих идентитета чојека у савременом друштву јер представља идентитет стваран социјализацијом, али и вијековном државном и културном индоктринацијом. Према томе, појаве као што су национализам неће бити пролазне. Са друге стране, национализам не мора да буде априори друштвено лоша и потпуно негативна појава. Видјели смо да је национализам карактеристика савременог свијета, те да је присутан свуда око нас. Национализам је друштвено опасна појава онда када прелази у шовинизам, ниподошатавање другачијих и супротности, када има тенденцију реваншизма, расизма и када доводи до сукоба. У савременом свијету све чешћи су примјери тероризма као резултат расизма и национализма. Дакле,

⁹ Подунавац, Милан, *Принцип грађанства и поредак политике*, Чигоја штампа, Београд, 2001, стр. 66.

национализам је снага на коју се мора рачунати и на коју се мора обраћати пажња. Проблеми долазе услед радикализације национализма, када он служи као легитимизација политичког насиља.

Закључак

У овоме раду говорили смо о идејама и вриједностима либерализма, те о начину угрожавања истих од стране расизма и радикалног национализма. Видјели смо да је национализам као појава својствена модерном добу и савременим државама.¹⁰ Уочили смо да је снага национализма у постојећим околностима непролазна и изразито снажна. Национализам представља примарни идентитет огромне већине појединаца у савременим друштвима и државама. Са друге стране, расизам представља много учесталију појаву кроз историју политичких борби и сукоба унутар људске цивилизације јер представља дефакто старију појаву у односу на национализам који се развија током 17. и 18. вијека. Иако друштвена аномалија, кориштен је и злоупотребљиван за оправдавање инвазија, поробљавање народа и успостављање империја. Па ипак, расизам, иако не егзистира у облику какав је постојао за вријеме европске колонизације афричког, америчког и осталих континената, присутан је и данас, али у различитом облику.

Национализам и расизам су врло повезане појаве. Често иду једна уз другу. Национализам и расизам иако увијек присутни, најчешће ескалирају у великим економским, политичким и друштвеним кризама. У таквим околностима национализам постаје идеологија многих држава. Друштва и државе тада зарад заштите и осигуравања легитимитета покушавају сачувати поредак, док политичке елите покушавају сачувати позицију. Умјесто болних реформи, многе елите су склоне тражењу вјештачки пројектованог непријатеља као главног кривца за стање у друштву и државу, те се окрећу национализму и расизму, као видовима оправдавања своје политике. Одговорност се пребацује на другу или трећу страну, што доводи до ескалације сукоба.

Дакле, расизам и национализам услед потенцијала радикализма, непромјенљивих и ригидних постулата у чијим основама леже дискриминација, тежња за потчињавањем и самим тим сукобима, представљају опасност и опструкцију за либералне идеје, политичку стабилност демократских држава и вриједности Западног свијета. Расизам отворено нарушава најважније идеје либерализма: слободу појединца, једнакост свих људи, индивидуализам, разум, правду, толеранцију и различитост, а самим тим и демократију као облик политичког уређења. Расизам и национализам служе као узроци и оправдање за многе видове политичког насиља, од тероризма, преко ратова и етничких прогона. Дакле, расизам и национализам доприносе политичкој нестабилности и представљају ризике и пријетње безбједности многих држава. Према томе, идеје као што су расизам морају да се неутралишу и истребљују, а снага национализма мора

¹⁰ Настао у периоду Француске револуције - која је означила процес интензивног формирања нација широм Европе, означивши пренос суверенитет са краља као суверена на народ као основни носилац суверенитета и основни извор легитимитета за политичке процесе и друштвено-политичке одлуке.

да се редукује широм свијета, како би се осигурала политичка стабилност, а избјегли велики сукоби и ратови у времену које долази.

Литература

- Диверже, Морис, *Увод у политику*, Савремена администрација, Београд, 1966
- McCrone, Douglas, *The Sociology of Nationalism*, Routledge, London, 1998
- Подунавац, Милан, *Принцип грађанства и поредак политике*, Чигоја штампа, Београд, 2001
- Hejvud, Endru, *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, Beograd, 2005

BEZBJEDNOSNA ULOGA CIVILNOG DRUŠTVA – AKTERI I PROMOTORI

Dr. Momčilo Šavija

Radnički univerzitet Banja Luka

Ključne riječi: *Civilno ili građansko društvo je značajno područje države i društva u kojem se ostvaruju interesi i potrebe aktera, pojedinaca i društvenih grupa. Njegovo postojanje podrazumijeva postojanje demokratije. Nivo razvijenosti civilnog društva zavisi od demokratske razvijenosti društva i države. Njegova nerazvijenost izraz je ne postojanja demokratije u društvu i državi, što je karakteristika slabih država, država koje se raspadaju i propadaju, odnosno onih država koje ne mogu obezbijediti sopstvenu bezbjednost. Bez snažnog civilnog društva države su ne demokratske i ne bezbjedne.*

Apstrakt: *država, društvo, civilno društvo, bezbjednost*

SECURITY ROLE OF CIVIL SOCIETY – ACTORS AND PROMOTERS

Keywords: *Civil and civil society is a significant area of the state and the society in which to realize the interests and needs of stakeholders, individuals and social groups. Its existence implies the existence of democracy. The level of development of civil society depends on the democratic development of society and the state. Its underdevelopment of expression is not the existence of democracy in the society and the state, which is characteristic of weak states, states that are disintegrating and decaying, that those countries that can not provide their own security. Without a strong civil society countries are not democratic and not safe.*

Abstract: *state, society, civil society, security*

Uvod

Postojanje demokratije i civilnog, odnosno građanskog društva pokazuje da je neophodno postojanje društvenih udruženja, organizacija i asocijacija, tj. aktera koji su organizovani nezavisno, ali ne i odvojeno od države.

Za civilno društvo se može reći da je „nezadovoljno društvo“. A, to znači, da je ono područje artikulisanja interesa, želja, htijenja i potreba, odnosno prostor ostvarenja dobrovoljnog ekonomskog, porodičnog, kulturnog i drugog života ljudi, odnosno slobodnog udruživanja građana. Građansko društvo u sebe uključuje društvene institucije preko kojih se ostvaruju aktivnosti i interesi građana, ali i nadzor nad djelovanjem države i državnih institucija. Različite dobrovoljne organizacije predstavljaju neophodnu protutežu državi. Građansko društvo podrazumijeva onaj prostor

u okviru sistema vladavine na kojoj samoorganizovane grupe, pokreti i pojedinci relativno autonomni u odnosu na državu, pokušavaju da izraze vrijednosti i ideje u koje vjeruju, da stvaraju asocijacije, ostvaruju solidarnost i unapređuju svoje interese.

Metode djelovanja i akteri civilnog društva

Civilno društvo ima specifične metode djelovanja. Prije svega, to je *javnost* djelovanja. Takođe, jedna od njih je i *samoorganizacija*. Ona podrazumijeva interesno okupljanje i organizovanje pojedinaca, grupa i udruženja u građanskom društvu koji žele ukazati na neki problem ili ga riješiti bez naloga izvan tih grupa. *Kolektivna akcija* je takođe jedna od značajnih metoda djelovanja interesne grupe građana. Ovo kolektivno političko djelovanje svojstveno civilnom društvu, različito je od političke akcije političkih stranaka ili državnih političkih institucija. Glavni akteri civilnog društva, gotovo uvijek djeluju izvan ustaljenih državnih kanala i s njima se samo povremeno preklapaju ili sudaraju. Cilj građanske akcije gotovo nikada nije samo politički, nego je i kulturni, duhovni, itd. i odnosi se na poboljšanje ukupnog kvaliteta života ne samo pojedinaca, nego i zajednice. U tom smislu se uloga civilnog društva odnosi i na širenje prostora ljudskih prava i sloboda građana. *Volonterski rad* građana je takođe bitna značajka i karakteristika civilnog društva. Sasvim razumljivo, građansko društvo razvija niz ustanova koje u suprotnosti profitnoj orijentaciji i konkurentskoj trci za ostvarivanjem profita, pomažu razvoj projekata i aktivnosti od javnog interesa i opšteg dobra, na lokalnom nivou (uređenje parka ili dječjeg igrališta, saniranje neke deponije i slično), na regionalnom nivou (npr. zaštita kulturne baštine), nacionalnom nivou (zaštita prava nacionalnih manjina ili ljudskih prava) ili na globalnom nivou (ekološki problemi). Sve ove aktivnosti su i izraz *filantropije*.¹

Građansko, civilno društvo, može obuhvatati raznovrsne društvene pokrete kao što su i ženske organizacije, razna lokalna udruženja građana, religiozne grupe i organizacije intelektualaca po raznim osnovama, građanska udruženja u svim socijalnim slojevima (recimo, radničke sindikate, organizacije preduzetnika i poslodavaca, novinara, pravnika, itd.). Civilno društvo obuhvata skup društvenih komunikacija, institucija i društvenih vrijednosti; njegovi bitni elementi su tržišna ekonomija, nezavisni mediji i komunikacije, kao i mreža dobrovoljnih udruženja u svim oblastima društvenog života. Njegovi osnovni organizacijski akteri su: građani, porodica, vršnjačke grupe, školske, obrazovne institucije, univerziteti, udruženja građana - nevladine organizacije, dobrovoljna udruženja, dobrotvorna udruženja, interesne grupe – grupe za pritisak, lobiji, društveni pokreti, vjerske organizacije, nezavisni mediji, sindikati.

Obilježje razvijenosti civilnog društva se ne odnosi toliko na broj njegovih aktera ili promotera, mada je i to veoma značajno, koliko na njegovu moć i mogućnost uticaja na institucije države. Dakle, to se obilježje ne odnosi toliko na kvantitet, koliko na kvalitet djelovanja aktera civilnog društva.

¹ M. Ivanović, *Izgubljene šanse: procesi postkomunističke tranzicije i nacionalne manjine*, „Albert”, Osijek, 2005, str. 52.

Građanin

Civilno društvo nije ništa drugo nego, „društvo građana i njihovih asocijacija“, gdje se **građanin** pojavljuje u dvostrukom svojstvu: kao ličnost, osoba i individua, i kao vlasnik ne samo svojine, već i „civilnih prava, prava na slobodu i učešće u javnom životu, ali i prava na privatni život. Tako se unutar civilnog društva analitički mogu razlikovati tri nivoa: a) građani kao pojedinci, individue; b) udruženja, odnosno asocijacije građana, društveni pokreti i građanske ustanove; c) javnost.”²

U gotovo svim savremenim društvima, važne odluke donosi vrlo mali broj ljudi. U njima, „ni običan građanin, ni ‘javno mnjenje’ ne određuju politiku”.³

Kao i u svim sredinama, tako je i u Bosni i Hercegovini, izgradnja i afirmacija civilnoga društva, je istovremeno izgradnja i afirmacija njegovog osnovnog subjekta – **građanstva**.

Međutim, obzirom da u bosansko-hercegovačkom društvu dominira etnopolitika, građanin je redukovan na pasivnog aktera ili objekat političkih zbivanja, čiji je subjekt etnopolitički kolektivitet.

Država

Civilno društvo se razlikuje od države i „privatnih subjekata“. Od države se civilno društvo razlikuje po tome što se ne može temeljiti na represiji, već na **dobrovoljnosti**, a od privatnih „subjekata“ što se ne temelji na privatnim interesima, već na **opštim, javnim interesima i javnom dobru**. „Autonomija civilnog života u odnosu na državu i politiku je možda jedna od najznačajnijih *diferentia specifica* civilnog društva. Naravno, ta autonomija ne može biti apsolutna, i tu se ukrštaju možda najveće teorijske i praktične teškoće u identifikovanju, istraživanju i razumijevanju civilnog društva. Autonomija civilnog društva označava relativno slobodan socijalni prostor za samoregulaciju određenih vrsta interesa i potreba (ekonomskih, kulturnih, vjerskih, socijalnih, karitativnih, obrazovnih i dr.). Ukoliko država ne priznaje ili ugrožava autonomiju ovog prostora, to jest ukoliko sužava prostor za civilno društvo i želi da ga potčini logici države i politike, ona – gledano na duge staze, radi protiv same sebe i sopstvene stabilnosti.“⁴

Pojam i koncept civilnog društva omogućavaju i poimanje novog koncepta *države* kao demokratske i pravne. U modernim društvima, država i građansko, odnosno civilno društvo, nisu međusobno odvojene, već povezane komponente. Civilno društvo je neka vrsta mehanizma koji uspostavlja neophodan balans u odnosu na državu koja, upravo zahvaljujući dobrom odnosu sa građanskim društvom, zadobija određeni demokratski kvalitet.

Demokratski utemeljena vlast u pravnoj državi, jasno je razgraničena između građanskog društva i države, pomoću institucije - ustavom zagarantovanih - prava čovjeka i državljanina, te uspostavljanjem javnosti koja omogućuje kontrolu dr-

² V. Pavlović, *Civilno društvo i demokratija*, Pavlović, „Službeni glasnik-Zavod za udžbenike“, Beograd, 2000, str. 58.

³ Gabriel A. Almond - Sidney Verba: *Civilna kultura*, Zagreb, 2000, str. 136.

⁴ V. Pavlović, *Potisnuto civilno društvo*, „Eko-centar“, Beograd, 1995, str. 272.

žavnih organa. Za uravnoteženo funkcionisanje države, presudni su dobri zakoni i njihovo provođenje; pravna država se gradi od vrha piramide prema nižim nivoima.⁵

Intelektualci

Intelektualci su jedna nehomogena grupa koja, prije svega, ima ulogu osporavanja. „Intelektualac objašnjava, denucira i osporava otuđenu praksu“.⁶

U povodu rastakanju jedne dobre integrativne ideje oličene u nekadašnjoj *jugoslovenskoj državi*, odgovornost je intelektualaca ogromna. Dramatična politička i ratna dešavanja u Bosni i Hercegovini su pokazala da su i intelektualci doprinijeli profilisanju iskrivljene ideološke interpretacije ne samo istorije, nego i aktualnih događaja s kraja devedesetih godina prošlog vijeka. Oni su, šireći nacionalističke teorije, polagali na pravo ekskluzivnosti u shvatanju i interpretaciji nacionalnih identiteta. Neki su se otvoreno stavljali u službu etnonacionalnih oligarhija, neki među njima su željeli podjelu zemlje po etničkim principima. Oni, tzv. ne-nacionalistički intelektualci su bježali iz Bosne i Hercegovine, iz različitih motivacionih razloga (izbjegavanja rata, izbjegavanja diskriminacije, osude stanja, političke represije), čime su dodatno pojačali moć i uticaj etnonacionalista u BiH.

U bivšoj Jugoslaviji su, kao i u Bosni i Hercegovini, stvoreni „*etno – intelektualci*“, oni „intelektualci“ koji su „postali podanici novih etno-nacionalističkih nomenklatura, utemeljili, legalizirali i legitimirali etno-šovinističko pravo na nasilje radi postizanja nacionalnih, odnosno nacionalističkih ciljeva.“⁷

Političke partije, interesne grupe i lobiji

Politička konstitucija države nije samo stvar političkih kompetencija političkih partija kao ključnih političkih aktera, već i drugih aktera civilnog društva. Doista, u tom prostoru djelovanja imaju svoje mjesto i političke partije, interesne grupe i lobiji.

Političke partije su značajne i uticajne političke grupe u društvu. Ono što ih karakteriše jeste, s jedne strane, širenje demokratije i demokratskog prostora građanskog društva a, s druge, njeno sužavanje. Tako se pokazuje da je politička pozicija političkih partija često ambivalentna: s jedne strane, one insistiraju na proširenju demokratskih okvira društva, a s druge strane, često onemogućavaju sam razvoj demokratije. Njihov odnos prema civilnom društvu je ambivalentan: onda kada civilno društvo ne ugrožava interese partije, one su zainteresovane za njegovu afirmaciju, a onda kada civilno društvo dovodi u pitanje partijske interese, pogotovo kada su partije ‘na vlasti’, partije se, na različite načine i koristeći razne i pretežno lažne izgovore, okreću protiv civilnog društva onemogućavajući njegov razvoj.⁸

Sve ove negativne komponente političkih partija, predstavljaju i karakteristike partija u Bosni i Hercegovini. Postoje gledišta prema kojima su političke partije –

⁵ M. Ivanović, *op. cit.*, str. 48,49.

⁶ Lj. Tadić, *Poredak, autoritet i sloboda*, „Službeni glasnik“, Beograd, 2007, str. 182.

⁷ B. Sekulić, *Mir i rat u Bosni i Hercegovini – od negativnog ka pozitivnom miru*, “Godišnjak – Fakultet političkih nauka”, 2006, str. 41.

⁸ B. Kovačević, *Sociologija*, Banja Luka, 2004, str. 214, *pass.*

one dominantne i vladajuće – glavne kočnice razvoja i afirmacije civilnog društva u Bosni i Hercegovini, a da su opozicione političke partije naklonjene civilnom društvu samo dok ne postanu vladajuće. „Mnogi politiku smatraju korumpiranim poslom u kojem se politički lideri služe sopstvenim interesima, umesto da prevashodno zastupaju interese građana.“⁹

Pored političkih partija, značajni akteri djelovanja u civilnom društvu jesu *interesne grupe, grupe za pritisak i lobiji*.

U građanskom tipu društvenih odnosa - koje karakterizira politički pluralizam - postoji niz društvenih institucija putem kojih se artikulišu interesi pojedinih grupa i/ili slojeva stanovništva (političke stranke, sindikati, nevladine organizacije i sl.) putem kojih se zastupaju interesi. Interesne grupe obuhvataju razne formalne i neformalne organizacije i udruženja poput sindikata, udruženja poslodavaca, udruženja potrošača, stanodavaca, stanara, stručnih društava, organizacija za zaštitu okoline, udruženja ljubitelja životinja, zavičajnih klubova i dr. Kako bi ostvarili željeni uticaj na različite strukture vlasti ovlaštene da donose političke odluke, interesne grupe se služe različitim metodama uticanja i/ili pritiska kao što su: lobiranje, štrajkovi, javni protesti, mitinzi, peticije, medijska „kampanja“, dijeljenje letaka i brošura i dr. Interesne grupe su, dakle, posebni oblik iskazivanja i zastupanja određenih interesa pojedinih grupa/slojeva stanovništva, a formiraju se radi podsticanja i zaštite posebnih interesa u političkom sistemu.

Sindikati

U civilnom društvu i sindikati imaju svoje značajno mjesto djelovanja. Prije svega zato što privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, privatna inicijativa i tržišna privreda u građanskom društvu, utemeljuju osnovnu društvenu suprotnost koja se nalazi na relaciji: rad - kapital. Sa razvojem industrije radnici su, u odnosu na preduzetnike i kapital, stavljeni u sve nepovoljniji položaj na tržištu radne snage. Na snažnu koncentraciju kapitala, radnici reaguju organizovanjem sindikata kao posebnih interesnih organizacija, koje su nezavisne od poslodavaca i države, a preko kojih bi postigli bolje mogućnosti za pregovaranje (kolektivni ugovori) o uslovima rada (uključujući plate, radno vrijeme, uslove rada, zdravstvenu i socijalnu zaštitu, zaštita na radu, plaćeni odmor i druga pitanja).

Rad sindikata je bio onemogućen u ratno doba. Nakon rata je uslijedila privatizacija državne imovine, veliki broj radnika je ostao bez posla i osiromašio. Sindikati nisu odigrali značajnu ulogu u zaštiti njihovih interesa, i nisu se pokazali značajnim akterom civilnog društva.

Društveni pokreti

Društveni pokreti ne predstavljaju nikakvu novost XXI vijeka. Za XIX vijek je karakteristično djelovanje tzv. starih pokreta, a za prvu polovinu XX vijeka djelovanje novih društvenih pokreta.

⁹ E. Gidens, *Odbegli svet: kako globalizacija preoblikuje naše živote*, „Stubovi kulture“, Beograd, 2005, str. 97.

Posljednjih nekoliko decenija, u svijetu se desila prava eksplozija društvenih pokreta. Različiti pokreti – od pokreta za građanska prava i feminističkog pokreta šezdesetih i sedamdesetih godina, preko antinuklearnih i ekoloških pokreta osamdesetih, do pokreta za prava homoseksualaca devedesetih – često se nazivaju novi društveni pokreti. Širenje novih društvenih pokreta u posljednjih nekoliko godina, odražava nove rizike sa kojima se suočava ljudsko društvo. Uslovi za društvene pokrete su sazreli – tradicionalne političke institucije, sve su manje u stanju da se nose sa novim izazovima. One ne nalaze načina da se kreativno suprotstave prijetnjama s kojim se suočava životna sredina, potencijalnim opasnostima od nuklearne energije i genetski modificovanih organizama, kao i snažnom uticaju informacione tehnologije.¹⁰

Pojava novih društvenih pokreta 70-tih godina prošlog vijeka, je posebno aktuelizovala rasprave o civilnom društvu. Postoji razlika između položaja novih pokreta na Zapadu i onih na Istoku. Oni na Zapadu su branili ugrožene granice civilnog društva od etatičkih pretenzija države, dok su na Istoku isticali zahtjeve za obnovom civilnog društva i političkog pluralizma koji su u socijalizmu bili ugušeni i onemogućeni u svom razvoju.

Mediji

Javnost i javno mnjenje se ostvaruju pomoću *sredstava komunikacija*, (radija, televizije, novina, videa, filmova, interneta, itd.) koji predstavljaju sredstva preko kojih se stvaraju i šire ideje, te afirmišu i potvrđuju javnost, javno mnjenje, civilno društvo i pravnu državu.

Samo u pluralističkim i demokratskim društvima su javnost i javno mnjenje autonomni i zato manifestuju *aktivno kritičko učestvovanje* građana u javnim poslovima države, dok se u nedemokratskim državama oni kao izraz duhovne slobode ograničavaju i postaju predmetom manipulacije i fabrikovanja upravo zbog određenih propagandnih, političkih, ideoloških i bilo kojih drugih ciljeva i interesa.

U prostoru civilnog društva, mediji mogu biti od ogromnog značaja u nadzoru nad onemogućavanjem narušavanja prava i afirmacije civilnog društva i pravne države.

Što se tiče Bosne i Hercegovine i prisustva medija u društvenom i političkom miljeu s kraja 80-tih godina pa na ovamo, mogli bismo reći da su i oni igrali etnonacionalističku ulogu. Prema poznatim podacima, sredinom 1991. godine u BiH se izdavalo čak 377 novina i publikacija, postojale su 54 lokalne radio stanice, jedna novinska agencija i državna radio-televizija. Mnogi mediji su igrali negativnu ulogu u pripremanju i poticanju etnonacionalističkih sukoba. Mediji su manipulirali informacijama, podržavajući nacionalističke projekte i zagovarajući etničke podjele. Nacionalističke ideje, stavove i informacije su mediji nastavili i tokom rata, a i poslije njega. Isto se to dešavalo u etnonacionalističkim akademskim zajednicama, univerzitetima, književnim, religijskim, novinarskim, kulturnim institucijama. Mediji i intelektualci u njima, su se zdušno zalagali za promociju etnonacionalističkih političkih, kulturnih i religijskih ideja, etničke grupe kojoj su pripadali.

Zato se može reći da su mediji manipulirali ne samo informacijama, nego i idejama i shvatanjima zloupotrebljavajući ih. Širili su laži, fabrikovali istorijske

¹⁰ E. Gidens, *Sociologija*, „Ekonomski fakultet“, Beograd, 2003, str. 441.

činjenice kako bi osnažili etnonacionalizme, diskriminaciju, predrasude i stereotipe, šireći etnonacionalističku i šovinističku mržnju među nacijama.

Veoma intenzivna manipulacija putem medija je i nakon rata širila percepciju neprijatelja. Iako je intenzitet militantne medijske manipulacije manji nego u vrijeme rata, pojedini mediji još uvijek razvijaju „govor mržnje“ i „građanski etnički rat“, tako što etnonacionalistički politički, ideološki, kulturno i konfesionalno determinirani još uvijek bestijalno prekopavaju jame, prebrojavaju mrtve i ponovo se međusobno optužuju za etničko čišćenje i etnogenocid. Medijski rat je i dalje prisutan, što pokazuje da ne postoji jedinstveni informativni prostor, i da u ovom etnonacionalističkom prostoru mediji funkcionišu po makijavelističkom principu „cilj opravdava sredstvo“. Još uvijek nedostaje medijski mir (tolerancija, uvažavanje). Da bi se uspostavio i afirmisao mir i uspostavilo istinsko pomirenje, pored ostalih značajnih pretpostavki, važno je prekinuti medijski rat i govor mržnje.

Javno mnjenje

Javno mnjenje se određuje kao “rasuđivanja, gledišta i stavove šire javnosti u odnosu na pitanja od opšteg interesa ili vrijednosti. Takvo mišljenje stimulira određeno ponašanje ili akciju kada postoji mogućnost opredjeljivanja između raznih alternativa. Samo mišljenje u kome su zastupljeni ti elementi, možemo smatrati ‘javnim mnjenjem’ u onom smislu u kome javno mnjenje može biti predmet interesovanja sociologije. Dakle, nisu u pitanju obična osjećanja ili stavovi javnosti, koji se ponekad zamjenjuju sa javnim mnjenjem. Javno mnjenje je posebno kvalifikovano mišljenje povezano sa nekim društvenim interesom. Predmet javnog mišljenja kao grupnog, odnosno zajedničkog rasuđivanja šireg kruga ljudi uvek je neki opšti interes ili vrijednost, mada to pojedinac oseća ili doživljava često isključivo kao svoje lično pitanje.”¹¹

U *Političkoj enciklopediji* se javno mnjenje određuje kao “preovlađujući stav pripadnika jedne globalne društvene zajednice prema određenim društvenim pojavama, prema postupcima i držanju grupa i pojedinaca i osobito prema akcijama političkih i drugih društvenih faktora koji imaju veliki stvaran ili imaginaran značaj za život odnosnog društva.”¹²

Značajna pretpostavka postojanja pravne države i “građanskog društva” je negacija fabrikovane „političke javnosti“ i postojanje i afirmacija autonomne i slobodne *kritičke javnosti* i *javnog mnjenja* kao mehanizma uspostavljanja kontrole nosioca političke moći, vlasti i državne uprave, kao i mehanizma koji omogućava osnivanje autonomnih organizacija i udruženja.

U tom pogledu treba reći da je sloboda mišljenja pretpostavka *dijaloga* i *izbora*. Sloboda mišljenja je pretpostavka demokratije i demokratske pravne države; ona je kao i javnost neotuđivo pravo čovjeka. Javnost označava područje komunikacije među pojedincima uključujući: okupljanje, udruživanje, i komunikacijska sredstva (medije).

U pluralističkim i demokratskim društvima, su javnost i javno mnjenje autonomni i zato manifestuju *aktivno kritičko učestvovanje* građana u javnim poslovima države,

¹¹ P. Dimitrijević, *Javna uprava*, Niš, “Organizacija studenata Više upravne škole”, 1964, str. 646.

¹² *Politička enciklopedija*, Beograd, “Savremena administracija”, 1975, str. 384.

dok se u nedemokratskim državama oni kao izraz duhovne slobode ograničavaju i postaju predmetom manipulacije i fabrikovanja upravo zbog određenih propagandnih, političkih, ideoloških i bilo kojih drugih ciljeva i interesa. Tako se javno mnjenje može vještački proizvoditi u manipulativnim radionicama tzv. *industrije svijesti*.

Bitni stvaratelji javnog mnjenja su: mediji, univerziteti, škole, crkve, sindikati, kulturne, naučne, edukativne, sportske, nevladine organizacije, itd.

Bosna i Hercegovina je kao samostalna država nastala iz bivše socijalističke države – SFRJ, a za sva socijalistička društva je bilo karakteristično, da im javnost nije bila razvijena, jer su partije i državni organi kontrolisali sve pa, prema tome, i stvaratelje i proizvođače javnosti. Civilno društvo nije bilo razvijeno i organizovanje ljudi kroz institucije civilnog društva je bilo na različite načine (partijsko-političke, zakonske, i druge) formalno, ali i neformalno onemogućavano.

Pa, i sada u Bosnu i Hercegovinu ne možemo reći da postoji autonomno i kritičko javno mnjenje. Ono je još uvijek u većoj ili manjoj mjeri fabrikovano od strane dominantnih etnonacionalističkih grupa i partija, kao i njihovih medija, tako da je prostor djelovanja drugih aktera javnog mnjenja kao stvarne komponente civilnog društva umanjena ili onemogućena. Kako napominje Delibašić, „u BiH ne postoji normalna javnost“, jer „uspostavljene su tri etno-javnosti“. A, „etno-javnosti su vještački proizvedene političkom manipulacijom. Ako uvažimo Habermasovu podjelu na kritičku i receptivnu javnost, možemo konstatirati da mi nemamo autonomne kritičke javnosti. Javno mnjenje je uglavnom proizvedeno od strane tri etno-oligarije. Njena funkcija je, protivno njenoj prirodi, svedena na manipulaciju, na podršku zajedničkim etno-politikama. Dokaz nepostojanja autonomne javnosti je činjenica, da na pojedine novinske napise o korupciji, krađama, raznim manipulacijama i zloupotrebama, uglavnom niko ne reaguje. Uglavnom se o svemu može pisati, ali bez većih efekata. Začeci autonomne, demokratske javnosti se naziru, ali je njezin razvoj usporen apsolutnom dominacijom etno-politike i etno-javnosti. Etno-javnost se često prikriva i predstavlja kao demokratska javnost. Ta zamjena mjesta stvara privid demokratije.“¹³

Nevladine organizacije

U odnosu prema nevladinim organizacijama (NVO) postoji čitav niz kontroverzi: prema njima postoje pozitivni, ali i apsolutno negativni stavovi. O nevladinim organizacijama postoje mnoge nedoumice, nerazumijevanja, pa i stereotipi. Jedni ih kritikuju, prozivaju i prikazuju kao neprijatelje i izdajnike, strane plaćenike i špijune, a drugi ih hvale i uzdižu na pijedestal visokih demokratskih vrijednosti.

U proteklom ratu u Bosni i Hercegovini su, evropske nevladine organizacije organizovale različite oblike pomoći ugroženima, bez obzira na njihovu etničku pripadnost.

Poslije višestranačkih izbora, započinje proces intenzivne registracije nevladinih organizacija. Osnovni cilj njihovog organizovanja je intencionalna artikulacija interesa i zadovoljavanje potreba građana. Njihovo građansko organizovanje i djelovanje je, nakon sloma socijalističkog režima i tranzicionog prelaza u neokapitalističko

¹³ E. Delibašić, *Između etnosa i demosa*, „Vrijeme“, Zenica, 2008, str. 121.

društvo, izazvalo nerazumijevanje, pa i podozrenje od strane novostvorenih država ex Jugoslavije, a prema tome, i države Bosne i Hercegovine. Postoje gledišta da je formiranje neke vrste civilnog društva u BiH rezultat, prije svega, formiranja i djelovanja NVO u BiH.

Za nevladin sektor u Bosni i Hercegovini, ono što je karakteristično jeste to, da je on u svom djelovanju orijentisan kao pokušaj ostvarenja demokratizacije institucija BiH i, u tom smislu, nastupa kao alternativa nacionalističkim politikama, suprotstavljajući se partikularnim nacionalističkim interesima. Pa, i pored organizacija koje nastupaju pod nacionalnom etiketom, većina nevladinih organizacija nastupa sa stajališta multietničnosti, postavljajući kao svoje osnovne vrijednosti djelovanja toleranciju, konsenzus, kompromis, dijalog i umjerenost.

Broj nevladinih organizacija od prestanka rata u Bosni i Hercegovini je stalno rastao, tako da je u 2005. godini postojalo više od 7.000 nevladinih organizacija, a njihov se broj danas, prema procjenama kreće u rasponu 9-10, čak i 12 hiljada, zbog čega bi se moglo zaključiti, da se radi o velikoj razvijenosti i organizovanosti građanskog djelovanja u nevladinim organizacijama građanskog društva. Smatra se, da je ovaj broj predstavljao posljedicu jačanja socijalne odgovornosti ljudi, odnosno njihove spremnosti i želje za angažovanjem u prostoru djelovanja civilnog društva, i političke konsolidacije u Bosni i Hercegovini.

Mnoge nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini su se razvile zahvaljujući finansijskim sredstvima koja su pristizala iz inostranstva, i ne, kako se to kaže, podršci „odozdo“, tj. od strane samih građana kao aktera ili promotora NVO u civilnom društvu.

Kako NVO nemaju svoje članarine, praksu sistematskog prikupljanja sredstava, (jer su sredstva iz inostranstva), njihova uloga postaje dosta neshvatljiva i nerazumljiva u civilnom društvu u BiH.

Zadužbine i fondacije

Sa razvojem civilnih inicijativa i interesnog udruživanja, razvijao se u građanskome društvu i drugi oblik neprofitne aktivnosti, koji je slobodna finansijska sredstva građana usmjeravao u korist javnog, tj. opšteg dobra - zadužbine i fondacije. Preko ovih institucija se prikupljaju finansijska i materijalna sredstva koja se usmjeravaju u javnu, neprofitnu aktivnost za finansiranje aktivnosti organizacija civilnog društva. Zadužbine su utemeljene da djeluju na duže vrijeme i često za uži tematski krug korisnika, dok su fondacije namijenjene širem krugu korisnika na kraće vrijeme. Zadužbine i fondacije finansiraju neprofitne aktivnosti i organizacije u mnogim područjima (kulture, umjetnosti, zdravstva, prosvjete, obrazovanja, sporta, izgradnje mira i zaštite ljudskih prava). Broj zadužbina je odraz uređenosti i razvijenosti zajednice; zadužbine se osnivaju u društvima u kojima postoji vjera u partnerstvo između građana i institucija, tamo gdje je socijalna kohezija snažna. U početku su zadužbine osnivane radi pomoći na lokalnom, gradskom ili regionalnom nivou, a sa razvojem industrije, trgovine i društvenoga kapitala, one šire svoju djelatnost na nacionalne prostore, a globalizacijom na međunarodnu razinu. Dobrovoljni rad (volonterstvo), kao i donacije u novcu i naturi, značajno doprinose društvenom razvoju i otklanjanju

posljedice djelovanja tržišta u ekonomiji, kao i nedovoljnosti postojanja državnih socijalnih programa.¹⁴

U Bosni i Hercegovini, uloga ovih aktera ili promotora civilnog društva još uvijek nije dovoljno razvijena, i zato je nedovoljno poznata.

Manjinske grupe

Pojam manjinske grupe se odnosi, na pripadnike grupa koji imaju manje prava od većinske populacije i imaju određeno osjećanje grupe solidarnosti i zajedničke pripadnosti. Pripadnici manjinskih grupa, često sebe vide kao ljude različite od drugih ljudi. Oni su obično fizički i socijalno ekskomunicirani i izolovani od šire zajednice. Često su koncentrisani u određenim naseljima, dijelovima grada ili čitave oblasti jedne zemlje. Mali broj brakova sklapa se između pripadnika manjinskih i većinskih grupa. Često su fizičke razlike, kao što je boja kože, odlučujući faktor u određivanju neke etničke manjine.

Upravo zbog toga, ove grupe imaju svoju ulogu u civilnom društvu.

Vjerske organizacije

Pored već naznačenih aktera civilnog društva, treba napomenuti da i vjerske i religijske organizacije mogu da igraju veliku ulogu u pogledu razvoja i afirmacije civilnog društva.

Vjerske zajednice treba da doprinesu izgradnji kulture različitosti, razumijevanja i tolerancije prema drugim religijama i njihovim pripadnicima, da doprinesu razvoju svijesti respektovanja razlika, odbacivanju predrasuda i stereotipova, da doprinesu razvoju dijaloga, pravde i istine i, naravno, sekularnog društva jer se uvijek pokazalo da je teocentrizam svugdje, a pogotovo u multietničkim i multikonfesionalnim društvima, izvor potencijalnih sukoba. "Multikulturalna društva mogu preživjeti kao političke zajednice jedino ako im uspijeva da razdvoje kulturalne i političke identitete... Prijetećoj opasnosti jednog nacionalističkog instrumentaliziranja crkve i religiozne zajednice mogu se oduprijeti jedino ako se distanciraju od nacije kao etničkog ili jezičkog jedinstva. Kao što naglašava Hoze Kazanova, one bi se trebale zalagati za civilno društvo koje daje prednost individualističkom pravu državljanstva u odnosu na etničku pripadnost" (Urs Altermat).

U BiH „religija može ispuniti svoju pozitivnu političku zadaću samo ako sebi dopusti izvjestan stupanj depolitizacije“.¹⁵

Religijske zajednice mogu igrati i igraju veliku ulogu u civilnom društvu. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, 90,023% bosansko-hercegovačkog stanovništva iskazuje svoj religijski identitet i svoje pripadništvo religijskim zajednicama. Nažalost, zbog tradicionalizma u bosansko-hercegovačkom društvu, ali i još više zbog vlastitog tradicionalizma, religijske zajednice u Bosni i Hercegovini nisu, još uvijek, spremne

¹⁴ M. Ivanović, *op. cit.*, str. 58.

¹⁵ U. Vlajsavljević, *Etničke zajednice, etnopolitika i božansko dobro*, u: *Religija i javni život*, „Forum Bosnae“, str. 19/02, str. 219.

za život u civilnom društvu. To najbolje potvrđuje nedostatak ne samo međusobnog dijaloga, nego i dijaloga unutar samih religijskih zajednica i uloge vjernika u njemu.

Ako se sa stanovišta razvoja civilnog društva, modernizacijskih procesa i evropskih integracija, uloga crkava i religija, posmatra na prostoru bivše SFRJ, onda se može reći da je on konzervativan i ne progresivan.

Svojevremeno je Hans King isticao da „nema mira među nacijama bez mira među religijama, nema mira među religijama bez dijaloga među religijama“. Međutim, u Bosni i Hercegovini je u proteklom ratu bio veoma jako izražen „utjecaj religije na politiku – utjecaj njenih normi i vrijednosti, njenog diskursa i pogled na svijet, njenih institucija i autoriteta.“ Zato se i može reći „da je prenos demokratizacije još na počecima“, jer, u demokratskom društvu se uloga religije „i ogleđa u ispunjavanju dimenzije moralnosti, a ne nametanja vjerskih zakona i odluka kao opštevažućih za sve pripadnike društva“.¹⁶

Međunarodna zajednica

Pored prethodno naznačenih aktera ili promotora civilnog društva, posebno treba pomenuti i tzv. „*međunarodnu zajednicu*“ koja je prije rata, u ratu, a i poslije njega vršila određene uticaje kako na države, tako i na građansko društvo u zemljama koje su nastale iz bivše Jugoslavije.

Nora Belof (Nora Beloff) smatra da, iako je na Zapadu „opšteprihvaćena teza da se Jugoslavija urušila iznutra“, ipak „zapadne vlade, priznavši nove državnice Hrvatsku, Sloveniju, Makedoniju i Bosnu i Hercegovinu, izneverile su prethodno data obećanja.“¹⁷

Tzv. „međunarodna zajednica“ je imala ulogu u osiguravanju sukoba. Prije svega podupiranjem raspada Jugoslavije (mada je tvrdila da poštuje odluke iz Helsinkija o ne mijenjanju granica bez posebnog odobrenja država) a, takođe, i prihvatanjem nacionalističkih pristupa u republikama bivše Jugoslavije. „Takozvana međunarodna zajednica pala je u nacionalističku zamku, jer je prihvatila percepciju sukoba, koju je nametalo nacionalističko vođstvo. Bili su uvjereni da nacionalisti efektivno predstavljaju cijelo društvo i međunarodni pregovarači nisu vidjeli niti jedno drugo rješenje, osim kompromisa nudenih od strane nacionalista... Nisu vidjeli da `mržnja i strah` nisu posebnosti zemlje, već posljedica rata. Na taj su način pomogli nacionalistima da ostvare svoje ciljeve, te su oslabili perspektivu humanitarnosti“ (Mary Kaldor).

Kada je u pitanju „međunarodna zajednica“ i njena uloga u ratu u bivšoj Jugoslaviji, može se reći da su u okviru nje, istovremeno radili „instruktori za mir“ i „instruktori za rat“. Eksperti „međunarodne zajednice“ su se kretali od Krajine, Slavonije i Bosne, do Kosova i Makedonije i „nigdje nisu spriječili rat“.¹⁸

U specifičnoj etnonacionalističkoj političkoj situaciji, organizacije civilnog društva koje su radile na osiguravanju mira, bile su neprihvaćene, dok su one koje su radile

¹⁶ S. Vukadinović, Uloga vjerskih zajednica u tranzicionim dešavanjima, u: *Religija i javni život*, „Forum Bosnae“, br. 19/12, str. 259.

¹⁷ N. Belof, *Jugoslavija – jedan rat koji se mogao izbeći*, „Plato“, Beograd, 1999, str. 11.

¹⁸ D. D. Lakićević, *Arhipelag Balkan – politička autoritarnost i ksenofobija u novim balkanskim državama*, „Institut za evropske studije – Centar za rešavanje sukoba“, Beograd, 2002, str. 223.

na osiguravanju sukoba našle podršku u međunarodnoj zajednici. Ne samo da je direktnim pritiscima uticala na političko stanje u Bosni i Hercegovini u ratu i nakon njega, tzv. „međunarodna zajednica“ personificirana u ličnostima tzv. „**visokih predstavnika**“, ugrožava autonomiju civilnog društva. „Ne može se zaobići ni presudna moć i uloga Međunarodne zajednice otjelotvorena u *visokom predstavniku*, kojem su, u skladu sa iznesenom tezom, ovlašćenja rasla raznim rezolucijama i odlukama i postala neuporedivo veća od onih predviđenih Aneksom 10. Opšteg mirovnog sporazuma, koji visokog predstavnika vidi isključivo kao konačan autoritet za tumačenje Mirovnog sporazuma. To se u praksi sve više pretvaralo u svoju negaciju, tako da su visoki predstavnici direktno mijenjali tekstove ustava entiteta, nametali državne i entitetske zakone, bez ikakvog obrazloženja i dokaza smjenjivali legalno izabrane nosioce vlasti, *blokirali im ustavom omogućeno pravo na svojinu itd.* Međunarodna zajednica i visoki predstavnici su učinili i mnogo toga korisnog, pomogli u raznim vrstama reformi, ali nisu za 12 godina uspjeli stvoriti dovoljno jake demokratske institucije koje bi na zadovoljavajući način putem lokalnih vlasti uvele Bosnu i Hercegovinu u globalne institucije i asocijacije. Nametanja propisa i neobrazložena smjenjivanja, bez mogućnosti pravne zaštite, zasigurno su u koliziji sa osnovnim principima vladavine prava. Neadekvatna i pravno dubiozna količina moći, zasigurno smanjuje odbrambene mehanizme domaćih političara, prema pritiscima izvana. Koliko je sve to legitimno i trajno, pokazaće vrijeme koje je pred nama.“¹⁹

A, vrijeme je već pokazalo da, insistiranje na zaštiti ljudskih prava od strane međunarodne zajednice, mora tu istu međunarodnu zajednicu da učini subjektom zaštite, a ne derogiranja osnovnih elemenata vladavine prava i pravne države.

Zaključak

Ne samo na lokalnom, nego i na regionalnom i globalnom nivou, efikasno organizovano civilno društvo može da igra veoma značajnu demokratsku ulogu. Ona se ogleda u mogućnosti onemogućavanja totalitarnih centara moći da ugrožavaju bezbjednost pojedinaca i društvenih grupa. Civilno društvo može biti brana koja će sprečavati izazove rizika i bezbjednosne prijetnje.

Literatura

- Almond A. G., Verba S., *Civilna kultura*, Zagreb, 2000.
- Belof N., *Jugoslavija – jedan rat koji se mogao izbjeći*, „Plato“, Beograd, 1999.
- Delibašić E., *Između etnosa i demosa*, „Vrijeme“, Zenica, 2008.
- Dimitrijević P., *Javna uprava*, Niš, “Organizacija studenata Više upravne škole”, 1964.
- Gidens E., *Odbegli svet: kako globalizacija preoblikuje naše živote*, „Stubovi kulture“, Beograd, 2005.
- Gidens E., *Sociologija*, „Ekonomski fakultet“, Beograd, 2003.

¹⁹ M. Mikeš, *Bosna i Hercegovina i vladavina prava*, Banja Luka, 2008, str. 209.

- Ivanović M., *Izgubljene šanse: procesi postkomunističke tranzicije i nacionalne manjine*, „Albert[®]“, Osijek, 2005.
- Kovačević B., *Sociologija*, Banja Luka, 2004.
- Lakićević D. D., *Arhipelag Balkan – politička autoritarnost i ksenofobija u novim balkanskim državama*, „Institut za evropske studije – Centar za rešavanje sukoba“, Beograd, 2002.
- Mikeš M., *Bosna i Hercegovina i vladavina prava*, Banja Luka, 2008.
- Pavlović V., *Civilno društvo i demokratija*, Pavlović, „Službeni glasnik-Zavod za udžbenike“, Beograd, 2000.
- Pavlović V., *Potisnuto civilno društvo*, „Eko-centar“, Beograd, 1995.
- *Politička enciklopedija*, Beograd, “Savremena administracija”, 1975.
- *Religija i javni život*, „Forum Bosnae“, br. 19/12.
- Tadić Lj., *Poredak, autoritet i sloboda*, „Službeni glasnik“, Beograd, 2007.

GEOPOLITIKA VODE I BEZBJEDNOSNE PRIJETNJE

Dr Irina Kovačević

Evropski defnologija centar, Banja Luka

E-mail: *irina.kov@live.com*

Apstrakt: *Voda za piće je pretpostavka zdravlja i života, kao i društvenog prosperiteta. Čovječanstvo koristi ogromne količine vode za piće i industrijsku proizvodnju, i time vrši veliki pritisak na slatkovodne prirodne resurse vode. Demografska eksplozija, veliki porast stanovništva i tehnološki napredak, izražavaju sve veću potrebu i zahtjeve za vodom. Neophodna za piće, održanje ljudskog života, kao i za tehnološki i društveni napredak, voda je često predmet konflikata i sukoba između država i naroda.*

Ključne riječi: *geopolitika, voda, konflikti, sukobi, rat*

GEOPOLITICS OF WATER AND SAFETY THREATS

Abstract: *Drinkable water is a supposition of health and life, as well as social prosperity. Mankind uses huge amounts of drinkable water including for industrial production, and therefore creates great pressure on natural resources of water. Demographic explosion, great increase of population and technological advancement, are expressing a greater need and requests for water. Necessary for drinking, maintenance of human life, as well as for technological and social advancement, water is often a source of conflicts between states and peoples.*

Keywords: *geopolitics, water, conflicts, war*

Uvod

Voda je osnovna pretpostavka života i od nje zavisi tehnološki i društveni razvoj, kao i opstanak biljnih i životinjskih vrsta, i čovjeka. S obzirom da je voda neophodan element društvenog i tehnološkog razvoja, a uz činjenicu da mnoga geografska područja ne raspolažu dovoljnom količinom ovog značajnog resursa, voda je i uzrok određenih geopolitičkih sukoba, konflikata, ratova i lokalnih, regionalnih i globalnih bezbjednosnih prijetnji.

Geopolitički značaj vode

Voda je, kako se to u svakodnevnom životu kaže, „kolijevka“ života na Zemlji. Ona „je od iskona simbol čistote i očišćenja, od krštenja novorođenčeta potapanjem u vodu do legendi o potopu kao očišćenju čovječanstva od poroka i zala. Od univer-

zalne simbolike očišćenja, voda u narodnim vjerovanjima i običajima dobija mnogo uzvišenija značenja: jednom je to sveta vodica kojom se škrepe zidovi, stvari, jelo, ambari, drugi put ona ima kosmogonijsko značenje – iscjeljuje, liječi, podmlađuje. U narodu još od davnih vremena postoji veoma riječit izraz 'živa voda', zdenac, studenac, izvor, kladenac, što u narodu nema samo značenje vode, već je simbol rađanja i nastajanja života...Koliko je samo lirskih dragulja u narodnoj poeziji vezano za izvor. Izvor je uz to možda najmetaforičnija riječ u našem jeziku“.¹

Ljudska civilizacija se razvijala oko velikih vodenih prostora. Voda je, gledajući istorijski, imala ne samo životno, geopolitičko, nego i simboličko značenje. Antički mislioci su govorili o četiri elementa iz kojih sve nastaje, od kojih je jedan voda, Grci su se obraćali bogu Posejdonu, pomorci Svetom Nikoli, hrišćani se krste i blagoslove vodom, zadobijajući novi identitet. Kur'an govori o stvaranju svega iz vode. Za mnoge je voda izvor života. Voda je i blagoslov (kada neko ispraća nekoga "na put" i "odlazak u svijet" za njim prosipaju vodu, za njim bacaju vodu ili osobu polijevaju vodom). Voda je i izvor opasnosti; velike katastrofe su prouzrokovane vodom (poplave, potop – Nojeva barka). Voda je izvor moći (velike rijeke, kanali, navodnjavanje), a kao cijenjen resurs i strateška sirovina voda će biti izvor mnogih političkih konflikata i ratovanja.

U modernom, savremenom dobu i insustrijalizovanom načinu života u kome je sve podređeno proizvodnji profita, i voda postaje roba ostvarivanja profita. Na taj se način tradicionalna kultura vode kao *prirodnog dara* i „svete stvari“ sve više zamjenjuje savremenom kulturom vode kao *potrošne robe*.²

U svijetu postoje zemlje koje imaju znatna izvorišta vode, kao i one koje u njima oskudijevaju. Evo podataka o izvorima vode po kubnom metru po glavi stanovnika iz 1999. godine:

1. Kongo-Brazzavil	291 000	11. Kolumbija	51 349
2. Papua Nova Gvineja	70 258	12. Kambodža	40 505
3. Gabon	135 716	13. Srednjoafrička Republika	39 833
4. Kanada	91 567	14. Bolivija	38 830
5. Norveška	88 117	15. Nikaragva	36 668
6. Novi Zeland	85 811	16. Venezuela	35 686
7. Peru	69 203	17. Ekvador	35 611
8. Čile	61 793	18. Sierra Leone	32 328
9. Laos	55 251	19. Brazil	32 256
10. Panama	52 437	20. Kostarika	31 318 ³

Izvori slatke vode u kubnim metrima po glavi stanovnika (1999)

Zemlje koje raspolažu sa najmanje vode na našoj planeti su: Alžir, Barbados, Bahrein, Burundi, Egipat, Izrael, Jemen, Jordan, Katar, Kenija, Libija, Malta, Maroko,

¹ S. Branković, *Ekologija i kriza*, Novi Sad, 1998, str. 341-343.

² V. Shiva, *Ratovi za vodu: privatizacija, zagađivanje i profit*, „D. A. F.“, Zagreb, 2006, str. 10.

³ V. Veselica, *Globalizacija i nova ekonomija*, Zagreb, 2007, str. 143.

Oman, Saudijska Arabija, Singapur, Tunis, Ujedinjeni arapski emirati, Zelenortska ostrva. Kao što se vidi, zemlje sa najmanje vode se nalaze na prostoru Bliskog i Srednjeg Istoka. Afrika ima 1/4 površine planete Zemlje, a samo 9% vodnih resursa. Oko 85% svjetskog stanovništva živi na suhim dijelovima naše Planete, preko milijardu ljudi nema pristup pitkoj vodi, a zbog nedostatka vode oko 2,5 milijarde ljudi nema osnovne uslove održavanja higijene; 300 miliona Afrikanaca nema pristup vodi, a 2/3 ih živi u slamovima.

U budućnosti će se, prije svega zbog klimatskih promjena, situacija sa vodom pogoršati, a očekuje se da će nestašica vode najprije zahvatiti područje Indije, Sjeverne Afrike i Bliskog Istoka. Ali, ni druga područja neće imati previše vode. Probleme sa vodom će imati i Evropa koja ima vodotoke, rijeke i jezera, ali je suša iz 2003. godine i najvrelije ljeto od 1540. godine, pokazala da nestašica vode može biti njena budućnost kao sadašnjeg indijskog grada Čenaj sa 4 miliona stanovnika u kojem su gradski rezervoari vode prazni, a voda se stanovnicima dovozi u cisternama pred kojima se formiraju veliki redovi žednih ljudi.⁴

Postoji nekoliko globalnih problema sa vodom, a to su: deficit hidro-resursa u suhim predjelima, povezan sa isparavanjem vode, demografski rast stanovništva koji povećava potrebe za vodom, nejednakosti zemalja kada su u pitanja vodni resursi, nejednakosti u nivou potrošnje vode, složenost hidroloških mreža koje se na poštuju na graničnim linijama, slabost institucionalnih i infrastrukturnih kapaciteta koji povećavaju gubitke vode. S obzirom na klimatske promjene, kao i izgradnju brana, neke velike rijeke su u opasnosti od mogućnosti presušivanja: Dunav (Evropa), Nil (Afrika), Rio de la Plata, Rio Grande (Amerika), Jang-ce, Mekong, Saluen, Gang, Ind (Azija) i Mjurej-Darling (Australija).⁵

Za XIX vijek se kaže da je bio vijek uglja, XX – vijek nafte i ruda, a da će XXI vijek biti vijek vode, i da će se zbog vode kao značajnog **geopolitičkog faktora** čak i ratovati. U periodu od 1950-2000. godine je u svijetu bio 1831 sukob oko voda na granicama država. Oko rezervoara vode se sukobljavaju Uzbekistan i Tadžikistan, Turkmenistan i Uzbekistan, Kazahstan i Uzbekistan. Singapur i Malezija su zbog vode imale zategnute odnose 1997. godine, Namibija, Bocvana i Zambija 1999-2000, Izrael i Liban od 1978, Turska, Sirija i Irak, itd. U sukobe oko vode je na Bliskom i Srednjem Istoku uključeno 7 zemalja, u Aziji 16, u Africi 25. Pa i u Evropi postoje određeni sukobi oko voda rijeke Dunav, Elba, Mozel, Esko, Šamoš, u Sjevernoj Americi Kanada i SAD oko Velikih Jezera, Kolorada, Rio Granda, zaliva Sen-Loran. Rijeka Jordan je, pored ostalog, izvor sukoba i rata između Izraela i Palestinaca. Spor oko vodnih resursa vode Joradn, Sirija, Libanon i Zapadna obala. Sukobi oko vodnih resursa odvijaju se između Sirije i Turske, Egipta i Etiopije. Već danas postoje snažni međudržavni sukobi oko voda: Indija i Pakistan zbog Inda; Izrael, Jordan, Sirija, Libija i Pakistan zbog rijeke Jordan; Turska, Sirija i Irak zbog Eufrata; Egipat, Etiopija i Sudan zbog rijeke Nil; Mađarska i Rumunija zbog rijeke Šamoš; Španija i Portugal zbog rijeke Tahe; Ekvador i Peru zbog rijeke Senepa, itd.

⁴ M. Lovrić, S. Slavković, *Na izvoru velikog rata*, „NIN“, 30.07.2015, str. 39.

⁵ Petrović Piročanac, *Geopolitika vode (Hidropolitika, hidro-stresovi i sukobi hidrauličnog oružja XXI stoleća)*, “Institut za političke studije-Centar za geopolitičke studije Jugoistok i Draslar partner”, Beograd, 2007, str. 70, 102.

Kao i hrana, tako je i voda veoma često predmet „direktne mete sukoba i mogu da se koriste kao oružja za kontrolu izgladnjelih civilnih stanovništava. Sukobi mogu lako da izbiju među populacijama kada nastane oskudica hrane i vode. Na Bliskom i Srednjem Istoku u sukobe je upleteno 7 zemalja: u Aziji 16, u Africi 25 zemalja, a oni postoje i u Sjevernoj Americi i Evropi. Stari kontinent ima problema oko voda rijeka Dunav, Elba, Mozel, Esko, Šamoš, Tag. Sjeverna Amerika se spori (Kanada-SAD) oko Velikih jezera, zaliva San-Loran, Kolorada, Rio Grandea. Jedna decenija oštećivanja infrastrukture u Iraku, uključujući i instalacije za obradu prirodnih voda, izazvala je smanjenje količine pijaće vode i povećanje oboljenja. Strategijski izbori da se zagađi voda i ograniči pristup hrani, jesu oduvijek bili dio vojne taktike. Zagađena voda izaziva mnoštvo oboljenja, katkad smrtnih poput dijareje kod djece. Ova forma rata postojala je i prije nekoliko hiljada godina. U 1999. godini, eksplozija jedne bombe koja je razorila glavnu kanalizaciju u Lusaku, u Zambiji, izazvala je prekid snadbijevanja vodom grada i njenih tri miliona stanovnika. Građanski rat u Sudanu, koji je trajao 23 godine, donio je barem dva miliona mrtvih. Ratne strategije koje su koristile borbene grupe ostavile su kontrolu hrane i resursa vode, u rukama dominantnih snaga.“ Tako se pokazuje da je voda značajan prirodni resurs i *geopolitički faktor*. Evidentnim geopolitičkim sukobima zbog nafte treba pridodati i značajne geopolitičke sukobe zbog resursa vode. Ranije su bili, danas postoje, i u budućnosti će postojati sukobi i ratovi zbog vode. Iako je pravo na vodu temeljno ljudsko pravo na život, mnogima je to pravo uskraćeno i zato ta uskraćenost i predstavlja prostor geopolitičkog sukobljavanja. Danas više od milijarde ljudi nema vodu, godišnje zbog zagađene vode umre preko 5 miliona ljudi, a 6-8 miliona zbog poplava, žeđi i nedostatka vode – što je dovoljan pokazatelj sumorne situacije koja će uslovljavati nove konflikte.

Koliko su urgentni problemi sa vodom, za ilustraciju ćemo navesti tabelu međunarodnih zona sukoba oko vode:

Rijeke	Države	Predmet sukoba
	<i>Azija</i>	
Bramaputra, Gang, Faraka	Bangladeš, Indija, Nepal	nanosi, brane, poplave, irigacije, međunarodne kvote
Mekong	Kambodža, Laos, Tajland, Vijetnam	poplave, međunarodne kvote
Saluen	Tibet, Kina (Junan), Burma	nanosi, poplave
Eufrat, Tigar	Irak, Sirija, Turska	slanost voda, međunarodne kvote
Cisjordanski vodni rezervoar	Izrael, Jordan	skretanje vode
Jordan, Litani, Jarmuk	Liban, Sirija	međunarodne kvote
	<i>Afrika</i>	
Nil	Egipat, Etiopija, Sudan	nanosi, skretanje vode, poplave, irigacija

Jezero Čad	Nigerija, Čad	međunarodne kvote
Okavanongo	Namibija, Angola, Bocvana	skretanje vode
	<i>Evropa</i>	
Dunav	Mađarska, Slovačka	industrijsko zagađivanje
Elba	Nemačka, Češka	industrijsko zagađivanje, slanost vode
Mozel, Esko	Belgija, Holandija	industrijsko zagađivanje
Šamoš	Mađarska, Rumunija	podjela voda
Tahe	Španija, Portugal	podjela voda
	<i>Amerika</i>	
Zaliv Sen Loran	Kvebek, SAD	hidraulična preuređenja
Kolorado, Rio Grande	SAD, Meksiko	hemijsko zagađenje, međunarodne kvote, salinitet
Velika jezera	Kanada, SAD	zagađivanje
Lauka	Bolivija, Čile	brane, salinitet
Parana	Argentina, Brazil	brane, poplavljanje zemljišta
Senepa	Ekvador, Peru	podjela voda ⁶

Međunarodni sukobi oko voda

Okolo 60% svjetskog stanovništva živi na obalama rijeka i mora, a najdalje do 60 kilometara, dok se 2/3 milionskih gradova nalazi na moru i najčešće na ušćima rijeka. Voda je najrasprostranjenija materija u prirodi: ¾ površine Zemlje otpada na vodu; od toga, 71% površine pokriva voda, 98% pripada morima i okeanima, a 2% slatkim vodama od čega 0,02% pripada tekućim i stajaćim kopnenim vodama, dok se ostatak odnosi na ledeni pokrivač na polovima i glečerima, snijeg i lednike na visokim planinama. Nedostatak i nestašica vode „jedan su od vodećih svjetskih problema“ jer su resursi svježe vode u svijetu ugroženi ne samo zbog prekomjernog korišćenja i neodgovarajućeg upravljanja vodom, nego i zbog povećanog zagađenja okoline. Evo nekih ilustrativnih podataka kada su u pitanju problemi sa vodom:

- 1,1 milijarda ljudi, tj. više od jedne šestine svjetske populacije nema pristup čistoj vodi;
- 2,4 milijarde ljudi u svijetu, a to je oko 2/5 svjetskog stanovništva, nemaju adekvatne sanitarne uslove;
- 2,2 milijarde osoba, većinom djeca u zemljama u razvoju, umiru svake godine od bolesti koje su uzrokovane nedostatkom sanitarnih i higijenskih uslova, te nedostatkom čiste vode;

⁶ Z. Petrović Piroćanac, *Geopolitika vode (Hidropolitika, hidro-stresovi i sukobi hidrauličnog oružja XXI stoleća)*, "Institut za političke studije-Centar za geopolitičke studije Jugoistok i Draslar partner", Beograd, 2007, str. 7, 39-40.

- u svijetu 6000 djece svaki dan umre zbog nedostatka čiste vode te neadekvatnih sanitarnih i higijenskih uslova;
- 20% stanovništva nema siguran pristup vodosnabdijevanju, 50% nema mogućnost odgovarajućeg provođenja higijenskih mjera;
- 5 miliona ljudi umire godišnje zbog loše vode za piće ili nedostatka higijenskih uslova;
- kako je ekološko zagađenje sve veće, i onih 1 % vode za ljudsku upotrebu postaje ugroženo, a ovaj problem je posebno izražen u gradskim oblastima;
- u zemljama u razvoju 1 milijarda stanovništva nema sigurno vodosnabdijevanje, a 1,7 milijardi nema kanalizaciju; zbog zagađene **vode** svakih 8 sekundi umre jedno dijete u Africi;
- zagađenje je povećano u zemljama u razvoju, u srednje razvijenim zemljama ono stagnira, a u razvijenim zemljama se stanje poboljšava.⁷

U XX vijeku se stanovništvo utrostručilo, a potrebe za vodom su narasle za šest puta.

Kako ističe Tom Vilijams (Tom Williams), direktor Međunarodne agencije za vode, svjetsko stanovništvo u godini dana popije dva puta više od ukupne količine Gornjeg jezera; to u jednoj sekundi iznosi 79 miliona litara. Procjene kažu da je čovjeku potrebno oko 100 litara vode dnevno da bi bio zdrav, a još oko 730.000 litara godišnje da bi koristili ono što nam industrija i civilizacija pruža. Stanovnici Sjeverne Amerike, Amerikanci i Kanađani, najviše troše vode, dok najmanje vode troše stanovnici Južne Amerike i Afrike.⁸

Dnevne potrebe za vodom su velike. Samo domaćinstva Njujorka troše preko 4 milijarde litara vode u toku dana. Amerikanac troši dnevno preko 630 litara vode a Afganistanac – 55. U odnosu na Indijca, Amerikanac potroši više od 10 puta vode. U zemljama kao što su Indonezija, Tanzanija, Tajland, potrošnja vode je mala.

Preko 90% vode koristi se za poljoprivredu u kojoj se koriste razna hemijska sredstva koja dovode do zagađenja vode. I industriji su potrebne velike količine vode. Na primjer, u proizvodnji željeza potroši se 150 kubnih metara vode na tonu proizvedenog čelika. A tek koliko vode treba u proizvodnji papira, hemijskoj i prehrambenoj industriji, i drugim privrednim granama. Elektrane koriste puno vode za hlađenje, nuklearke takođe.

Ciklus kruženja vode ugrožen je tehnološkim „udarima“ na prirodu koji dovode do klimatskih poremećaja koji ugrožavaju sigurnost ljudi. Rijeke su kolektori otpadnih i fekalnih sadržaja i zato su vode veoma **zagađene**. „Najopštija definicija zagađivanja voda mogla bi biti da je to svaka čovjekova aktivnost koja umanjuje upotrebljivost prirodne vode kao resursa. Do zagađivanja vodenih resursa može doći i prirodnim putem, nezavisno od čovjekove aktivnosti, unošenjem u njih različitih produkata

⁷ V. Bojanić, D. Mihajlović, D. Vejnović, *Voda – resurs budućnosti*, „Defendologija“, br. 25-26, 2009, str. 131, 132. Statistički podaci su relativni ali, ipak, i oni koji govore o ovim problemima su zabrinjavajući. Tako, na primjer, Ponting, kao i drugi teoretičari, ističe da 1/6 čovječanstva nema pristup pijaćoj vodi, da da zbog njene zagađenosti godišnje umire 12 miliona djece. Cf. K. Ponting, *Ekološka istorija sveta: životna sredina i propast velikih civilizacija*, „Odiseja“, Beograd, 2009, str. 351.

⁸ M. Lovrić, S. Slavković, *Na izvoru velikog rata*, „NIN“, 30.07.2015, str. 38.

raspadanja ostataka flore i faune i erozijom zemljišta pod dejstvom površinskog oticanja. Dakle, zagađivanje vode je kvalitativna i kvantitativna promjena njenih fizičkih, hemijskih i bioloških svojstava.“⁹

Brojni su izvori zagađenja, kao što su industrija sa otpadnim krutim i tečnim supstancama, termoenergetske, komunalne, poljoprivredne vode, kao i vode od prerade rude i nafte, te otpadne vode nastale spiranjem deponija smeća. Zagađenje vode može biti:

■ **fizičko** – koje nastaje ispuštanjem zagrijanih voda iz različitih industrijskih postrojenja u vodotoke koje povećavaju njegovu temperaturu što za posljedicu ima ubrzavanje raznih biohemijskih procesa; ti procesi zahtijevaju povećanu potrošnju kiseonika što dovodi do njegovog nedostatka u vodi čime se narušava metabolizam i fiziološka ravnoteža organizama a stvaraju povoljni uslovi razvoja virusa i mikroorganizama;

■ **hemisko** – tako što hemijski polutanti (nafta, pesticidi, deterdženti) dospijevaju u vodu iz industrijskih postrojenja, sa poljoprivrednih zemljišta, i drugih područja;

■ **biološko** - nastaje onda kada polutanti sadrže viruse, bakterije, gljive i insekte koji prouzrokuju hidrične bolesti, endemije i epidemije;

■ **radioaktivno** – kontaminirano radionukleidima.¹⁰

Ukupne zalihe vode se sve više iscrpljuju, jer istraživanja pokazuju da je potrošnja vode rasla po veoma visokoj stopi 2,5% godišnje u toku protekle decenije. U prošlom stoljeću je potrošeno šest puta više vode nego u prethodnom. U XX stoljeću su se potrebe za vodom dvostruko brže uvećale od priraštaja stanovništva. Gotovo u 60% evropskih gradova sa 100.000 i više stanovnika potrošnja vode će rasti brže u odnosu na mogućnost njenog snabdijevanja. Meksiko Siti, Bangkok, Manila, Madras i Šangaj će biti gradovi koji će teško sebi obezbijediti optimalno snabdijevanje vodom. Inače, smatra se da će dvije od tri osobe na Planeti 2025. godine živjeti u područjima (posebno u podsaharskoj Africi, Jugoistočnoj Aziji i Okeaniji) koja će imati probleme sa snabdijevanjem vodom.¹¹

Najugroženije oblasti kojima prijeti nestašica vode su Sjeverna Afrika, Južna Azija, Bliski Istok. Procjenjuje se da će u 2025. godini zbog sadašnjeg trenda zagađenja čak 1,8 milijardi ljudi živjeti u potpunoj oskudici vode. Ako se svjetska potrošnja vode svakih 20 godina udvostručava, onda bi čovjekove potrebe za svježom vodom mogle nadmašiti zalihe vode na Planeti, zalihe koje su obnovljive, i čak prije nego što se iscrpe sve zalihe nafte.¹²

Podzemne vode se smanjuju i nestaju. Oko polovine čovječanstva oskudijeva u pitkoj vodi. Prema sumornim futurističkim prognozama, do 2025. godine će u svijetu ostati 3,5 milijardi ljudi bez vode. Zagađivanje površinskih voda predstavlja svakako jednu od najtežih posljedica koje nastaju u vezi sa zagađivanjem životne sredine.

⁹ M. Rakić, M. Đurđević, D. Jovašević, *Demokratija i životna sredina*, "Institut za političke studije", Beograd, 2008, str. 147-148.

¹⁰ Potpunije u: V. Đukić, *Upravljanje otpadnim vodama*, „Panevropski univerzitet `Apeiron`“, Banja Luka, 2008.

¹¹ Dž. Kanton, *Ekstremna budućnost: najznačajnije tendencije koje će promeniti svet u narednih pet, deset i dvadeset godina*, „Clio“, Beograd, 2009, str. 219.

¹² T. Hartman, *Posljedni dani planete Zemlje: naučni dokazi za brzi kraj svijeta*, „Metaphysica“, Beograd, 2005, str. 111.

Nedostatak vode za piće u budućnosti će biti jedan od skoro nerješivih problema, kako zbog zagađenosti zemljišta tako i zbog zagađenosti površinskih voda. Voda je jedan od najdragocijenijih i najosnovnijih prirodnih resursa koju čovjek u velikoj mjeri pogrešno koristi, i u nju baca otpadne materije, organskog i neorganskog porijekla. Zagađenje vode odnosi se na zagađenje prouzrokovano toksičnim hemikalijama i mineralima, pesticidima ili neadekvatnim rješenjima sistema kanalizacije.¹³

U ovom kontekstu „priče“ o ekološkom bumerangu, pomenimo i – *more*. „Svi su svjetski oceani povezani i čine jedan ekosistem. Ono što se baci na jednom mjestu, može zatrovati vodu gotovo bilo gdje na planeti. Do danas je nestao ili je jako smanjen broj ribljih mrijestilišta, mnoge su plaže ljudi onečistili i tako uništili golemi, prekrasni okean kojem se čovjek stoljećima divio i istovremeno ga se bojao, možda će prestati biti živi organizam kakav je postojao više od tri milijarde godina.“¹⁴

Svjetsko more je jedan ogromni rezervoar života ne samo u svom prostoru, nego i izvan njega, tj. kopnenom. Ono čini 99% životnog prostora na našoj planeti, a prije svega zahvaljujući svojoj velikoj dubini. S obzirom da $\frac{3}{4}$ Zemljine površine čini more onda je, kako to dobro primjećuje Artur Klark (Arthur Clark), „neprijmerno ovaj planet nazivati Zemljom kad je on očito Okean.“

Koliko je more ogromno, dovoljno je za ilustraciju navesti to da kada bi sve kopnene površine sabrale u uski pojas atmosfere koja održava stvorenja koja udišu vazduh, dobiće se samo jedan postotak područja u kojem život na planeti može da opstane. Ostali je u okeanu koji zahvata više od 7/10 Zemljine površine. Masa atmosfere je petstotina puta manja od mase okeana. Pored velike dužine, a i širine, more je i veoma duboko, što mu omogućava da se kaže da je „istovremeno izvor i budućnost života na planeti.“ Naučnici upozoravaju da globalne klimatske promjene ostavljaju i svoje posljedice na okean. Trećina ugljen dioksida koju čovjek proizvede odlazi u okean, a takođe i 80% toplote koju izazivaju klimatske promjene. Upravo ta dva elementa, ugljen dioksid i toplota, mijenjaju kiselost okeana, salinitet, njegovu temperaturu, zapreminu, ledeni omotač, cikluse kretanja kiseonika i ugljenika na planeti. Atmosfera trpi uticaje kiselih kiša, ozonske rupe i ugljen dioksida koji smanjuju koncentraciju i količinu kiseonika i atmosferi. Slične stvari se događaju i u okeanu u kojem se „nalazi okidač života.“ Planktoni, koji žive u morima, proizvode polovinu planetarnog kiseonika, tako da je svaki naš „drugi udisaj“ proizvod aktivnosti planktona koja su „prava (su) pluća naše planete.“ Okeani kontrolišu klimu, temperaturu, cikluse ugljenika i kiseonika na planeti, kao i druge značajne hemijske sisteme koji obezbjeđuju „život svim živim bićima – uključujući i nas.“ Promjene koje se dešavaju u okeanima imaju veliki uticaj i na nas. Uklanjanje ogromne mase živih bića iz okeana dovodi do poremećaja u regulaciji ugljen dioksida i temperature pa, prema tome, i do fizičkih i hemijskih promjena. Uklanjanjem velikog živog svijeta iz mora, čovjek uklanja i „jedan od načina na koje okean održava stabilnost svog sistema.“¹⁵

More je ogromni rezervoar toplotne Sunčeve energije koji utiče ne samo na sopstvenu floru i faunu, nego i na klimu na Zemlji. More je veliki proizvođač hrane

¹³ E. Gidens, *Sociologija*, „Ekonomski fakultet“, Beograd, 2005, str. 630.

¹⁴ C. V. Doren, *Povijest znanja*, „Mozaik knjiga“, Zagreb, 2005, str. 332.

¹⁵ A. Mičel, *Muke svetskog mora: skrivena ekološka kriza svetskog mora*, „Geopoetika“, Beograd, „Art print“, Novi Sad, 2010, str. 12, pass.

i kiseonika. Ukoliko je čisto, more ima veliku sposobnost prečišćavanja, odnosno autopurifikacije.

Ali, ako je zagađeno, more uništava dio baktericidne flore i sprečava oksigenaciju. Tada se razvijaju ne samo toksične alge, nego i patogene bakterije koje prouzrokuju mnoge bolesti – tifus, hepatitis, koleru, itd.

Morskoj sredini prijete tri velike opasnosti. Prva se odnosi na odlaganje, odnosno potapanje radioaktivnog otpada, druga na prosipanje velikih količina ugljovodonika, a treća na izlivanje toksičnih supstanci koje potiču od industrijskog otpada („*crveno blato*“) koje ugrožava razvoj morske faune koja se koristi kao hrana (luskari, rakovi, ribe, mekušci).¹⁶

Upravo, iz zagađenih mora i okeana se u lancu ljudske ishrane koriste luskari, rakovi, ribe i mekušci za koje su istraživanja pokazala da u sebi imaju polibenzinske ugljovodonike koji su kancerogeni. A to je – **medicinski ekološki bumerang**.

Godine 1992. je u organizaciji *UNCED (Konferencije UN o životnoj sredini)* u Rio de Žaneiru održan *Samit o Zemlji* na kojem je donesen dokument pod nazivom *Agenda 21*. U njemu se ističe potreba za promovisanjem „globalno integrisanog menadžmenta vodnih resursa“, odnosno – **menadžment za vodu**. Posebno se apostrofira značaj pitke vode na slijedeći način: „U poslednjih sto godina potrošnja vode je sedmostruko povećana, iako su relativno, izvori vode ostali na stabilnom nivou. Kako se predviđa, na planeti će već 2040. živeti između osam i deset milijardi stanovnika, te će njihove potrebe za vodom biti nezadovoljene, ali, istovremeno, to će dovesti do preraspodele moći političkih i drugih grupa, ukratko, dolaziće sve češće do ratnih sukoba radi gospodarenja nad vodnim resursima“.¹⁷

Neki smatraju da danas za sve nema dovoljno vode na Planeti, dok drugi ističu da ima, ali da nedostaje pravilna i efikasna distribucija i korišćenje vode te je, stoga, potreban menadžment koji bi na globalnom nivou upravljao potrošnjom vode.

Ideja o racionalnoj potrošnji vode može biti etička samo pod uslovom da nas etika „poziva da se pobrinemo o drugima i da budemo odgovorni prema njima“.¹⁸

Naravno, „briga o drugima“ nužno podrazumijeva pravedan odnos prema drugima i nikako ne smije da znači iskorištavanje jedne humane i etičke vrijednosti s ciljem formiranja nekog moćnog tijela na globalnom nivou koje bi upravljalo vodnim resursima u korist nekih globalnih centara moći. Ova ideja podrazumijeva pravedno upravljanje i korištenje vodnih resursa za zadovoljavanje egzistencijalnih potreba, a ne njihovo iskorištavanje s eksploatatorskim ciljem ostvarivanja profita.

Zaključak

Voda je značajan resurs i pretpostavka života, tehnološkog i društvenog razvoja. Zato je često i razlog ekonomskih, političkih i vojnih konfrontacija, sukoba i ratova. Ratovi u XX, pa i s početkom XXI vijeka, su se vodili zbog nafte, a kako su neki predviđjeli, u XXI vijeku bi se mogli voditi i zbog vode, jer se pretpostavlja da

¹⁶ P. Žorž, *Sve o životnoj sredini*, „BIGZ“, Beograd, 1979, str. 101-102.

¹⁷ V. Đurić, *NATO genocid – posledice bombardovanja SRJ*, „Dveri srpske“, br. 1, 2009, str. 34.

¹⁸ R-P. Droa, *Etika objašnjena svima*, „Geopoetika izdavaštvo“, Beograd, 2011, str. 88.

će na tržištu voda biti skuplja od nafte. Da li će se ti ratovi voditi, ili ne, možemo pretpostaviti, ali ne i sa sigurnošću tvrditi. Ono što zasigurno možemo reći jeste to da na Zemlji nema dovoljno pitke i zdrave vode. Ne samo što je zdravstveno problematična, ona je i razlog geopolitičkih konflikata i sukoba.

Literatura

1. Branković S. (1998); *Ekologija i kriza*, Novi Sad.
2. Doren V. C. (2005); *Povijest znanja*, Zagreb, „Mozaik knjiga“.
3. Droa R-P., *Etika objašnjena svima*, „Geopoetika izdavaštvo“, Beograd, 2011.
4. Đukić V. (2008); *Upravljanje otpadnim vodama*, Banja Luka, „Panevropski univerzitet `Apeiron`“.
5. Đurić V. (2009); *NATO genocid – posledice bombardovanja SRJ*, Beograd, “Dveri srpske”, br. 1.
6. Gidens E. (2005); *Sociologija*, Beograd, „Ekonomski fakultet“.
7. Hartman T. (2005); *Posljedni dani planete Zemlje: naučni dokazi za brzi kraj svijeta*, Beograd, „Metaphysica“.
8. Kanton Dž. (2009); *Ekstremna budućnost: najznačajnije tendencije koje će promeniti svet u narednih pet, deset i dvadeset godina*, Beograd, „Clio“.
9. Kolomejceva-Jovanović L. (2011); *Principi održivog razvoja u rešavanju globalnih ekoloških problema*, Beograd, “Ecologica”.
10. Lovrić M., Slavković S., *Na izvoru velikog rata*, „NIN“, 30.07.2015.
11. Mičel M. (2010); *Muke svetskog mora: skrivena ekološka kriza svetskog mora*, Beograd, „Geopoetika“, Novi Sad.
12. Petrović-Piročanac Z. (2007); *Geopolitika vode (Hidropolitika, hidro-stresovi i sukobi hidrauličkog oružja XXI. stoleća)*, Beograd, “Institut za političke studije-Centar za geopolitičke studije Jugoistok i Draslar partner”.
13. Ponting K. *Ekološka istorija sveta: životna sredina i propast velikih civilizacija*, Beograd, “Odiseja”.
14. Rakić M. Đurđević M. Jovašević D. (2008); *Demokratija i životna sredina*, Beograd, “Institut za političke studije”.
15. Shiva V. (2006); *Ratovi za vodu: privatizacija, zagađivanje i profit*, Zagreb, „D. A. F.“.
16. Veselica V. (2007); *Globalizacija i nova ekonomija*, Zagreb.
17. Žorž P. (1979); *Sve o životnoj sredini*, Beograd, “BIGZ”.

TRI MODELA KULTURNE GLOBALIZACIJE

Stefan Vukojević

*Doktorand na studijama politikologije Fakulteta političkih nauka
Univerziteta u Beogradu*

E-mail: vukojevics@yahoo.com

Apstrakt: Predmet rada je uticaj globalizacije kao planetarne pojave na kulturu kao jedan nacionalni i lokalni fenomen. Prikazaće se tri modela pod kojima globalizacija utiče na kulturnu transformaciju što ima za cilj da ukaže da kompleksnost, višeznačnost i kontradiktornost kulturnog aspekta globalizacije. To su paradigme kulturnog diferencijalizma, kulturne konvergencije i kulturne hibridizacije. U radu se pojam kulture generalizuje i obuhvata nacionalnu kulturu, i kulturu različitih manjinskih grupa unutar nacionalne države. Kulturna transformacija će se posmatrati u kontekstu postmodernizma koji je kompatibilan sa procesom globalizacije, i koji u odsustvu univerzalnog kulturološkog okvira omogućava divergentna kulturna stanovišta i interpretacije, za razliku od univerzalizujućeg karaktera ekonomske kapitalističke globalizacije. Iako je u eri postmoderne erodirano modernističko jedinstvo kulture, nacije i države, kulturna globalizacija ne vodi nužno ka asimilaciji kultura u jednu svijetsku univerzalnu proto-kulturu.

Ključne riječi: kulturna globalizacija, diferencijalizam, konvergencija, hibridizacija, postmoderna.

THREE MODELS OF CULTURAL GLOBALISATION

Abstract: This paper deals with the effects that globalisation - a world wide phenomenon - has on culture as a national and local phenomenon. I am going to examine three models under which globalisation effects cultural transformation, aiming to indicate complexity, polisemy and contradiction of the cultural aspect of globalisation. Those are paradigms of cultural differentialism, cultural convergence and cultural hybridisation. The term „culture“ is generalised and it refers to national culture as well as to culture of different minorities within a national state. Cultural transformation will be examined in the context of Postmodernism which is compatible with the process of globalisation and which, in the absence of an universal cultural framework, enables divergent cultural viewpoints and interpretations unlike the universal character of the economic capitalistic globalisation. Even though in the Postmodern era the modernistic unity between culture, nation and state has eroded, the cultural globalisation does not necessarily lead to the assimilation of cultures into one global universal proto-culture.

Keywords: cultural globalisation, differentialism, convergence, hybridisation, postmodernism.

Uvod

Globalizacija i kultura su višeznačani pojmovi koji podliježu velikom broju definicija. Prema tome, ovaj rad počinje sa određenjem globalizacije kao procesa

„međupovezanosti i međuzavisnosti koji smanjuju značaj geografske udaljenosti i granica između država (Heywood, 2007:143)“, dok kulturu određujemo kao „složenu cjelinu koja obuhvata široku lepezu običaja, vjerovanja, umjetnosti, morala, religije, zakona i svih ostalih sposobnosti kojima je čovjek ovladao kao član nekog društva“ (Tylor, 1958). Kultura je po prirodi dinamična i vremenom se mijenja pod uticajem različitih procesa, uključujući i globalizaciju. Svaku generaciju obilježava njena individualnost koja je oblikovan strukturalnim promjenama, i zbog toga se kultura kroz generacije mijenja i prima nova svojstva.

Odnos globalizacije i kulture, odnosno, kulturna globalizacija je zbog teme rada uzeta kao posebna cjelina unutar globalizacije gdje se izdvajaju tri modela ili paradigme uticaja globalizacije na kulturu (Pieterse, 1996). Modeli se ne mogu posmatrati odvojeno jedni od drugih, iako imamo za cilj da iz procesa globalizacije kulture apstrahujemo tri dominantna modela i apostrofiramo njihove ključne karakteristike. Globalizacija kao kontradiktoran i višeznačan pojam u sebi sadrži sva tri modela unutar kojih se prožimaju kulturne integracije i dezintegracije. Problem kulturne globalizacije ili globalizacije kulture se nalazi u odsustvu snažne ontološke utemeljenosti. Fundacionalistički pristup nam ukazuje na postojanje objektivnih kulturnih procesa kao što su „mekdonaldizacija“ i „vesternizacija“, koji egzistiraju u spoljašnjem svijetu nezavisno od nas i naše spoznaje, dok sa stanovišta antifundacionalizma možemo tvrditi da kulturna globalizacija ne postoji nezavisno od ljudi, već da ju stvaraju, podstiču i diskurzivno oblikuju pojedinci, korporacije, države, itd. Zbog toga, smatramo da kulturnu globalizaciju treba razumijevati u okvirima realističke epistemologije. Ona prihvata fundacionalističko stanovište o objektivnim globalno-kulturnim procesima, ali isto tako uvažava različite diskurzivne konstrukcije i tumačenja globalizacije, koje su podstaknute postmodernim zaokretom u društvenim naukama koji unosi relativizam u tumačenje kulturnih procesa. Prema tome, globalizaciju kulture treba posmatrati u okvirima postmodernizma, koji se referiše na pluralizam unutar i između kultura, a ne na tumačenje kulturne globalizacije kao kulturalnog imperijalizma, amerikanizacije, i masovne potrošačke kulture kao proto-univerzalne kulture podstaknute Zapadnom ekonomskom i političkom dominacijom.

Uzroci kulturne globalizacija

Moris Diverže primjećuje da su se nakon 1945. godine Zapadne zemlje približile potrošačkom društvu u kojem je moguće zadovoljiti i kupiti sve osnovne (hrana, odjeća, stanovanje...) i sekundarne (udobnost, razonoda, kultura...) ljudske potrebe. Zadovoljavanje takvih potreba više nije bio problem za razliku od prethodnih etapa razvoja društva u kojima su uvijek nedostajala dobra u odnosu na potrebe (Duverger, 1980). Od druge polovine 20. vijeka, globalizacija je snažno naslonjena na ekonomski liberalizam koji polazi od premisa kao što su privatno vlasništvo, slobodna tržišna konkurencija, privatizacija, deregulacija, minimalna uloga države. Takav proces dovodi do istovremenog otvaranja granica nacionalnih država i do postepene erozije suvereniteta nacije-države. Na taj način se stvara nova strukturalna paradigma koja utiče na kulturu i tradiciju koje su vezane za državu.

Dejvid Harvi sa neomarksističkog stanovišta globalizaciju kulture svodi na ekonomski determinizam i tumači ju kao posljedicu kapitalizma koji je ušao u novo

postmoderno doba. U njemu kapitalizam prevazilazi fordističku masovnu proizvodnju i državni korporativizam, a na njihovo mjesto dolaze nove proizvodne i informacione tehnologije koje omogućavaju podjelu tržišta radne snage, proizvodnju u malim serijama prema specijalizovanim tržišnim parametrima, i usmjeravanje prema globalnim finansijskim tokovima mimo kontrole nacionalnih država (Harvey, 1989).

Ulrich Bek ideji globalizma suprotstavlja ideju globalnosti (globaliteta)(Beck, 2002). Bek globalizam smatra ideološkim stanovištem prema kojem u svijetu dominira kapitalistička tržišna ekonomija koju komplementarno prati neoliberalna ideologija. Svi aspekti državnog funkcionisanja kao što su politika, ekonomija, civilno društvo, kultura i ekologija, podređeni su kapitalističkom tržišnom determinizmu. Bek se suprotstavlja ovakvom pojednostavljivanju tvrdeći da svijet ipak nije toliko simplificiran i determinisan tržišnom ekonomijom, već da je prilično višedimenzionalan. Ipak, sa druge strane, globalnost ili globalitet predstavlja jedno faktičko stanje koje karakterišu različiti transnacionalni procesi. Oni nisu vezani samo za ekonomiju, već su vezani i za politiku, kulturu, ekologiju i civilno društvo. Prema tome, nacionalne države sve više gube svoj suverenitet, i od jednog zatvorenog prostora koji podrazumjeva spoj kulture, nacije i države, postaju sve otvorenije prema uticaju drugih društava i kultura. Etapa prve modernosti koju je karakterisala jaka država zamijenjena je „drugom modernošću“ koja ima ireverzibilni karakter i usmjerena je prema opadanju moći nacionalnih država.

Uzroci globalizacije kulture smještaju se u okvir koji čine druga modernizacija, porast masovne kulture, i jačanje kosmopolitizma. Isto tako, uporedo sa jačanjem globalne svijesti jačaju i lokalne kulture koje daju svoj doprinos globalizaciji upravo kroz proces razgradnje suvereniteta nacionalne države shvaćene u kontekstu prve moderne i prosvjetiteljstva. Kulturne razlike se pojavljuju unutar i između država. Prema Antoniju Gidensu, globalizacija doprinosi tome da nacije i kulture koje se nalaze izvan Zapada dobiju veću ulogu u procesu globalizacije. Globalizacija kao dvosmjernan proces slabi dominantnu kulturu, ali ju isto tako i ojačava, pomažući joj da postane prepoznatljiva u različitim dijelovima svijeta. Kao reakcija na globalizaciju javlja se porast fundamentalizma koji je, takođe, negativan aspekt globalizacije. Prema Antoniju Gidensu „glavni sukob će se voditi između fundamentalizma i kosmopolitizma koji u međusobnoj dijalektici treba da dovedu do stvaranja globalnog kosmopolitskog društva“ (Gidens, 2005).

Modernizacija upućuje na Zapad i na njegove univerzalije kao što su vjera u konstantni progres ljudskog razuma i industrijski razvoj. Međutim, takav model modernizacije je doveo do toga da se društva dijele na zemlje drugog, trećeg pa i četvrtog svijeta. Zbog toga mnogi kritikuju globalizaciju sa tog aspekta, jer smatraju da ona ima izrazito zapadnocentrični karakter. Druga društva su u tom pogledu inferiorna nasuprot superiornim ciljevima i idealima koje promoviše Zapad. Semjuel Hantington smatra da je modernizacija doprinjela rastu industrijalizacije a samim tim i porastu pismenosti, obrazovanja i svim vidovima vertikalne mobilnosti. Zapadna civilizacija je u odnosu na druge civilizacije ipak imala tu ekskluzivnost da se prva modernizuje i da bude paradigmatički model razvoja za ostala društva. Ostala društva nastoje da oponašaju Zapadnu civilizaciju u pogledu obrazovanja, kulture, industrijskog i tehnološkog napretka, time doprinoseći reprodukciji Zapadnih obrazaca koji

postaju dominantni u cijelom svijetu. Nakon terorističkog napada 2001. godine, bilo je jasno da američka ideologija ne može biti uspostavljena kao dominantni kulturni obrazac, i da u islamskom svijetu nailazi na energično odbijanje.

Kulturni diferencijalizam

Sa aspekta kulturnog diferencijalizma, kulture se posmatraju kao zasebne cjeline koje su različite jedna od druge, na koje globalizacija u velikoj mjeri nema nikakvog uticaja. To znači da globalizacija ne može da mijenja strukturalni sadržaj kulture koji ju izdvaja i pravi razliku u odnosu na druge kulture. Prema tome, na takve kulture se gleda kao na kulture koje su se odbranile od asimilacijske homogenizacije drugih kultura. Mada su podložne razmjeni i integraciji, one se suštinski ne mijenjaju. Takve kulture su iz globalizacije uspjele da „izvuku“ ono što je za njih bilo pozitivno i potrebno, a to su različiti tehničko-tehnološki aspekti globalizacije. Takve kulture su se, stoga, dodatno osnažile uz pomoć savremene tehnologije koju nudi globalizacija, a u isto vrijeme nisu uspjele da podlegnu sve većem pritisku koji globalna amerikanizovana kultura vrši nad ostalim kulturama. One nisu upale u iskušenje „pozapadnjačenja“ (Hantington, 1998), i uspjevaju da odole masovnoj kulturi konzumerizma i ekonomizma.

Entoni Smit smatra da se današnji svijet nalazi daleko od procesa uspostavljanja globalne kulture i kosmopolitizma kao ideala koji zamjenjuju svijet nacija, koje pojedinačno njeguju osobeni historijski karakter i ponovo otkrivaju nacionalne mitove, memoriju i simbole. Svijet je sačinjen od kompetitivnih kultura koje nastoje da unaprijede svoj komparativni potencijal, čime se narušava mogućnost projektovanja globalne homogene kulture, uprkos tehničkim i lingvističkim infrastrukturnim mogućnostima. Čak i uprkos mješanju i hibridizaciji kultura, teško je predvidjeti nestajanje i apsorpciju etno-nacionalnih kultura. Jedino je moguće opadanje njihove političke relevantnosti (Smith, 1990:188).

Paradigma kulturnog diferencijalizma je dobila na značaju nakon terorističkog napada 11.9.2001. godine, koji je bio proizvod zaoštrenih kulturnih antagonizama između Zapadne i Islamske civilizacije. Prema Hantingtonu, novi antagonizmi su se javljali isključivo na osnovu kulturnih razlika, u suprotnosti prema ideološki i političkim koje su bile dominantne za vrijeme Hladnog rata. Opadanjem moći Zapada na scenu dolaze druge civilizacije koje su sposobne da pariraju Zapadnoj, a to su, prema Hantingtonu, Sinička (kineska u kombinaciji sa japanskom) i Islamska. Zapad će moći sve manje da kontroliše Siničku civilizaciju u političkom i u kulturnom smislu. Ekonomsku ekspanziju Istoka podstiče njena kultura koja naglasak stavlja na kolektivizam, hijerarhiju i autoritet, za razliku od Zapada kojeg karakterišu društveni atomizam, individualizam i prava pojedinaca. Islamski svijet od Zapada brani svoju religiju koju smatra superiornom u odnosu na Zapadnu, nastojeći da se što više odupre modernizaciji Zapada. Sukob između Zapada sa jedne, i Siničke i Islamske civilizacije sa druge strane, odvijaće se oko Zapadne matrice koja svoju kulturu smatra univerzalnom i sposobnom za izvoz u ostatak svijeta. Ono što Zapad smatra univerzalnim, ostale civilizacije doživljavaju kao napad na svoje kulture i tradicije. Hantington smatra da se upravo zbog toga ne može doći do homogenizacije

kulture na globalnom planu, odnosno do uspostavljanja Zapadnog univerzalizma, već se svijet mora posmatrati kao polje različitih kultura i civilizacija, koje idu u prilog pluralističkoj paradigmi. Stoga, potencijalni sukobi će se izbjeći jedino ako nijedna civilizacija ne pokuša da nametne svoje vrijednosti ostatku svijeta kao univerzalističke. Dakle, potrebno je prihvatiti stanovište da u svijetu postoje različite civilizacije i kulture koje imaju svoju sopstvenu logiku (Isto, 1998).

Kejt Neš smatra da se globalizacija veže uz postmodernizam, i da je globalna kultura „podložna brzim promjenama, fragmentisana, pluralistička, hibridna i sinkretizovana“ (Neš, 2006:85). Ovdje se pod globalnom kulturom smatra globalizacija kulture koja ne vodi u kulturnu unifikaciju i homogenizaciju. U postmodernom kontekstu „kultura je postala jedan od narativa u mnoštvu drugih, više nego definisanje metanarativa, kako je sebe videla u modernom dobu...shvatanje globalne kulture kao postmoderne pruža mogućnost veće otvorenosti i odgovornosti prema različitosti, sa obzorom na to da se kulturne razlike smatraju opravdanim, umesto da se potiskuju ili uništavaju“ (Isto, 86). U postmodernoj kulturi postoje različiti i sukobljeni pogledi na svijet, gdje ne postoji skup apsolutnih principa i vrijednosti. U odsustvu zajedničkog vrijednosnog okvira, koji je dekonstruisan kao metanarativ, svaka kultura, uključujući i Zapadnu, predstavlja samo jedan narativ u mozaiku svih ostalih svjetskih kultura. Svijet ne možemo da posmatramo kao cjelinu koja se neprestano homogenizuje. Moramo da ga posmatramo kao prostor u kojem različite kulture usvajaju i na sebi svojstven način interpretiraju globalne načine mišljenja koji služe za unapređenje lokalnih kultura uz čuvanje sopstvenog identiteta. Ili kao što kaže Jan Art Šolte: „kao što prolaženje teritorijalizma ne znači i prolaženje teritorijalnosti u oblasti geografije, tako ni kraj nacionalizma ne iziskuje kraj nacionalnosti u oblasti identiteta. Pojmovi o postnacionalnoj eri izgledaju, u najboljem slučaju, nedozreli“ (Šolte, 2009: 226).

Etnička i kulturna fragmentacija sa jedne, i modernistička homogenizacija sa druge strane, su dva suprotstavljena viđenja globalnih kulturnih procesa, ali isto tako i dva konstitutivna procesa unutar globalizacije kulture. Sa stanovišta kulturnog diferencijalizma može se argumentovati da je homogenizacija prodornija u sferi kapitalističke ekonomije što je u obrnuto proporcionalnom odnosu prema kulturnoj homogenizaciji. Ekonomska homogenizacija ne podrazumijeva kulturnu homogenizaciju koja se može izdvojiti kao zaseban proces unutar fenomena globalizacije. Džonatan Fridman primjećuje: „svijet dualističke podjele na Zapad i Istok se fragmentira politički i kulturno, ali homogenost kapitalizma ostaje i dalje netaknuta i sistematična“ (Friedman, 1990:311), dok Stjuart Hol u sličnom maniru ističe da je, uprkos tehničkoj i ekonomskoj dominaciji, univerzalna kultura Zapada relativizovana i pluralizovana postojanjem drugačijih kulturnih orijentacija „pod krovom“ nacionalne države (Hall, 1992).

Ipak, koliko god je dovedeno u pitanje neomarksističko stanovište o determinisanosti kulture ekonomijom, socijalni antropolozi i neomarksisti, kao skeptici globalizacije, ističu da uprkos kulturnim razlikama postoji matrica po kojoj svjetski centar (Zapadne zemlje) eksploatiše svjetsku periferiju. Bilo bi naivno misliti da postoji ravnopravnost u kulturnoj razmjeni između kulture Zapada i trećeg svijeta. Činjenica je da postoje brojni umjetnički predmeti iz zemalja trećeg svijeta koji imaju veliku vrijednost na Zapadu i koji doprinose obogaćivanju Zapadne kulture. To su uglavnom umjetnički predmeti koji

postaju muzejski eksponati ili privatne zbirke kao što su maske, kipovi, nakit, posuđe, oruđe, muzički instrumenti... Premještanje npr. električnih uređaja iz zemalja Zapada u nerazvijene zemlje je postupak koji žele obje strane, ali su prvobitni vlasnici u potpunosti svjesni svog konačnog ishoda a to je da postignu proširenje tržišta. Promet kultura nosi obilježje neravnopravnosti jer počiva na prevlasti koju određene kulture mogu da ostvare nad drugom (Fabijeti, Maligeti, Matera, 2002).

Kulturna konvergencija

Za razliku od prethodne paradigme, paradigma kulturne konvergencije govori kako, posredstvom globalizacije, kulture počinju sve više da se približavaju jedna drugoj i da sve više liče jedna na drugu. Dok je Hantington smatrao da se kulture mogu sačuvati od globalizacije, proces kulturne konvergencije vodi prema kulturnoj homogenizaciji kroz uticaj ekonomske globalizacije, odnosno multinacionalnih korporacija. Globalizacija se uzima kao zbirni pojam za „vesternizaciju, amerikanizaciju i mekdonaldizaciju“ (Ricer, 2012: 408). Ipak, konvergencija ne znači da različite kulture nestaju pod uticajem globalizacije. Džordž Ricer pravi važnu razliku između nestanka kulture sa jedne i kulturne konvergencije sa druge strane, ističući: „pre je reč o tome da postoje globalni procesi koji u mnoge delove sveta donose iste ili slične fenomene te da se u tom smislu može govoriti o kulturnoj konvergenciji. Međutim, rame uz rame sa tim globalnim fenomenima, postoje i lokalni fenomeni koji, uprkos globalizaciji i sve većoj uniformnosti ostaju životni i važni.

Mekdonaldizacija je jedan od motora globalizacije koji teži sve intenzivnijem homogenizovanju ostalih kultura. Ona ima pandan sa racionalnošću Veberovog ideal-tipskog modela birokratije i posebno ju karakterišu „efikasnost, kalkulabilnost, predvidivost, stroga kontrola i iracionalnost racionalnosti“ (Isto, 409-412). Oponašajući model mekdonaldizacije, mnoge zemlje u svijetu su počele da svoje autentične proizvode razvijaju i komercijalizuju po modelu Mekdonaldsa i da ih izvoze po cijelom svijetu. Iz toga proizilazi ono što Ricer naziva „grobilizacija ili globalizacija ničega“ (Isto, 414). Grobilizacija je izvedena iz engleske riječi *growth* što znači rast i obuhvata potrebe različitih aktera da što više uvećaju svoje profite. Uvećanje profita implicira sve veću proizvodnju roba i usluga koje pod imperativima tržišnog profita gube svoj unutrašnji sadržaj. To pogoduje masovnoj distribuciji bezličnoga sadržaja koji je mnogo lakši da se prihvati u ostalim kulturama. Kao primjer mogu se uzeti tržni centri koji se multiplikuju svuda po svijetu. Na taj način se dolazi do „globalizacije ničega“ koja različite kulture spaja upravo na temeljima reprodukovane robe i usluga koje su lišene svog unutrašnjeg sadržaja (odnosno ničega).

Miroslav Pečujlić ističe da globalna kultura dovodi do deteritorijalizacije kulture i pojave jedne nove planetarne masovne kulture. Kako kaže Pečujlić: „Pogledi na svet nadilaze skućeni provincijalni horizont, formiraju svest o sve većem uticaju spoljnih i dalekih sila na vlastiti život i budućnost“ (Pečujlić, 2002: 76). Deteritorijalizacija kulture vodi do povećanja kosmopolitizma, odnosno osećaja za pripadnost jedinke cijelom svijetu a ne samo svojoj lokalnoj kulturi. Isto tako, deteritorijalizacija kulture dovodi do uniformnosti prostora gdje kako ističe Pečujlić: „žive stvarna antropološka mesta i anonimna mesta, čiji su simboli Mekdonalds restorani, supermarketi, oblakoderi i terminali“ (Isto, 77).

Kulturna hibridizacija

Kulture koje nastaju u sve ubrzanijem procesu susreta raznih kultura nazivaju se hibridnim kulturama. One predstavljaju spojeve lokalnih kultura sa globalnim kulturnim tokovima, tako da nastaje jedan novi supstrat koji se ne može smatrati ni isključivo lokalnom a isto tako ni isključivo globalnom kulturom. Ti spojevi su zasnovani na sve intenzivnijim odnosima između ljudi iz cijeloga svijeta koji u sebi nose različite kulturne istorije i identitete. Promet kultura predstavlja razmjenu ideja, vrijednosti i dobara. Kulturni promet može nas dovesti u neke paradoksalne situacije. Sa jedne strane, postoji shvatanje da kulturna globalizacija teži homogenizaciji i unifikaciji kultura na način da se one jednostavno poništavaju i asimiluju u dominantnu kulturnu paradigmu. Sa druge strane, zbog sukoba do kojih dolazi usljed ovih dodira dolazi se do zaključka da su kulture različite i da slijede svoju sopstvenu logiku.

Socijalni antropolozi sve češće govore o nadnacionalnim kulturama, koje podrazumjevaju „strukture značenja koje se kreću kroz mreže društvene komunikacije i ne nalaze se ni na jednoj pojedinačnoj teritoriji“ (Fabijeti, Maligeti, Matera, 2002). Namjera ove definicije je da se pojam kulture poveže sa pojmom „mreže“. Nadnacionalne kulture postoje na različitim dijelovima svijeta i nisu vezane ni za jedno posebno područje i u sebi takođe ne nose isključivo karakter lokalnih kultura. Prema tome, promet kultura ima nadnacionalni a ne međunarodni karakter zato što u sebi nosi različite forme i oblike koji se međusobno ukrštaju i mijenjaju, i prevazilaze kulture nacionalnih država. Mnogi ljudi iz zemalja trećeg svijeta koji su svoje znanje stekli na Zapadu vraćaju se u svoje zemlje i donose jedno novo iskustvo, znanje i kulturne norme koje nisu svojstvene lokalnoj sredini iz koje potiču.

Kulturna hibridizacija podrazumijeva uzajamni odnos između lokalnog i globalnog. U tom odnosu lokalno doprinosi globalnom i utiče na njegovo širenje, i isto tako globalno utiče na lokalno obogaćivanjem njegovog unutrašnjeg sadržaja. To nije isti proces kao što je slučaj globalizacije, odnosno globalizacije ničega. Proces hibridizacije donosi svakoj kulturi supstancijalni sadržaj za razliku od bezličnog i ispraznog sadržaja roba i usluga, ili unosi drugačije kulturne prakse. Kako primećuje Jan Šolte: „doista, malo je ljudi koji žive više globalizujućim životom i koji imaju jednodimenzionalan identitet stare nacionalističke sorte. Globalizacija teži proizvodnji hibriditeta, u kojem osobe imaju složene mnogolike identitete“ (Šolte, 2009: 226). Kulturna hibridizacija ima tendenciju da narušava komunitarističke želje za jedinstvenom društvenom zajednicom. Ona podriva etničke i/ili nacionalne težnje za kulturnim jedinstvom tako što se prostire preko državnih granica i u različite zemlje donosi različite kulturne prakse. Različite kulturne grupe prevazilaze podjeljenost na „mi“ i „oni“ i teže jednom transkulturalnom spoju koji i „drugačije“ smatra kao „naše“. Kada je u pitanju prožimanje između lokalnog i globalnog, Roland Robertson koristi termin „glokalizacija“ koji znači „globalna perspektiva prilagođena lokalnim uslovima“ (Robertson, 1995). Tako se globalno i lokalno međusobno susreću, ali ne na način da globalno poništava lokalno, već na način da lokalno dobija svoju potvrdu kroz globalne tokove i tako očuva kulturnu heterogenost.

Američki antropolog indijskog porekla Arjun Apaduraj (Arjun Appadurai) koristi termin „predjeli“ ili „panorame“ kao koncept zamišljenih svijetova koji imaju jedan promjenljiv oblik i karakter i koji čine sastavne dijelove kulturne heterogenizacije,

odnosno hibridizacije. Ti prostori potvrđuju sve manji značaj nacionalnih država i njenih granica. Prema Apaduraju, postoji pet predjela a to su: etnopredjeli, tehnopredjeli, finansijski predjeli, medijski predjeli i idejni predjeli (Appadurai, 1990:296). Sa aspekta kulturne globalizacije, najvažnije su etnička i idejna panorama. Etnička panorama predstavlja panoramu osoba koje sačinjavaju svijet promjena u kojem živimo, a to su turisti, doseljenici, izbjeglice, prognani, sezonski radnici i druge grupe ljudi i pojedinci u pokretu, budući da su mnogi pojedinci kao i grupe ljudi suočeni sa činjenicom da moraju da se kreću, ili maštaju o tome da se kreću. Ideološka panorama se stvara kao posljedica širenja univerzalija sa Zapada kao što su sloboda, blagostanje, demokratija, ljudska prava, itd. Kulturni identiteti su podložni stalnoj promjeni, i ne mogu više biti vezani samo za jednu teritoriju, iako ta teritorijalna vezanost predstavlja temelj identiteta za neke grupe (Isto, 1990).

Zaključak

Globalizacija se posmatra kao dvosmjernan proces u kome lokalna kultura doprinosi stvaranju globalne kulture, a globalni kulturni obrasci obogaćuju lokalnu kulturu. Takođe, ovakve tvrdnje se moraju uzeti kao uslovne, barem kada je u pitanju kulturni aspekt, jer se u mnogim slučajevima iza ekonomske i političke globalizacije kriju motivi proširenja tržišta, sticanja profita i eksploatacije nerazvijenih zemalja.

Globalizacija podstiče razvoj kulturnog pluralizma kako unutar države, tako i između država, pa prema tome, svijet treba posmatrati kao polje koje čine različitosti, a ne kao prostor koji se homogenizuje. Kulturnom homogenizacijom koja potiče od Zapadnog univerzalizma stvorile bi se, i stvaraju se velike napetosti između različitih civilizacija i kultura, te su stoga, u eri postmoderne mali izgledi za stvaranje univerzalne globalne kulture i nametanje dominantnih kulturnih obrazaca, kako na svjetskom, tako i na nacionalnom nivou. Koliko god postoji globalna kultura kao proizvod kapitalističke ekonomije i tehnološkog razvoja, ona ne ide u prilog stvaranja homogene ili univerzalne svjetske proto-kulture.

Pored podsticanja kulturnih pluralizama, globalizacija doprinosi i sve većem sjedinjavanju kultura koje počinju da poprimaju nadnacionalni i hibridni karakter. Zbog toga je globalizacija dvosmislen proces. O značaju preklapanja lokalnog i globalnog najbolje govori termin „glokalizacija“. Na taj se način lokalna kultura potvrđuje u globalnim tokovima i čuva svoju osobenost koja više nije zatvorena za druge, već je upravo otvorena prema drugim kulturama. Kulturna globalizacija se vezuje za postmodernu tumačenje fenomena, pa je zbog toga u različitim kulturnim praksama okarakterisana kao prijatna kulturnom jedinstvu, dok je u drugim kulturama prihvaćena ali sa značajnim lokalnim modifikacijama.

Literatura

1. Appadurai, Arjun., (1990): „Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy“, in: M. Featherstone (ed), *Global Culture – Nationalism, globalization and modernity*, Sage, London.
2. Beck, Ulrich., (2002): *What is globalization?*, Polity Press, London.

3. Diverže, Moris., (1980): *Janus- dva lica Zapada*, Globus, Zagreb.
4. Fabijeti, Ugo., Maligeti, Roberto., Matera, Vinčenco., (2002): *Uvod u antropologiju*, Klio, Beograd.
5. Friedman, Jonatan., (1990): „Being in the World: Globalization and Localization“, in: M. Featherstone (ed), *Global Culture – Nationalism, globalization and modernity*, Sage, London.
6. Gidens, Entoni., (2005): *Odbegli svet*, Stubovi kulture, Beograd.
7. Hall, Stuart., (1992): „The Question of Cultural Identity“, in: S. Hall, D. Held, A. McGrew (eds), *Modernity and its Futures*, Polity Press, Cambridge.
8. Hantington, Semjuel., (1998): *Sukob civilizacija*, Izvori, Zagreb.
9. Harvey, David., (1989): *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.
10. Heywood, Andrew., (2007): *Politics*, Palgrave Macmillan.
11. Neš, Kejt., (2006): *Savremena politička sociologija*, JP Službeni glasnik, Beograd.
12. Pečujlić, Miroslav., (2002): *Globalizacija- dva lika sveta*, Gutenbergova galaksija, Beograd.
13. Pieterse, Jan Nederveen., (1996): „Globalisation and Culture: Three Paradigms“, *Economic and Political Weekly*, Vol. 31, No. 23, pp. 1389-1393.
14. Ricer, Džordž., (2012): *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*, JP Službeni glasnik, Beograd.
15. Robertson, R., (1995): „Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity“, in: M. Featherstone, S. Lash, and R. Robertson (eds), *Global Modernities*, Sage, London.
16. Smith, Anthony D., (1990): „Towards a Global Culture?“, in: M. Featherstone (ed), *Global Culture – Nationalism, globalization and modernity*, Sage, London.
17. Tylor, Edward., (1958): *Primitive Culture*, Harper&Row, New York.
18. Šolte, Jan Art., (2009): *Globalizacija- kritički uvod*, CID, Podgorica.

RELIGIJA I RIZICI

Mitar Lutovac

Fakultet za menadžment Herceg Novi

E-mail: gsmmitar@gmail.com

Bojana Ostojić

Fakultet za sport-Univerzitet Union „Nikola Tesla“, Beograd

E-mail: bojanaostojic2002@yahoo.com

Sanel Jakupović

FPE, Apeiron, Banj Luka

Mr Ismet Derdemez

Visoka mašinsko tehnička škola, Trstenik

Mr Aleksandar Dedović

FPiM, Beograd

Apstrakt: Postoje različita shvatanja i tumačenja pojma religije. Neka od njih smatraju religiju kao pogled na svet ili pogled na sveto i verovanje u natprirodno. Religija se može shvatiti i kao izraz čovekove potrebe za sigurnošću ili kao suštinska vrednosna komponenta i izvoriste dobrog, istinskog i lepog, ili pak kao kultura koja možeda ima oksiološku ili vrednosnu, kongnitivnu ili sazajnju, normativnu ili propisnu i emocionalnu ili osećajnu dimenziju. Neki čak smatraju religiju kao izvor otuđenja ljudi, odnosno kao fantastično prikazivanje stvarnosti. Sa mog gledišta religija je shvaćena kao oblik traženja potpune sigurnosti pred smrću kao prirodnim fenomenom, jer smisao i svest o smrti izazivaju u čoveku otpor i želju da to ne bude završetak postojanja. Sveprisutnost religije je za neke urođeni „verski instinkt“, s jedne strane, dok raznovrsnost verskih oblika i čestih sukoba među njima čini da je religija više društveno stečena karakteristika ljudskog života, s druge strane.

Ključna činjenica u rešenju ove nedoumice je da religija uvek počinje u doživljaju nekog pojedinca ili neke male grupe ljudi. U ekstremnim slučajevima možemo zamisliti religiju koja je živela i umrla nepoznata svima osim prvobitnim osobama koje su imale taj doživljaj, jer je njihova reakcija bila zatvorenog tipa i nikada nije napravila interakciju sa drugima u zajednici; ili religija u kojoj je reakcija na originalan doživljaj bila tako brza i potpuno se asimirala sa tradicijama zajednice da prvobitna religija nikada nije stekla nezavisan identitet. Najprepoznatljivije religije spadaju negde između ovih ekstrema, i na taj način stiču identitet po kojem ih možemo prepoznati.

Ključne reči: religija, identitet, otuđenje ljudi, novi religijski pokreti, rizici.

RELIGION AND RISKS

Abstract: There are different understandings and interpretations of religion. Some of them consider religion as a worldview or the worldview and belief in the supernatural. Religion can be understood as an expression of man's need for security or as a component of core values and a source of good, true and beautiful, or as a culture that you can catch a axiological or evaluative, conductive or cognitive, normative or proper and emotional or sentimental dimension.

Some even consider religion a source of alienation of the people, and as a fantastic display of reality. From my point of view, religion is understood as a form of full security search of death as a natural phenomenon, because the sense and awareness of the cause of death in the human resistance and the desire for it to not be the end of existence. The ubiquity of religion for some innate "religious instinct", on the one hand, and religious diversity of shapes and frequent conflicts between them makes that religion is more socially acquired characteristics of human life, on the other hand.

The key fact in the resolution of this dilemma is that religion always begins in the experience of an individual or of a small group of people. In extreme cases, we may imagine a religion that lived and died unknown to anyone except the original people who have had this experience, because their reaction was closed and never did interact with others in the community; or religion in which the response to the original experience was so fast and completely assimilated with the traditions of the community that the original religion has never acquired an independent identity. The most recognizable religion fall somewhere between these extremes, and thus acquire identity by which we can identify.

Keywords: religion, identity, alienation of people, new religious movements, risks

Uvod

Naš svet je upečatljiv po raznolikosti religijskih tradicija. S obzirom da većina nas verovatno nema probleme da prepozna takve tradicije kao verske, možda je iznenađujuće da postoji malo slaganja oko toga šta je religija ili, da li je ona nešto prepoznatljivo uopšte. Naučnici su nastojali da definišu religiju kako bi identifikovali šta čini religiju i šta, ako ništa drugo, razlikuje religiju od sekularnih društvenih organizacija poput klubova.

Na primer, od ranog hrišćanstva, zapadno društvo je nasledilo moćnu i svesnu tradiciju verske netrpeljivosti. Hrišćanska posvećenost je isključivost. Hrišćanstvo se proglasilo za jedinu istinitu veru, i smatra sebe „sertifikovanom“ univerzalnom verom celog čovečanstva. Hrišćanstvo je bilo voluntaristička vera i od samog početka je bilo posvećeno nemilosrdnom procesu preobraćanja čovečanstva. Ova jedinstvena konstelacija atributa diferencirala je rano hrišćanstvo od drugih savremenih verskih pokreta; od judaizma, koje je etnički zasnovano, i od tadašnjih vladajućih tajnih kultova koji su bili tolerantni, ili barem ravnodušni prema drugim religijama. Srednjovekovno hrišćanstvo je održalo svoj agresivan način propovedanja protiv paganskih i manjinskih religija, hirove koje je trebalo preobratiti, ali prema kojima je razvijena još rigoroznija politika suzbijanja svih samovoljnih ili jeretičkih manifestacija. Jeres je bio kažnjiv smrću - politika teološki opravdana od strane Tome Akvinskog (1225-74) i neumoljivo je sprovedena inkvizicija (pokrenuta u 1232. godini i konačno potisnuta, u Španiji, u 1820. godini). Reformacija je donela neko, makar i postepeno smanjivanje, grubljih oblika verske netrpeljivosti, ali neprijateljstva prema „devijantnim“ izrazima hrišćanstva su opstala čak i u najliberalnijim i najnaprednijim protestantskim zemljama.

Kako vreme prolazi, nekada novi religijski pokreti imaju tendenciju da postignu veću socijalnu prihvatljivost. Sekte i pokreti koji su bili novi pre jednog veka ili više – Adventisti sedmog dana, Mormoni, Jehovini svedoci, i drugi, su postali poznati i više ili manje se tolerišu. Dok su i dalje često žrtve socijalne poruge, sve više im

je dozvoljeno da funkcionišu na svoj način. Ali diskriminacija i protivljenje i dalje postoji sa fokusom, kao i ranije, na novonastale verske organizacije. U poslednjih pet decenija, broj novih religija u zapadnom društvu je dramatično porastao. Neke su izvedene iz varijanti glavnih orijentalnih vera; druge su se pojavile iz eklektičkih revaluativnih elemenata raznih religijskih tradicija. Neke druge se oslanjaju na autohtonu folk religiju, ili tvrde da su moderne reformulacije drevnog paganizma. Pojedine se pojavljuju kao duhovni odgovori na dostignuća u prirodnim naukama, komunikacionim tehnologijama, i različitim oblicima mentalne terapije. Mnoge traže da se probudi i oslobodi ljudski potencijal i da se neguje duhovna dimenzija za sve veće sekularno iskustvo čoveka u savremenom društvu.

Pojam religije

Brojni moderni istraživači religije su komentarisali teškoće pri definisanju religije. Tokom vekova, uticajni mislioci su nudili svoje definicije, sa većim ili manjim stepenom osiguranja, ali praktično sve ove definicije su bile nedovoljne za većinu naučnika. U nekim slučajevima su definicije previše uske, definišući religiju u smislu verskih uverenja govornika ili u smislu njegove ili njene kulture i teže da isključe religijska uverenja drugih kultura. U ostalim slučajevima su definicije toliko nejasne i inkluzivne da ne odvajaju dovoljno religiju od drugih oblasti ljudske misli poput psihologije, prava, ekonomije, fizike, itd.

Postoji nekoliko problema u pokušaju da se napravi definicija religije koja nije preterano neodređena i uopštena, ali da je još uvek „inkluzivno dovoljna“ da ne izostavi neka verovanja i prakse koja su religiozna većini inteligentnih ljudi. Po svojoj prirodi, religijska verovanja imaju tendenciju da motivišu druge aspekte ljudskog ponašanja izvan onih koja bi se strogo smatrala da su od verskog značaja. I institucionalne strukture koje promovišu većinu takozvanih velikih svetskih religija su preuzele, u svojim periodima naglog rasta, mnoga druga verovanja i prakse koji imaju malo veze sa osnovom religije, ali koja su pomogla datoj instituciji da se prilagodi političkim i društvenim realnostima domaćih kultura.

Intelektualne definicije propisuju da ono što oblikuje, ili je suštinska odlika religije, je verovanje u određenu vrstu objekta. Religija je verovanje u živoga Boga, odnosno „Religija je svako verovanje u apsolutnu i mističnu moć”.¹ Dok definicije ovog tipa ističu nešto važno o religijama - nepobitna činjenica da sugerisana verovanja obično igraju značajnu ulogu u okviru njih - ipak, ne uzimaju u obzir druge, podjednako istaknute, osobine religije. One ne priznaju, na primer, centralnu ulogu verske emocije poput pobožnosti, značaja vere, i ključnoj ulozi tradicionalne prakse. Ipak, svaka se čini da predstavlja tipične karakteristike mnogih religija.

Sledeći problem je da definisanje religija u smislu verovanja koje ima posebnu vrstu objekta, kao što je Bog, podrazumeva da određeni sistemi verovanja koji se rutinski posmatraju kao religije - Teravada Budizam, na primer - bi morali da se klasifikuju kao ne-religiozni. Da bi se izbegao ovaj problem, moglo bi se sugerisati da bi bilo koja vrste vera bila dovoljna, dok je održana sa dovoljnom ozbiljnošću

¹ Šušnjić, Đ. (1998). Religija (I tom). Beograd: Čigoja štampa, str. 50

i intenzitetom. Sveprisutnost religije je za neke urođeni „verski instinkt“, s jedne strane, dok raznovrsnost verskih oblika i čestih sukoba među njima čini da je religija više društveno stečena karakteristika ljudskog života, s druge strane.

Ključna činjenica u rešenju ove nedoumice je da religija uvek počinje u doživljaju nekog pojedinca ili neke male grupe ljudi. Reakcija koju ta osoba ili grupa ima u originalnom doživljaju je ono sa čime počinje proces interakcije između religije i zajednice. U ekstremnim slučajevima možemo zamisliti religiju koja je živela i umrla nepoznata svima osim prvobitnim osobama koje su imale taj doživljaj, jer je njihova reakcija bila zatvorenog tipa i nikada nije napravila interakciju sa drugima u zajednici; ili religija u kojoj je reakcija na originalan doživljaj bila tako brza i potpuno se asimirala sa tradicijama zajednice da prvobitna religija nikada nije stekla nezavisan identitet. Najprepoznatljivije religije spadaju negde između ovih ekstrema, i na taj način stižu identitet po kojem ih možemo prepoznati.

Uzevši u obzir gore navedene faktore, možemo ponuditi sledeće kao definiciju religije: „Religija proizilazi iz pokušaja da reprezentuje i naredi verovanja, osećanja, maštanja i akcije koje se javljaju kao odgovor na direktan doživljaj svetog i duhovnog. Kako se ovaj pokušaj širi u svojoj formulaciji i razradi, on postaje proces koji stvara značenje za sebe na održivoj osnovi, u smislu izvornog iskustva i sopstvenih kontinuiranih reakcija“.²

Izvorni doživljaj i inicijalna reakcija na njega (na primer, reakcija šamana na doživljaj halucinogene gljive, osećanja apostola za dolazak Svetoga Duha na dan Duhova, Budino prosvetljenje, itd), kao što je prvobitno artikulirano i naredeno, dovode do trajnog procesa elaboracije i smislene kreacije koje se dešavaju kako se utemeljni događaji ugrađuju u sistem (na primer, tradicija šamanske lekovite prakse, kodifikovana veroispovest i ceremonije hrišćanskih crkava, monaška kultura Budizma, itd).³

Kada se posmatra religija, značajnije privremeno razdvojiti ranije i kasnije korake, ali to nije uvek lako uraditi posle prolaska bilo koje značajne količine vremena. Korist od toga (kada se može uraditi) je u tome što pomaže da se ukaže koja od povećanja verovanja, prakse i običaja u religiji potiče iz sekundarnih interakcija sa svojom domaćom kulturom (na primer, ona koja pomažu da raste do institucionalnog statusa, ona koja su nastala konvertovanjem koje ne može da ima pristup utemeljnim iskustvima, itd). Ovo ne znači da treba da budemo više zabrinuti za navodno netaknute forme religije nego o njenom kasnijem razvoju, već da smo dobili potpuniju sliku o religiji razumevanjem koji su faktori doprineli njenom rastu na različite načine i u različito vreme.

Takođe je značajno primetiti da, u pojedinim generacijama, mnogo više pristalica religije može pokušati da se vrati u korene doživljaja religije i nastojati da povrate ili rekreiraju izvorne doživljaje koji su inspirisali osnivače, bilo pokušajem da se ponovo odigraju prakse koje su bile aktuelne tokom života osnivača, ili potpuno novim sredstvima. U možda nemoguće idealizovanoj religiji, verovanja i prakse počinju više na osnovu ovlašćenja direktnih doživljaja osnivača, orijentisana na neobično vreme izuzetnih doživljaja, i fokusirana na sticanje razumevanja i znanja o tome šta doživljaji

² Connelly, P. (1996). Definition of Religion and Related Terms. Preuzeto 27. oktobra, 2015., sa <http://www.darc.org/connelly/religion1.html>

³ Connelly, P. (1996). Definition of Religion and Related Terms. Preuzeto 27. oktobra, 2015., sa <http://www.darc.org/connelly/religion1.html>

znače. Kako religija sazreva i postaje više pomešana sa svojom domaćom kulturom, autoritet se više vidi i više kao osnova tradicije, sa značajnim događajima koji se vide više kao deo istorijskog vremena, i sa većim fokusom na sprovođenje i ponašanje.

Projekcije budućnosti svetskih religija

Sa izuzetkom budista, sve veće svetske verske grupe su predodređene za barem neki rast u apsolutnim brojevima narednih decenija. Očekuje se da globalna budistička populacija bude prilično stabilna zbog niske stope nataliteta i starenja stanovništva u zemljama kao što su Kina, Tajland i Japan. Širom sveta, projekcije hindu populacije su rast za 34%, od nešto više od 1 milijarde na skoro 1,4 milijarde, što znači da će približno da drži korak sa ukupnim rastom stanovništva. Jevreji, najmanja verska grupa za koju su napravljene odvojene projekcije, očekuje se da će porasti za 16%, od nešto manje od 14 miliona u 2010. godini na 16,1 miliona širom sveta u 2050. godini.

Prema projekcijama, sledbenici raznih narodnih religija - uključujući afričke tradicionalne religije, kineske narodne religije, američke domorodačke religije i religije australijskih aboridžina – očekuje se povećanje za 11%, od 405 miliona na skoro 450 miliona. I sve druge religije u kombinaciji - kategorija kišobran koja uključuje Bahaiste, Jainiste, Sikiste, Taoiste i mnogo manje religije - su projektovana da se povećaju za 6%, od ukupno oko 58 miliona na više od 61 miliona u istom periodu. Dok rastu u apsolutnoj veličini, međutim, narodne religije, judaizam i „druge religije“ (kategorija kišobran posmatrano u celini) neće držati korak sa globalnim rastom populacije. Svaka od ovih grupa je projektovana da čini manji procenat svetskog stanovništva u 2050. godini nego u 2010. Jevreji čine tako mali deo svetske populacije, međutim, da projektovani pad nije vidljiv kada se procenti zaokružuju na jednu decimalu. Jevreji su činili 0,20% svetske populacije u 2010. godini, a procene su da će činiti 0,17% u 2050. godini.

Tabela 1. Veličina i projektovani rast većih religijskih grupa

	Populacija 2010. godine	% svetske populacije u 2010. godini	Projektovana populacija u 2050. godini	% svetske populacije u 2050. godini	Rast populacije 2010-2050. go- dine
Hrišćani	2.168.330.000	31.4	2.918.070.000	31.4	794.740.000
Muslimani	1.599.700.000	23.2	2.761.480.000	29.7	1.161.780.000
Neopredeljeni	1.131.150.000	16.4	1.230.340.000	13.2	99.190.000
Hindusi	1.032.210.000	15.0	1.384.360.000	14.9	352.140.000
Budisti	487.760.000	7.1	486.270.000	5.2	-1.490.000
Narodne religije	404.690.000	5.9	449.140.000	4.8	44.450.000
Druge religije	58.150.000	0.8	61.450.000	0.7	3.300.000
Jevreji	13.860.000	0.2	16.090.000	0.2	2.230.000
Ukupno	6.895.850.000	100.0	9.307.190.000	100.0	2.411.340.000

Izvor: Pew Research Group - The future of world religions: Population growth projections 2010-2050

Religijski profil sveta se ubrzano menja, prvenstveno zbog razlika u stopama nataliteta i veličine mlađe populacije među glavnim svetskim religijama, kao i ljudi koji menjaju veru. U naredne tri i po decenije, hrišćani će ostati najveća religijska grupa, ali će islam rasti brže nego bilo koja druga velika religija.

Novi religijski pokreti u svetu

Tokom 60-ih i 70-ih godina prošlog veka nastao je veliki broj novih religija, religijskih pokreta, sekti, kultova i alternativnih duhovnih pokreta. Postoji većinsko slaganje po pitanju novih religijskih pokreta i njihove marginalne karakteristike u poređenju sa velikim religijama. Prema statističkim podacima, preko 10.000 novih religija i pokreta ima među plemenskim narodima, u Japanu nekoliko hiljada, u Evropi i Americi ih ima po 2.000. Amerika ima preko 20.000 sekti, malih verskih zajednica i novih religijskih pokreta. Takođe, u Americi je aktivno više od 450 hrišćanskih zajednica i denominacija, a tokom života jednog Amerikanca on prosečno tri puta promeni svoje versko opredeljenje. Veliki broj osoba pripada verskim zajednicama jer religija zauzima „centralnu ulogu“ kako u privatnom, tako i u političkom životu stanovnika Amerike.⁴

Samo u Britaniji, na primer, postoji veliki broj različitih novih religijskih pokreta koji su dobro uspostavljeni i dobro poznati (na primer, Deca Božja, Sagentologija, Transcendentalna Meditacija, Hare Krišna), dok su neki drugi manje poznati i često su relativno kratkog veka (na primer, Emisari Božanske Svetlosti, Birmingemska-Hristova Crkva). Neki pokreti su moguće devijacije iz opšte hrišćanske tradicije, neki imaju svoje korene u hinduizmu, neki u budizmu, dok drugi izgleda da najviše duguju raznim školama psihoterapije. Pitanje je šta ovi pokreti imaju zajedničko? U jednom smislu baš ništa. Jedino je moguće govoriti o nekoliko klastera ili tipova novih religijskih pokreta, ali čak i tada postoje značajne razlike između njih koje mogu biti jednako važne kao i ono što im je zajedničko.

Samo neki od njih odgovaraju zajedničkom stereotipu da imaju način izbegavanja stvarnosti. U stvari, mnogi pokreti uče značaj ovog sveta i afirmišu potrebu da se živi u njemu, da se uživa u njemu, i zaista pokušati poboljšati ga. Naravno, ima i drugih pokreta koji negiraju značaj ovog sveta, i života izvan njihove grupe. Drugim rečima, nije ni najmanje od pomoći poistovećivati sve nove religijske pokrete i govoriti da osoba koja se pridružila jednom može tako lako se pridružiti i svakom drugom pokretu. To jednostavno nije istina. Da bi se razumelo zašto neki pokreti privlače članove, ili da razume zašto je neka osoba privukla neku drugu, bitno je otkriti što više specifičnih saznanja o osobi i o pokretu.

Moderno postojanje predstavlja određene poteškoće za formiranje uravnotežene, integrisane ličnosti. Kao prvo, duboka podeljenost između privatnog i javnog područja postavlja ograničenje između sukobljenih ideja o tome kakvi bi trebalo da budemo. U privatnoj sferi, moramo da budemo intimni, iskreni, otvoreni, izražajni i brižni. U javnoj sferi, kontradiktorne vrednosti racionalnog, disciplinovanog ponašanja i konkurentne težnje su zahtevane od strane modernog industrijskog i birokratskog

⁴ Semprini, A. (1999). Multikulturalizam, Beograd: CLIO, str. 15

sistema.⁵ Čak i u samoj javnoj sferi, moderna ličnost je obično fragmentirana u brojne uloge. Nastavnik, na primer, mora da preuzme veoma različite identitete kada je on ili ona u učionici, na sastanku zaposlenih, ili u kupovini.

Kao drugo, sa pojavom sekularnog javnog svetskog funkcionisanja na osnovu efikasnosti i ekonomske racionalnosti, a ne neke jedinstvene svete vizije, i sa povećanjem podele rada i životnih područja, ogroman (neki bi rekli nepodnošljiv) teret je stavljen na ličnost individue. S obzirom da institucije društva više ne nude osećaj kontinuiteta i stabilnosti, pojedinac mora da nađe tu bezbednost u svom biografskom jedinstvu. Individua je tako morala da obavlja sve više i više funkcija, koje su nekada bile uloga društvenih institucija. Korak ka potrošačkom modelu pružanja usluga - uključujući religije - se može posmatrati kao deo ove preopterećenosti samog sebe sa društvenim funkcijama. Proliferacija sve više oblasti izbora se može videti ne toliko kao rast slobode, već kao inflacija i dalja kompleksifikacija psihičke strukture ličnosti.

Kao treće, moderno društvo se razvilo na takav način da su vrednosti i obaveze videne kao privatni, individualni poslovi sa malo potvrde o vođenju javnog života. Ovaj pogled na moralni sud, kao subjektivan i podložan racionalnoj diskusiji, je toliko rasprostranjen danas da smo ga jedva i uočili kao informisanje o načinu na koji razmišljamo o moralu.⁶ Ovakvo stanje stvari, s jedne strane opterećuje ličnost sa ulogom izvora vrednosti i smisla (jer više ne može da se osloni na društvene institucije), ali sa druge strane negira da ove vrednosti i značenja imaju bilo kakvu podršku van privatne sfere.

Bilo bi previše pojednostavljeno videti nove religijske pokrete samo kao reakciju protiv savremenog postojanja. Mnogi njihovi aspekti mogu korisnije da se vide kao nastavak i radikalizacija trendova u savremenom životu. Ista dihotomija se može videti u objašnjenjima za kulturnu smenu, čiji su novi religijski pokreti bili deo.

Jedna vrsta teorije vidi kontrakulture, i sledbeničke pokrete, kao reaktivne - samo reaguju protiv dominantnih kulturnih puteva društva dvadesetog veka. Za neke teoretičare, moderan život je jednostavno previše osiromašen, racionalan, kontrolisan, i emocionalno frustrirajući.⁷ Za druge, on je više kolaps dominantnih društvenih vrednosti koje su primorale pojedinca da pronade drugo sredstvo psihičke podrške⁸, u novim religijskim pokretima. Ali za sve ove teoretičare je kontrakultura bila upravo to - kultura reakcije.

Oba vrste ovih objašnjenja nam mogu koristiti. Svi novi religijski pokreti, u izvesnoj meri, žele da promene društvo, tako da se svi oni mogu nazvati kontra-pokretima. I svi novi religijski pokreti, neminovno, su produkt svog vremena i kulture - čak i ako oni upošljavaju tuđe koncepte i prakse.

Međutim, i „reaktivna“ i „ekspresivna“ objašnjenja, uzeta pojedinačno, u krajnjoj liniji su suviše pesimistična kad je reč o značaju novih religijskih pokreta. Nekada se na njih gledalo kao beg od problema savremenog života, a ne kao na pružanje rešenja za njih. Sada, za razliku od pre, novi religijski pokreti se posmatraju kao suviše

⁵ Bell, D. (1979). *The Cultural Contradictions of Capitalism*. 2nd edition. London: Heinemann.

⁶ MacIntyre, A. (1985). *After Virtue: A Study in Moral Theory*, 2nd edition. London: Duckworth.

⁷ Westley, F. (1983). *The Complex Forms of the New Religious Life: A Durkheimian View of New Religious Movements*, Chico, CA: Scholars Press, str. 11

⁸ *Ibidem*, str. 13-15

ilegalna aktivnost u nedostacima savremenog života da bi imali bilo šta korisno da ponude kao odgovor.

Uopšten pogled na nove religijske pokrete bi kombinovao ova dva pristupa i video ih kao reagovanje na protivrečnosti savremenog života sa rečnikom koji su pojavio od tih istih kontradikcija.

Novi religijski pokreti mogu se posmatrati kao istraživanje prirode ovog savremenog stanja. Dok su novi religijski pokreti u 1970-im godinama prošlog vekaimali tendenciju da traže da se ličnost ponovo stavi u autoritativnu versku tradiciju, i u substantivnu zajednicu, savremeni religijski pokreti sve rade u okviru rečnika izražaja samog sebe. Ova druga opcija ne uključuje podvrgavanje harizmatičnom lideru, već apstraktno učešće u zajedničkoj „humanosti“, čiji smo svi deo. Baš kao što novi društveni pokreti nastoje da istraže i artikulišu ovo novo ljudsko stanje kroz nove vidove političke asocijacije i akcije, rituali i verovanja novog doba čine isto to na nivou mita i samo-osnaživanja.

Svi novi religijski pokreti su kritični prema društvu na neki način. Međutim, kultovi koji odbacuju svoje društveno okruženje se odvajaju od zla, palog sveta na način koji drugi ne koriste. Kultovi koji se povlače su takođe dvojni u tome da oni prave radikalnu razliku između nečistog, oskrnavljenog svet izvan pokreta, i pročišćene, svete enklave unutar pokreta, i fokusiraju se na odbacivanju nesavršenosti. Kultovi koji se obnavljaju, s druge strane, su monistički u smislu da je njihov kritički stav prema društvu usmeren ka pokušajima da ga promene - ultimativno, da se ukine granica između sveta i kulta tako što će se svet oblikovati kao kult (naravno, u stvarnosti svi kultovi koji odbacuju svoje društveno okruženje predstavljaju mešavinu u nekim proporcijama povlačenja i obnove).

Nasuprot njima, klijent kultovi i slobodni kultovi oba prihvataju svoje društveno okruženje, po tome što su pretežno nekritički nastrojeni prema glavnim vrednostima i institucijama šireg društva. Oni niti traže svesnu promenu, niti da se povuku iz društva. Međutim, dok su klijent kultovi monistički, tako da oni donose svoja uverenja i prakse u svakodnevni život, slobodni kultovi su dualistički - oni imaju tendenciju da odvoje svoju duhovnu delatnost u privatnu sferu, odvojeno od svog radnog života.

Različite vrste novih religijskih pokreta predstavljaju različite strategije prema toj artikulaciji. Dok pokreti koji odbacuju svoje društveno okruženje vrše strategije kroz pokušaje da nađu drugačiju vrstu društva, pokreti koji prihvataju svoje društveno okruženje to čine kroz rad sa, i radikalizaciju kodeksa mejnstrim društva. Prema tome, društveno-odbacujući pokreti se mogu posmatrati kao ukazivanje, na ono što oni odbacuju, prema tenzijama i protivrečnostima u savremenom društvu. Nasuprot tome, društveno-prihvatajući pokreti se mogu posmatrati kao više uključeni sa indikacijom potencijala, počivajući u tkivu samog savremenog života, u cilju pronalaženja novih načina za suočavanje sa ovim tenzijama.

Zaključak

Opšta je karakteristika utvrđenih religija da naglase svoju drevnost. Ova tvrdnja je usko vezana uz verovanje da postoje trajne istine, večne istinitosti i nejasna, ali moćna

ideja da autentična mudrost dolazi iz neke neodređene drevne prošlosti. Istovremeno, postoji raširena svest o nemilosrdnosti u mnogim aspektima društvenog života neopozive promene. Kada ekonomski i industrijski poredak prolazi kroz takvu brzu i vidljivu promenu, kada socijalna struktura manifestuje konstantan proces ponovne adaptacije, kada velike društvene institucije - politika, pravo, obrazovanje, rekreacija, pa čak i porodica – doživljavaju i konstantna nesvesna podešavanja i programe svesne reforme, bilo bi neobično da religiozne ideje i organizacije ne prolaze kroz slične procese promene i inovacije.

Ipak, ugrađenaje pretpostavka da bi religija trebala da bude, kako liturgija kaže, „kao što je to bilo na početku, sada, i zauvek više će biti“, tako da agenti drugih društvenih institucija teško mogu da se pomire sa idejom novih religija, ili inovativnim postupcima koje te religije promovišu. Zakonski službenici rade po prevaziđenim definicijama, utvrđenim praksom koja se proteže u daleku prošlost, tako da je čak i pravna koncepcija o tome šta bi predstavljalo religiju zbunjena i zastarela. Političari, osetljivi na javne nemire kada su iz bilo kog razloga nove religije napadnute u masovnim medijima, lako se pozivaju na konvencionalne i utvrđene pretpostavke o prirodi religije. Novinari se oslanjaju na ova široko difuzna tradicionalna shvatanja kada, povremeno, verska pitanja mogu biti izdignuta u smislu šireg javnog interesa.

Sam verski establišment, uprkos nastojanjima da iznese svoje verske performanse u korak sa vremenom, generalno gledaju sa sumnjom bilo kakav inovativni razvoj koji se javlja van crkvenih granica. U svetu koji se brzo menja, u kojem su društvene institucije pred stalnom promenom, samoj religiji se pripisuje kontinuirana i teoretski nepromenljiva uloga, funkcija, i forma. Međutim, dokaz je da značajan broj ljudi traži, i nalazi, nove obrasce verske prakse i nove koncepte verske istine, povezuje se sa novim duhovnim personama, učestvuje u novim vrstama verskih organizacija. Iako su mnogi od glavnih nosilaca javnog mnjenja i uticaja i dalje vezani za drevni stereotip religije, protivljenje novim religijskim pokretima, uglavnom zbog toga što su novi, se svodi na otpor samom procesu sopstvene socijalne i verske evolucije.

Literatura

1. Bell, D. (1979). *The Cultural Contradictions of Capitalism*. 2nd edition. London: Heinemann.
2. Connelly, P. (1996). *Definition of Religion and Related Terms*. Preuzeto 27. oktobra, 2015., sa <http://www.darc.org/connelly/religion1.html>
3. MacIntyre, A. (1985). *After Virtue: A Study in Moral Theory*, 2nd edition. London: Duckworth.
4. Pew Research Group - *The future of world religions: Population growth projections 2010-2050*. Preuzeto 28. oktobra, 2015., sa <http://www.pewforum.org/2015/04/02/religious-projections-2010-2050/>
5. Semprini, A. (1999). *Multikulturalizam*, Beograd: CLIO.
6. Šušnjić, Đ. (1998). *Religija (I tom)*. Beograd: Čigoja štampa.
7. Westley, F. (1983). *The Complex Forms of the New Religious Life: A Durkheimian View of New Religious Movements*, Chico, CA: Scholars Press.

UTICAJ GLOBALIZACIJE NA PRIRODU RATA

Pukovnik Vangel Milkovski

Vojska Srbije

E-mail: *meil.: vmilkovski@gmail.com*

dr Hatidza Berisa

Nastavnik Vojna akademija Ministarstvo odbrane RS

E-mail: *hatidza.berisa@mod.gov.rs*

Apstrakt: *Cilj rada je da se pokuša da se pronikne u vezi procesa globalizacije i rata. Globalizacija će biti razmatrana sa aspekta njenog uticaja na širenje i mogućnosti povezivanja različitim akterima u međunarodnim odnosima koji mogu doći u stanje oružanog sukoba. Rat kao fenomen je uzet u smislu značanja definisanog Klauzevijanskog trojstva politike, vlasti i naroda.*

Rad se zasniva na hipotezi da „rat nije pomenio svoju prirodu“, uprkos uticaju procesa globalizacije. Ovu hipotezi moguće je dokazati ili opovrgnuti ukoliko se odgovori na pitanja kako globalizacija utiče na međunarodne odnose i šta je prava priroda rata.

Cljučne reči: *globalizacija, međunarodni odnosi, rat, politika, moć*

GLOBALIZATION AND THE NATURE OF THE WAR

Abstract: *The aim is to try to penetrate on the process of globalization and war. Globalization will be examined with respect to its impact on the expansion and connectivity of the various actors in international relations that can come into a state of armed conflict. War as a phenomenon has taken in terms of significance for defined Clausewitz trinity of politics, government and the people.*

The work is based on the hypothesis that “war is not changed its nature”, despite the impact of the globalization process. This hypothesis is possible to prove or disprove if the answer to the question of how globalization affects international relations and what is the true nature of war.

Key words: *globalization, international relations, war, politics, power*

Uvod

Razumeti rat kao sveprisutnu pojavu u ljudskoj istoriji nije nimalo lak posao. Generacije umnih ljudi različitih epoha su pokušavale da objasne pojavu i prirodu rata. Vremenom stvoreno je više različitih teorija koje svaka na svoj način sa manje ili više uspeha pokušava da objasni uzroke, prirodu i fizionomiju rata. Pokušavajući da proniknu u njegovu suštinu, ovim nezahvalnim poslom su se bavili istoričari, filozofi, umetnici i vojnici, svako u svojoj epohi. Samo su pojedini od njih uspeli da stvore konzistentnu misao i okvir o razmišljanju o ratu koje opstaju u istoriji uprkos vremenu i promenama koje nosi razvoj civilizacije.

Dostignuti stepen razvoja ljudske civilizacije početkom 21. veka karakteriše svojevrstan fenomen kojeg mnogi savremenici nazivaju globalizacijom. Kako je re-

alativno, novijeg datuma, još uvek ne postoji jedinstven stav o tome šta globalizacija u suštini predstavlja. Primetno je da se svi slažu da je globalizacija višestran proces, koji se sastoji iz skupa ekonomskih, društvenih, kulturnih i političko-pravnih pojava koji se mogu objektivno analizirati i da pojave u globalizaciji koje sužavaju prostor, skraćuju vreme i ubrzavaju razmenu informacija, populacija i kapitala zahtevaju preispitivanje tradicionalno shvaćenog pojma političkog prostora vezanog za državu.

Ono što je očigledno u njegovom definisanju je da se različiti autori slažu oko činjenice da svet i odnosi koji u njemu vladaju nikada nisu više bili povezani i uslovljeni. Upravo ta povezanost i uslovljenost savremene međunarodne odnose čini kompleksnijim nego ikada pre. Sve oblasti ljudskog života i rada su obuhvaćene ovim procesima tako da poprimaju nov kvalitet i koje mogu ili su već promenile njihovu prirodu ili pak stvaraju potpuno nove oblike ranije uspostavljenih odnosa i pojava.

Globalizacija i međunarodni odnosi

Po nekim autorima globalizacija nije ekskluzivitet savremenog društva, već je stara koliko i civilizacija. Džozef Naj smatra da se prvi oblici globalizacije mogu naći još u antičkom dobu kada je Evropa sa Azijom povezana zbog potrebe tržišta za svilom. Po istom autoru „najstariji oblik globalizacije je međuzavisnost životne sredine“.¹ Globalizacija² u savremenom svetu pruža niz mogućnosti koje su ogledaju u bržem povezivanju u svim sferama ljudskog življenja. Pored prednosti koje sobom nosi, proces globalizacije ima svoju tamnu stranu jer pogoduje širenju specifičnog oblika političkog nasilja koje može pojaviti u svakom trenutku, na svakom mestu i od njega niko više nije bezbedan – čak ni najmoćnije zemlje na svetu.

Globalna računarska mreža je u velikoj meri uticala ne samo na povezivanje različitih nedržavnih aktera a pre svega terorističkih grupa i uspostavljanje njihove međusobne komunikacije, već je omogućila i širenje njihovih ideja o čemu svedoči veliki broj sajtova koji se bave terorističkom propagandom. Danas se kroz paradigmu „mreže“ simbolički predstavlja proces globalizacije. Ovaj simbolizam zapravo, predstavlja međuzavisnost u svakom smislu reči, pa i u bezbednosno-vojnom.

Globalizacija i postmoderni rat

U savremenim ratovima koji se često opisuju kao etnički³, ratovi trećeg talasa⁴, ratovi četvrte generacije⁵, netrinitarni ratovi⁶, novi ratovi⁷, ratovi između ljudi⁸ prepoznaju se pored države kao dominantnog aktera i niz drugih aktera koji su povezani na

¹ Vidi šire u: Džozef Naj, *Paradoks američke moći*, (Beograd: BMG, 2004)

² Globalizacija je univerzalan proces ili set procesa koji generišu međupovezanost i međuzavisnost između država i društava povezujući ih u jedan moderan svetski sistem. Istovremeno, očigledan je porast uloge nedržavnih aktera, transnacionalnih kompanija, religijskih grupa, nevladinih organizacija i terorističkih grupa u odnosu na tradicionalnu i dominantnu ulogu nacionalnih država

³ Samjuel Hantington, *Sukob civilizacija*, (Podgorica: CID), 1998.

⁴ Alvin i Hajdi Tofler, *Rat i antirat*, (Beograd: Paideia, 1998)

⁵ Viljem Lind, Najtingejl Kit, Smit F. Džon, Saton V. Džozef i Vilson N. Gari. „Promenljivo lice rata: Ka četvrtoj generaciji“, *Informativni bilten prevoda*, broj (1-2008), 2008.

⁶ Martin Van Kreveld, *ibid*

⁷ Mary Kaldor, *New & Old Wars: Organized Violence in a Global Era* (Cambridge, 1999), 138

⁸ Rupert Smith, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World* (London: Allen Lane, 2005)

nacionalnoj, transnacionalnoj i međunarodnoj osnovi. Procesi u globalizaciji pružaju svim akterima da kao nikada do sada deluju u mrežnim strukturama sa mnoštvom međusobnih relacija što predstavlja jednu od njegovih najvažnijih karakteristika.

Ako je rat slika epohe u kojoj se dešava, onda savremeni rat i ratovanje treba da reflektuju ključne aspekte postmodernoga doba. Savremeni rat podrazumeva širok spektar sukoba koji uključuju postmoderno mrežnocentrično ratovanje, moderan ili simetričan konvencionalan sukob i neregularno ratovanje protiv pobunjeničkih snaga.⁹ Savremeni rat odvija se u lokalnom kontekstu, ali se, takođe, odigrava u širim poljima i pod uticajem nevladinih organizacija, međuvladinih organizacija, regionalnih i globalnih medija.

Prvi aspekt globalizacije je slabljenje oblika državnog identiteta koji je dominirao međunarodnim odnosima u poslednja dva veka. Definisane slike o međunarodnim odnosima polazilo je od nacije-države kao jedinog prirodnog polazišta. Ovaj nacionalističko-etatistički princip nije uvek bio održiv i neograničen jer istorijski nikada nije postojao jasan sklad između nacije-države i određene teritorije. Iz tog razloga nacionalistički zahtevi za ostvarenjem principa „jedne nacije, jedne države“ često su završavali u sporovima oko teritorija u kojima su stradali milioni ljudi u pokušajima zadovoljenja teritorijalnih ambicija. Ovako nešto je apsolutno nedopustivo i zato se savremeni međunarodni odnosi zasnivaju na pokušaju ograničavanja suverenosti nacije-države. Na gubitak ili smanjenje suvereniteta pored navednog ograničenja, utiču globalna ekonomija, nove forme globalnog upravljanja, međunarodni vojni savezi i međunarodno pravo. Globalizacija je dovela do pojave novih globalnih aktera. To se, osim države, pojavljuju i akteri globalne ekonomije (multinacionalne korporacije, međunarodne finansijske institucije, mobilni kapital), akteri globalnog civilnog društva i terorističke grupe i organizacije. Svaki od ovih aktera na svoj način nastoji da dovede u pitanje autoritet i suverenitet države.

Ove organizacije i njihovi međusobni odnosi na globalnom nivou čine međunarodne odnose još kompleksnijim. Ukupnost slike globalnih međunarodnih odnosa čini oko 200 država, 64.000 važnijih transnacionalnih kompanija kao što su Šel, Majkrosoft i druge, 9.000 nevladinih organizacija na nacionalnom nivou, 240 međunarodnih organizacija u kojima učestvuju vlade država i 6.600 međunarodnih nevladinih organizacija.¹⁰

Drugi aspekt globalizacije se ogleda u ponovnom javljanju ranijih formi identiteta u organizovanju kao što su religijski, etnički i plemenski i pojavi novih poput različitih transnacionalnih organizacija. Protok ljudi, resursa i ideja čini da se ljudi više i brže povezuju i identifikuju i udružuju sa drugim ljudima u i van granica matične države sa kojima dele identične vrednosti bilo u političkom, religijskom ili nekom drugom smislu. Posebno mesto u organizovanju nedržavnih aktera u procesu globalizacije zauzimaju globalne i regionalne terorističke, revolucionarne i kriminalne organizacije. U procesu globalizacije dolazi do izražaja mogućnost njihovog dejstva koje prevazilazi granice jedne zemlje ili regiona.

⁹ M. Evans, „Elegant Irrelevance Revisited: A Critique of Fourth-Generation Warfare“, *Contemporary Security Policy*, Vol. 26, No. 2, August, 2005) 242-9, 245

¹⁰ Peter Willetts, „Transnational actors and international organizations in global politics“, Joint services Command and Staff College UK, Conflict and International system, No. 11 2008,

Treći aspekt globalizacije je povećana uloga medija jer oni postaju sve važniji u smislu oblikovanja i konstruisanja razumevanja pojedinačnih ratova. Komunikaciona tehnologija koja je imala odlučujući uticaj na razvoj medija i posledično na medijsku konstrukciju realnosti, istovremeno je obeležila i fenomen ratovanja. Poznato je da je temeljni pokretač razvoja novih tehnologija upravo vojni sektor i da su se mnoga tehnološka otkrića tek naknadno prenela u civilno društvo (od atomske energije do Interneta). Savremena komunikaciona tehnologija revolucionarno je preobrazila način ratovanja. Pritom nije reč samo o činjenici da je udeo elektronike u savremenom oružju najmanje 40%, nego pre svega o promenjenom načinu razumevanja rata kao takvoga. Na kraju Hladnoga rata koji je odredio vojnu doktrinu nakon Drugoga svetskog rata, te nakon završetka Zalivskog rata koji je služio kao test savremenoga ratovanja, počeo je proces izrade nove vojne doktrine. U SAD je taj široko započet projekt nazvan "revolucija u vojnim poslovima". Zaista je reč o revolucionarnim promenama i o globalnoj reelaboraciji razumevanja ratovanja koje menja dotadašnje strateške i operativne koncepte. Osnovna karakteristika novoga pogleda je u tome što centralnu ulogu igra informacija te je stoga novi rat u prvom redu informativni.

Četvrti aspekt globalizacije je „outsourcing“ u ratu koji se ogleda u povećanju uloge privatnih vojnih kompanija koje pružaju različite usluge od logistike, obezbeđenja ličnosti i institucija do direktnog učešća u borbi. Privatne vojne kompanije su hijerarhijski ustrojene firme koje pružaju vojne usluge. Na pojavu ovih firmi uticala je marketizacija javne uprave, kojom je država izgubila monopol nad upotrebom fizičke sile. Brojčano smanjenje ljudstva velikih armija obezbedilo je ovim kompanijama dovoljno radne snage, dok su sredstva za rad obezbedile kupovinom jeftinog naoružanja iz perioda Hladnog rata. Stotine privatnih vojnih kompanija su angažovane u različitim sukobima u poslednje dve decenije što je kako navodi Majkl Šajn, rezultat trenda privatizovanja javnih funkcija i sredstava u globalizaciji.¹¹

Priroda rata

Da bi odgovorili pitanje da li globalizacija menja prirodu rata, moramo se okrenuti slavlrenom pruskom filozofu rata, Karlu fon Klauzevicu (Carl von Clausewitz, 1780-1831), za kojeg tvrde da je najviše od svih teoretičara pre i posle njega razumeo rat. Savremena vojna teorija, posebno u Zapadnoj civilizaciji, počiva na pokušaju razumevanja i operacionalizaciji njegovih apstraktnih ideja o ratu. Njegova najpopularnija misao da „rat nije ništa drugo do državna politika produžena drugim sredstvima“ predstavlja osnovni pogled rata u čitavoj Zapadnoj civilizaciji.

Misao Karla fon Klauzevica nastajala je i razvijala se pod snažnim uticajem Kanta i Hegela, kako tvrdi veći broj poznavalac njegovog dela. U vreme dok je Hegel držao katedru filosofije berlinskog univerziteta, Klauzevic je bio upravnik ratne škole. Taj deo njegovog života postaje najplodniji stvaralački period kada analizira i sumira protekle. Kao teoretičar i filozof, Klauzevic je prvo bio pod jakim uticajem Kanta, a zatim je na njega još veći uticaj imao Hegelov dijalektički metod, koncept apsolutne ideje i razmatranje stvari kroz borbu suprotnosti prelazom kvantiteta u kvalitet.

¹¹ Michael Sheehan, The changing character of war, (приступљено 06.01.2015. на www.oxfordtextbooks.co.uk/uk/orc/baylis_smith4e)

Svojim delom Klauzevic otkriva, kako navodi Andre Glikzman, „...rat kao takav, predstavljen u svim ratovima i istinskiji nego i jedan od njih“.¹² Prirodu rata Klauzevic je otkrio u njegovoj dualnosti: subjektivnoj i objektivnoj. Na ovoj činjenici, svoje poglede zasniva Antulijo Ečeverija u svom delu o prirodi rata u globalizaciji.¹³ Objektivna priroda rata po Klauzevicu, kako primećuje Ečeverija, uključuje nasilje, frikciju, šanse i nepredvidivost koji su zajednički za sve ratove, bez obzira na uslove njihovog vođenja, intenzitet i naprezanje različitih resursa koji u njemu učestvuju. U suprotnom, subjektivna priroda rata ogleda se u vojnim snagama, njihovim doktrinama, okruženju u kojem deluju i ovi elementi čine svaki rat jedinstvenim.

U svakom ratu, postoji interakcija ove dualnosti. Isti autor navodi da tehnološka dimenzija rata oličena u razvoju novog naoružanja, menja doktrinu upotrebe vojnih snaga, povećava nasilje i rat čini nepredvidim.¹⁴ Dakle, kao što Klauzevic kaže „rat je pravi kameleon“ koji menja svoju prirodu samo delimično.¹⁵ Kameleon može da menja svoju boju, ali njegovi unutrašnji organi ostaju isti. Unutrašnje tendencije rata koje Klauzevic definiše kao „čudnovato trojstvo, sastavljeno iz prvobitne silovitosti svoga elementa, *mržnje* i *neprijateljstva*, koje treba smatrati slepim prirodnim nagonom ili silom, zatim iz igre šanse i *neizvesnosti*, koja ga pretvara u slobodnu delatnost duha, i, najzad, iz *podređene prirode političkog elementa*, zbog čega pripada samo razumu“,¹⁶ mogu da menjaju intenzitet, odnos i relativnu ulogu. Njegova večita suština, po mišljenju Kolina Greja, sadržana je u definicijama Klauzevica.¹⁷ Ako nasilje nije primenjeno u političke svrhe, onda to nije rat.

U već citiranom poslednjem poglavlju Glave prve, knjige I „O prirodi rata“, Klauzevic poredi navedene tendencije sa tri različita zakonodavstva koje su istovremeno promenljive veličine i zasnovane duboko u samoj prirodi rata. Prva tendencija pripada *narodu*, druga *vojskovođi* i njegovoj *vojsci* a treća *vlasti*. Sva razmatranja o ratu Klauzevic zasniva na kompleksnoj prirodi i odnosu ove tri tendencije. Predstavljajući ovo čudesno trojstvo (wunderliche Dreifaltigkeit), Klauzevic ne razmatra rat izolovano kao pojavu van vremena i prostora, već u duhu klasične nemačke filosofije, pokušava da ga razume u istorijskim i socopolitičkim prilikama u kojima nastaje, pri čemu *a priori* ne izdava ja po važnosti ni jednu navedenu tendenciju. Tendencije koje čine Klauzevcevo trojstvo, mogu se razmatrati u različitim formama u različitim vremenskim periodima civilizacije. Termin „vlast“ ne podrazumeva samo funkciju vršenja vlasti organizovanu u vladi jedne države, već svaku snagu koja ima moć da pokrene oružanu silu radi određenih ciljeva koje treba dostići. Slično, „vojsku“ ne predstavljaju poluprofesionalne vojne jedinice Napoleonove ere, već različite naoružane formacije koje su postojale u svim istorijskim epohama. Termin „stanovništvo“ može da označava populaciju bilo kojeg društva i kulture u bilo kom periodu ljudske istorije.

¹² Андре Гликсман, *Говор рата*, (Београд: ВИНЦ, 1991), 95

¹³ Antulio J. Echevarria II, *Globalization and nature of war*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, (приступљено 29.12.2015 на <http://www.carlisle.armmil/ssi/index.htm>), 7

¹⁴ Antulio J. Echeverria II. „Dynamic Inter-Dimensionality, a Revolution in Military Theory“, Joint Force Quarterly (spring 1997), 31, 32, (приступљено 29.12.2015 на <http://www.carlisle.armmil/ssi/index.htm>),

¹⁵ Карл фон Клаузевиц, *О рату*, (Београд: Војно дело, 1951), 55

¹⁶ Ibid, 55

¹⁷ Colin S. Gray, „Clausewitz, History, and the Future Strategic World“, Prepared for the Strategic and Combat Studies Institute Conference – ‘Past Futures’ Royal Military Academy, Sandhurst, 3-4 July, 2003 and Marine Corps Command and Staff College, Quantico, VA, USA, 9-10 September, 2003 (приступљено 04.01.2012 на <http://www.StrategicStudiesInstitute.army.mil/>),

Dakle, trojstvo rata se sastoji od stvarnih snaga, koje su univerzalne, a ne od institucija. Klauzevic je smatrao da su same tendencije univerzalne – zajedničke svakom ratu u bilo kojoj epohi ljudske civilizacije jer kao *što* tvrdi Kolin Grej, „Klauzeviceva teorija o ratu primenljiva je na sve slučajeve organizovane teorije nasilja za političke ciljeve, bez obzira na period, identitet protivnika ili karakter ratovanja koji oni vode“.¹⁸ Za Klauzevica i Greja, kao i za veliki broj drugih anličara poput Ečeverije, postoji važna distinkcija između prirode i karaktera rata. Prirodu rata je otkrio i na način svojstven vremenu u kom je *živeo* i radio, opisao Klauzevic.

Kolin Grej, Antulijo Ečeverija i ostali su potvrdili Klauzeviceve tvrdnje bez obzira na promene u načinu vođenja rata i socio-političke uslove i okolnosti epoha u kojim se dešavao, priroda rata ostaje ista dok se menja njegov karakter ili fizionomija.

Rat je po Klauzevic oblik socijalnog i političkog ponašanja. Ova tvrdnja je istinita i na početku 21. veka, ukoliko prihvatimo da se i pojam politike promenio pod uticajem

Zaključak

Savremeni ili postmoderni rat pod snažnim je uticajem procesa globalizacije. Njegova fizionomija nastala je na ruševinama bipolarnog sveta a jasne konture poprimio je kad se slegla prašina njujorških kula bliznakinja.

Sumirajući ovaj pokušaj otkrivanja uticaja globalizacije na prirodu rata, nemoguće je bilo da se ne uporede „stari“ i „novi“ rat. Stari rat je pojam koji aludira na ratove vođene od Tridestogodišnjeg rata preko Napoleonove ere pa sve do prvog rata u Zalivu. U ovom razdoblju ljudske civilizacije, rat je u najvećem broju slučajeva bio u monopolu vlasti – vladara ili države. Do francuske revolucije svetost u ratu je predstavljalo načelo „legitimne vladavine“ – retki su primeri rušenja dinastija ili uspostavljanja novih. Od francuske revolucije svetost koja se pripisivala kraljevima i dinastijama preneti je na granice države – kraljevi i dinastije su u velikom broju evropskih država ozbiljno uzdrmani. Svetost granica učvršćena je do Prvog svet-skog rata a nakon drugog postala dogma. Unutar granica vladajuće elite su kreirale i sprovodile politiku radi odbrane interesa u međunarodnim odnosima.

Pojavom globalnih procesa, granice postaju manje važne ili se bar tako čini. Kapital i ideje su preplavile granice pojedinačne države i nezaustavljivo uz manje ili više otpora promenile odnose unutar država.

Savremeni trenutak u međunarodnim odnosima karakterišu dramatične promene u strukturi međunarodnih odnosa i fizionomiji rata. Došlo je do eskalacije oružanih konflikata širom sveta, a najviše na periferiji razvijenih regija - na Balkanu, u Africi, delovima Azije i u Kavkaskom području. Pojavi ili odmrzavnju do tada sputavanih konflikta doprineli su procesi nestanka bipolarnoga sveta i rastući jaz između bogatih i siromašnih kao negativnom trendu uzrokovanom procesa globalizacije. Džozef Naj navodi broju od čak 111 sukoba u poslednjih deset godina dvadesetog veka.¹⁹

¹⁸ Ibid, 21

¹⁹ Džozef S. Naj, *Kako razumevati međunarodne sukobe: Uvod u teoriju i istoriju* (Beograd: Stubovi kulture, 2006), 203.

Najveći broj ovih sukoba, oko 95, bilo je internog karaktera, a još 9 ih je bilo internih sa stranom intervencijom. U tim sukobima učestvovalo je oko osamdeset država, dve regionalne organizacije i više od dvesta nevladinih organizacija.²⁰ Ovi sukobi su u najvećem slučaju posledica završetka dekolonizacije iz prošlog veka i ratova između država u vreme Hladnoga rata. Neki od tih ratova bili su dugotrajni, razarajući, nerešeni i sve više podređeni snagama diplomatskog pritiska koje je primenjivala međunarodna zajednica. U takvim okolnostima sukobi su potisnuti u okvire jedne države a rat je postao na neki način decentralizovan. Procesi globalizacije su učinili da se rat rasipa u više konflikata, spontano izbijajući svuda gde se steknu socijalni i ekonomski faktori koje države nisu u stanju da drže pod kontrolom. U takvim uslovima, gde države više nisu u stanju da osiguraju blagostanje i zadovolje osnovne potrebe stanovništva, pojavljuju se različiti naoružani nedržavni akteri koji preuzimaju njihovo mesto mesto polagani ih potiskujući. „Novi ratovi“, kako navodi Meri Kaldor pod uticajem globalizacije, uključuju neke karakteristike poput „...politike identiteta, decentralizacije nasilja i globalnog ekonomskog rata“.²¹

Procesi i sredstva koja nosi globalizacija itekako menjaju način vođenja rata i u tom smislu tačna je tvrdnja da rat nosi obeležja vremena i epohe u kom se vodi. Analizirajući odnos politike i rata u trojstvu koje je definisao Klauzevic, možemo sa velikom dozom sigurnosti utvrditi da globalizacija nije promenila njegovu prirodu.

Literatura

1. Naj, Džozef. *Paradoks američke moći*. Beograd: BMG, 2004.
2. Kaldor, Mary. *New & Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Cambridge, 1999.
3. Hantington, Samjuel. *Sukob civilizacija*, Podgorica: CID. 1998.
4. Tofler, Alvin i Hajdi. *Rat i antirat*. Beograd: Paideia, 1998.
5. Lind, Viljem, Najtingejl Kit, Smit F. Džon, Saton V. Džozef i Vilson N. Gari. „Promenljivo lice rata: Ka četvrtoj generaciji“, *Informativni bilten prevoda, broj (1-2008)*, 2008.
6. Smith, Rupert. *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*. London: Allen Lane, 2005.
7. Evans, Marc. „Elegant Irrelevance Revisited: A Critique of Fourth-Generation Warfare“, *Contemporary Security Policy*, Vol. 26, No. 2, August, 2005.
8. Willetts, Peter. „Transnational actors and international organizations in global politics“, Joint services Command and Staff College UK, Conflict and International system, No. 11, 2008.
9. Sheehan, Michael. The changing character of war. www.oxfordtextbooks.co.uk/uk/orc/baylis_smith4e
10. Kaldor, Mary, „Cosmopolitanism and organised violence“ . London School of Economics: Centre for the Study of Global Governance, 2000), <http://www.theglobalsite.ac.uk>
11. Gliksman, Andre. *Govor rata*. Beograd: VINC, 1991.
12. Echevarria, Antulio J. II, *Globalization and nature of war*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College. <http://www.carlisle.armmil/ssi/index.htm>

²⁰ Ibid, 10-12.

²¹ Mary Kaldor, *New & Old Wars: Organized Violence in a Global Era* (Cambridge, 1999), 138

13. Echeverria, Antulio J. II. „Dynamic Inter-Dimensionality, a Revolution in Military Theory“, Joint Force Quarterly (spring 1997). Pristupljeno 29.12.2011 na <http://www.carlisle.armmil/ssi/index.htm>
14. Klauzevic, Karl fon. *O ratu*. Beograd: Vojno delo, 1951.
15. Gray, Colin S. „Clausewitz, History, and the Future Strategic World“, Prepared for the Strategic and Combat Studies Institute Conference – ‘Past Futures’ Royal Military Academy, Sandhurst, 3-4 July, 2003 and Marine Corps Command and Staff College, Quantico, VA, USA, 9-10 September, 2003. <http://www.StrategicStudiesInstitute.army.mil/>
16. Naj, Džozef S. *Kako razumevati međunarodne sukobe: Uvod u teoriju i istoriju*. Beograd: Stubovi kulture, 2006.

ДОМИНАЦИЈА БАНКАРСКИХ СИСТЕМА И ЊИХОВА УЛОГА У КРЕИРАЊУ ЕКОНОМСКОГ И ПОЛИТИЧКОГ АМБИЈЕНТА

Проф. др Драгана Башић

Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет

E-mail: dragana.basic@efbl.org

Апстракт: Банкарски системи широм свијета кроз вијекове увијек су имали веома значајну економску, политичку и стратешку улогу у изградњи и функционисању општег друштвеног поретка. Рекло би се најзначајнија је она економска, али у позадини доминације банкарских система је свакако и политичка и друштвена улога, само у различитим временским инстанцима различитог интензитета и облика испољавања.

У научним круговима би се овај став протумачио као теорија завјере, али бројни примјери у ближој, а и даљој прошлости јасно осликавају доминацију банкарских система у свим значајним аспектима економског и политичког постојања једне друштвене заједнице.

Кључни циљ рада је лоцирати тежишта доминације банкарских система, посљедице као и ефекте које она производи на економски и политички систем заједнице уопште.

Истраживање је руковођено главном хипотезом да банкарски системи према својој садашњој концепцији омогућавају економску и политичку доминацију у креирању општег друштвеног амбијента због маргинализације њихове основне економске улоге.

Кључне ријечи: функција креирања и поништавања новца, стабилност финансијског система, друштвена одговорност банака, моралност и етика у банкарству, пруденцијална регулација и супервизија банака

DOMINATION OF BANKING SYSTEMS AND THEIR ROLE IN CREATING OF ECONOMIC AND POLITICAL ENVIRONMENT

Abstract: Banking systems around the world over the centuries always have had a very important economic, political and strategic role in construction and operation of the general social order. It would be most important is that of economic role, but in the background of domination of banking systems is certainly political and social role, only in different time instances of varying intensity and forms of expression.

In scientific circles to this view interpreted as a conspiracy theory, but many examples in the near and distant past clearly reflect domination of banking systems in all significant aspects of economic and political existence of a community.

The key aim of this paper is to locate the focus of domination of banking systems, consequences and effects that it produces on economic and political system of a community in general.

The study was guided by the main hypothesis that banking systems in their present conception enable the economic and political domination in creating of the general social environment because of marginalization of their primary economic role.

Keywords: *function of money creation and withdrawal, the stability of financial system, the social responsibility of banks, the morality and ethics in banking, prudential regulation and supervision of banks*

Увод

Почетак 21. вијека за свијет банкарства увелико је значајан. Иако се може окарактерисати почетком Велике финансијске кризе у чијем средишту су у великој мјери банке, карактерише га и нови научни приступ домену финансијских, односно банкарских система, посебно у погледу њихових утицаја на усмјеравање развоја и општу стабилност друштвеног система, прије свега економског.

У основи банкарских система је свакако моћ новца, снага његовог капацитета као финансијског ресурса и средства одлучивања, покретача привредног раста и реалокације увијек оскудних новчаних токова. Капацитет и моћ новца видљиво потискује капацитет и моћ знања у процесу доношења одлука као веома значајну детерминанту узлазног развоја сваког економског система. Међутим, промјене у научном приступу нису усмјерене на елиминацију доминације моћи новца у процесу одлучивања о реалокацији оскудне новчане штедње, већ на успостављању система контроле њеног интензитета од стране легалних регулаторних тијела. С тога, значајно је лоцирати тежишта њихове доминације, те ефекте који се имплицирају на друштвени, односно економски систем једне заједнице уопште.

Функције банкарских система у финансијском систему земље

Новац је општеприхваћено средство плаћања за робу и услуге или за отплату дугова који у свакој економији функционише као средство размјене, јединица обрачуна и средство чувања вриједности, односно очувања куповне моћи током времена. Могло би се рећи да је новац стање у облику готовине, депозита и других облика које се користи за извршење плаћања и које у свом збиру може представљати богатство са функцијом очувања стечене вриједности и остварења дохотка као тока зараде по јединици времена.

Опште познато је да је у основи дјелатности банкарских система новац као кључна карика функционалног одражаја банака у финансијском систему кроз функцију креирања новца, функцију посредовања у размјени и њихову савјетодавну функцију. (Башић, 2012)

Функција креирања новца, која банке битно разликује од других финансијских институција, представља креирање новца централне банке, односно стварање примарног новца ради снабдјевања друштвене репродукције потребном количином новца у циљу одржавања несметаног тока производње и расподеле, и креирање секундарног новца, односно банкарског, депозитног тј.

жиралног новца у пословном банкарству. У једном двостепеном или вишестепеном банкарском систему централна банка индиректно утиче на кредитну активност комерцијалних банака и обим новчане масе механизмом примарног новца и процесима новчане и кредитне мултипликације.

Значај примарног новца је у томе што централна банка преко његовог регулационог пута путем својих канала монетарне регулације утиче на ниво новчане масе и процјену кретања новчаног мултипликатора, а преко регулационог пута новчане масе на обим бруто друштвеног производа као мјере агрегатне производње кроз тржишну вриједност свих финалних роба и услуга произведених у земљи у току једне године. Количина новца у оптицију директно одређује агрегатни ниво цијена и стопу инфлације у земљи.

Рацио новчане мултипликације показује способност банкарског система да на бази додатног обима примарног новца емитује већу или мању количину новца у оптицију, степен зависности пословних банака од емисије централне банке, као и дјеловање механизма монетарне регулације централне банке. Рацио кредитног мултипликатора који представља однос укупне масе одобрених кредита и почетног износа одобрене примарне емисије централне банке се успоставља веза између примарног новца централне банке и укупних кредитних пласмана пословних банака.

У својим истраживањима повезаности монетарних агрегата и функционалности банкарских система, F. S. Mishkin истиче њихов значај и упозорава да иницијални подаци за монетарне агрегате које објављује централно банкарство нису поуздан показатељ за оно што се дешава с краткорочним кретањима понуде новца, као што су мјесечне стопе раста. Закључује да су иницијални подаци о новцу прилично поуздани за дужа раздобља као што је година, због чега не треба обраћати много пажње на краткорочна кретања података о понуди новца, него се треба бавити само дугорочним кретањима. (Mishkin, 2010)

Учешћем у функцији финансијског посредовања на бази своје опремљености и стручне експертизе банкарски системи посредују између сектора који располаже суфицитом финансијских средстава (становништво, привреда, држава, екстерни извори) и сектора који имају дефицит финансијских средстава (држава, привреда, становништво,). „Усмјеравање слободних средстава од суфицитних субјеката ка дефицитним је битно за привреду зато што најчешће суфицитни субјекти нису креатори профитабилних инвестиционих пројеката што су, у ствари, дефицитни субјекти који имају идеју али немају новац за њену продуктивну реализацију.“ (Башић, 2012)

Интензиван развој и динамичност финансијских тржишта, те појачана конкурентност значајно усмјерава активности банкарских система према банкарском консалтингу, односно савјетодавној функцији у којој се банке ангажују и на страни емитента у виду савјетовања, израде проспеката, продаје, откупа хартија од вриједности и других облика активе, и на страни инвеститора у виду савјетовања, одабира и куповине, чувања и управљања хартијама од вриједности. Значајан домен банкарског консалтинга је подручје управљања финансијском активом клијената, односно управљања финансијским ризицима.

Као што је наведено, банке играју веома значајну и одговорну улогу у функционисању једног финансијског система, одржавању његове континуиране стабилности и чувању јавне штедње због чега су и најоштрије подвргнуте строгој банкарској регулативи, контроли и супервизији како на националном, тако и на међународном нивоу (Закон о централној банци, Закон о банкама, Базелски споразуми и мноштво одлука ентитетских агенција које регулишу и континуирано контролишу пословање банака у финансијском систему).

Рекло би се нема мјеста нестабилности финансијског система, наступању ризика у пословању банака и несигурности депозита, или чак банкарским малверзацијама. Управо под плаштом „сигурности финансијског система због институционалне уређености банкарског сектора“ развијају се различити облици доминације банкарских система од одговорних носиоца финансијске моћи до различитих облика малверзација и банкарског криминалитета.

Облици испољавања доминације банкарских система

Зачеци доминације банкарских система у економском и политичком животу развијених земаља се могу наћи у узрочно-последичној агенди Велике економске кризе, односно Велике депресије 1929-1933. Почетак глобалног економског слома се веже за тзв. Црни петак, 29.10.1929. године, односно најснажнији суноварат Wall Street-а у модерној финансијској историји западне цивилизације послије чега слиједи драстичан раст незапослености и дефлација како у Сједињеним Америчким Државама тако и у другим земљама свијета. „Велика економска криза (1929-1933) је била криза хиперпродукције која је захватила банкарски и финансијски сектор, а била је детерминисана поремећајима у реалном сектору економије. Само у Сједињеним Америчким Државама је у вријеме ове кризе затворено близу 10.000 банака, односно 9.765.“ (Божић, 1999).

Структура узрока кризе била је доста широка.

Неуравнотежена дистрибуција богатства и дохотка између различитих привредних грана и класа становништва са различитим степеном концентрације учинили су економију нестабилном.

Тих година у Сједињеним Америчким Државама биљежи се ера економског просперитета, уобичајна послије ратних разарања, окарактерисана енормним растом производње, опадањем трошкова и стабилношћу цијена како под дејством економије обима, тако и под утицајем монетарног режима Златног стандарда који је гарантовао фиксни девизни курс и извјесност у пословању. Овакво стање је погодвало концентрацији богатства у рукама малог броја индустријалаца који су плате својих бројних упосленика држали и даље на врло ниском нивоу у односу на евидентан раст продуктивности, али исто тако и у рукама америчких банкара који су због значајних капиталних акумулација формирали огромни депозитни потенцијал. Нажалост, пријетећа економска нестабилност у земљи је индиректно „подржана“ од стране тада владајућих Конзервативаца. Укључивање економских олигарха и водећих америчких банкара у политички живот Сједињених Америчких Држава ради потребе одржавања континуираног финансирања владајуће политичке партије довели су до тога да су кључна

законска рјешења прилагођавана управо њиховим интересима, а не интересима одрживог привредног развоја земље. Лоша финансијска ситуација становништва и пад аграрне тражње водили су америчко друштво у све интензивније куповине на кредит.

Раст профитних стопа у привреди у експанзији довео је до континуираног раста вриједности акција америчких компанија што је интензивирало берзанске шпекулације на Wall Street-у. Неприродно висок берзански промет привлачио је америчке инвеститоре, нарочито америчке банке као главне „чуваре“ јавне штедње, али је неминовно водио слому берзе.

Овакав економски просперитет и успон берзи до 1929. године прати динамичан развој инвестиционог банкарства који је, подржан од стране америчког политичког миљеа, карактерисао неодговарајући регулаторни оквир и недовољна регулисаност банака и финансијског тржишта уопште. Банкама је било дозвољено да се истовремено баве примањем депозита, одобравањем кредита, преузимањем и пласирањем емисија хартија од вриједности емитената и других компанија. Међутим, нису постојали квалитетни институционални механизми да одрже солвентност и ликвидност банака које су, подстакнуте високим зарадама на Њујоршкој берзи, енормно, без ограничења и одговорности улагале депозитни потенцијал клијената. Огромне берзанске шпекулације и општа економска нестабилност земљу уводе у зону рецесије, а енормни пад цијена на берзи угрожава ликвидност и солвентност банака и изазива синдром јуриша депонената на банке који је довео до драматичне нагле ерозије банкарског сектора. „За само неколико недјеља вриједност акција је пала за готово 16 милијарди америчких долара, отпуштени су милиони људи, извоз је опао за 50%.“ (Башић, 2012)

У мноштву предузетих мјера за убрзано спашавање до тада највећег економског слома који је доживио свијет, осим мјера интервенционистичког карактера, настојао се поставити адекватан регулаторни оквир за банкарски и финансијски сектор како би се исправиле посљедице потпуне либерализације, односно слободног дјеловања финансијских институција на финансијском тржишту. Амерички Конгрес изгласава Закон о хартијама од вриједности (The Securities Act of 1933), Закон о банкама (The Banking Act of 1933, Glass-Steagel Banking Act), Закон о берзама (The Securities Exchange of 1934, SEA), те формира Федералну корпорацију за осигурање депозита (*FDIC, Federal Deposit Insurance Corporation*) и Комисију за хартије од вриједности савезне владе (SEC, Securities and Exchange Commission).

Ова законска рјешења и формиране институције несумњиво су у периоду до 1970. године донијели резултате у погледу регулисања пословања с хартијама од вриједности, јачања националне валуте, ниске инфлације, стабилности каматних стопа и пословања инвестиционих банака са смањеним ризиком. Међутим, у позадини многих законских рјешења и даље доминира интерес банака и богатих појединаца.

Стога Оте јасно у својој књизи закључује: „Криза је неминован попутни ефект економског стварања када држава не може нешто много да учини, а претјеривање је посљедица еуфорије и панике многих појединаца. (Оте, 2009)

Основана Федерална корпорација за осигурање депозита (FDIC) била је самостална у својим активностима и Амерички Конгрес јој је дао висока овлашћења у спровођењу њене политике. Оснивање ове Агенције је вратило повјерење депонената у банкарски систем и подстакло их да улажу своје депозите у банку, чак и у вријеме интензивних банкротстава банака.

„Иако је овако успостављен механизам осигурања депозита у Сједињеним Државама кроз историју дао резултате, многи амерички економисти га сматрају извориштем моралног хазарда и повећаног ризика. Веома ниска премија осигурања је омогућавала банкарским менаџерима да добију депозите по нижим каматним стопама од тржишне, јер се ради о осигураним депозитима, и да их пласирају у пласмане са високим приносом који су веома ризични.“ (Башић, 2011)

Механизам осигурања депозита, који према својој улози обезбјеђује повјерење и стабилност финансијског система, у одређеној мјери „мотивише“ банкаре да свјесно улазе у сувише ризичне пласмане кроз морални хазард. Банке су свјесне да ће дио могућег губитка по основу ризичних улагања сносити и сама агенција за осигурање депозита кроз политику „сувише велике да пропадну“, ¹ али да ће остварене екстрапрофите „уживати“ само оне, њени менаџери и акционари.

„Теза да је банка „сувише велика да би била ликвидирана“ у циљу заштите банкарског система није оправдана јер се непосредно подстиче морални хазард и утиче на раст несистемског ризика, што дугорочно може да доведе до дубљих системских поремећаја. Кључни критериј интервенције државе у банкама путем својих механизма треба да буде да ли је поремећај под дејством системског или несистемског ризика, а не да ли је она „велика“ или „мала“.“ (Башић, 2011)

У ери савременог банкарства испољавају се нови облици доминације банкарских система који се могу окарактерисати злоупотребама финансијске моћи банака изван њихове основне економске улоге кроз:

- Учешће у емисији и аукцијама трезорских записа и државних обвезница ради финансирања буџетског дефицита,
- Утицај на кретање каматних стопа,
- Улогу у креирању регулаторних оквира,
- Удари на фискални систем преко учешћа у утаји пореза,
- Подршку државним активностима помоћу кредита.

Карактеристика трезорских записа је да представљају дуговне облигације влада са роком доспијећа до једне године од дана издавања. Атрактивни су за банке и друге финансијске институције због њиховог високог степена безбиједности. (Rose & Hudgins, 2005) „Безбиједност“ и висока ликвидност трезорских

¹ Политику „сувише велика да би пропала“ први пут је примјенио у Сједињеним Америчким Државама Уред банкарске контроле Министарства финансија 1984., а затим FDIC и Систем федералних резерви све до 1990. године. Банкарска криза 80-их година у САД-у и искуство са Continental Illinois-ом навело је Уред банкарске контроле Министарства финансија да заштити 11 највећих америчких банака које су превелике да би се допустило да пропадну како би се вратило повјерење јавности у те институције. Банкрот било које од њих у то вријеме сигурно би нанео огромне штете државном систему осигурања депозита.

записа произилази из подршке државног буџета кроз партиципацију пореских обвезника и висок степен утрживости. За владе земаља трезорски записи су значајан инструмент директног прикупљања слободних новчаних средстава из привреде за покриће буџетског дефицита, али и индиректно кроз инструмент обезбјеђења за прикупљање кредита од других финансијских институција преко уговора о рекуповини и других инструмената који се користе као гаранције за узимање позајмица.

Такође, и државне обвезнице су у домену најбезбједнијих и најликвиднијих дугорочних инвестиција за банке и друге инвеститоре. Улагање у државне обвезнице за банке као инвеститоре носи већи принос у односу на трезорске записе, али су кроз ове инвестиције изложене више ризицима рокова доспјећа и ризику ликвидности.

Иако за банке и друге инвеститоре трезорски записи и државне обвезнице доносе слаб принос у односу на друге финансијске инструменте и приход је опорезив, статистика активности банака у Републици Српској показује да је управо у домену трезорских записа њихово значајно извориште прихода и сигурних инвестиција у недостатку кредитних пласмана. Најбољи примјер је задња аукција трезорских записа Републике Српске на Бањалучкој берзи у септембру 2015. године када је од планираних 15 милиона КМ, постигнут износ од 14,76 милиона КМ. На аукцији је постигнута јединствена равнотежна цијена од 98,43 КМ уз каматну стопу од 3,2% и роком доспјећа 21. март наредне године (Бањалучка берза, 2015). Осим инвестиција у државне хартије од вриједности, комерцијалне банке у Републици Српској се опредјељују да држе вишак својих ликвидних средстава и на рачунима код Централне банке Босне и Херцеговине, уз минималну каматну стопу око 0,25%. „Иако је основица за обрачун обавезне резерве на годишњем нивоу повећана, стања на рачуну резерви код ЦББиХ детерминисана су првенствено вишком средстава које банке држе код ЦББиХ изнад обавезне резерве“ (Централна банка БиХ, 2014)

Интересовање за трезорске записе међу комерцијалним банкама расте узимајући у обзир слабљење кредитне активности банака на тржишту и кретање каматних стопа на трезорске записе у просјеку од 3 до 3,5%. У Републици Српској каматна стопа на државне обвезнице је још увијек на нивоу 4,5%, односно на нивоу је прве емисије 2014. године, са тенденцијом смањења тражње за јавним дугом ове рочности. Према подацима Централне банке Босне и Херцеговине у првом кварталу 2015. године биљежи се раст потраживања комерцијалних банака према ентитетским владама и по основу хартија од вриједности и по основу кредита. (Централна банка БиХ, 2015)

Анализирајући билансе комерцијалних банака у банкарству Сједињених Америчких Држава из септембра 2015. године, може се закључити да је кредитни портфолио и даље доминирајући у структури њихове активе, са незнатним варијацијама на мјесечном нивоу (у августу 2015. године кредитни портфолио комерцијалних банака је износио око 11.395 билиона долара), а да су трезорски записи у структури незнатни (око 9,2 билиона долара). (Federal Reserve, 2015)

Емисије трезорских записа и државних обвезница нису ништа ново, већ

препознатљив владин механизам прибављања новца, примјенив готово свугдје у свијету. Домен проблема је учесталост емисија и кретање каматних стопа што није у дугорочном интересу државе, али свакако је у интересу банака. Учесталост емисија и релативно висока каматна стопа на „државне хартије од вриједности“ показују значајну ерозију државних буџета у погледу редовних буџетских прихода и лош кредитни рејтинг земље која их емитује.

Узимајући у обзир велики значај и одговорност банкарских система за одрживост финансијског система и привредни развој једне земље која је обрложена у првој дијелу рада, доминација банкарских система у креирању новог економског и политичког амбијента кроз учешће у аукцијама трезорских записа и државних обвезница је евидентна. Комерцијалне банке прикупљен депозитни потенцијал, најчешће од суфицитних јединица становништва и привреде, инвестирају у државне хартије од вриједности ради финансирања буџетског дефицита по врло повољним каматним стопама које се исплаћују са „рачуна“ пореских обвезника, односно, носилаца депозитне структуре тих истих комерцијалних банака. Друштвену одговорност банкарских система за одрживост финансијског система и привредни развој земље показује примјер Француске и Њемачке из 2012. године које су емитовале и успјешно продале трезорске записе са негативним приносима. Француска је у јулу 2012. године емитовала и продала трезорске записе са роком доспијећа од 3 мјесеца по негативној каматној стопи од 0,005%, те са роком доспијећа од 6 мјесеци по негативној стопи од 0,006%. Истог дана и Њемачка је емитовала и успјешно продала шестомјесечне трезорске записе по негативној каматној стопи од 0,034%. Ове земље су слиједиле примјер Данске и Швајцарске (CbondS, 2012). Говоримо о одговорности носилаца финансијске моћи, банака и других инвеститора, за одрживост стабилности буџета, куповне моћи и кредитне способности становништва и привреде, одговорност за одрживост привредног развоја као кључне детерминанте успјешног пословања банака.

Још у средњем вијеку и почетком индустријске револуције сусрећемо се са праксом да су банке као носиоци финансијске моћи добивале овлаштења за пословање под условом да купе државне хартије од вриједности. Међутим, ови „обавезујући“ послови банака са државом учинили су банке средњег вијека веома богатим људима. У периоду америчке револуције, The Bank of North America је основана са дозволом Америчког Конгреса у Филаделфији 1781. године да би помагала у борби против британске управе са циљем стварања Сједињених Америчких Држава као суверене државе. Истовремено, у вријеме трајања грађанског рата, Амерички Конгрес је успоставио потпуно нови банкарски систем на савезном нивоу који је давао могућност давања овлаштења народним банкама под условом куповине државних хартија од вриједности са циљем прикупљања средстава за финансирање рата (Rose & Hudgins, 2005). Чињеница је да је породица Натана Мајера Ротшилда, основача лондонског огранка највеће банке на свијету у 19. вијеку, своје богатство изградила на успјесима Наполеонових ратова када су постали доминантни играчи на интернационалном тржишту обвезница у Лондону. Процјењује се да је између 1815. и 1859. године Лондонска кућа Ротшилдових емитовала четрнаест различитих

државних обвезница са номиналном вриједношћу од скоро 43 милиона фунти обично купујући све нове трансхе директно од владе, што је више од половине износа које су издале све остале лондонске банке. (Фергусон, 2010). Као финансијски моћници уживали су велики углед и имали велики утицај у политичком животу заједнице, па чак и одлучили о исходу Наполеонових ратова, стављајући своју финансијску моћ на страни Британије. Елементе овакве или сличне праксе налазимо и у историји савремених банкарских система.

Године 1930. формирана је Банка за међународне обрачуне (BIS, Bank of International Settlement) са сједиштем у Базелу са првобитним циљем пребацивања репарационих исплата са Њемачке на земље побједнице. Радило се о јавној комерцијалној банци са посебним имунитетом у односу на уплитање владе у њен рад, па чак и опорезивање према одредбама међународног уговора из 1930. године потписаног у Хагу.

Међутим, већ 1931. године финансијски токови су кренули у сасвим обрнутом правцу. Кредити и директне инвестиције из Сједињених Америчких Држава и Велике Британије су усмјеравани у њемачку економију. Значајно је нагласити да су оснивачи Банке за међународне обрачуне били највећи банкарски олигарси, представници централне банке Енглеске, Француске, Италије, Немачке, Белгије, као и низ приватних банки.²

Да ли случајно или не, управо у просторијама Банке за међународне обрачуне 1974. године оснива се Базелски комитет за банкарску супервизију (The Basel Committee on Banking Supervision) од стране гувернера централних банака 10 најразвијенијих земаља свијета, а већ 1975. године усвајају се Принципи надзора над пословним јединицама банака које су основане у иностранству, познати под називом Банкарски конкордат, претечом Базелских споразума, данас кључних у регулацији, надзору и супервизији банака. Првобитно, Базелски комитет је био основан као форум за регулаторну кооперацију између земаља чланица по питању банкарске супервизије ради одржавања финансијске стабилности (BIS, 2014). Данас, његова улога у регулацији и супервизији банака је пресудна и обавезујућа.

Ову деценију је обиљежила нова форма доминације банкарских система на финансијским тржиштима, али кроз форму злоупотребе дефинисаних механизма формирања референтних каматних стопа. „Лондонска међубанкарска понуђена каматна стопа (London Interbank Offer Rate, LIBOR) је стопа по којој су велике банке у Лондону вољне да међусобно позајмљују новац.“ (Bodi, 2009) Британска банкарска група за трговину сваког јутра успоставља референтну каматну стопу LIBOR након што 16 међународних банака пошаље процјене колико ће коштати међубанкарске позајмице.

Дакле, ради се о дневној референтној каматној стопи по којој банке једна другој нуде новац за посуђивање на лондонском међубанкарском тржишту. Ова краткорочна каматна стопа на европском тржишту новца се користи као референтна стопа за широк спектар трансакција, често деноминоване у јапанским јенима, еврима и другим валутама.

² За Сједињене Америчке Државе статут Банке за међународне обрачуне потписале су приватне банке: First Nation Bank of New York, J.P. Morgan & Company и First Nation Bank of Chicago.

Осим ове референтне каматне стопе, у евро зони постоји и EURIBOR (European Interbank Offer Rate) која представља европску понуђену каматну стопу по којој су банке у евро зони вољне да међусобно позајмљују износе у еврима.

Већ кроз начин формирања референтних каматних стопа, али и њихов значај у свијету финансијских трансакција може се увидјети важност утицаја банкарских система на кретање финансијских токова и формирање цијене капитала. Ради се врло значајној улози и огромној друштвеној одговорности банака на финансијским тржиштима у смијеру одржавања опште финансијске стабилности на што их и обавезују врло оштре норме пруденцијалне регулације и супервизије банака. Иако их регулатори обавезују на транспарентност и висок ниво банкарске етичности и морала, 2014. године објелодањена је готово највећа „злоупотреба друштвене одговорности банака“ у историји савременог банкарства.

Америчка Федерална корпорација за осигурање депозита (FDIC) тужила је Британску банкарску групу за трговину, односно Асоцијацију банкара Велике Британије и 16 великих свјетских банака међу којима су и највеће у свијету, Bank of America, Citigroup и JPMorgan Chase из Сједињених Америчких Држава, које постављају референтну каматну стопу LIBOR, оптуживши их за превару и манипулације са каматним стопама у смислу задржавања ниске стопе ради властитих интереса.

Ове банке су манипулисале LIBOR-ом од августа 2007. до средине 2011. године шаљући погрешне процјене каматних стопа за његову калкулацију искључиво руковођене властитом користи. То је утицало на нерегуларност у реализацији права и обавеза уговорних по основу закључених уговора чак милијардитих вриједности широм свијета у којима је дефинисана уговорна обавеза на основу LIBOR-а као референтне каматне стопе, а који укључују хипотеке, обвезнице и комерцијалне позајмице.

Недуго после откривања малверзација са LIBOR-ом, децембра 2013. године Европска унија је казнила осам банака међу којим су француска банка Societe Generale, њемачка банка Deutsche Bank, британске банке RBS и Barclays³ и друге са 1,7 милијарди еура (2,3 милијарде америчких долара) у укупном износу због намјештања каматних стопа односно, због манипулација са стопом европског EURIBOR-а.

Нису изостале ни банкарске малверзације на девизним тржиштима на основу чега су регулатори у Сједињеним Америчким Државама, Великој Британији и Швајцарској новембра, 2014. године казнили пет великих међународних банака (америчке банке Citibank и JPMorgan Chase, Краљевску банку Шкотске, британску HSBC Bank и швајцарског банкарског олигарха UBS) са скоро 3,4 милијарде долара, због покушаја манипулације девизних тржишта у последњих неколико година. Наведене банке према истражном поступку нису у довољној мјери надгледале своје берзанске трговце дозволивши им да размјењују информације и манипулишу девизним курсевима за свој лични интерес, а не за интерес своје клијентеле.

³ Ова банка је искористила право имунитета и није платила предвиђену казну јер је управо она открила Европској комисији постојања картела и намјештања каматних стопа.

Већ 2015. године објелодањена је нова банкарска малверзација британске HSBC Bank која је признала да је њен огранак у Швајцарској имао пропусте и да су нуђени специјални аранжмани богатим клијентима како би избјегли плаћање пореза. На тај начин су им помогли да утаје порез и прикрију улоге од више милиона долара.

Видљиво је да регулаторни органи широм свијета у оквиру својих надлежности редовно прате и санкционишу понашање банака у националним и глобалном финансијском систему, али је и даље евидентна њихова доминација у свим аспектима економског и политичког живота. Санкционисање банака, углавном банкарских олигарха, најчешће се завршава новчаним казним мјерама и нагодбама типа „потписивања споразума са америчким Министарством правде ради избјегавања кривичних процеса уколико испуне одређене услове“ што указује на дјеловање јаког банкарског лобија и њихов снажан утицај на креирање општег друштвеног и политичког амбијента широм свијета.

Економска и политичка доминација банкарских система у креирању општег друштвеног амбијента и мноштво малверзација којим прибјагавају у том процесу ради заштите својих личних интереса су и могуће због маргинализације њихове основне економске улоге, изостанка кључне економске и друштвене одговорности за функционисање и стабилност финансијског система и привреде у цјелини. Враћање у зону њихове економске одговорности и основне економске улоге кроз заштравање регулаторних оквира и надзора функционисања банкарских система, као и кроз афирмацију моралости и етике у банкарству према основним принципима савременог банкарства (Башић, 2012) банкарски системи ће својом функцијом несумњиво допринијети креирању здравог економског и политичког амбијента.

Закључак

Основна економска улога банкарских система у финансијском систему је да преко механизма креирања и поништавања новца обезбиједи финансијску стабилност и континуиран привредни раст и развој. Имплементација овако значајне економске функције банака није могућа без њихове друштвене одговорности у реализацији својих банкарских активности. Анализа улоге и форми доминације банака у финансијским системима кроз историју је показала њихову недовољну друштвену одговорност и фаворизовање личних интереса изнад интереса друштва. Уочава се недовољна друштвена одговорност, али и значајна доминација банкарских система и њихових лидера у креирању економског и политичког амбијента посматраног времена.

Савремено банкарство приказује нове облике доминације банкарских система, најчешће кроз аспект злоупотребе њихове финансијске моћи изван њихове основне економске улоге преко учешћа у аукцијама трезорских записа и државних обвезница ради финансирања буџетског дефицита, утицаја на кретање каматних стопа и креирање регулаторних оквира, кориштење финансијских маханизма за утају пореза, подршку непримјереним државним активностима помоћу кредита и сл.

Присуство економске и политичке доминације банкарских система у креирању општег друштвеног амбијента је оправдано и пожељно ако ће допринијети успјешној реализацији њихове опште економске функције и ако је засновано на учешћу у колективној друштвеној одговорности за финансијску стабилност и континуиран развој привреде, заснован на принципу узајамног повјерења и обостране корисности до реализације заједничког циља.

Литература

- Башић, Д. (2012). Савремено банкарство. Бања Лука: Економски факултет Универзитета у Бањој Луци.
- Башић, Д. (2012). Дужничка криза и њено рјешавање. Зборник радова Економског факултета у Источном Сарајеву, 6, 259-272.
- Башић, Д. (2011). Узрочно-последична повезаност појаве финансијских криза и макроекономских фактора окружења. Зборник радова Економског факултета у Источном Сарајеву, 5, 147-170.
- Башић, Д. (2010). Улога осигурања депозита у превазилажењу банкарске кризе. *Acta Economica*, 12, 293-323.
- Божић, Р. (1999). Банкарске кризе и реструктурирање банака. Српско Сарајево: Економски факултет.
- Bodi, Z. (2009). *Osnovi investicija*. Beograd: Data Status.
- Bank of International Settlement. (2014). *A brief history of the Basel Committee*. Retrieved Септембер 24, 2015, from <http://www.bis.org/bcbs/history.htm>
- Бањалучка берза. (2015). Преузето 26. септембра 2015. са <https://virtua.blberza.com/PriceList.aspx>
- Mishkin, F. S. (2010). Економија новца, банкарства и финансијских тржишта. Загреб: Матe.
- Оге, М. (2009). Слом долази: нова светска економска криза и шта ви сада можете да учините. Бања Лука: Романов.
- CbondS. (2012). Retrieved November 24, 2015, from <http://cbonds.com/news/item/581555>
- Rose, P. S. Hudgins, S. C. (2005). *Bankarski menadžment i finansijske usluge*. (prevod) Beograd: Data Status.
- Ferguson, N. (2010). *Uspom novca – finansijska istorija sveta*. Beograd: Plato Book.
- Federal Reserve. (2015). *Federal Reserve statistical release*. Retrieved September 27, 2015, from <http://www.federalreserve.gov/releases/h8/current/h8.pdf>
- Централна банка Босне и Херцеговине. (2014). Годишњи извјештај Централне банке Босне и Херцеговине. Преузето 24. септембра 2015. са http://www.cbbh.ba/files/godisnji_izvjestaji/2014/GI_2014_bs.pdf
- Централна банка Босне и Херцеговине (2015). Билтен 1. Преузето 24. септембра 2015. са http://www.cbbh.ba/files/bilteni/2015/Bilten_1_2015.pdf

KONCESIJE KAO OBLIK FINANSIRANJA PRIVREDNOG RASTA I RAZVOJA

Prof. dr Nevenka Nićin

Fakultet za poslovno industrijski menadžment, Beograd

E-mail: nicinnevenka@gmail.com

Doc. dr Vojislava Grbić

*Visoka škola strukovnih studija za menadžment i poslovne komunikacije,
Sremski Karlovci*

E-mail: vojislava.grbic@gmail.com

mSc Slavica Filipović

E-mail: filipovic.slavica8@gmail.com

Apstrakt: *Strane direktne investicije su značajan faktor razvoja, a pogotovo zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji. Globalizovano je i internacionalizovano međunarodno kretanje robe, usluga, tehnologija, kapitala i radne snage. Osnovni vidovi stranih ulaganja su: strane direktne investicije (foreign direct investments – FDI), različiti oblici zajedničkih ulaganja (joint ventures), portfolio investicije, ulaganje sredstava u vezi sa privatizacijom (nova ulaganja i preuzimanje vlasništva nad preduzećima kao i razmena spoljnog duga za ulog – debt equality swaps), i koncesije. U današnjoj svetskoj ekonomiji, strane direktne investicije predstavljaju najbrži način razvoja jedne zemlje i regiona i, kao takve, dobrodošle su i u najrazvijenijim zemljama. Analize finansijskih efekata pokazuju da strana ulaganja predstavljaju priliv stranih resursa koji povećavaju ukupne investicije u zemlji domaćinu. Strana ulaganja značajno jačaju integraciju pojedinih tržišta i imaju veliko učešće u svetskoj trgovini i privrednom razvoju. Strani kapital predstavlja jedan od ključnih činilaca razvoja zemalja u tranziciji. Ekonomski razvoj Srbije zahteva aktivno angažovanje na privlačenju stranih direktnih investicija.*

Ključne reči: *strane direktne investicije, tržište, strani kapital, ekonomski razvoj*

CONCESSIONS AS A FORM OF FINANCING OF ECONOMIC GROWTH AND DEVELOPMENT

Abstract: *Foreign direct investments are an important factor of development, especially in developing countries and countries in transition. Globalized and internationalized the international movement of goods, services, technology, capital and labor. Basic forms of foreign investment are: FDI (foreign direct investment - FDI), various forms of joint ventures (joint ventures), portfolio investment, investment of funds in connection with the privatization (new investments and takeover of enterprises and the exchange of foreign debt for stakes - Debt swaps equality), and concessions. In today's global economy, foreign direct investment is the fastest way of development of a country and the region and, as such, are welcomed in the most developed countries. Analysis of financial effects show that foreign investments represent the inflow of foreign resources that increase the total investment in the host country. Foreign investment significantly strengthens the integration of individual markets and have a large share*

in the world trade and economic development. Foreign capital is one of the key factors in the development of countries in transition. Economic development requires the active involvement of Serbia in attracting foreign direct investment.

Keywords: *foreign direct investment, market, foreign capital, economic development*

Uvod

Strane direktne investicije su značajan faktor razvoja, a pogotovo zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji. Zemlje u tranziciji, gde spada Srbija, kao i sve zemlje Zapadnog Balkana, imaju oskudicu kapitala, pa im se najviše isplati da gep popunjavaju stranim direktnim investicijama (SDI) kao najboljim oblikom korišćenja stranog kapitala. Ovo pogotovo važi kada je SDI planiran u greenfield obliku, u visoke tehnologije i razmenjiva dobra i usluge. Zemljama koje su deficitarne u tekucem bilansu, SDI koriste da povećaju izvoz i ublaže probleme deficit, kao i u menadžerskim veštinama i uspostavljanju sistema vrednosti koji podiže efikasnost i efektivnost poslovanja preduzeća.

Početak XXI veka karakterišu složeni procesi svetskog razvoja u kojima transnacionalne kompanije, savremene tehnologije, posebno internet i snažne i razvijene zemlje, dominiraju u ekonomskoj i drugim oblastima. Dinamički procesi naučno - tehnoloških inovacija, kreativnost i stalne promene su potpuno izmenili svet. Ubrzano je stvaranje globalne privrede, a informativne i komunikacione mreže stvorile su od sveta jedinstven prostor. Globalizovano je i internacionalizovano međunarodno kretanje robe, usluga, tehnologija, kapitala i radne snage.

Uloga i oblici stranih ulaganja u finansiranju privrednog rasta i razvoja

Privredni rast predstavlja povećanje nacionalne proizvodnje tokom vremena. To povećanje može se izražavati za celu zemlju ili po glavi stanovnika. Pošto se broj stanovnika takođe povećava, rast proizvodnje po stanovniku predstavlja pravu meru ekonomskog napredovanja jedne zemlje. Neke države ne mogu dovoljno da ulažu i dalje razvijaju svoju privredu, tako da je onda pomoć u vidu stranih ulaganja preko potrebna.

Direktna investicija je kategorija međunarodnih investicija koja odražava cilj subjekta u jednoj nacionalnoj ekonomiji da postigne trajan interes u preduzeću čije je sedište u drugoj nacionalnoj ekonomiji. Subjekt je direktan investitor, a preduzeće u drugoj zemlji je direktno investirano preduzeće. Trajan interes implicira postojanje dugoročne veze između direktnog investitora i preduzeća i značajan stepen uticaja investitora na upravljanje preduzećem.

Veliki značaj za privredni rast i razvoj zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji imaju strana ulaganja. Dosadašnja iskustva pokazuju da su strana ulaganja igrala značajnu ulogu u strukturnim promenama proizvodnje i izvoza u zemljama korisnicama ovih sredstava. Za zemlje koje imaju otežan pristup međunarodnom tržištu kapitala strana ulaganja predstavljaju „ventil“ za angažovanje inostranih sredstava.

Osnovni vidovi stranih ulaganja su: strane direktne investicije (foreign direct investments – FDI), različiti oblici zajedničkih ulaganja (joint ventures), portfolio investicije, ulaganje sredstava u vezi sa privatizacijom (nova ulaganja i preuzimanje vlasništva nad preduzećima kao i razmena spoljnog duga za ulog – debt equality swaps), i koncesije.

Strane direktne investicije

Direktne inostrane investicije su pojava kada investitor koji se nalazi u jednoj zemlji stiče aktivu u drugoj zemlji sa namerom da upravlja ovom aktivom. Neke od kategorija stranih direktnih investicija:

- Equity kapital predstavlja vrednost investicija u akcijama preduzeća u inostranstvu. Stanje vlasničkog uloga od 10% ili više običnih glasačkih prava u akcionarskom preduzeću ili odgovarajući ekvivalent u neakcionarskom preduzeću, uobičajeno se smatra kao granica za kontrolu aktive. Ova kategorija uključuje i merdžere, akvizicije, „grinfild“ investicije (stvaranje novih postrojenja) i „braunfild“ investicije (delovi građevinskog zemljišta koji su ugroženi ranijim korišćenjem, koji su zapušteni, koji se više ne koriste, koji mogu da stvore probleme zagađenosti, koji se nalaze u izgrađenom urbanom području, i koji zahtevaju investiciju kako bi bili vraćeni na kvalitetnije korišćenje). Merdžeri i akvizicije su važan izvor inostranih direktnih investicija za razvijene zemlje, mada njihov relativan udeo značajno varira.

- Reinvestirani profiti (zarade) su prihodi afilijacija koji nisu raspodeljeni u dividende i nisu vraćeni nazad matičnoj kompaniji. Pretpostavlja se da se zadržani profiti reinvestiraju u afilijaciji. Ova kategorija predstavlja i do 60% izlaznih investicija za zemlje kao što su Sjedinjene Američke Države i Velika Britanija.
- Ostali kapital je kategorija koja se odnosi na kratkoročne i dugoročne pozajmice i zajmove između matične firme i afilijacije.

U današnjoj svetskoj ekonomiji, strane direktne investicije predstavljaju najbrži način razvoja jedne zemlje i regiona i, kao takve, dobrodošle su i u najrazvijenijim zemljama. Analize finansijskih efekata pokazuju da strana ulaganja predstavljaju priliv stranih resursa koji povećavaju ukupne investicije u zemlji domaćinu.

Pozitivna strana inostranih direktnih investicija se najčešće vezuje za okolnost da se posredstvom inostranih direktnih investicija vrši i svojevrsan transfer tehnologije u zemlje u koje se plasiraju inostrane direktne investicije.

Značaj međunarodnih investicija za domicilnu zemlju ogleda se u sledećem: povećanju obima spoljne trgovine, otvaranju novih radnih mesta, poboljšanju socijalne osnove i uopšte ubrzanju privrednog razvoja i integracija domaće privrede u svetsku privredu i trgovinu.

Otvaranjem filijala u zemlji domaćinu, multinacionalne kompanije unose savremenu tehnologiju i druga potrebna znanja. One osposobljavaju lokalnu radnu snagu za rad na nivou savremene tehnologije, školuju kadrove za funkcije upravljanja i organizacije savremenih procesa proizvodnje.

Bez uvoza inostranog kapitala preduzeća u manje razvijenim zemljama bi umnogome otežala realizaciju svojih razvojnih ciljeva i aspiracija, jer bi teže dolazila do

savremenih tehnologija i neophodnog znanja za organizaciju procesa proizvodnje. Naime, inostrane direktne investicije ne donose u zemlju domaćina samo kapital i devizna sredstva, već i menadžerske veštine, tehničko osoblje, tehnološko znanje, administrativnu organizaciju i inovacije u proizvodima i proizvodnim tehnikama – što sve nedostaje zemljama domaćinima.

Pozitivne posledice inostranih direktnih investicija postoje u slučaju ako one povećavaju nacionalni dohodak zemlje u koju se investira više nego što bi bilo povećanje nacionalnog dohotka u zemlji investitora od tog istog ulaganja. Sve dok inostrane direktne investicije povećavaju nacionalni dohodak, a to povećanje nije u potpunosti prisvojeno od strane inostranog investitora, zemlja u koju se investira ostvaruje pozitivan rezultat. Najvidljivije koristi su u povećanju plata domaćih radnika, a za državu kroz povećavanje fiskalnih prihoda (kroz takse, poreze i slično).

Važniji negativni efekti međunarodnih investicija za zemlju domaćina su: opasnost od preterane zavisnosti od stranog kapitala, iskorišćavanje domaćih resursa, povećavanje tehnološke zavisnosti, mogućnost otpuštanja radnika, formiranje modela potrošnje koji ne odgovara nivou razvijenosti zemlje domaćina, mogućnost ugrožavanja nacionalnog suvereniteta itd.

Uticaj stranih direktnih investicija na privredu zemalja u tranziciji

Strane direktne investicije utiču na proces tranzicije zemalja centralne i istočne Evrope (CIE) ka tržišnoj ekonomiji na direktan i indirektan način. Pod direktne uticaje mogu se podvesti oni koji su vezani za ekonomski rast u ključnim industrijskim granama, trgovinu i razvoj trgovinskih veza sa Zapadom, kao i transfer tehnologije. Indirektan uticaj SDI ogleda se u izgradnji institucionalnih sistema tih zemalja, podsticanju procesa privatizacije i kreiranju uslova konkurencije.

Industrijske grane zemalja u tranziciji u koje je ušao strani kapital obično postižu dobre poslovne rezultate i deluju podsticajno na ukupni ekonomski oporavak zemlje. Strane direktne investicije podstiču trgovinu zemalja u tranziciji tako što donose materijalne (kapital i tehnologija) i nematerijalne (ulaz na strana tržišta, registrovani trgovinski znaci ili marke proizvoda brand-name, marketinško znanje i menadžerske sposobnosti) resurse koji mobilisu i domaće faktore na trgovinu. Non-equity forme saradnje stranih i domaćih kompanija u domenima kao što su transport, telekomunikacije itd. indirektno podstiču trgovinu, jer obezbeđuju modernu infrastrukturu i komunikacije neophodne za savremene uslove trgovanja.

Značajan direktan uticaj prisustva transnacionalnih kompanija (TNK) u zemljama u tranziciji ostvaruje se transferom tehnologije lokalnim partnerima. Posebno su značajni uvođenje programa kontrole kvaliteta i viših standarda kvaliteta koji odgovaraju zahtevima zapadnih tržišta, kao i obuka lokalne radne snage u skladu s proizvodnim i menadžerskim procesima kompanija sa Zapada.

Jedan od prvih indirektnih, a time i teže merljivih efekata SDI na zemlje u tranziciji jeste podsticajno dejstvo na izgradnju institucionalnih i zakonskih okvira neophodnih za delovanje tržišta. Prvi pomak sigurno predstavlja donošenje regulative o SDI u tim ekonomijama, uglavnom liberalnog karaktera.

Tržišna ekonomija se ne može realizovati bez ostvarivanja procesa privatizacije u privredama u tranziciji. Strane direktne investicije mogu uticati na formiranje privatne strukture vlasništva u CIE zemljama na direktan i indirektan način. Direktno, tako što TNK obezbeđuju neophodna finansijska sredstva za kupovinu državnih preduzeća i time premošćuju gep male štednje i nerazvijenih finansijskih institucija tih zemalja. Indirektno, prisustvo TNK u ekonomiji u tranziciji podsticajno deluje na razvoj privatnog preduzetništva putem demonstracionog efekta, kako na strani tražnje, tako i na strani ponude.

Na strani tražnje, domaći ponuđači nastoje da ponude intermedijalne proizvode i nove usluge koje TNK u procesu svoje proizvodnje traže. Na strani ponude, podstiču konkurenciju i podižu kvalitet proizvoda koji se nude na domaćem tržištu.

Treći indirektan uticaj SDI na privrede zemalja u tranziciji vezan je za podsticanje konkurencije u tim ekonomijama. Izlaganje državnih monopola konkurenciji obezbeđuje efikasniju alokaciju resursa i slobodno formiranje cena. Kao osnovne prednosti koje formiranje konkurentskih uslova u privredama u tranziciji donosi navode se pad cena i podizanje nivoa proizvoda koji se nude lokalnim potrošačima.

Praksa stranih investitora da u CIE zemljama uglavnom kupuju domaća preduzeća koja već imaju monopolnu poziciju, ili da svoj ulaz uslovljavaju zaštitom domaćeg tržišta na određeni period ili uvođenjem različitih zaštitnih mera uvoza, zahteva pažljivo tumačenje odnosa i relacija monopola i konkurencije.

Zemlje centralne i istočne Evrope postaju svesne da su same odgovorne za stvaranje što privlačnijeg okruženja za strane investitore, koje čini: zdrav i konkurentan domaći sektor, pravni i institucionalni okviri koji ohrabruju ulaganja “bez diskriminacije”, liberalni devizni sistem, fleksibilno tržište radne snage, poboljšano regulisanje javnog sektora i obezbeđenje fizičke i ljudske infrastrukture.

SDI se planski usmeravaju na određene delatnosti, na određeno područje i promovišu osnovne ekonomske ciljeve: stabilnost, privredni razvoj i razmenu znanja. One predstavljaju preduzetničke investicije koje se mogu ostvariti u različitim oblicima i realizovati se na različite načine i to kroz: osnivanje novog preduzeća (greenfield investicije), preuzimanje postojećih preduzeća u drugoj državi putem kupovine, dokapitalizacije (brownfield investicije), fuzija – spajanje kompanija, kombinacija greenfield i brownfield investicija, investicije u obliku koncesija.

Strateški interesi Republike Srbije su reforma društvenog i privrednog sistema koja podrazumeva neophodne strane investicije i ulaganja u privredu koja bi dovela do rasta i privrednog razvoja.

Strana ulaganja značajno jačaju integraciju pojedinih tržišta i imaju veliko učešće u svetskoj trgovini i privrednom razvoju. Strani kapital predstavlja jedan od ključnih činilaca razvoja zemalja u tranziciji. Ekonomski razvoj Srbije zahteva aktivno angažovanje na privlačenju stranih direktnih investicija.

Ekonomski i politički rizici koncesija

Pod pojmom koncesije se podrazumeva pravo korišćenja prirodnog bogatstva koje domaćem odnosno stranom licu – koncesionaru, ustupa nadležni državni organ – koncedent, pod posebno propisanim uslovima i za određeni period.

Infrastrukturni sektori koji imaju određene elemente prirodnog monopola predstavljaju najatraktivnija područja za koncesije: to su putevi, prenos i distribucija električne energije, željeznička infrastruktura, prenos vode, prenos i distribucija gasa...

Prilikom odobravanja koncesije mora se voditi računa da koncesije koje predstavljaju velike projekte imaju neuporedivo snažnije višestruke efekte za domaću privredu i za ostale privredne grane u poređenju sa malim koncesijama. Prilikom odobravanja koncesija mora se voditi računa o tome da period koncesije mora biti dovoljno dug da koncesionar povрати uložena sredstva i da ostvari predviđeni profit.

Strani koncesionar po pravilu je zainteresovan za ekskluzivitet, jer se time manje ugrožava njegov profit. Zemlje u kojima je visok ekonomski i politički rizik za strane investitore mogu pokušati da dodeljujući ekskluzivitet koncesionaru lakše ustupe određenu granu na koncesiju.

Pošto sistem koncesionih aranžmana predstavlja vid stranih ulaganja, država – koncedent očekuje značajne pozitivne efekte od koncesija. Među najznačajnije efekte spadaju: privlačenje dodatnih inostranih sredstava, čime se stvaraju mogućnosti za investiranje u zemlji: transfer znanja i tehnologije; angažovanje proizvodnih domaćih kapaciteta u izvođenju investicionih radova i povećanje nivoa zaposlenosti u zemlji; povećanje kreditnog rejtinga zemlje na međunarodnom tržištu kapitala; povećanje opšte efikasnosti u zemlji i povećanje kvaliteta usluga u domenu odobravanja koncesije; uvođenje inostranih standarda u domaće poslovanje.

BOT model projektnog finansiranja

Najpoznatiji model koncesije, kojim se utvrđuju međusobni odnosi učesnika u realizaciji projekta je BOT (eng. build – izgradi, operate – koristi, i transfer – predaj) Sistem. BOT model projektnog finansiranja je atraktivan za privlačenje stranog kapitala. Obaveza koncesionara po ovom projektnom modelu je da preda objekat državi koncedentu na kraju koncesionog perioda.

BOT model se najčešće primenjuje kod realizacije kapitalnih infrastrukturnih objekata, kao što su putevi, željeznice, aerodromi, mostovi, tuneli, termo i hidro centrale, objekti vodosnabdevanja, objekti za distribuciju nafte i gasa i dr. Ovi projekti su posebno pogodni za realizaciju putem BOT modela, jer sami ostvaruju prihod, što je jedan od osnovnih uslova za realizaciju projekta putem BOT modela.

U svetu se BOT model najviše primenjuje u oblasti energetike (Turska, Kina, Pakistan, Indija, Filipini), transportnih komunikacija (Hong Kong, Malezija, Meksiko, Tajland, Turska) i u telekomunikacijama (Tajland)... Među razvijenim zemljama, SAD, Francuska i Velika Britanija primenjuju ovaj model u realizaciji infrastrukturnih projekata. Pri realizaciji BOT modela ključnu ulogu igraju vlada zemlje u kojoj se projekat realizuje, odnosno koncedent i koncesionar.

Proces razvoja projekta po BOT modelu može biti komplikovan i dugoročan i, sa tačke gledišta koncesionara, veoma skup. Može se desiti da pregovori oko velikih projekata potraju i nekoliko godina, pre no što dođe do potpisivanja samog koncesionog ugovora. Za to vreme potencijalni koncesionar može utrošiti znatna sredstva za izradu preinvesticionih studija, za naknade savetnicima i konsultantima i drugim

vrstama troškova. Zbog toga je neophodno da koncedent učini sve kako bi taj proces od raspisivanja licitacije, pa sve do potpisivanja ugovora bio fer i efikasan.

Uvođenjem koncesija kao oblika privatnih investicija u obavljanju privrednih delatnosti koje koriste prirodna bogatstva, dobra u opštoj upotrebi i delatnosti od opšteg interesa, moguće je realizovati reformske, razvojne strategije, zasnovane na samoodrživom, ujednačenom ekonomskom razvoju, što bi Republici Srbiji poboljšalo kreditnu sposobnost na međunarodnom tržištu kapitala, uspostavilo funkcionalnu tržišnu ekonomiju i ojačalo sposobnost domaćih privrednih subjekata da izdrže konkurentsku tržišnu utakmicu.

Imajući u vidu ograničenost sopstvenih izvora finansiranja, razvoja privrednog i infrastrukturnog kompleksa, potrebno je ubrzati proces koncesionarstva u Republici Srbiji, kako bi se brže privukao strani i angažovao domaći kapital.

Zakon je koncesiju označio kao jedan od oblika privatnih, stranih ili domaćih ulaganja i stvorio mu pretpostavke da rezultira značajnim, pozitivnim efektima za celokupnu ekonomiju Republike Srbije.

Najznačajniji ciljevi koji se žele ostvariti od koncesija su plasman domaćeg ili inostranog kapitala u investicione projekte, uvođenje i jačanje konkurencije; povećanje kvaliteta i raznovrsnosti proizvoda i usluga; povećanje kreditnog rejtinga zemlje, angažovanje domaćih proizvodnih i uslužnih kapaciteta, smanjenje uvoza i povećanje izvoza; povećanje nivoa zaposlenosti; uvećanje operativne efikasnosti; uvećanje fiskalnih prihoda; transfer tehnologije i know-how i dr.

Koncesije doprinose većem iskorišavanju prirodnih bogatstava kao i održavanje objekata infrastrukture, angažovanjem sopstvenih potencijala ili ustupanjem drugim licima uz određenu nadoknadu. Politika iz oblasti koncesije je usmerena na to da se svi prirodni resursi i objekti infrastrukture stave u funkciju ekonomskog razvoja i optimalno koriste.

Realno postoje mogućnosti da se efikasnim, efektivnim i racionalnim korišćenjem raspoloživih resursa, između ostalog i putem koncesija, doprinese ubrzanom društveno-ekonomskom razvoju Republike Srbije u celini

Zaključak

Davanjem koncesija otvoren je put podsticanju daljih investicija u Republici Srbiji. Zakonska regulative treba da podstakne strane i domaće investitore i da pruži podršku raznim poreskim podsticajima za angažovanje domaćeg i stranog kapitala kroz koncesionu delatnost. Imajući u vidu ograničenost sopstvenih izvora finansiranja, razvoja privrednog i infrastrukturnog kompleksa, potrebno je ubrzati proces koncesionarstva u Republici Srbiji, kako bi se brže privukao strani i angažovao domaći kapital.

Prilikom odobravanja koncesije mora se voditi računa da koncesije koje predstavljaju velike projekte imaju neuporedivo snažnije višestruke efekte za domaću privredu i za ostale privredne grane u poređenju sa malim koncesijama. Prilikom odobravanja koncesija mora se voditi računa o tome da period koncesije mora biti dovoljno dug da koncesionar povrati uložena sredstva i da ostvari predviđeni profit.

Strani koncesionar po pravilu je zainteresovan za ekskluzivitet jer se time manje ugrožava njegov profit. Zemlje u kojima je visok ekonomski i politički rizik za strane investitore mogu pokušati da dodeljujući ekskluzivitet koncesionaru lakše ustupe određenu granu na koncesiju.

Literatura

- Nevenka Nićin-Milija Bogavac (2012), Osnovi ekonomije, Fakultet za poslovno ind. menadž., Beograd, Univerzitet Union
- Nevenka Nićin-Milija Bogavac (2013), Upravljanje investicijama, Fakultet za poslovno ind. menadž., Beograd, Univerzitet Union
- Bujanja-Vidas, M. (1998). Metode i determinante SDI. Beograd: Institut ekonomskih nauka.
- Ćirović, M; Ušara, K. (2000). Strana ulaganja, poslovno-analički pristup. Beograd: Univerzitet Alfa.
- Kovačević, R, (2000). Oblici i mehanizmi stranih ulaganja. Strana ulaganja–poslovno-analički pristup. Beograd: Univerzitet Alfa.
- Komazec S; Ristić, Ž. (2009). Ekonomija kapitala I finansiranje razvoja. Beograd.
- OECD. (2002). Foreign Direct Investment for Development. Paris.
- Ristić, Ž, (1990). Tržište kapitala–teorija I praksa. Beograd, Privredni pregled
- Dr Mirjana Knežević: „Značaj koncesija za strana ulaganja u Republici Srbiji“, Ekonomski horizonti, 2010, 12, (1) str. 89-102
- Rafal Stanek i David Toft, “Javno-privatno partnerstvo u Poljskoj: Prevazilaženje psiholoških prepreka i rigidnih propisa“, Dušan Damjanović, Tatijana Pavlović, Križanić, Gabor Peteri (urs), u „Partnerstvo javnog i privatnog sektora - dobra i loša iskustva u odabranim zemljama u tranziciji“, PALGO centar, Beograd 2010.
- Lepotić-Kovačević B. (1997) Pojam i vrste koncesija u našem pravu, Pravo - teorija i praksa, vol. 14, br. 12.
- Klaus, S., Xavier S., (2011) Global Competitiveness report 2010- 2011, World Economic Forum.
- „MAT- makroekonomske analize i trendovi. Jan. 2011. Broj 195“, Beograd, Ekonomski institute
- Savić, N., Goran Pitić, G., (2010) Kuda ide konkurentnost Srbije, Beograd, FEFA- fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju
- Savković, R., (2006) Ekonomija- osnovi (drugo izdanje), Beograd, Naučna knjiga- Beograd
- <http://koncesije-rs.org/eng/index.htm>

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ У ПРОЦЕПУ СВЕТОВА

Мр Жељко М. Будимир

Универзитет у Бањој Луци, Факултет политичких наука

Апстракт: Геополитички положај неке територијалне целине је комплексна и динамична категорија која зависи од мноштва фактора. Република Српска као политичко-територијална јединица има важан геополитички и геостратешки положај у Југоисточној Европи који је међутим истовремено и неповољан. За објективно разматрање геополитичког положаја Републике Српске неопходно је прво размотрити њен физичко-географски положај, затим сагледати саобраћајно-географски положај, који је због облика њене територије од великог геостратешког значаја за њен опстанак. Када објективно сагледамо ове факторе можемо ваљано валоризовати геополитички положај Републике Српске у балканском геополитичком чвору. Важно је схватити утицај глобалних и регионалних геостратешких играча на простор српских земаља. У сагледавању утицаја спољних геополитичких фактора не смемо занемарити континуитет историјског искуства српског народа са одређеним геополитичким концепцијама које су организовале српски етнички и историјски простор. Историјско искуство прве и друге Југославије треба размотрити кроз питање будуће интеграције у Европску унију према којој се српска политика усмерава. У том контексту треба сагледавати нужност стратешког промишљања и планирања српске политичке и интелектуалне елите. Српска елита је у 20. веку више служила туђим интересима него сопственим, ако желимо да опстанемо на овим просторима то се мора радикално променити. Геополитички положај Републике Српске ипак не смемо посматрати чисто геодетерминистички. Ипак је човек један од најважнији географски фактора, који неки простор може да учини квалитетнијим и значајнијим. У времену које долази српски народ мора значајније да искористити повољне карактеристике нашег геополитичког положаја.

Кључне речи: геополитички положај, саобраћајно-географски положај, геостратегија, стратегија, српске земље.

THE GEOPOLITICAL POSITION OF REPUBLIC OF SRPSKA INTO GAPS OF THE WORLDS

Abstract: The geopolitical position of a territorial unit is a complex and dynamic category that depends upon a variety of factors. As a political and territorial unit, The Republic of Srpska has both an unfavourable and important geopolitical and geostrategic position in Southeastern Europe. For impartial consideration of geopolitical position of The Republic of Srpska, it is necessary to consider its physical and geographical position first and then its geo-traffic position, which is, due to its form and shape, of utmost importance for its survival. Only if we objectively look at these factors, we can valorise geopolitical position of The Republic of Srpska on the Balkan geopolitical knot. Also, it is important to understand the influence of

global and regional geostrategic players on the Serbian ethnic territories. When considering the impact of external geopolitical factors, we must take into account the continuity of historical experience of the Serbian people with certain geopolitical actors and the conceptions that organized Serbian ethnical and historical territories. The historical experiences of the first and the second Yugoslavia should not be ignored when we look into the future of the supernational integration in EU, that Serbian politics is directed to. It is in this context that we should perceive the necessity of strategic thinking and planning in the Serbian political and intellectual elites. The Serbian elite of the 20th century served more to foreign interests than to its own. If we are to survive on these territories, that has to change radically. The geopolitical position of The Republic of Srpska must not be seen purely geo-deterministically, as the people are one of the most important geographical factors that can make some territory more valuable(?) and important. In the future, Serbian people must make better use of the advantages of the geopolitical position.

Key words: *geopolitical position, geo – traffic position, geostrategy, Serbian countries*

Увод

Геополитички положај неког политичко-територијалног субјекта је сложена категорија која се изводи из географског положаја. Географски положај се у домаћој литератури дефинише као „динамичан однос неке територијалне целине према природним и друштвеним компонентама географске средине у ближем и даљем окружењу“.¹ Геополитички положај са друге стране „у фокусу има утицај географских фактора на политичко-историјски процес“.² Како је геополитички положај промењива категорија, тако да ћемо размотрити неколико варијабли значајних за геополитичко валоризовање Републике Српске. Прво ћемо сагледати одлике физичко-географског фактора Републике Српске значајне за њен геополитички положај, затим ћемо размотрити саобраћајно-географски положај, као и стратегије развоја саобраћајног система Српске. Као посебну категорију анализираћемо утицај великих сила на геополитички положај Републике Српске. Сви наведени фактори су од пресудног значаја за објективну анализу геополитичке будућности Републике Српске.

Физичко-географски фактори геополитичког положаја Републике Српске

Република Српска је најмлађи геополитички ентитет у корпусу српских земаља³ и постоји од почетка 1992. године. Дејтонско-париским мировним споразумом децембра 1995. године, Република Српска је међународно призната као политичко-територијална јединица у саставу Босне и Херцеговине. Она

¹ Стемић М.: *У вртлогу баланације*, Јавно предузеће службени лист СРЈ, Институт за геополитичке студије, Београд, 2001, стр. 22.

² Грчић М.: *Опита политичка географија*, Географски факултет ПМФ, Београд, 1989, стр. 20.

³ Израз српске земље је био у примени у српској науци пре стварања Краљевине СХС. Након тога се није користио јер је српски етнички и историјски простор био обуваћен југословенском државом. Након распада друге Југославије његова употреба је легитимна, оправдана и актуелна. Овај термин је шири од појма српске државе јер обухвата интегрално етнички и историјски простор српског народа.

настаје у насилном процесу разбијања и рушења друге Југославије, у којем је српски народ кроз оружану борбу извојевао право на политичку и територијалну аутономију.

Република Српска захвата простор између $42^{\circ} 33' 19''$ и $45^{\circ} 16' 34''$ северне географске и $16^{\circ} 11' 06''$ и $19^{\circ} 37' 44''$ источне географске дужине. Смештена је у средњем делу северног умереног топлотног појаса, који је врло повољан за живот људи и бављење различитим привредним делатностима. Геопростор Републике Српске има хетероген рељеф који припада различитим морфолошким целинама, Медитеранској (Јадранској), Планинско-котлинској и Панонској. Њена територија је природна спона између Панонског и Медитеранског базена.

Панонски део Републике Српске обухвата Лијевче поље, ниску Посавину и Семберију. У овоме делу се налази најзначајнији пољопривредни потенцијал у Босни Херцеговини. Република Српска има довољне капацитете пољопривреде и агроиндустрије да може бити самоодржива у производњи хране за своје потребе, као и за потребе Босне и Херцеговине у целости. Овај чињеница је нарочито значајна у 21. веку када производња хране постаје једно од најзначајнијих геополитичких питања.

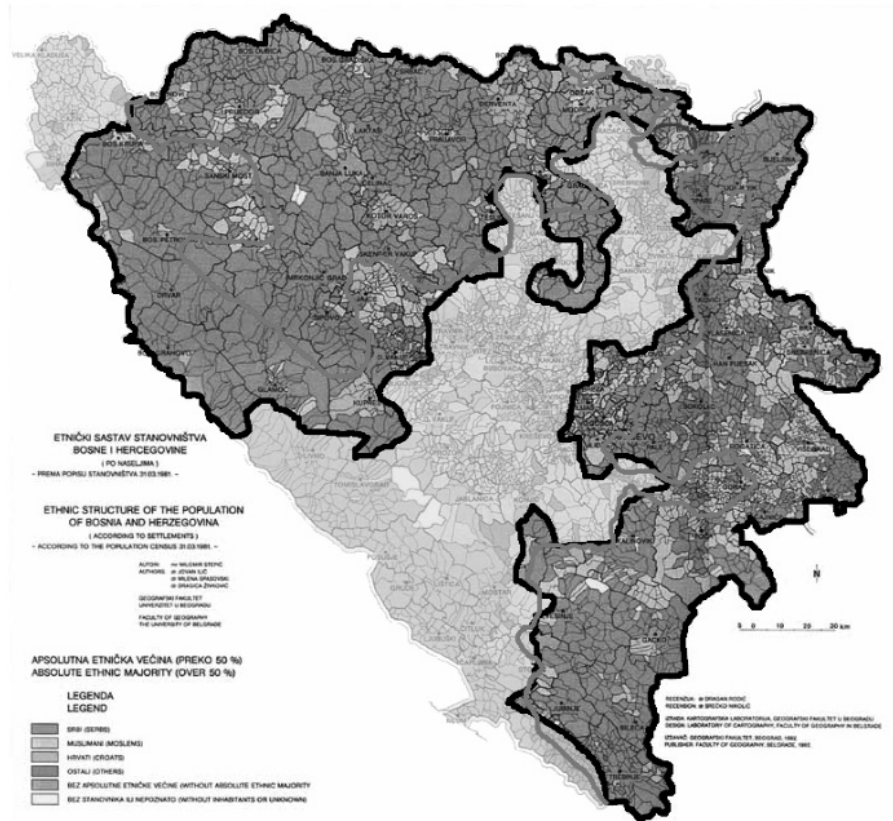
Планинско-котлинска област захвата средишњи део Републике Српске чинећи природни мост између Панонске и Јадранске области. Јадранска област заузима источну Херцеговину. Ова област је нарочито значајна јер се ослања на Црну Гору са којом је Република Српска традиционално снажно повезана. Геостратегијски значај ове области има посебну вредност ако Црну Гору посматрамо као простор са којим нас веже историјска и етничка блискост.

Такође, Република Српска располаже са значајним хидрографским потенцијалом, који је стратешки ресурс и који мора бити третиран и сачуван као природно благо. Савремена геополитика третира воду као најзначајнији ресурс у 21. веку, па је стога потребно хидропотенцијал Републике Српске заштитити и третирати као стратешки ресурс од највећег значаја. Страном капиталу се не сме дозволити запоседање извора питке воде у Републици Српској и ово питање је од највећег националног значаја.

Територија Републике Српске обухвата северни и источни део БиХ, тако да је правац пружања њене државне територије у северном делу издужен у правцу запад – исток, док се у њеном источном делу издужује у правцу север – југ. Такође, у односу на своју површину од 25.053 km^2 , Република Српска има несразмерно дугу и неправилну границу од 2.170 km . На северу река Уна и Сава чине природну границу према Републици Хрватској, од прошле године то је и граница са Европском Унијом.⁴ На истоку, река Дрина је граница са Републиком Србијом, са којом Српска има специјалне и паралелне везе, док се источна Херцеговина граничи са Црном Гором. Унутрашња, међуентитетска граница дуга је 1080 km , има неправилан и изломљен облик који је последица рата на простору БиХ. Граница Републике Српске прати линију фронта зараћених страна, а облик територије се поклапа са делом етничког и историјског

⁴ Република Хрватска је 1. јула 2013. године постала пуноправни члан Европске уније

простора српског народа у БиХ. Из облика границе Републике Српске може се јасно видети карактер рата у Босни и Херцеговини када је у питању српска страна. Српски народ је водио одбрамбени рат на простору који је био његово етничко и историјско језгро, тако да се не може говорити о некаквој агресији Србије на Босну и Херцеговину.

Карта 15– Етнички састав становништва Босне и Херцеговине

Ако се у геополитичким теоријама као идеалан облик државне територије узима круг, који овај пут узимамо као репер, укупна дужина границе Републике Српске износила би 516 км, што довољно говори у којој је мери неправилан облик државне територије Српске.⁶ По облику државне територије као „неправилне потковице“⁷ Република Српска је најсличнија свом северном суседу – Републици Хрватској. У том смислу, важе исти принципи саобраћајно–географског интегрисања државне територије, које је Хрватска успешно завршила.

⁵ Карта Преузета из Спасовски М., Живковић М. и Степић М.: *The Serbian Questions in The Balkans*, University of Belgrade, Faculty of Geography, Belgrade, 1995. <http://www.rastko.rs>

⁶ За детаљније погледати: Дугин А.: *Основи геополитике I*, Екопрес, Београд, Зрењанин, 2004.

⁷ Можда је адекватније облик територије РС описати као асиметричну потковицу

Геостратешки посматрано територија Република Српска је „љуштура“ која нема стратешку дубину што је чини врло рањивом у одбрамбено-безбедносном смислу. Такође, најзначајније стратешко питање Републике Српске је Брчко дистрикт, који се налази изван политичко-правног система Републике Српске и који је *de facto* пресеца на Источни и Западни део. Његова *изолаторска* улога је највећи изазов територијалној целовитости Републике Српске у будућем периоду.

Република Српска се дели на четири географске регије:⁸ Бањалучку, Добојско-бијељинску, Сарајевско-зворничку и Требињско-србињску, које су различитог степена економске развијености. Међусобна удаљеност и слаба унутрашња саобраћајна повезаност појачавају разлике између боље и лошије развијених регија, тако да се јавља једна негативна геоекономска појава – подељеност на богати Север и сиромашни Југ. Ова подела се најбоље огледа у степену привредне развијености између Бањалучке и Требињско-србињске регије. Регионалне разлике се могу почети превазилазити само изградњом савремене саобраћајне инфраструктуре.

Важно је споменути још једну природно-географску карактеристику Републике Српске, а то је да она спада у геополитичке ентитете који су затворени у копну (*landlocked*), односно који немају излаз на море. Континенталност неповољно утиче на економски развој у целисти, а нарочито на јужне делове Српске. За привредни развој источне Херцеговине важно је развијати добру сарадњу са Црном Гором која је приморска земља и преко које се може остварити индиректни пролаз до мора. Зато је магистрални пут од Требиња до Херцег Новог од великог значаја за Републику Српску, који омогућава брз пролазак ка црногорској обали.

Из наведеног можемо закључити да је облик територије најнеповољнија физичко-географска карактеристика Републике Српске. Док је са друге стране најповољнија природно-географска одлика Републике Српске контактни положај њене територије између различити макро-географски целина и њен аграрни потенцијал, који има велики значај и који је потребно максимално искористити.

Саобраћајно-географски положај Републике Српске

Република Српска је наследила саобраћајну инфраструктуру изграђену у бившој СФР Југославији, односно саобраћајну инфраструктуру Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине. СР Босна и Херцеговина је била геополитичко и геостратегијско језгро (стожерна област) друге Југославије. Међутим, централни положај Босне и Херцеговине у другој Југославији и хетерогеност њеног рељефа условили су заобилажење њене територије приликом изградње друмских путева највише саобраћајне класе.

Након завршетка рата у Босни и Херцеговини, Република Српска је затекла девастирану мрежу магистралних, регионалних и локалних путева. Стратешки

⁸ Нодално функционалне регије, према гравитационим утицајем главних урбаних и уједно развојних центара.

и економски најважнија друмска саобраћајница био је **Посавски коридор**⁹ који је спајао Крајину са Посавином и Семберијом, а који се састојао од мреже локалних, регионалних и магистралних путева од Новог Града на западу до Бијељине на истоку Републике Српске. Овај путни правац представља најважнију саобраћајницу Републике Српске, и од његове проходности зависи опстанак Републике Српске. Садашњи капацитети овог путног правца не задовољавају потребе ни привреде, ни становништва када је у питању брзина кретања (проток) овим правцем.

Фрагментираност српског етничког простора онемогућила је стварање јединственог економског простора српских земаља, као и јединственог саобраћајног система, а све то је водило ка заосталости територија на којима је живио српски народ са западне стране Дрине. Територија данашње Републике Српске трпела је све последице периферности овога простора у односу на републички центар СР Босне и Херцеговине. Разуђеност територије Републике Српске, као и удаљеност њеног западног дела од Србије, намеће императивну потребу за изградњом савремене друрске саобраћајнице која ће моћи ефикасно да интегрише све делове Српске, и да се на тај начин појача кохезија унутар целог српског корпуса. Редуковањем српског етничког простора није остало пуно алтернатива за одређивање правца будуће „трансрпске магистрале.“¹⁰ Саобраћајница која би ефикасно повезивала западни део Републике Српске са источним делом и Србијом мора пратити правац пружања „Коридора“ обзиром да облик територије предиспонира овај правац. Та саобраћајница мора бити највише класе, односно то мора бити аутопут, који би могао да задовољи потребе несметаног протока људи и робе. Он би постао „кичма“ Републике Српске, која би се простирала од Уне на западу па до Дрине на истоку.

Структура рељефа Крајине, Посавине и Семберије предиспонира правац пружања аутопута који би требао да има улогу „трансрпске магистрале“ или бар једног њеног крака, на коју би се као „притоке“ спајали друге саобраћајнице нижег ранга. Прва етапа изградње била би деоница од Бања Луке до Добоја, друга етапа деоница Добој – Вукоставље, трећа деоница Модрича – Бијељина. Тек спајањем аутопутем простора од Бања Луке до Бијељине овај путни правац би се могао назвати „Коридором живота.“

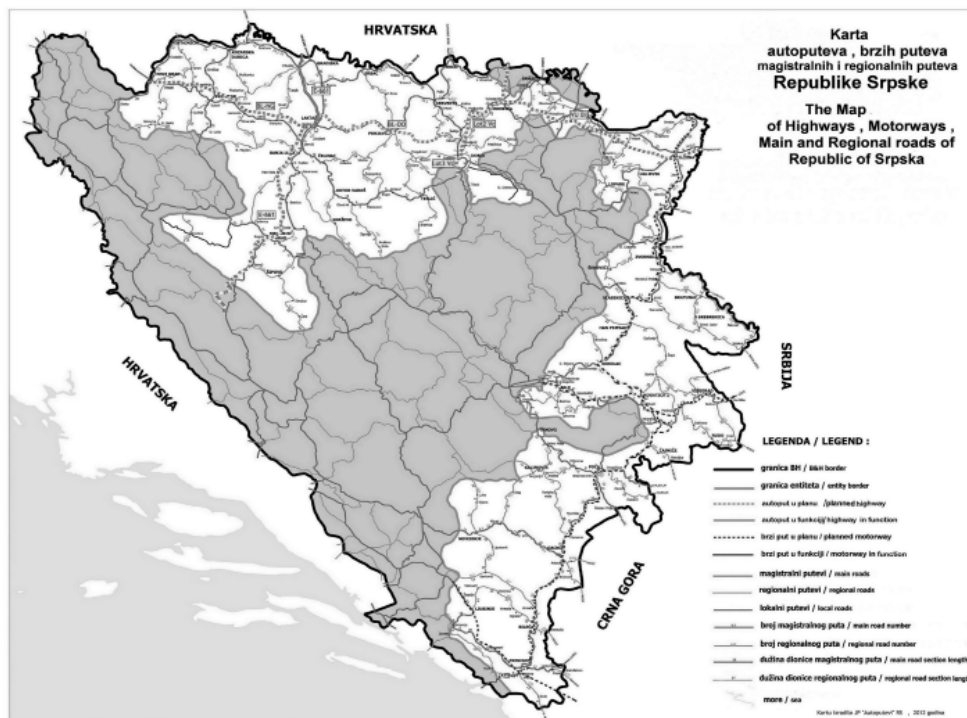
Изградњом аутопута која повезује две најбогатије и најплодније регије Републике Српске, Бањалучку и Добојско–бијељинску даје се развојни импулс привреди Српске. Од посебног значаја је пролазак ове саобраћајнице кроз Посавину и Семберију, где се налази пољопривредна основа Републике Српске и која се овом саобраћајницом повезује са тржиштем у Србији, а преко Коридора Х отвара се брз и економичан приступ и тржишту ЕУ.

Најважнија друмска саобраћајница која скоро тангира територију Републике Српске је **Панонски коридор** или аутопут „Братства и јединства“, данас означен

⁹ Посавски коридор или Коридор живота је деоница (мрежа путева) од Бања Луке до Бијељине која је пробијена 1992. године у највећој стратешкој операцији Војске Републике Српске којим је спојен источни и западни део Републике Српске.

¹⁰ Степић М.: *У вртлогу балканизације*, оп. cit. стр. 81.

као Паневропски коридор X. Иако је Република Српска у свом великом инфраструктурном пројекту изградње ауто пута Бања Лука – Градишка извршила прикључак на Панонски коридор¹¹, ипак овај аутопут не може да буде алтернатива аутопуту Нови Град – Бијељина из више разлога. Најважнији разлог је што се ова саобраћајница налази у другој држави, тако да не може да интегрише територије Републике Српске. Други разлог је економске природе – од коришћења ове саобраћајнице највећу економску корист има Република Хрватска. Трећи, не мање важан разлог је досадашње историјско искуство српског народа са Хрватима и хрватском државом у којој је српски народ сведен на ниво нестајуће националне мањине и престао да буде било какав политички фактор.

Карта 2¹² – Мреже аутопутева у Републици Српској

Изградња саобраћајног система Републике Српске била би непотпуна без саобраћајног правца који би повезивао јужни део Републике Српске са северним, трасом од Требиња до Бијељине. Структура рељефа у овом делу Српске врло је тешка, ради се планинском терену који је непогодан за градњу било каквих саобраћајница. Садашња путна мрежа састоји се од магистралних и регионалних путева који нису погодни за саобраћај већег интензитета. Такође, овај простор обухвата две регије, Требињско – србињску и Сарајевско – зворничку које су слабије развијене и ређе насељене. Сви ови параметри негативно утиче

¹¹ Планирана је изградња моста преко реке Саве који би физички спојио ова две саобраћајнице највише категорије.

¹² Карта преузета са website ЈП „Аутопутеви Републике Српске“, <https://www.autoputevirs.com>

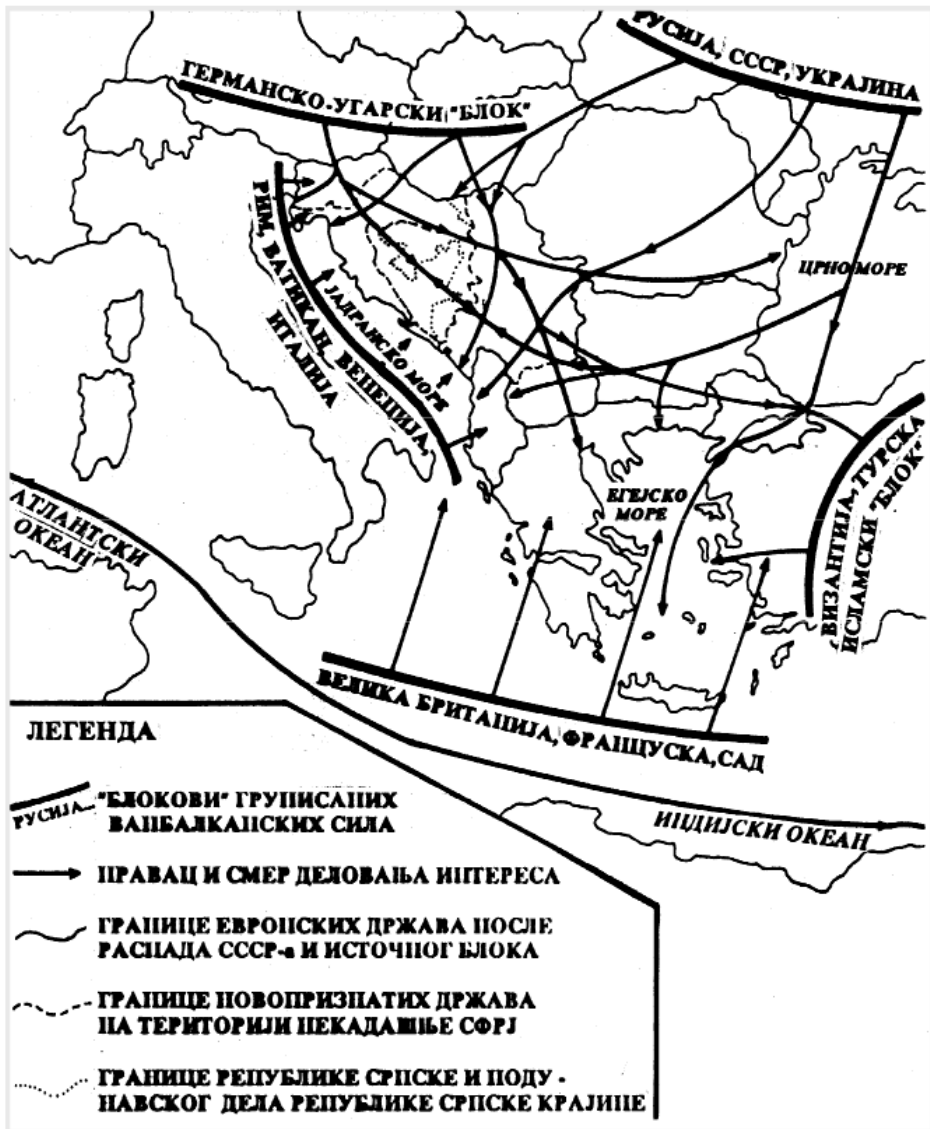
на економску оправданост изградње аутопута, као друмске саобраћајнице највише класе и цене коштања, која би на овој траси морала да пробија динарски планински систем. Стратегија развоја јавних путева Републике Српске планира изградњу *брзих путева (motorways)*, који би као друмске саобраћајнице више класе интегрисали овај део Српске

Брзи путеви треба да саобраћајно интегришу источни део Републике Српске, тако што ће повезати све важније градове (друштвено – економске центре) од Требиња до Бијељине и прикључити се на аутопут Нови Град – Бијељина. Траса треба да пролази од Требиња до Бијељине, преко Гацка, Фоче, Вишеграда, И. Сарајева, Сокоца, Власенице, Зворника и Бијељине. Изградњом овог делом саобраћајног система Републике Српске, остварила би се саобраћајна интеграција али и геополитичка кохезија целокупне територије Републике Српске, а дао би се и снажан импулс за привредни развој ових крајева. Развојем путне мреже нарочито би се побољшао развој туризма, који не може да добије пуни замах баш због лоше саобраћајне повезаности.

Из наведеног можемо закључити да је саобраћајно-географски положај Републике Српске због неизграђености савременог саобраћајног система неповољан. Ипак, са изградњом планиране мреже аутопутева и брзих путева Република Српска може значајно унапредити не само саобраћајно-географски, него и геополитички положај. Изградња саобраћајног система Републике Српске је геополитички и стратешки императив који у наредном периоду мора бити остварен без обзира на политичко руководство које је на власти.

Утицај различитих геостратешких концепција на геополитички положај Републике Српске

Геополитички положај Републике Српске не можемо разматрати без анализе утицаја великих сила на овај регион. Република Српска се налази у *балканском геополитичком чвору* утицаја и интереса великих сила. Сплет различитих геополитичких утицаја на простору који захватају српске земље присутан је кроз целокупну историју ове територије. Српске земље су углавном објект у геополитичким играма великих сила, оне ретко доносе стратешке одлуке о својој судбини. Стварање две Југославије је пример пресудног утицаја великих сила на организовање српског етничког и историјског простора у геополитичку целину у којој је српски национални интерес занемарен. Ти геополитички пројекти су спровођени уз учешће домаће политичке и интелектуалне елите која је често била заступник туђих интереса.

Карта 3¹³ – Геополитичке особености Балканског полуострва и српско питање – историјско-географски преглед

Један од најважнијих геополитичких утицаја долази из правца северозапад – југоисток из којег константно делује притисак германског блока, који у свом историјском „ходу“ на на југоисток наилази на српски фактор на Балкану. Српски фактор је историјски највећа препрека (брана) немачкој копненој геополитичкој оријентацији која је позната као концепција Берлин–Багдад. Улога прве Југославије у геополитичком погледу је управо била геостратешко бара-

¹³ Карта преузета из Степић М.: *У вртлогу балканизације*, op. cit. стр. 100.

жирање тог правца. Управо зато Немачка има пресуду улогу у разбијању прве и друге Југославије.¹⁴ Немачка данас своје геополитичке циљеве остварује под фирмом Европске Уније чији је она најважнији и најутицајнији члан. Германски геополитички блок је главни заступник хрватских интереса на Балкану. Пријем Хрватске у Европску Унију резултат је немачког дипломатског залагања (лобирања), са којим се завршава процес интеграција средњеевропске геополитичке целине кроз стару немачку концепцију *Mitteleurope*. Немачка политика не жели да на Балкану види снажан српски фактор. У том контексту треба разматрати и положај Републике Српске, коју овај геостратешки играч толерише само као привремену појаву. Геополитички циљ Немачког деловања на Балкану је сажимање српског просторног утицаја на територију уже Србије. Само тако фрагментизован и безначајан српски фактор је прихватљив за Немачку као геостратешког играча у Евроазији. Главно средство за остваривање немачких геополитичких интереса на простору српских земаља јесте процес европских интеграција.

Руски геополитички вектор делује из правца североисток – југозапад и његов утицај је од пресудног значаја за опстанак српског фактора на Балкану. Гледано историјски руски геополитички утицај је био од пресудног значаја за формирање нововековне српске државе на Балкану. Русија као глобални геополитички актер је носилац копнене (континенталне) моћи Евроазије. Њен утицај је зависно од историјски циклуса више или мање присутан на овоме простору. Након пропасти совјетске Русије, руски интересе на простору Балкана је значајно ослабљен. Уласком Бугарске и Румуније у НАТО и Европску Унију, пресечена је територијална веза између руске геополитичке целине и српског простора, чиме је историјски правац геополитичког деловања руског фактора прекинут. У периоду одсуства руског утицаја на постјугословенском простору, српском фактору су нанесени непоправљиви ударци, а српски простор је значајно редукован, и тај процес још увек траје. Руска држава данас покушава да поврати изгубљене позиције (територије) на Балкану и ту је шанса и за Србију и Републику Српску. Русија се на простор Балкана покушала вратити кроз геостратегију гасовода. Гасоводи према схватањима водећих руских теоретичара геополитике постају најважније оружје руске геополитике и геостратегије. Србија је према овим геополитичким пројектима требала бити једна од најважнијих транзитних држава кроз коју је требао проћи гасовод Јужни ток. Међутим, обустављањем пројекта изградње гасовода Јужни ток српске земље се поново налазе ван директног контакта са руским хартландом. Ипак, ако узмемо у обзир континуитет историјског искуства и савремене политичке процесе Србија и Република Српска само у Русији могу имати савезника који ће узети у обзир њене националне интересе.

Балкански геополитички чвор у чијем центру се налазе српске земље чини и геополитички вектор који долази из правца југоисток – северозапад. Овим правцем на Балкан делује турски геополитички фактор. Главни геополитички концепт савремене турске државе је *неоосманизам*, који Турци остварују пре-

¹⁴ Немачка један од главних спољних фактора који пресудно утичу на разбијање друге Југославије подржавајући сецесију Словеније и Хрватске.

ко локалних муслиманских експонената на Балкану и у Каспијском региону. Остваривање трајног геополитичког утицаја у Босни и Херцеговини један је од најважнијих геополитичких циљева Турске на Балкану. За остваривање ових циљева Република Српска је препрека, због чега она постаје главна мета турских геополитички претензија.

Са турским геополитичким вектором компатибилан је утицај САД и Велике Британије, чији геополитички вектор делује из правца југозапад – североисток. Главни циљ англо-америчког вектора је потискивање руског (континенталног) утицаја са Балкана, далеко од јадранског маритимног прочеља. Главни савезник англо-америчког интереса на постјугословенском простору је Хрватска, која као поморска земља своје интересе усклађује са САД као најважнијом маритимном силом на свету. Срби су оцењени као реметилачки фактор и заступник руских интереса на Балкану и због тога морају изгубити сваки озбиљан значај. У Босни и Херцеговини као протекторату великих сила циљ је реформисати правно-политичко уређење у коме ће српски значај бити маргинализован и без посебног политичког и територијалног статуса. Главно средство са остваривање атлантистичког геополитичког интереса на простору српски земаља је интеграција у НАТО.

Укрштени интереси великих сила не остављају много избора српској политици, која мора јасно да утврди са којим утицајем су њени национални интереси компатибилни и да на основу тога направи стратегију свог дугорочног деловања.

Геополитика и геостратегија опстанка

Видели смо да је Република Српска део простора на којем се сударају различити геополитички интереси великих и регионалних сила. Политички живот једног малог народа као што је српски у процепу различити цивилизација и утицаја тражи велико стратешко умеће његове елите. Нововековна историја српског народа показује да српска политичка и интелектуална елита није баш склона стратешком промишљању и планирању. То се најбоље види из стања у којем се налази српски народ на почетку 21. века, суочен са истим оним проблемима као и на почетку 20. века. Српски етнички простор је фрагментаран и редукован, а процес државног конституисања још увек траје. Међутим, за разлику од почетка 20. века српски народ је данас демографски истрошен и без јасне националне идеје.

Трансформација међународног система ка мултиполарној структури може да изазове нове нестабилности на Балкану. Подсетимо се да у процесу урушавања биполарне структуре света нестаје друга Југославија. Свака промена равнотежа моћи у нестабилним зонама изазива политичке, економске и безбедоносне потресе. За српски народ је важно да у свим будућим изазовима реагује јединствено. Република Српска има шансу само ако је део заједничке стратегије са Србијом. Неопходно је стварање свесрпске стратегије националног опстанка.

Утицај спољног геополитичког фактора на овим просторима увек ће бити велики, а за Републику Српску је важно да не буде „потрошена“ у туђим пројектима и претензијама. Потребно је да се направи озбиљна спољнополитичка стратегија и да се одабере главни савезник који ће бити у стању да заштити

интересе Републике Српске на међународном плану. Савезник који ће моћи да подржи и економски развој српске привреде у Босни и Херцеговини и који за то неће тражити неприхватљиве уступке. Такође је потребно развијати добре односе и са другим геополитичким субјектима али уз јасно дефинисану границу националног интереса испод које се не прелази. Српски теоретичар геополитике Миломир Степић сматра да се геополитички циљеви „морају стално прилагођавати и усаглашавати са реалностима унутрашњих и спољашних прилика. Они не смију бити у колизији са интересима најмоћнијих светских фактора у конкретном историјском тренутку.“¹⁵

Истовремено Република Српска треба да развија „унутрашње“ геополитичке факторе који ће омогућити одрживу политичку и економску платформу за опстанак. У том контексту је највећег значаја саобраћајна интеграција простора Републике Српске и повезивања са саобраћајним системом Србије. То једини начин да се одржи територијална компактност Републике Српске и поред брчанског прекида. Такође је неопходно је искористити аграрни потенцијал Републике Српске, који треба да буде „локомотива“ њеног привредног развоја. Потребно је направити план за демографску консолидацију Републике Српске која је у ратним погромима и послератној миграцији популационо значајно редукована. Демографска консолидација је важан унутрашњи геополитички фактор који може бити пресудан за равноправну позицију Републике Српске у Босни и Херцеговини.

Српски народ нарочито мора бити на опрезу када су у питању будући геополитички пројекти великих сила који би за циљ имали поновно стварање неке наднационалне творевине на постјугословенском простору. У политичким круговима у Бриселу већ је помињан пројекат „Југосфере“, која би обухватала бивше републике друге Југославије, изузев Словеније. Овакве интеграције када је у питању српски народ нису издржале тест историје, а захваљујући њима српски национални корпус је десеткован и зато су апсолутно неприхватљиве.

Најважнији геополитички циљ Републике Српске у наредном периоду јесте да преживи као политичко – територијални субјект и то је императив националне стратегије.

Литература

- Дугин Александар: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Грчић Мирко: *Политичка географија*, Географски факултет, Београд, 2000.
- Павић, Радован: *Основи опће и регионалне политичке географије, геополитике и геостратегије*, Свеучилиште у Загребу, Факултет политичких наука, Загреб, 1973.
- Степић, Миломир: *У вртлогу Балканизације*, Јавно предузеће службени лист СРЈ и Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.
- Степић, Миломир: *Српско питање геополитичко питање*, Јантар група, Београд, 2004.

DRUŠTVO ZNANJA I OBRAZOVANJE U REPUBLICI SRPSKOJ – IZAZOV BUDUĆNOSTI

Prof.dr Ostoja Barašin

Profesor sociologije obrazovanja na Pedagoškom fakultetu, NUBL, Banja Luka,

E-mail: *barasinostoja@gmail.com*

Apstrakt: *Odnos društva i obrazovanja je star koliko i misao o društvu i njegovom uređenju. Razmišljanja i različita viđenja obrazovanja u društvu u staroj Grčkoj filozofiji su iznošena fragmentarno, nesistematično i kontekstualno. To je rezultat prakse u kojoj obrazovanje nije bilo posredovano sistemom. Tehnološki procesi u proizvodnji imaju karakter naučnog procesa i direktne primjene rezultata naučnog istraživanja ljudskog znanja i sposobnosti. Nauka, znanje i sposobnost ljudi postaju glavni sadržaj proizvodnih snaga. Riječ je o novim naukama i znanjima, čija je promjena u interakciji sa promjenama u tehnici, tehnologiji, ekonomiji i društvu. Dolazi do ekspanzije obrazovanja nevjerojatnih razmjera i dinamike, a broj naučnih organizacija i naučnih radnika raste geometrijskom progresijom. Na taj način obrazovanje izmiče društvenoj kontroli, a mogućnost zloupotrebe znanja, takođe, raste geometrijskom progresijom. Vojna industrija, genetski inženjering i proizvodnja genetski modificiranih organizama, najava ugradnje čipova u tijelo ljudi sa podacima o svakom čovjeku uvodi nas brzinom svjetlosti u zonu sumraka.*

Ključne riječi: *obrazovanje, znanje, vaspitanje, društvo znanja*

SOCIETY OF KNOWLEDGE AND EDUCATION IN THE REPUBLIKA SRPSKA – THE CHALLENGE OF THE FUTURE

Abstract: *The relation between society and education is as old as the idea of society and its regulation. Reflections and different perspectives on education in society in ancient Greek philosophy were construed fragmentally, non-systematically and contextually. Such practice generated education which was not systematically regulated. Technological processes in production carry the traits of scientific process and direct implementation of the results of scientific research of human knowledge and ability. Science, knowledge and ability of people become the pillars of productive forces. These are new sciences and accomplishments which are interactively combined with the changes in technologies, techniques, economy and society. This leads to the unprecedented expansion and dynamics of education, and the number of scientific organizations and scholars is on the rise. Thus, education escapes social control and the opportunity for the misuse of knowledge is also on the rise. Military industry, genetic engineering and production of genetically modified organisms, reported implementation of chips with data on every human being carry us into the twilight zone with the speed of light.*

Keywords: *education, knowledge, upbringing, society of knowledge*

Uvod

Šta znači pitanje definisanja obrazovanja danas ako se problemom njegovog određenja bave teoretičari od antičke Grčke do danas. Pokušamo li odrediti šta je obrazovanje suočićemo se u startu sa ključnim nedostatkom razumijevanja obrazovnog procesa pošto smo izostavili vaspitanje kao neodvojivu komponentu. Odrediti pojam vaspitanja izostavljajući obrazovanje samo ćemo dodatno osnažiti jednostranost. Stim u vezi treba u startu poći od premise da se obrazovanje i vaspitanje ne mogu posmatrati odvojeno. Ali, ako to i učinimo to može poslužiti samo u metodološke svrhe da bi se došlo do cjelovite definicije, ali u krajnoj liniji obrazovanje se mora posmatrati sa vaspitanjem kao cjelinom jedinstvenog vaspitnoobrazovnog procesa. Do danas su ispisani tomovi knjiga koji se bave pitanjem određenja tog procesa, ali poredeći većinu njih vidjećemo da one sve nose jednu zajedničku dimenziju, a to je društveni kontekst. Posmatrajući kontekstualnu ravan obrazovanja doći ćemo do činjenice da, zapravo, nije ni moguće odrediti konačno određenje ovog procesa. To znači da se i danas ima smisla baviti pitanjem određenja suštine obrazovanja.

Sociološki pogled na obrazovanje

Obrazovanje je društveni fenomen i po tome se uočava bitna razlika između ljudskog društva i životinjskih vrsta. Ono je, dakle, proces koji je imanentan čovjeku i ljudskoj zajednici, odnosno društvu. "Kao tekovina društva postalo je njegova determinanta, uslov njegovog opstanka i progresa. Obrazovanje je osnova društvenog razvitka, ali može biti i retrogradno, može kočiti progres." (Suzić, 2001:118). Čovjek je oslonjen na naučeno ponašanje koje se prenosi simboličkom aktivnošću, odnosno, svjesnim ili nesvjesnim učenjem. Za razliku od drugih živih vrsta, čovjek nema urođene instinkte koji vode do tipičnih načina ponašanja. I druge životinjske vrste mogu stvarati nove obrasce ponašanja, komunicirati i prenositi te obrasce na nove generacije, ali te mogućnosti su znatno ograničenije. (Haralambos, 2002:2-3). Obrazovanje je jedna od životnih arena u kojima se odvija proces socijalizacije.

"Kao kulturno biće, tj. kao biće čija je istinska priroda kultura, čovjek se, za razliku od životinje, ne rađa u svojoj prirodnosti, već u ljudski neprirrodnoj primitivnosti koja je samo raspoloživa i otvorena za kulturno i ljudsko (dakle odgojiva i kulturabilna), što će se odgojem eventualno tek ozbiljiti. Drugim riječima, čovjekova je ljudskost utemeljena u odgoju. Međutim, to nikako ne znači (kako su to zamišljali prosvjetitelji 18. stoljeća i kao što još i danas misle mnogi naši pedagozi) da je dijete tabula rasa po kojoj odgojitelji trebaju ispisivati svoje plemenite (?) želje, ili pak da ga kao plastelin oblikuju u skladu sa svojom (najčešće nekim idealom zaogrnutom) samovoljom. Svejedno je, naime, smatra li se odgoj formativnim ili informativnim djelovanjem jer, ako to djelovanje nije istovremeno i sudjelovanje i ako nije komunikacija, onda je manipulacija." (Polić, 1993:16).

Društvo, bez obzira na njegov karakter, ima određene funkcionalne preduslove koji moraju biti zadovoljeni. Dirkem je u svom empirijskom istraživanju stopa samoubistava pokazao da je ova stopa povećana kod onih ljudi koji nisu dovoljno društveno integrisani (samci, ljudi u gradovima, protestanti nasuprot katolicima i sl.),

odnosno da je stopa veća u vremenima u kojima ne postoje jasne društvene norme (anomija) zbog naglih društvenih promjena. Funkcionalizam pretpostavlja da svi dijelovi društva moraju funkcionirati skladno kako bi održali samo društvo. To pretpostavlja usklađenost političkog, ekonomskog, obrazovnog i ostalih podsistema koji funkcioniraju po zajedničkim načelima i vrijednostima, odnosno, usvojenom sistemu vrijednosti. Na individualnom nivou to znači da svi pojedinci unutar istog društva dijele zajedničke vrijednosti tj. da je vrijednosni sistem funkcionalan.¹

Smisao obrazovanja, u kojem god sistemu obrazovanja da se ostvaruje, uvijek je isti: pojedinca učiniti sposobnim za samostalan lični i normalan socijalni život, oспособiti ga za samostalno djelovanje i učiniti ga društveno korisnim članom zajednice. "Tematika obrazovanja je oduvijek bila formiranje čovjeka. Ono je oduvijek željelo da oblikuje generaciju koja stasava u skladu sa nekim svjesnim ili nesvjesnim idealom i oduvijek je pokušavalo da upravlja svakim faktorom formiranja ličnosti." (Manhajm, 2009:279). Ali, kao i svako važno područje društvenog života, i obrazovanje je slika društva i ono što se u njemu dešava u velikoj mjeri govori o tom društvu. "To pitanje ima dva elementa značajna sa sociološkog aspekta: a) da li je obrazovni proces moguć i do kojih granica, ili je pak ličnost u svom razvitku determinisana sredinom u kojoj živi i svojim urođenim dispozicijama, nesklonostima i b) da li je vaspitanje u svom retroaktivnom djelovanju moćno i do kojih granica, ili nema nikakve moći da djeluje na tok ekonomskih, političkih i drugih zbivanja u društvu. Samo ako se stane na stanovište da obrazovni proces može uticati na formiranje karaktera ličnosti i, s druge strane, ako se prihvati shvatanje da vaspitanje igra značajnu ulogu u procesu društvenog razvoja, moguće je pravilno uočiti karakter i ulogu vaspitno-obrazovnog procesa sa sociološkog aspekta.

Dvije su opasnosti, odnosno krajnosti, pri obradi tog pitanja: a) mišljenje da se procesom vaspitanja i obrazovanja može izmjeniti svijet, a da se društveni odnosi ostave netaknuti, b) mišljenje da je izmjena proizvodnih odnosa dovoljna za stvaranje novih, humanističkih društvenih odnosa, bez ikakvog djelovanja odgojnog faktora. Obje su krajnosti pogrešne i štetne, te ih u praktičnom životu treba otkloniti" (Fiamengo, 1975:311)

Slijedeći takvo polazište ..."doći ćemo do shvatanja obrazovanja kao niza određenih očekivanja, i to posebno sljedećih:

- Koje svoje vrijednosti i običaje društvo nastoji da promovira,
- Kojim sadržajima će se dati prednost u procesu prenosa znanja
- Koja sredstva će se koristiti da bi se ostvarili ti ciljevi" (Gone, 1998:18).

Obrazovanje je u stalnom razvoju, a razvojem industrije ono još više dobilo na intenzitetu. "Stecene vještine i znanja nisu statična, neka od njih zastarijevaju, postaju prevaziđena, a za nekim postaje potreba produbljenijeg spoznavanja i izučavanja. Nije samo obrazovanje u ekspanziji i intenzivnim promjenama, već je ono uslovljeno i snažnim društvenim kretanjima. Usvojenost obrazovanja je kognitivno, odvija se multidisciplinarno i predstavlja snažan faktor društvenog napretka. Porast broja učenika i studenata, povećanje broja obrazovnih institucija dovoljno govori o značaju

¹ Opširnije O. Barašin, Zbornik radova "Nauka-društvo-tranzicija", 2015, tom 3, str.1037

obrazovanja za društvo, a posebno za ekonomski razvoj” (Fočo, 2003:81). Sistem obrazovanja treba posmatrati kao najvažniji elemenat životne i razvojne infrastrukture svakog pojedinca i društva. Njegov ukupan efekat određuje obim, kvalitet i efekte izgradnje i korišćenja svih drugih sistema i resursa, kao i ukupan kvalitet života i razvojne potencijale pojedinca i zajednice. Zato, sistem obrazovanja treba razvijati tako da svoju ulogu ostvaruje pravovremeno, kvalitetno i efikasno.

Razvoj misli o obrazovanju i vaspitanju u kontekstu njihove trajnosti

Prva razmišljanja o odnosu obrazovanja i društva potiču još od antičkih grčkih mislilaca, od sofista, Platona i Aristotela, pa do postaristotelovskih škola—stoika i epikurejaca. Raspravljajući o najboljem uređenju države, Platon i Aristotel smatraju da državam treba da vladaju filozofi, ljudi koji su veliki dio života posvetili obrazovanju i vlastitom usavršavanju. Pri tome, Aristotel posebnu pažnju posvećuje moralu vladara. “Isto tako se drugdje događa da je država po zakonima demokratska, a da je uprava oligarhijska zbog vaspitanja i morala” (Aristotel, 1975:97). Ne treba zapostaviti činjenicu da su Platon i Aristotel, kao i drugi grčki mislioci tog doba, smatrali da obrazovanje nije za robove.

Odnos društva i obrazovanja je star koliko i misao o društvu i njegovom uređenju. Razmišljanja i različita viđenja obrazovanja u društvu u staroj Grčkoj filozofiji su iznošena fragmentarno, nesistematično i kontekstualno. To je rezultat prakse u kojoj obrazovanje nije bilo posredovano sistemom. U Platonovom djelu za reprodukciju i očuvanje države važnija je uloga *vaspitanja* nego zakona. U vaspitavanju je najvažniji početak. Djeci treba pričati bajke, ali one ne smiju biti lažne niti služiti za zabavu; u njima ne treba govoriti ružno o bogovima (da oni ratuju ili čine nepravdu) nego govoriti o slozi i ljubavi. Platon smatra da treba zabraniti tužne i meke melodije, a dopustiti samo muške i borbene. Cilj muzičkog vaspitanja je sklad dobrote i ljepote u duši. Tjelesno vaspitanje, odnosno gimnastika treba da stvori zdravo tijelo, da bi u njemu bila zdrava duša.

Aristotel je, kao Platonov učenik, preuzeo neke ideje od svoga učitelja. Kao i Platon, vidi da se preko usaglašenosti interesa pojedinaca u državi ostvaruje sreća, moralno savršenstvo i pravednost. Da bi to ostvarila, država mora biti idealna, a idealne oblike vladavine nudi Aristotel u knjizi “Politika”. Za sociologiju obrazovanja je zanimljivo kako je Aristotel istraživao idealne oblike vlasti. Grad-polis je u to vrijeme imao sva obilježja države. Proučavao je ustave tih državica kako bi otkrio idealni tip vlasti.

Kada govori o vaspitanju, Aristotel kaže da ono mora biti u osnovi isto za sve građane i o njemu se mora *starati država*, a ne pojedinci. Vaspitanje je nužno za održavanje Ustava i svakoj vrsti Ustava odgovara jedna vrsta vaspitanja. Vaspitanje slobodnog čovjeka se mora razlikovati od vaspitanja onog ko nije slobodan. Slobodan čovjek ne smije učiti da radi. Nauke koje su korisne čovjek treba da uči samo do određenog stepena, a nikako do kraja. Važno je da se uči iz spostvene pobude, a ne po volji drugoga. Zbog korisnosti uči se čitanje, pisanje, crtanje i tjelesno vežbanje. Za helenski period, u cjelini, treba istaći da je obrazovanje bilo tretirano u okviru filozofskih i drugih učenja o državi i društvenom uređenju. Antička grčka filozofija

je dala temelj različitim koncepcijama o društvu koje će se razvijati sve do danas. Još u to doba obrazovanje je snažno uticalo na društvo, iako je bilo dostupno samo najbogatijem sloju.

U srednjem vijeku dominira teološko poimanje društva i obrazovanja. Tok istorije se objašnjava religiozno mističnom doktrinom koja se razlikuje po dvije koncepcije:

- 1) hrišćanskoj
- 2) prirodno-istorijskoj.

Predstavnici hrišćanske koncepcije tumačenja društva i odnosa u društvu su sv. Augustin i Toma Akvinski. U svome poznatom djelu "O dravi božijoj" (De civitate Dei) Augustin iznosi tezu da se ljudska istorija zasniva na determinizmu zakona koji su određeni božijom voljom. Postoje dva carstva: nebesko i zemaljsko. Nebesko carstvo ili božija država je oličenje dobra proizašlo iz ljubavi prema bogu. Primjer za ovo carstvo je Rim sa papom kao vjerskim poglavarom. Zemaljsko carstvo je nastalo iz Adamovog grešnog pada kao prvog čovjeka. Njegovi potomci ne mogu biti drugo nego grešni. "Ukoliko je čovjek upućen samo na snagu svoje prirode, on nije u stanju uopšte da stvori moralno, nego samo, u najpovoljnijem slučaju, njegov spoljni privid" (Jodl, 1975, str. 90). Augustin smatra da su paganske vrline samo blistavi porok. Krajnja konsekvencija ovog učenja u pogledu obrazovanja bi bila da je ono po svrsi nezavisno od ljudske volje. Ako uzmemo njegovu tezu da izbavljenje ili božija milost ipak postoji za mali broj izabраниh, moramo ublažiti ovo shvatanje o svrsishodnosti obrazovanja. Ovu sofističku kontradiktornost u Augustinovom učenju popravljaju njegova teza da učenje moralnosti ili znanje o moralnosti predstavlja početak izbavljenja. U odnosu na antičku grčku misao, ovo učenje odriče vezu moralnosti i ljudske prirode. Čovjekov duh će svoju moralnost izgraditi kopiranjem božije moralnosti, a ne u svojoj harmoniji sa prirodom. Za Halduna (Ibn Haldun) se može reći da je prvi predstavnik sociologije, da je preteča ove nauke i da je dao osnov za neke teorije koje će se kasnije javiti kao što su: evolucionizam, demografske koncepcije i strukturalizam. Njegovo učenje za sociologiju obrazovanja je važno jer daje osnov za napuštanje religioznog misticizma i znatno doprinosi da se odgovornost sa boga pomjeri na čovjeka. Teza o imitaciji i asimilaciji upućuje na važnost socijalnog učenja i obrazovanja.

Novovjekovna naučna misao donosi vrlo značajan pomak od religioznog misticizma ka svjetovnom i realnom gledanju na društvene procese. Dva su argumenta za to: a) društveno-ekonomske i političke promjene i b) napredak teorijske misli. Društveno-ekonomske i političke promjene razvijaju prvi put u istoriji ljuskog društva organizovan sistem obrazovanja.

U promišljanju o vaspitanju Džon Lock (John Locke) je čvrsto ukorijenjen na vlastitoj, ali specifičnoj teoriji spoznaje, da je čovjek od rođenja tabula rasa, odnosno da znanje dobija iz iskustva. Lokovo djelo o vaspitanju, "Misli o vaspitanju", započinje njegovom tjelesnog zdravlja. On smatra da je, prije svega, potrebno imati čvrsto i zdravo tijelo, i u skladu sa tom premisom on na početku svoga djela o vaspitanju daje detaljna uputstva roditeljima (ili vaspitačima) kako da ostvare vaspitanje svoga djeteta. U tom smislu, Lock smatra da popustljivo vaspitanje i razmaženost upropašćuju dijete, ali i njegovu tjelesnu spremnost. Kao najbolje primjere kvalitetnog

vaspitanja Lock navodi Seneku i Horacija koji su se čak i zimi praktikovali da se kupaju u hladnoj izvorskoj vodi.

Prvi oblici kapitalističke robne proizvodnje potisnuli su ustaljene feudalne odnose, razbili rascjepkane i nestabilne društvene grupacije i feudalnu zatvorenost. Nastale su velike nacionalne države, a novi industrijski način proizvodnje stvorio je bogatstva nepoznata dotadašnjoj ljuskoj istoriji. Industrijska proizvodnja traži obrazovanu radnu snagu, traži znanja i sposobnosti koja u dotadašnjoj civilizaciji nisu postojala: poznavanje tehnologije, tržišta i zakona akumulacije kapitala. Ljudi na feudalnom imanju su mogli proizvesti sve što im treba za život, ali industrijalizacija je dovela do toga da milioni ljudi zavise od industrije i od toga da li će ono što oni proizvedu biti prodato na tržištu. To je vrijeme modernizma koje se označava kao pokret koji slavi ideje evropske ere prosvjetiteljstva iz XVIII vijeka, kada je iz doba renesanse preuzeta negativna valorizacija srednjovekovnog poimanja stvarnosti. Govori se o vremenu kada je zavladao duh racionalizma zasnovan na pozitivizmu. Ideja vodilja prosvjetiteljskog zanosa je riječ "progres", potvrda vjerovanja da se ljudski duh može i mora unaprijediti i usavršiti, a koja je zasnovana na Darwinovoj teoriji evolucije, koja je, zajedno sa diskursom humanizma, istine, emancipacije, identiteta, univerzalizma, ideologije i prisustva, dala ideološki profil Francuskoj revoluciji.

U tom periodu javljaju se različite ideje o obrazovanju iz kojih proizilaze različite obrazovne koncepcije. Hobs je za društveno vaspitanje, Ruso je za povratak prirodi, a Lok smatra da se dijete rađa kao tabula rasa i da se obrazovanjem može učiniti sve. Problemu vaspitanja Lok prilazi sa optimizmom. Vjeruje u efikasnost vaspitnog uticaja. Smatra da dobro organizovano vaspitanje predstavlja snagu kojom se može veoma uspješno uticati na razvoj ličnosti. Takvu snagu koja "stvora velike razlike među ljudima, a sve razlike, kaže Lok, "koje vidimo kod ljudi u njihovom ponašanju i njihovim sposobnostima potiču prije od njihovog vaspitanja nego od bilo čega drugog. Čitati i pisati i znati druge stvari smatram da je potrebno, ali i ne da je glavni posao. Budala je svaki onaj koji ne cijeni dobrog ili mudrog čovjeka više nego učenog. Treba biti učen, ali tek na drugom mjestu i to da bi učenost poslužila nekim drugim stvarima. Potražite nekoga ko će umjeti da izобрази duh ponašanja vašeg djeteta. Ovo je glavna stvar, i kada se za to postarate, onda učenost ide uz to kao dodatak" (Lok, 1967:7, 129).

Djelom "Velika didaktika", Jan Amos Komensky, utemeljio je prvi model škole i organizovani školski sistem. Ovaj model škole ima nastavni plan i program, časove, školsko zvono, učenike podijeljene u razrede i druge organizacione detalje koji do danas nisu značajnije promijenjeni. Razradio je i niz didaktičkih uputstava za rad u nastavi. Ovim je Komenski snažno doprinio masovnosti obrazovanja, čime je obrazovanje postalo snažan i nezaobilazan faktor društvenog razvoja.

Kultura siromaštva i obrazovanje, kulturna deprivacija kao bezbjednosna prijetnja

Siromaštvo je širok pojam i uglavnom se posmatra kao višedimenzionalan fenomen i ne može se svesti samo na novčana pitanja. Koncept siromaštva koji se razmatra u ovoj analizi podrazumijeva nedostatak minimalnog nivoa materijalnog

blagostanja u odnosu na dati nivo izdataka za potrošnju, koji se naziva *prag siromaštva*. Pag siromaštva se se izražava kroz vrijednost izdataka za potrošnju ispod koje bi se domaćinstvo smatralo siromašnim u društvu u kojem živi. Preme definiciji UN, siromašnima se smatraju lica koja su lišena dostojanstvenog načina života i komfora, koji se smatraju normalnim u društvu u kojem žive. Pod siromaštvom se, pored nedovoljnih prihoda za zadovoljavanje životnih potreba, podrazumijeva i nemogućnost zapošljavanja, neodgovarajuće stambene uslove i neadekvatan pristup socijalnoj zaštiti, zdravstvenim, *obrazovnim* i komunalnim uslugama. U širem smislu, pod siromaštvom se može podrazumijevati nemogućnost ostvarivanja prava na zdravu životnu sredinu i prirodna bogastva, prvenstveno na čistu vodu i vazduh. Siromaštvo se stalno mjeri promjenljivim normama određenog društva i njegovih užih sredina i po tim kriterijumima siromaštvo se dijeli na bijedu ili apsolutno siromaštvo, relativno siromaštvo, pauperizam i novo siromaštvo. EU vijeće (engl. EU Council) je 1975. godine usvojilo definiciju siromašnih kao pojedince ili porodice čija su dobra i novčani prihodi toliko niski da ih isključuju iz minimuma prihvatljivog načina života u državi članici u kojoj žive.

“Siromaštvo kao preovlađujući proces u savremenom svetu označava položaj u kojem se nalaze pojedinci, porodice, društvene grupe i čitave zajednice ljudi. Siromaštvo je praćeno krajnjim pomanjkanjem sredstava za život, lošim stanovanjem, primitivnim i oskudnim načinom odevanja, hroničnom glađu i trajnim delimičnim zadovoljavanjem osnovnih životnih potreba. Nastaje zbog različitih uzroka, a najčešće zbog retkosti prirodnih resursa, velikih elementarnih nepogoda, kriza i ratova, nerazvijenosti sredstava za proizvodnju i naročito zbog vladajućih društvenih odnosa koji velike delove i grupe društva održavaju u nemaštini i bedi. Pojedinaac i društvene grupe ne moraju da budu pogođeni siromaštvom samo u ekonomskom pogledu, već i kulturom. Postoji izraz „*kultura siromaštva*“, koja utiče na to da se razvije teorija o „*kulturnoj deprivaciji*“ (Koković, 2009:201.).

Pojam kulture siromaštva pretpostavlja da se obrasci ponašanja siromašnih usvajaju putem vaspitanja. Naučeni obrasci ponašanja produkuju otpor prema promjenama, kao i ukorjenjenost kulture siromaštva koja implicira življenje sopstvenim načinom života, koji je u suprotnosti od života vladajuće kulture. Siromašno društvo i društvenoekonomska uslovljenost utiču na prihvatanje određenih obrazaca ponašanja. Takvo stanje, zasigurno, ima za posledicu prihvatanje stanja koje nameće zaključak da su vrijednosti siromašnih jednake vrijednostima društva kao cjeline, s tom jedinom razlikom, što siromašni nisu u stanju prevesti mnoge od tih vrijednosti u stvarnost. Očekivanje je, da kad se ukloni prisila siromaštva, stvorice se uslovi da se prihvate dominantni obrasci ponašanja.

“Ponašanje siromašnih, njihovi obrasci življenja zasnivaju se na otporu prema promjenama. Oni se često mire s tim da će ostati na dnu života. Njihov „*kulturni kapital*“ nije nikakav. Poznato je da porodica prenosi na svoju decu, više indirektnim nego direktnim putem, „*određeni kulturni kapital i izvesni etos (ethos)*, sistem implicitnih vrednosti duboko interiorizovanih, koje, između ostalog, pomažu da se zauzmu stavovi i u pogledu kulturnog kapitala i škole. Kulturno nasleđstvo u oba ova vida se razlikuje u različitim društvenih klasa i odgovorno je za početnu nejednakost dece, pred školskom probom, a time i za nejednak procenat uspeha“ (Koković, 2012:35).

Porodični i kulturni hendikep siromašnih se odražava na obrazovanje. Kultura siromaštva je reakcija na egzistencijalnu prisilu, jer su siromašni prinuđeni na ponašanje po principu predodređenosti na takvo stanje (niski prihodi, nezaposlenost itd.). Često, oni nisu svjesni činjenice da ih na to usmjerava upravo kultura siromaštva. "Tehnološki jaz u okviru samih zapadnih društava nije toliko značajan kao "digitalna podijeljenost" koja izaziva oštru razliku između obrazovanja i nastave u zapadnim društvima i u onih u zemljama u razvoju. Budući da je globalna ekonomija sve više zasnovana na znanju, javlja se stvarna opasnost da siromašnije zemlje još više budu potisnute na margine privrednog razvoja zbog jaza koji postoji između informacijski bogatih i informacijski siromašnih zemalja." (Gidens, 2007:513).

Brojni su uzroci siromaštva. Pored privredne nerazvijenosti, često se navode i pojave kao što su bolesti, epidemije, prirodne katastrofe, zagađenje okoline, politički i finansijski šokovi unutar ekonomija kako na nacionalnom tako i na globalnom svjetskom nivou, zatim ratna razaranja i sl. Po svom sadržaju i razmjerama posljedica, siromaštvo je planetarni problem, a to potvrđuje i izvještaj američke neprofitne organizacije BREAD FOR THE WORLD u kome se navodi da su globalno siromaštvo i glad u dramatičnom porastu i da bi globalna ekonomska kriza mogla dodatno pogoršati situaciju. Osjećaj marginalnosti, bespomoćnosti, zavisnost i snažna orijentacija na sadašnjost pripadnika kulture siromaštva proizvodi osjećaj rezignacije i fatalizma. Takav osjećaj kod ljudi doprinosi odsustvu snage duha i pogodno je tlo za manipulaciju i indoktrinaciju. U takvim okolnostima jasno je vidljivo da je siromaštvo jedan od glavnih generatora nestabilnosti društva i može generisati permanentno stanje konflikta ili latentnog konflikta koje doprinosi kontinuiranom eskapizmu i ekonomskoj migraciji najkvalitetnijeg dijela ljudskog potencijala društva. Na taj način nespoznobniji dio društva učestvuje u izgradnji bogatih društava, a siromašni tonu u još veće siromaštvo i stalne sukobe.

Obrazovanje za društvo znanja i moguće prijetnje

Obrazovanje je budućnost društva i snažna težnja čovjeka da dobije kvalitetno i sveobuhvatno obrazovanje. Mnoge reforme obrazovanja su iza nas, ali rezultata nema ni na vidiku. Najveći dio života čovjek provodi u stalnim pokušajima da se nosi sa nizom snažnih faktora koji se neprestano ponavljaju i karakterišu konkretno društveno okruženje. "Sve dok obrazovanje propušta da zapazi te faktore i uzme ih u obzir, sve dok insistira na vaspitanju ljudi "uopšte" umjesto ljudi koji sagledavaju u određenom društvenom okruženju, ono se bavi praznom apstrakcijom, što može dovesti samo do neuspjeha svih onih koji pokušavaju da primjene nepraktične maksime iz svog obrazovanja u konkretnom svijetu u koji moraju da uđu" (Manhajm, 2009:81). To je dokaz neadekvatnosti reformskih zahvata. Jedno je sigurno, uspješne reforme neće biti dok se ne dogodi reforma aktera obrazovnog procesa, nastavnika, jer su oni navažniji činilac tog procesa. Pomašaji obrazovnih koncepcija imaju nesagledive štetne posljedice, kako za pojedince, tako i za cijelo društvo. Ključni pomašaj savremenog koncepta obrazovanja je odsustvo vaspine komponente u pripremanju mladih za budućnost, kao i nesposobnost društva da napravi razliku između obrazovanja i školovanja. Te posljedice se osjećaju decenijama i generacijama i vrlo je teško ili

gotovo nemoguće, to ispraviti u kasnijem periodu. One se još snažnije manifestuju u siromašnim društvima i društvima u tranziciji, kojima je potrebna obrazovana i osposobljena radna snaga. Potrebna je snaga koja može promijeniti društvene odnose i prilike. Dakle, potreban je sistem bez brzopletih rješenja i nametanja parcijalnih modela. Jednom rječju, nemamo vremena za nove eksperimente. Moramo biti načisto šta želimo. ”Jedna od polaznih tačaka u oblikovanju vaspitne osnove javne škole mora biti saznanje da učenike treba umrežiti u socijalnu mrežu satkanu od jasnih i unaprijed uspostavljenih pravila koja nije moguće samooljno mijenjati. To se u školi može činiti samo međusobnim usklađivanjem i obavezujućim dogovorima.”(Kovač-Šebart&Krek 2012:161).

Informacione tehnologije imaju snažan uticaj na obrazovanje. One su već ostvarile uticaj na prirodu rada jer su u značajnoj mjeri doprinijeli zamjeni ljudskog rada mašinama. ”Na obrazovanje se ne može više gledati samo kao na fazu pripremanja pre stupanja na posao. Kako se mijenja tehnologija, mijenjaju se potrebna znanja, pa i ako se obrazovanje shvati isključivo kao priprema za profesije i kao obučavanje vještinama važnim u radu, većini teoretičara je jasno da će ubuduće biti potrebno stalno i doživotno učenje.”(Gidens, 1998:268).

Tehnološki procesi u proizvodnji imaju karakter naučnog procesa i direktne primjene rezultata naučnog istraživanja ljudskog znanja i sposobnosti. Nauka, znanje i sposobnost ljudi postaju glavni sadržaj proizvodnih snaga. Riječ je o novim naukama i znanjima, čija je promjena u interakciji sa promjenama u tehnici, tehnologiji, ekonomiji i društvu. Pod uticajem naučno-tehnološkog napretka pojavljuju se novi činioci u procesu proizvodnje i prometa kao što su informacija, prostor i vrijeme. Dolazi do ekspanzije obrazovanja nevjerovatnih razmjera i dinamike, a broj naučnih organizacija i naučnih radnika raste geometrijskom progresijom. Na taj način obrazovanje izmiče društvenoj kontroli, a mogućnost zloupotrebe znanja, takođe, raste geometrijskom progresijom. Vojna industrija, genetski inženjering i proizvodnja genetski modifikovanih organizama, najava ugradnje čipova u tijelo ljudi sa podacima o svakom čovjeku uvodi nas brzinom svjetlosti u zonu sumraka. Multinacionalne kompanije osvajaju apsolutni monopol na znanje i potčinjavaju ga logici profita i vladanju ljudskim umom, a za to vrijeme škole su izgubile trku sa vaspitanjem o kojem je govorio Lok. Mladi ljudi su natovareni teškim torbama bezvrijednog znanja, vladine nadležne institucije svake godine pišu nove strategije obrazovanja koje niko ne razumije niti ima volje i znanja da ih sprovede. Ovakvo stanje konfuzije i dezorijentisanosti na direktan način predstavlja ključni faktor ugrožavanja nacionalne bezbjednosti i gubljenja identiteta. Sistem vrijednosti i moralni kredibilitet je srušen, novog nema niti ima društvenog konsenzusa za stvaranje novog sistema.

Tehnologija je dovela do svojevrstne revolucije u obrazovnom sistemu. Klasične obrazovne institucije nisu uspjele da se prilagode ovom tehnološkom izazovu što je dovelo do prakse da su se sve veće korporacije uključile u proces obrazovanja. Učenje se više ne ograničava samo na učionice, uči se i na poslu. Obrazovanje i usavršavanje se ne ostvaruje samo čitanjem knjiga ili pohađanjem različitih predavanja, već i poboljšanjem procesnog okvira u radnom okruženju i upznavanjem ljudi i stvaranjem komunikacijskih mreža među njima. ◊Društvu znanja, je, ipak, potrebna drugačija vrsta obrazovane ličnosti od one koja je ideal za koji se bore humanisti. Oni

s pravom naglašavaju besmislenost zahtjeva njihovih protivnika da se okrenu leđa Velikoj Tradiciji i mudrosti, ljepoti, znanju, koji su nasleđe čovječanstva. Obrazovana ličnost treba da je u stanju da primjeni svoje znanje, da se nosi sa sadašnjošću, da ne pominjemo oblikovanje budućnosti. U onom što humanisti predlažu nema sredstava da se ostvari takva sposobnost, štaviše, ni usmjeravanje pažnje toj potrebi.» (Draker, 2003:312).

Ova Drakerova opservacija obrazovnog sistema navodi nas na ozbiljno razmišljanje o konceptu formalnog obrazovanja i njegove funkcije u društvu znanja, ali istovremeno potvrđuje da smo u eri potpune komercijalizacije obrazovanja i znanja. »Uostalom, debate o tome šta naša djeca treba da uče i kakve vrijednosti stečeno znanje treba da im prenese jeste veoma ozbiljan »posao.« S druge strane, takva fokusirana pažnja daje povoda za zabrinutost, a riječ »posao« otkriva nam jedan od razloga da budemo zabrinuti-u pitanju je »posao.« Sve je više aktivista, političara, poslovnih menadžera i drugih ljudi koji obrazovanje vide samo kao biznis koji treba voditi isto tako kao i bilo koji drugi. Činjenica da su takvi stavovi danas sve šire prihvaćeni otkriva tendencije koje daju povoda za brigu. Izgleda da se među mnogim glasovima uključenim u debatu o obrazovanju najdalje čuju glasovi majmoćnijih.» (Apple, 2014:23-24).

Čini se da je komercijalizacija znanja dovela do toga da mlade ljude moramo obrazovati za tržište koje traži konkretnog stručnjaka. O obrazovanju za promjenu stanja u društvu niko ne govori. Ako činjenice pokazuju da ekonomija stvara vlastiti obrazovni sistem kako bi mogla unaprijediti produktivnost i efikasnost proizvodnje, onda moramo razriješiti dilemu da li težništvo u obrazovanju dati na enciklopedijski transfer znanja koja će brzo zastarjeti ili na razumijevanje savremenih procesa i stavljanje fokusa na osposobljavanje mladih ljudi da mogu brzo osvajati nova znanja koja školski sistem ne može obezbijediti. Brzina promjena u društvu koja je posledica tehnološkog napretka nameće bez odlaganje obavezu da se radikalno promijeni pristup u koncipiranju obrazovnog sistema. Uzalud ćemo raditi strategiju za strategijom, ako ključni subjekti, nastavnici, ne transformišu sebe i svoj tradicionalni pristup procesu obrazovanja. Reforma obrazovanja može uspjeti samo kad se završi reforma nastavnika i kada učenik postane subjekt, a ne objekat obrazovnog procesa. Kako izaći iz snažno zadržane prakse da se u školi i dalje leksikografski djeci reprodukuju činjenice koje zovemo znanjem, koje najčešće, po završetku škole malo koji svršeni učenik ili diplomac može iskoristiti u borbi za radno mjesto. Činjenica je i to da ljudi iz privrede konstantno upozoravaju na neupotrebljivost znanja koja su stečena u procesu obrazovanja ili čak, možda bolje rečeno, školovanja. Mnogo je problema u ovom prostoru, a malo odgovora kuda dalje.

»Današnja škola se mora prilagođavati novonastalim uslovima i učenicima ponuditi cjelovitu pripremu za učešće u životu odraslih. Da bi se to postiglo škole moraju dosadašnju usmjerenost prvenstveno na obrazovne sadržaje preusmjeriti u značajnoj mjeri na životne sadržaje koji trebaju otvoriti vrata životnim i ljudskim vrijednostima i mogućnostima. To bi trebao biti jedan od najefikasnijih načina da se sistem (poželjnih) vrijednosti afirmiše i omogući povratak etici u dječiju svijest, na njima razumljiv način. To znači da se vaspitnim ciljevima, u savremenoj školi, mora posvetiti mnogo više pažnje.» (Barašin, 2015:1037).

Zajednica koja u svoje mlade naraštaje ne ugradi potrebu za razgovorom i trpe-
ljivost prema drugom i drugačijem ne može računati na budućnost. Na budućnost
se može računati ako zajednica vaspitanje i obrazovanje mladih usmjeri prema
dijaloškom mišljenju i prednostima koje proističu iz razlika.

Zaključak

Neznanje nije opasno dok se ne počne koristiti, ali i zloupotreba znanja može
imati katastrofalne posledice. Nuklearna bomba koja je upotrijebljena u Japanu i nu-
klearna prijetnja danas najbolje potvrđuju prethodnu tezu. Ne stavimo li vaspitanje u
ista kola obrazovnog sistema budućnost društva će se naći u dramatičnom iskušenju.

”Radikalna priroda sadašnje administracije u Vašingtonu, arogancija koju
pokazuje u unutrašnjoj i spoljnoj politici, sprovođenje državnih politika koje se
najbolje mogu opisati kao oruđe ”klasnog rata” u kojem bogati i korporacije nikad
ne dobijaju dovoljno, a siromašnima nikada ne ostaje premalo-to su razlozi zbog
kojih je meni i mnogim drugim autorima danas posebno važno da ”progovorimo o
pogubnosti” tekućih dešavanja. Naravno, ”govoriti o pogubnosti” jeste važno, ali
nije dovoljno. Moramo pokušati da javno razmišljamo i o tome šta se može učiniti.”
(Apple:2014:12).

”Krizna obrazovanja danas je kriza obrazovne teorije, naučenih postupaka, kriza
obrazovnih institucija, temelja na kojima obrazovanje počiva. Obrazovanje nije samo
put kojim se uspostavlja i održava istorija čovjeka, nego i pitanje punoće života i
moralnog dostojanstva. Ako želi da izađe iz krize, škola se više ne može shvatati
samo kao ”priprema za život”. Ona je sam život, pravi život. Odnos prema školi kao
”pripremi za život” postaje neprimjeren ako se ima u vidu ideja o permanentnom
obrazovanju” (Koković, 2000:272).

Okolnosti koje nastaju u okruženju, posebno u Evropskoj uniji, ukazuju da je
potreban veoma promišljen, organizovan i kvalitetan razvoj sistema obrazovanja jer
to predstavlja jedan od ključnih uslova za razvoj društva zasnovanog na znanju koje
treba da obezbjedi dobru zaposlenost stanovništva. Ove okolnosti ukazuju da će, u
suprotnom, društvo ostati na civilizacijskoj periferiji, slabo konkurentno, neprivačno
za investitore, izloženo daljem odlivu talentovanih i kreativnih kadrova i potencijala
za razvoj demokratskog i pravičnog društva. Te okolnosti traže harmonizaciju sistema
obrazovanja sa evropskim prostorom obrazovanja, a vaspitanjem se moraju očuvati
tradicija i vrijednosti koji određuju identitet i društvenu koheziju.

Literatura

1. Aristotel, *Politika*, BIGZ, Beograd, 1975.
2. Ante Fiamengo, *Osnove opće sociologije*, Narodne novine, Zagreb, 1975.
3. Dragan Koković, *Sociologija obrazovanja*, Univerzitet u Novom Sadu, 2000.
4. Dragan Koković, *Društvo i obrazovni kapital*, Mediteran publishing, Novi Sad, 2009.
5. Džon Lok, *Misli o vaspitanju*, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike
Srbije, 1967.

6. Entoni Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, 2007.
7. Friedrich Jodl, *Istorija etike I i II*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1975
8. M. Haralambos, M. Holborn, *Sociologija, teme i perspective*, Golden marketing, Zagreb, 2002.
9. Herbert Spenser, *O vaspitanju umnom, moralnom i telesnom*, Knjižarnica S.B. Cvijanovića, Beograd, 1912.
10. Karl Manhajm, *Eseji o sociologiji znanja*, Mediteran publishing, Novi Sad, 2009.
11. Michael W. Apple, *Obrazovanje na "pravom" putu*, Edicija REČ, Beograd, 2014.
12. Milan Polić, *K filozofiji odgoja*, Institut za pedagoška istraživanja, Zagreb, 1993.
13. Mojca Kovač Šebart & Janez Krek, *Osnove vaspitanja u koli*, CLIO, Beograd, 2012.
14. Salih Fočo, *Sociologija odgoja i obrazovanja*, Dom štampe Zenica, Zenica, 2003.
15. Nenad Suzić, *Sociologija obrazovanja*, Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva Republike Srpske, 2001.
16. Nauka-društvo-tranzicija, *Zbornik radova sa naučnog skupa, tom 3*, Evropski defendologija centar, 2015.
17. Nikola Pastulović, *Obrazovanje i razvoj*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2012.
18. Piter Draker, *Moj pogled na menadžment*, Adizes, Novi Sad, 2003.
19. Žak Gone, *Obrazovanje i mediji*, CLIO, Beograd, 1998.

SIROMAŠTVO U BOSNI I HERCEGOVINI – UTICAJ SOCIJALNIH NAKNADA

Doc. Dr Mira Ćuk

Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet političkih nauka

E-mail: miracukfpn@gmail.com

Mr Draško Gajić

Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet političkih nauka

E-mail: gdrasko@gmail.com

Apstrakt: *Bosna i Hercegovina troši oko 4% bruto društvenog proizvoda za programe socijalne zaštite koji se finansiraju iz budžetskih sredstava na entitetskom, kantonalnom i lokalnom nivou. Najveći dio sredstava odlazi na socijalne programe koji su zasnovani na statusima, a ne na potrebama. Postojeći nivo potrošnje za novčane naknade kroz programe socijalne zaštite koji nisu bazirani na doprinosima je visok i fiskalno neodrživ za budžete koji imaju deficite i uglavnom ih rješavaju zaduživanjem.*

U postojećoj raspodjeli budžetskih sredstava za socijalne programe, najviše sredstava odlazi korisnicima naknada u boračko invalidskoj zaštiti. Ove naknade se ostvaruju na osnovi statusu i postupak ne uključuje provjeru materijalnog stanja pojedinaca i porodica, niti imovinski cenzus. Oko jedne četvrtine sredstava odlazi na socijalne novčane pomoći i dječije dodatke koji se zasnivaju na prihodovnom i imovinskom cenzusu.

I pored velikog izdvajanja za socijalne naknade koje se finansiraju iz budžeta, siromaštvo u Bosni i Hercegovini je izražen i dugo vremena prisutan socijalni problem. Gotovo jedna petina stanovnika ove zemlje je apsolutno siromašno. Bosna i Hercegovina nema posebnih programa za borbu protiv siromaštva. Osnovni programi sadržani su u postojećim sistemima socijalne sigurnosti. U radu je analiziran uticaj socijalnih naknada koje se finansiraju iz budžetskih sredstava na smanjenje siromaštva. Utvrđeno je da je uticaj socijalnih naknada na smanjenje siromaštva zanemarljiv, zato što najveći dio budžetskih sredstava odlazi stanovnicima koji nisu siromašni. Do najsiromašnije dvadesetine dolazi samo oko 16,9% ukupnih socijalnih naknada. Ovakvo stanje zahtjeva unapređenje i uvođenje efikasnijih mehanizama za usmjeravanje sredstava ka siromašnim.

Ključne riječi: *siromaštvo, socijalne naknade, ciljanje socijalnih naknada, socijalna zaštita*

POVERTY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA – THE IMPACT OF SOCIAL BENEFITS

Abstract: *Bosnia and Herzegovina spends about 4% of GDP for social protection programs that are financed from the budget at the entity, cantonal and local levels. Most of the funds are allocated to social programs that are based on legal status rather than on needs. The current level of spending for benefits through social protection programs that are not based on contributions is high and fiscally unsustainable, especially for budgets which are running deficits and are mostly solved by encumbering.*

The current funding allocations for social programs dedicates most of the funds to payments for beneficiaries of disabled war veterans category. The implementation of these payments are based on status and the procedure does not include review of financial status of individuals and families, nor household assets testing. About a quarter of the funds go to the social cash assistance and child benefits based on income and property census.

Despite the large expenditures for social benefits that are financed from the budget, poverty in Bosnia and Herzegovina has been expressed for a long time as a social problem. Nearly one-fifth of the country population is absolutely poor: Bosnia and Herzegovina has no special programs designed and reached to combat poverty. Basic programs are contained in the existing social security systems. This paper analyzes the impact of social benefits that are financed from the budget on poverty reduction. It was found that the impact of social benefits on poverty reduction is negligible, due to the fact that the largest part of the budget funds is being allocated to residents that are not poor. Only about 16.9% of total social benefits allowances go to the poorest one twentieth of the population. Such situation requires improvement and introduction of more efficient mechanisms for channeling resources to the poor.

Keywords: *poverty, social benefits, targeting of social benefits, social protection*

Uvod

Siromaštvo je istorijska kategorija, ali i savremeni svjetski problem, prisutan u najrazvijenijim zemljama, a posebno izražen u nerazvijenim zemljama i zemljama koje se nalaze u tranziciji. Prema Global monitoring reportu Svjetske banke za 2015. godinu u svijetu živi oko milijardu ljudi ispod granice ekstremnog siromaštva, odnosno sa prihodom od najviše 1,25 dolara dnevno. Prema istom izvještaju u istočnoj Evropi oko 0,3% ukupnog stanovništva je u stanju ekstremnog siromaštva. Oko četvrtine Evropljana, odnosno 123 miliona ljudi živi u siromaštvu i ako se radi o jednoj od šest najbogatijih regija u svijetu (Oxfam, 2015).

Odnos prema shvatanju siromaštva i načinima njegovog rješavanja mijenjao se pod uticajem političkih, ekonomskih, ideoloških, kulturnih, vrijednosnih, socijalnih i drugih faktora, što je dovelo i do ne postojanja opšteprihvaćene jedinstvene definicije siromaštva. Siromaštvo se najjednostavnije objašnjenje kao neposjedovanje novca ili dovoljna novca, malo ili nedovoljno imovine (Bejaković, 2005), odnosno kao nedovoljnost prihoda za nabavku minimalne korpe dobara i usluga. Pored pomanjkanja sredstava za život, siromaštvo je praćeno lošim uslovima stanovanja, oskudnim i slabim odjevanjem, nedostatkom hrane i siromašnom ishranom i djelimičnim zadovoljavanjem osnovnih životnih potreba (Koković, 2012).

Kao sveobuhvatan i kompleksan društveni problem, danas se siromaštvo multidimenzionalno sagledava. Osnovne dimenzije za njegovo određenje i razumijevanje su materijalni standard (dohodak, potrošnja i imovina), zdravlje, obrazovanje, politički uticaj, aktivnosti pojedinca (uključujući i rad), socijalni kontakti i veze, životna sredina i nesigurnost: fizička i ekonomska (Stiglitz, Sen, & Fitoussi, 2009, 14). Multidimenzionalni pristup u sagledavanju siromaštva primjenile su Ujedinjene nacije i Evropska unija. U Deklaraciji o socijalnom razvoju Ujedinjenih nacija siromaštvo se definiše kao: “nedovoljan dohodak i sredstva za održivo preživljavanje; glad i neuhranjenost; loše zdravstveno stanje; ograničena dostupnost drugim osnovnim uslugama; povećan morbiditet i

mortalitet usljed bolesti; neadekvatni stambeni uslovi i beskućništvo; nesigurno životno okruženje, socijalna diskriminacija i isključenost; nedovoljna participacija u donošenju odluka; i neučestvovanje u građanskom, socijalnom i kulturnom životu“ (UN, 1995: 57).

Evropska unija koristi definiciju koja je usaglašena 1975. godine i po kojoj su „Pojedinci siromašni ako su njihov dohodak i resursi u toj mjeri neadekvatni da im ne omogućavaju da ostvare životni standard koji se smatra kao prihvatljiv u društvima u kojima žive. Usljed siromaštva moguća je višestruka ugroženost koja se odražava kroz nezaposlenost, nizak dohodak, neadekvatne stambene uslove, neadekvatnu zdravstvenu zaštitu i barijere za doživotno učenje, kulturu, sport i rekreaciju. Siromašni su često isključeni i marginalizovani i ne učestvuju u ekonomskim, socijalnim i kulturnim aktivnostima koje predstavljaju normu za druge, a često im nije omogućen ni pristup osnovnim pravima“ (Council of European Union, 2004: 8).

Objašnjenjem siromaštva bavila se i Svjetska banka koja pod siromašnom podrazumijeva osobu čiji je dohodak nedovoljan za zadovoljavanje nivoa osnovnih potreba, a nivo potreba je različit u različitim društvima, vremenski promjenljiv i uslovljen stepenom razvoja, društvenim normama i vrijednostima (World bank, 2000).

Iz objašnjenja i dinifikovanja siromaštva preistekli su i različiti koncepti siromaštva koji omogućavaju da se siromaštvo prati, mjeri i određuje, kako bi se razvijale odgovarajuće politike pomoći siromašnima i vršila raspodjela dohotka.

Koncepti siromaštva koji se najčešće sreću i izazivaju najviše pažnje ovu pojavu i proces objašnjavaju kroz apsolutno, relativno i novo siromaštvo.

Apsolutno siromaštvo se definiše kao „stanje koje karakteriše izrazita deprivacija u pogledu zadovoljavanja osnovnih ljudskih potreba, uključujući ishranu, čistu pijaću vodu, sanitarne uslove, zdravlje, stanovanje, obrazovanje i informisanje. Ono zavisi ne samo od dohotka već i od pristupa uslugama (UN, 1995: 57). Najvažniji indikatori, koji ne važe samo za apsolutno siromaštvo, su stopa siromaštva, jaz siromaštva i dubina siromaštva. Stopa siromaštva pokazuje udio pojedinaca u društvu koji ne mogu da zadovolje osnovne potrebe i čiji je dohodak/potrošnja ispod linije siromaštva. Linija apsolutnog siromaštva se utvrđuje na osnovu nutricionističkog minimuma i strukture potrošnje najsiromašnijih porodica i ona se značajno razlikuje među zemljama, jer je sadržaj potrošačke korpe u pojedinim zemljama utvrđen prema kulturnim, tradicionalnim, klimatskim, regionalnim i drugim uslovima, s jedne strane, dok je definisanje osnovnih potreba određeno društvenim razvojem i ostvarenim životnim standardom, s druge strane. Apsolutna linija siromaštva neki autori određuju kao liniju ekstremnog i liniju generalnog siromaštva. Ekstremno siromaštvo se posmatra u odnosu na tzv. liniju hrane, odnosno zasnovana je na potrošnji hrane i ekstremno siromašni su oni koji ne mogu zadovoljiti osnovne potrebe za hranom (Republički zavod za statistiku, 2015). Generalno siromaštvo, pored nemogućnosti zadovoljavanja potreba za hranom uključuje i neefikasno korišćenje adekvatnih resursa. Svjetska banka je radi praćenja i upoređivanja siromaštva utvrdila novčani iznos potreban za zadovoljavanje potreba za hranom. To je bilo 1,25\$ dohotka ili potrošnje dnevno za pojedinca, a usljed promjena koje su se desile posljednjih godina u cijenama roba, granica je podignuta na 1,9\$ dnevno.

Jaz siromaštva pokazuje koliko je “potrošnja/dohodak siromašnih udaljen od linije siromaštva. Ukupan deficit (jaz) indicira kolika su sredstva potrebna da bi se, u uslovima savršene tergetiranosti, svima koji su siromašni potrošnja/dohodak podigli na nivo praga siromaštva” (Matković, 2014: 10).

Apsolutno siromaštvo se najčešće mjeri po potrošnji. Ankete o potrošnji domaćinstava i ankete o životnom standardu sprovode se u svim zemljama i omogućavaju praćenje i mjerenje dohotka/potrošnje domaćinstava, te upoređivanje siromaštva među zemljama.

Relativno siromaštvo je koncept zasnovan na utvrđivanju siromaštva u odnosu na nacionalni životni standard i on uključuje zadovoljavanje osnovnih životnih potreba, ali i drugih potreba kao što je učešće u pojedinim aktivnostima koje su u jednoj zemlji široko prihvaćene i podsticane od strane društva. Relativna granica siromaštva obično se utvrđuje kao određeni postotak prosječnog dohotka domaćinstva i u definisanju relativnog siromaštva Svjetska banka se služi polovinom prosječnog (medijalnog) dohotka kao osnove za međunarodno upoređivanje.

Novo siromaštvo je noviji pojam u određenju siromaštva i on se odnosi na „pojave kada pojedinci ili porodice nisu u stanju da održe postignuti nivo životnog standarda, pa prelaze iz relativno sigurnog života u neizvjesnost“ (Gavrilović, 2005: 254) u kojoj do sada nisu bili. Novo siromaštvo je posljedica masovne nezaposlenosti i nesigurnosti zaposlenja, izbjeglištva i gubljenja doma i imovine, prirodnih nesreća, erodiranja sistema socijalne sigurnosti, finansijske nesigurnosti i zaduženosti i krupnih promjena koje pojedine porodice dovode u stanje ranjivosti.

Siromaštvo u Bosni i Hercegovini

Siromaštvo u Bosni i Hercegovini (BiH) je izražen socijalni problem sa tendencijom pogoršanja zbog uticaja krize i ukupne društvene nestabilnosti posljednjih godina. Prema analizi Svjetske banke, koja je 2010. godine sprovedla Drugu anktu Život u tranziciji (LiTS 2), preko 60% domaćinstava je značajno ili prilično pogođeno krizom, skoro jedna trećina stanovništva je u riziku od siromaštva, dok je oko 60% stanovništva bilo u riziku od socijalne isključenosti ili siromaštva (Svjetska banka, 2012).

Mjerenje siromaštva počinje u BiH od 2001. godine provođenjem Ankete o mjerenju životnog standarda. Anketa je do sada sprovedena 2001., 2004., 2007. i 2011. godine. Agencija za statistiku BiH (BHAS) je objavila relativne linije siromaštva za navedene godine i prema njenim izvještajima procenat relativno siromašnih osoba nije se značajnije mijenjao u periodu 2004 - 2011. godina mjereno zvaničnom relativnom linijom siromaštva na nivou BiH. Procenat relativno siromašnih u 2004. godini je iznosio 18,3%, u 2007. godini 18,2%, a u 2011. je iznosio 17,9% (Agencija za statistiku BiH, 2014).

Prema BHAS apsolutna linija siromaštva za BiH za 2007. godinu iznosila je 238,00 KM po članu domaćinstva i te godine u BiH je bilo 18,6% apsolutno siromašnih, odnosno osoba koje imaju potrošnju manju ili jednaku iznosu apsolutne linije siromaštva. Ova agencija nije objavila apsolutnu liniju siromaštva za 2011. godinu, te su autori studije „Siromaštvo u BiH 2011 – Trendovi i dostignuća i Indikatori adekvatnosti ciljanja budžetskih novčanih naknada za socijalnu zaštitu u BiH 2011.“ ažurirali linije apsolutnog siromaštva za tu godinu tako što su korigovali cijene 479 proizvoda za inflaciju u periodu 2007 - 2011. godina i utvrdili da je 2011. godine 23,4% stanovništva BiH bilo apsolutno siromašno, što predstavlja značajno povećanje apsolutnog siromaštva u periodu 2007 - 2011. godine (IBHI, 2014). Isti autori izvršili su i ažuriranje apsolutne linije siromaštva Svjetske banke za 2007. godinu koja je iznosila 205,00 KM i ne uključuje troškove zdravstva. Na osnovu ažurirane

linije siromaštva Svjetske banke mjereno po metodologiji ove organizacije utvrdili su da je došlo do blagog porasta siromaštva u 2011. godini, jer 15% stanovništva se nalazi ispod apsolutne linije siromaštva, dok je 2007. bilo 14,00% siromašnih.

Bez obzira koja metodologija računanja linije siromaštva se primjeni, uočljivo je da je siromaštvo u BiH krupan problem koji pored materijalne deprivacije povlači za sobom i niz drugih teškoća i dovodi do socijalne isključenosti.

Reakcije na siromaštvo u BiH idu od indiferentnosti do reformizma. Prvo ozbiljno suočavanje sa ovim problemom bosansko hercegovačko društvo pokazalo je kroz donošenje Srednjoročne razvojne strategije (SRS) za period 2004 - 2007 čija izrada je i započela kao odgovor i opredjeljenje vlasti BiH na masovan i težak problem siromaštva, sa ciljevima: stvaranje preduslova za održiv i balansirani ekonomski razvoj, smanjenje siromaštva i ubrzavanje procesa integracije u Evropsku uniju (Ćuk, 2013). Najveći broj mjera iz SRS koje su trebale da dovedu do smanjenja siromaštva, poput uspostavljanja minimuma socijalnih prava, izmjena postojećih zakona u socijalnoj zaštiti itd. nije realizovan. Drugih organizovanih i sistemskih programa u ovoj oblasti nije bilo. Niz reformskih projekata doveli su do poboljšanja kapaciteta unutar institucionalne strukture, ali i ne do promjena politika u ključnim sistemima socijalne sigurnosti, raspodjele socijalnih naknada i nove raspodjele društvenog dohotka unutar tri novao organizacije društva. Borba protiv siromaštva u BiH odvija se kroz postojeće sisteme socijalne sigurnosti i socijalna prava koja se u njima ostvaruju, u kojima socijalne naknade imaju ključni značaj.

Socijalne naknade i siromaštvo

Socijalne naknade predstavljaju osnovna sredstva za obezbjeđenje socijalne sigurnosti građana, a time i za borbu protiv siromaštva. Oko 276.000 građana u RS su korisnici novčanih naknada u različitim sistemima socijalne sigurnosti koji se finansiraju iz budžetskih izvora (socijalna zaštita, dječija zaštita, boračko-invalidska zaštita, zaštita izbjeglica i raseljenih lica i drugi programi zaštite socijalno ugroženog stanovništva). Značajan dio ovih naknada dodjeljuje se na osnovu socijalne ugroženosti i treba da utiče na siromaštvo njihovih korisnika. Pored naknada iz budžetskih sredstava, i naknade koje se ostvaruju na osnovu socijalnog osiguranja, predstavljaju važan dio sistema socijalne sigurnosti. U ovom radu one nisu predmet analize, nego se razmatra adekvatnost ciljanja budžetskih novčanih naknada i njihov uticaj na siromaštvo. Oko 20% stanovništva RS ostvaruje neku od ovih naknada. Ne postoji tačan podatak za FBiH zbog složenosti nivoa organizacije društva i ostvarivanja naknada na tri nivoa vlasti: sa nivoa FBiH, kantonalnog/županijskog nivoa i nivoa jedinica lokalne samouprave. Procjenjuje se da se radi o najmanje 20% ukupnog stanovništva, imajući u vidu da je veći broj lica obuhvaćen socijalnim naknadama i da postoji više prava nego u RS, na primjer prava civilnih invalida.

Za isplatu novčanih naknada koje ne potiču iz doprinosa, BiH je u 2011. godini trošila 3,88% bruto društvenog proizvoda (BDP), što je mnogo više u prosjeku u odnosu na zemlje u regionu. U poređenju sa ostalim tranzicijskim zemljama, kao i zemljama OECD, BiH se nalazi u grupi zemalja koje najviše troše za socijalne naknade (Ćuk, 2013). Samo Hrvatska troši više za socijalnu zaštitu (4,3% BDP), dok zemlje OECD-a u prosjeku troše oko 2,5% BDP za socijalna davanja (Svjetska banka, 2009).

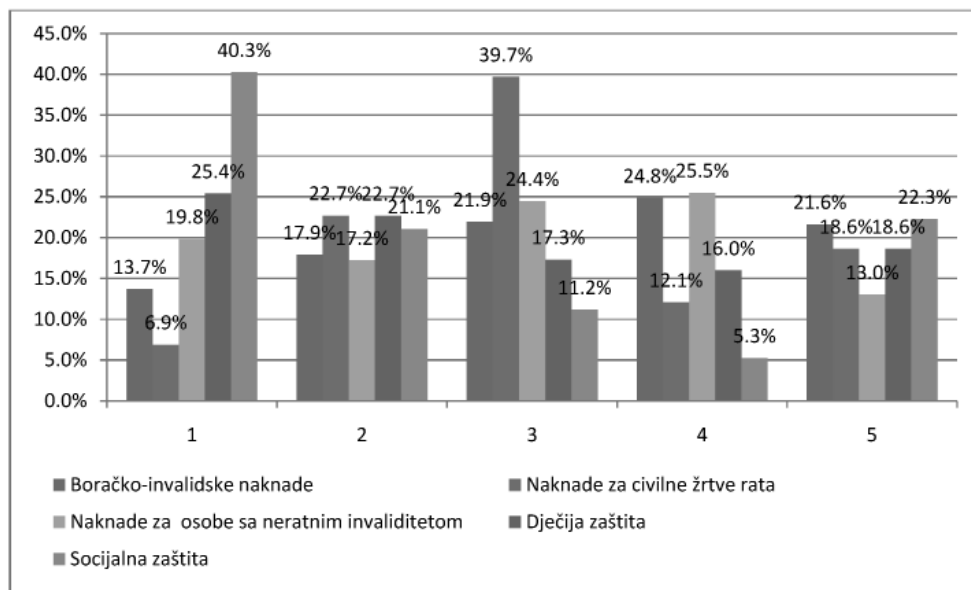
U strukturi socijalnih naknada, najveći dio otpada na naknade koje se isplaćuju boračkim kategorijama (oko 66% u FBiH, a 75% u RS) (Ćuk, 2013, prema Svjetska banka, 2009). Ostali dio potrošnje pripada tzv. civilnim naknadama (socijalna pomoć, dječija zaštita, civilni invalidi, civilne žrtve rata i ostale kategorije). Za naknade boračkim kategorijama troši se 2,4% BDP, a najmanji dio odlazi na socijalnu pomoć i druge vrste naknada koje su usmjerene na siromašne oko 09 do 1% BDP.

Različita istraživanja koja su sprovedena u cilju analize stanja u budžetskoj potrošnji, upozorile su da mjere u različitim područjima socijalne politike ne utiču na smanjenje siromaštva i da su programi za zaštitu ugroženih u siromašnih u BiH slabo efikasni. Svjetska banka je u dokumentu „Bilješka o politici Socijalna davanja u BiH: Kreiranje održivog sistema socijalne zaštite zasnovanog na stvarnim potrebama“, još 2009. godine izrekla ocjenu da je situacija fiskalno neodrživa, ekonomski neisplativa i društveno neprihvatljiva, zbog čega je BiH potrebno kompletno restrukturiranje programa na način da se uvedu mehanizmi za bolje usmjeravanje sredstava ka siromašnima (Svjetska banka, 2009).

Anketa o potrošnji domaćinstva za 2011. godinu pokazala je da veći dio socijalnih naknada u razmatranim sistemima socijalne sigurnosti ne dolazi do najsiromašnijih građana, tj. loše su ciljane (grafikon 1).

Za bolje razumjevanje ciljanja socijalnih naknada neophodno je i pojasniti da je na osnovu ustanovljene potrošnje domaćinstva svaka osoba u Proširenoj anketi o potrošnji domaćinstva 2011. godine raspoređena u jedan od pet kvantila potrošnje. Kvantil je 1/5 od cjeline, tj. svaki kvantil znači 20% stanovništva po njihovoj potrošnji, od 20% najsiromašnijih (I kvantil) do 20% najbogatijih (V kvantil), (IBHI, 2014).

Grafikon br. 1: Ukupne budžetske novčane naknade po kvantilima potrošnje za 2011. godinu

Izvor: IBHI (2014) na osnovu Proširene ankete o potrošnji domaćinstva za 2011. godinu

U prvom kvantilu potrošnje nalaze se najsiromašnije osobe. Novčane naknade koje se daju u sistemu socijalne zaštite u 40,3% slučajeva koriste najsiromašniji i to je najbolje ciljanje svih socijalnih naknada. Socijalna (novčana) pomoć je osnovno pravo u socijalnoj zaštiti koje predstavlja novčanu naknadu koja se daje osobama nesposobnim za rad, bez prihoda ili sa prihodima manjim od ustanovljenog nivoa sirotnosti i srodnika koji su u zakonskoj obavezi izdržavanja. Njen cilj je da najsiromašnijim osobama omogući osnovni izvor za preživljavanje, odnosno zadovoljavanje egzistencijalnih potreba. Zbog rigidnosti uslova za njeno ostvarivanje, nije pristupačna osobama koje su bez izvora egzistencije, a sposobne su za rad. Pošto se utvrđuje na osnovu procjene ukupnog stanja korisnika, treba da ostvaruje sto postotno ciljanje. Pored socijalne pomoći, u socijalnoj zaštiti dodjeljuju se i druge vrste naknada za određena stanja socijalne potrebe, kao i naknade osobama sa invaliditetom za pokrivanje troškova invalidnosti i za izjednačavanje mogućnosti, što smanjuje ciljanost prema siromašnim, jer za dobijanje mnogih naknada nije odlučujući kriterijum socijalna ugroženost. U RS ciljanje ovih naknada prema najsiromašnijim je veće nego u FBiH, jer je 52,1% usmjereno ka najsiromašnijim, dok je u FBiH 37,7%. Korisnici ovih naknada u prvom kvantilu se nalaze ispod linije apsolutnog siromaštva, a u drugom, trećem i četvrtom kvantilu takođe imaju potrošnju manju od linije relativnog siromaštva. Među najbogatijim (V kvantil) u RS nema korisnika iz socijalne zaštite, a u FBiH ih je 29,2% (IBHI, 2014). Naknade u socijalnoj zaštiti imaju progresivan karakter i usmjerene su prema siromašnim.

Naknade u dječijoj zaštiti, kao što su dječiji dodatak i materinski dodatak, imaju socijalno zaštitni karakter i za njihovo ostvarivanje potrebno je ispuniti uslove koji predviđaju cenzuse za prihode i za imovinu, što je rezultovalo da su i naknade u dječijoj zaštiti bolje ciljane prema najsiromašnijim - 25,4% prema najsiromašnijoj petini stanovništva. Za ostale korisnike naknada u dječijoj zaštiti (oprema novorođenčeta, refundacija plate za porodijsko odsustvo i za skraćeno radno vrijeme, zadovoljavanje razvojnih potreba djece i ostali programi) nije poznato da li pripadaju siromašnim, jer se u postupku za ostvarivanje prava ne provjeravaju prihodi. U sistemu dječije zaštite naknade imaju progresivan karakter.

Socijalna pomoć i dječiji dodaci su naknade koje podliježu imovinskom cenzusu i prema međunarodnim standardima za programe usmjerene na siromaštvo, njihovo ciljanje je prihvatljivo.

Naknade neratnim (civilnim) invalidima u RS su dio naknada u socijalnoj zaštiti, a FBiH se posebno iskazuju. One se ostvaruju na osnovu stepena oštećenja organizma i tu je ciljanje regresivno. Samo jedna petina korisnika se nalazi među najsiromašnim.

U sistemu boračko invalidske zaštite prava se ostvaruju po osnovu statusa, ne primjenjuje se procjena stanja i imovinski cenzus, tako da se samo za 13,7% korisnika različitih naknada pouzdano može ustanoviti da se radi o siromašnim porodicama.

Najslabije ciljanje prema prvoj petini najsiromašnijih imaju naknade civilnim žrtvama rata, svega 6,9%, jer se one dodjeljuju na osnovu statusa i stepena oštećenja, a ne na osnovu ugroženosti. Značajan broj korisnika ovih naknada ima i druge prihode, tako da je siromaštvo među ovim korisnicima manje u odnosu na ostale kategorije.

Posljednje tri grupe naknada koriste osobe koje dolaze iz bogatijih slojeva stanovništva, odnosno manje siromašnih, po svom karakteru su regresivne, jer njihov veći dio odlazi bogatijim i među njima oko jedne petine je bogatih korisnika.

Veliko učešće korisnika socijalne zaštite u petom kvantilu (22,3%) ukazuje na potrebu boljeg ciljanja socijalnih naknada prema siromašnim, bez obzira što je u ukupnom ciljanju socijalnih naknada prema siromašnim u socijalnoj zaštiti progresivno i najvećim dijelom usmjereno prema siromašnim. Ciljanje naknada u boračko invalidskoj zaštiti je regresivno i više od jedne petine (21,6%) odlazi najbogatijim. U najtežoj situaciji su nezaposleni veterani rata koji primaju boračke dodatke i nezaposleni vojni invalidi sa malim procentom invalidnosti koji su se našli u kategoriji najsiromašnijih (13,7%).

Naknade u boračko invalidskoj zaštiti nemaju tačno utvrđenu svrhu. Neke naknade po svom nazivu pripadaju socijalnim naknadama (lična i porodična invalidnina), isplaćuju se mjesečno i u neprekidnom trajanju, zbog čega se očekuje da služe za obezbjeđenje materijalne sigurnosti korisnika i porodice, pa time da uključuju socijalnu ugroženost kao uslov za njihovo ostvarivanje. U postojećim uslovima dodjeljuju se bez provjere materijalnog stanja, što upućuje da se radi o naknadama čiji je cilj naknada štete zbog gubitka člana porodice ili organa ili umanjenja njihovih funkcija izazvanih ratnim dešavanjem. Zbog toga se može i diskutovati o opravdanosti svrstavanja ovih naknada u socijalne naknade. Međutim, zbog izraženog siromaštva, nezaposlenosti i nemogućnosti ostvarivanja socijalne sigurnosti po osnovu rada, u sadašnjim uslovima naknade koje imaju za cilj pokrivanje troškova invalidnosti ili zadovoljavanje razvojnih potreba koriste se kao naknade koje služe za izdržavanje, jer većina porodica nema dovoljno sredstava za život i koristi sve izvore. Vrlo često se može čuti konstatacija korisnika: „ne mogu da živim od 80,00 KM dodatka za pomoć i njegu drugog lica ili od 40,000 KM dodataka na djecu, jer su mi to jedini prihodi u višečlanoj porodici. U literaturi je poznat tzv. Engelov zakon koji ukazuje na to da u uslovima niskih porodičnih primanja njihov najveći dio odlazi za ishranu, jer je ishrana egzistencijalna potreba, a sa rastom porodičnih prihoda relativno rastu troškovi za hranu, ali se apsolutno smanjuju zato što postoji mogućnost zadovoljavanja više potreba.

Vidno je da učinak novčanih naknada u BiH koje se ne finansiraju po osnovu osiguranja, odnosno doprinosa, na smanjenje siromaštva, nizak i ispod regionalnih i međunarodnih normi. Kada bi socijalne naknade bile ukinute, siromaštvo bi se neznatno povećalo (za samo 1,2 podioka postotka), dok je učinak penzija značajno veći i siromaštvo bi prestankom isplata penzija bilo povećano za 7 podioka procenta ukupnog stanovništva (bilo bi oko 25,8%), (Svjetska banka, 2009).

Visok nivo potrošnje i izdvajanje velikog dijela javnih sredstava na socijalna davanja smanjuje mogućnost javnih investiranja, a mogu negativno uticati i na zapošljavanje, smanjenjem motivacije za traženje posla. Ovo je posebno karakteristično za boračku populaciju u kojoj ima mnogo sposobnih za rad.

Zaključak

U bosansko-hercegovačkoj stručnoj javnosti postoji mnogo rasprava o potrebi racionalizacije socijalnih naknada i potrebi primjene mnogo efikasnijeg programa u socijalnoj zaštiti koji bi omogućio veće usmjeravanje socijalnih naknada prema siromašnima i veći pristup siromašnih socijalnim pravima, koji zbog zakonskih ogra-

ničenja nemaju pristup socijalnim naknadama, i ako su im prihodi/potrošnja ispod linije apsolutnog siromaštva. Na zahtjev vlada oba entiteta rađena su istraživanja i razvijeni novi – alternativni mehanizmi koji bi se mogli koristiti na unapređenju usmjeravanja socijalnih naknada koje se ne finansiraju iz doprinosa, s ciljem da se poboljša kvalitet ciljanja i učinak na smanjenje siromaštva. Model koji je detaljno razvijen uz podršku Svjetske banke i promovisan u stručnoj javnosti, polazi od potreba, a ne statusa ili drugih obilježja i zasniva se na ustavljanju jedinstvenih naknada za najsiromašniji dio stanovništva primjenom indirektnog imovinskog cenzusa. Primjena novog modela zahtijevala bi promjenu politika u više sistema socijalne sigurnosti koji se ne finansiraju iz doprinosa, izmjene u postojećem zakonodastvu i promjene u administriranju programa i registracije korisnika. Rezultati koje su ostvarile druge zemlje služe kao dobre prakse i mogućnost učenja iz iskustva.

Predstojeće aktivnosti na realizaciji Reformske agende za Bosnu i Hercegovinu za period 2015-2018. godina predviđaju smanjenje rashoda kao rezultat provođenja reformi javne uprave, penzionog sistema i socijalne zaštite. Prihvaćena je reforma socijalne zaštite koja uključuje i poboljšano ciljanje socijalne zaštite koja se ne finansira iz doprinosa i uspostavljanje centralizovane baze podataka svih korisnika socijalnih davanja. Cilj reforme je aktivacija korisnika socijalne zaštite i povećanje socijalne pomoći onima kojima je ona potrebna. Reforma treba da se izvede u konsultacijama sa Svjetskom bankom i Međunarodnim monetarnim fondom, što ukazuje na ozbiljno razmišljanje o primjeni novog modela socijalnog programa za siromašne, koji je već razvijen. Vidno je da je borba protiv siromaštva stvar političke odluke i da treba da obuhvati sinergijsko djelovanje svih javnih politika. Nove političke odluke u socijalnoj politici i promjene u pristupu su veliki rizici za opštu političku situaciju, jer su promjene u socijalnim pravima uvijek praćene napetošću i strahom za gubitak pozicija i beneficija, tako da se politički subjekti vrlo teško odlučuju za njih.

Literatura

- Agencija za statistiku BiH (2014). *Anketa o potrošnji domaćinstva u BiH 2011*, očitano na http://www.bhas.ba/?option=com_content&view=article&id=113=sr dana 25.09.2015.
- Bejaković, P. (2005). *Siromaštvo*, Zagreb: Finansijska teorija i praksa br. 29 (1), str. 135-138).
- Council of European Union. (2004). *Joint report by the Commission and the Council on social inclusion*. Brussels.
- Ćuk, M. (2013). *Reforme socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini*, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Gavrilović, A. (2005). *Socijalna politika*, Banja Luka: Filozofski fakultet.
- IBHI (2014). *Budžetske novčane naknade za socijalnu zaštitu u BiH, Šta funkcioniše, a šta ne I*, Sarajevo.
- Koković, D. (2012), *Kultura siromaštva i obrazovanje*, Banja Luka: Politeja br. 3, str. 35-47.
- Matković, G.(2014). *Mjerenje siromaštva – teorijski koncepti, stanje i preporuke za Republiku Srbiju*, Beograd: Vlada Republike Srbije.

- Oxfam (2015), *Inequality and the End of Poverty*, očitano na [/www.oxfam.org/en/pressroom/pressreleases/2015-09-21/inequality-trapping-hundreds-millions-extreme-poverty](http://www.oxfam.org/en/pressroom/pressreleases/2015-09-21/inequality-trapping-hundreds-millions-extreme-poverty) dana 05.10.2015.
- Stiglitz, J., Sen, A., & Fitoussi, J.P. (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*.
- Republički zavod za statistiku (2002). *Blagostanje u Bosni i Hercegovini 2001: Mjerenja i nalazi*, Banja Luka.
- Svjetska banka (2009). *Bilješka o politici Socijalna davanja u BiH: Kreiranje održivog sistema socijalne zaštite zasnovanog na stvarnim potrebama*, Sarajevo.
- Svjetska banka (2012). *Socijalna isključenost u Bosni I Hercegovini i globalna kriza*. Sarajevo.
- World bank (2015) *Global monitoring report*, očitano na www.wprldb.org/en/publication/global-monitoring-report dana 08.10.2015. godine.
- World Bank, 2000. *Making Transition work for everyone: poverty and inequality in Europe and Central Asia*,. očitano na <http://nweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf>.dana 17.05.2012.

УЗРОЦИ И ПОСЉЕДИЦЕ СИРОМАШТВА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ И БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Проф. др Боро Трамошљанин

Универзитет у Бањој Луци, Факултет политичких наука

E-mail: tramosljaninboro@gmail.com

Мр Виолета Ромић

Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine

E-mail: violetaromic@gmail.com

Апстракт: *Рад аутора садржи три конститутивна дијела. У првом дијелу се говори о појму сиромаштва и његовим различитим интерпретацијама. Други дио рада је посвећен узроцима сиромаштва у Републици Српској и Босни и Херцеговини. У ове узроке смо сврстали историјски детерминизам, дефицитарност етоса рада, и етоса одговорности, приватизацију, неадекватну позицију образовања, науке, културе и свјетску економску кризу. Трећи дио рада апострофира посљедице сиромаштва, гдје смо елаборирали оне за које сматрамо да су есенцијалне.*

Кључне ријечи: *друштво, сиромаштво, богатство, рад, право, глобализација, приватизација, криза, потребе, институција, егзистенција, омладина.*

CAUSES AND CONSEQUENCES OF POVERTY IN THE REPUBLIC OF SRPSKA AND BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *There are three parts of this work. First part is dedicated to the notion of poverty and its different interpretations. Second part is dedicated to causes of poverty in Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina. In this causes we have classified historical determinism, deficit of working habits, privatization, inadequate position of education, science, culture and world economic crises. Third part of work is dedicated to consequences of the poverty, and we have analysed those which we consider essential.*

Keywords: *Society, poverty, richness, work, law, globalization, privatization, crises, needs, institution, existence, youth*

Увод

Сиромаштво је један од оних друштвених феномена који је одувijek предмет интересовања бројних друштвених наука. Међу њима социологија показује посебно интересовање за поменути феномен. Ретроспективно посматрано, сиромаштво је есенцијална компонента друштвене стварности, што ће рећи да је непрекидни пратилац људске историје од првобитне заједнице па до модерног постиндустријског друштва. То значи да је сиромаштво старо колико и друштво

у којем су људи егзистирали, ступајући у међусобне односе поводом обављања друштвених дјелатности, да би осигурали биолошку и друштвену егзистенцију.

Актуелност проблема сиромаштва

Још су антички филозофи запазили проблем сиромаштва. Тако, на примјер, Платон у дјелу Држава, наглашава « да се свака држава састоји од двије државе - богатих и сиромашних ». По узору на свог учитеља Платона, и Аристотел у дјелима Политика и Устав атински, примјећује да «у сваком полису имамо два полиса» у оквиру којих се води борба демоса са олигархијом. Осим Платона и Аристотела, за феномен сиромаштва су се посебно занимали социјалустописти (Т. Мор, Сен Симон, Р. Овен), Жан-Жак Русо и класици марксизма, Маркс, Енгелс и Лењин.

И у нашем времену, питање сиромаштва се актуализовало појавом новог феномена глобализације. Једна од фундаменталних карактеристика глобализације је, да на једној страни имамо глобализацију богатства, а на другој сиромаштва. Данас уска елита богатих постаје сваким даном богатија, а гигантске масе сиромашних све сиромашније. Илустрације ради, триста милијардера у свијету данас располаже већим богатством од половине сиромашних земаља свијета. На другој страни, свједоци смо, да приближно до двије милијарде становника у свијету располаже само са једним доларом дневно. То имплицира да је њихова биолошка егзистенција угрожена, јер не могу задовољити своје биолошке потребе, а не да говоримо и о оним вишим, духовним и културним, потребама. Јаз у приходима између Сјевера и Југа показује експоненцијални раст и за посљедњих неколико деценија се повећао од 1:30 на 1:74. Дакле, оне земље које више напредују у развоју науке и технологије склоне су егоцентризму. Резултате који из тога проистичу задржавају за себе, не показујући ни минимум солидарности према сиромашним земљама да их њима уступе, под повољним финансијским околностима, уз временски што дужи грејс период отплате и повољну камату. Технички развијене земље једино пристају да продају застарјелу технологију неразвијеним земљама Трећег свијета, осигуравајући тако над њима своју економску, а потом, и политичку доминацију. На тој основи потенцирају се разлике и супремација богатих земаља свијета над сиромашним земљама, умјесто да се оне смањују. Другим ријечима, свијет се поларизује на мањинску елиту најбогатијих земаља и огромну већину сиромашних. Томе је допринијела глобализација свијета у чијем епицентру стоји филозофија неолиберализма која фаворизује богате, а насупрот промовише нихилистички однос према социјалној заштити маргиналних друштвених група радника, сељака, омладине, интелигенције, бораца, пензионера.

О свему овоме се говори у дјелу, Капитал, у XXI вијеку од стране француског професора економије Томе Пикетија. На основу обрађене богате базе података Т. Пикети на рељефан начин илуструје да је принос од капитала три до четири пута већи од прихода од рада. То детерминише друштвене неједнакости будући да је концентрација богатства на врху социјалне пирамиде доведена до пароксизма а богатство на дну социјалне пирамиде је искључено и може се апсолутно

апстраховати. Посљедица тога је регресија ка патримонијалном капитализму гдје насљедно богатство стиче есенцијални значај при чему насљедне богате династије стичу енормну вертикалну покретљивост и монополистичку позицију у друштву. У финалном смислу доћи ће се до тога да имућна плутократија (економска елита) располаже са 90% до 100% националног капитала. Пикети сматра да неједнака расподјела богатства и његово оваплоћење у рукама моћне економске елите доводи до тога да је капитализам дисфункционалан друштвени поредак који не може да функционише. Огромна друштвена неједнакост, по мишљењу Пикетија, нема додирних тачака са предузимачким духом и идеологијом рада јер богатство стичу они који су наслиједили капитал а не својом инвентивном дјелатношћу и приватном иницијативом. Да би се негативна социјална слика коју детерминише модерни капитализам донекле исправила, Пикети предлаже да се уведе порез:

1% за домаћинства која имају имовину вриједну од 1-5 милиона долара,

2% за имовину између 5-10 милиона долара,

– имовина од милијарду долара би се опорезовала са 10%.

О сиромаштву и узроцима његовог постојања постоје два дијаметрално различита гледишта:

Прво, персонализира сиромаштво констатацијом, да су сиромашни кривци за свој депривирајући положај у друштву, будући да је свако одговоран за своју статусну позицију у друштву . На томе посебно инсистирају присталице « културе сиромаштва » и « културе зависности » које код појединаца еманирају квијетистички однос према друштву и свом подређеном положају у њему.

Друго објективизира феномен сиромаштва. Оно се доводи у контекстуалну везу са друштвеним односима, јер је друштвени производ. Отуда и императивни постулат да се друштво солидарише са онима који су сиромашни.

Уобичајено је да се сиромаштво у социологији посматра у **апсолутном** и **релативном** облику. У првом случају то је дефицитарност основних животних средстава неопходних за одржавање биолошке егзистенције човјека. Апсолутна линија сиромаштва се математички израчунава узимајући у обзир трошкове за примарне потребе, у које су укључени трошкови исхране и издаци за набавку значајних непрехрамбених производа.

Према статистичком истраживању Завода за статистику Републике Српске, од 2007. годне, сиромашним се сматрају она домаћинства која су мјесечно имала за потрошњу мање од 202 км по члану домаћинства. На основу тог податка се дошло до закључка да двије трећине становништва, у Републици Српској, тешко живи. Међу њима је 17% је изразито сиромашних, који својим породицама не могу осигурати ни основне прехрамбене и друге производе. Слична је ситуација и у Федерацији Босне и Херцеговине.

У другом, **релативном** смислу, сиромаштво се одређује неједнаким условима живота, који су иманентни појединцима и друштвеним групама посматраним у односу на оне услове живота који важе за већину становништва у оквирима једног глобалног друштвеног система. Релативно сиромаштво подразумијева диференцирани приступ појединих земаља доњој граници испод које почиње

сиромаштво. Оно је детерминисано степеном развитка земаља, при чему је та граница код развијенијих земаља виша, а код неразвијених земаља је знатно нижа.

Што се тиче операционализације појма сиромаштва до сада је измоделовано више дефиниција. Наша намјера није да таксативно изложимо већи број дефиниција. С тога ћемо се определијелити за ону дефиницију која је, по нашем мишљењу, релевантна и довољна за предмет нашег рада. Према дефиницији Организације уједињених нација, сиромашним се третирају особе лишене одређеног начина живота, комфора и достојанства који се сматрају нормалним у друштву у којем живе.

Узроци сиромаштва

Када је ријеч о узроцима сиромаштва у њих убрајамо слиједеће:

Историјски детерминизам с обзиром на круцијалну историјску чињеницу да егзистирамо на Балкану који се у економском, технолошком и цивилизацијском погледу налази испод хоризонта западне цивилизације за неколико ,стољећа. То представља непремостиву дистанцу. Она се не може трансцендирати за релативно кратак временски период, и неопходно, је да протекне знатан дио времена који је нужан да би смо се бар приближили, ако не и изједначили, са земљама Запада. Отуда је сасвим легитиман закључак да су наша технолошка неразвијеност, економско заостајање и сиромаштво наслијеђени стицајем одређених историјских околности. Оне су нам наметнуте и на њих нисмо могли да утичемо, јер нису ствар нашег слободног избора, већ фатума- који нас је довео у депривирајућу позицију у односу на просперитетне земље Запада, Америке, Јапана, Кине, Кореје.

Дефицитарност Републике Српске и Босне и Херцеговине у погледу етоса рада и етоса одговорности.

Позната је чињеница да су етос рада до крајњих граница развили Нијемци и Јапанци којима припада водећа улога у евроатланским и евроазијским интеграцијама. Код првих људски рад је схваћен као позив путем којег се појединац настоји додворити Богу, а код других рад није у служби задовољења жеља, већ је то пут којим се елиминишу наше патње изазване бројним жељама. Апологетика људског рада се манифестно потврђује у Калвиновом учењу о предестинавцији. По том учењу сваки појединац је осуђен од стране Бога да оде у пакао. Међутим, постоји ипак једна могућност да се човјек спаси и да не оде у пакао. Та могућност се стиче преданим људским радом којег човјек треба да преферира. И тек тада Бог се може да смилује и да поштеди човјека и тако га ослободи од ригидне теолошке детерминације. За разлику од њихове апотеозе људског рада, ми то нисмо учинили у Републици Српској и Босни и Херцеговини, у религији, образовању и култури. Што се тиче етоса одговорности, у грађанском друштву, јавна власт је одговорна пред друштвом. На том плану у Босни и Херцеговини нема ни симболичне одговорности јавне власти која је апсолутно отуђена од друштва. У том контексту, у државама као што су су,

Енглеска, Јапан, Кина, Кореја, биле су индикативне оставке њихових министара, а у Боани и Херцеговини нема таквих оставки. Иако се оне евентуално догоде ти министри се, по правилу, награђују новом уноснијом функцијом на бази које могу остварити значајну вертикалну друштвену покретљивост.

Инсуфицијенција бројних институција.

Оне су дисфункционалне с обзиром да је присутна њихова бирократизација која наступа онда када оне од средства постану циљ по себи. И умјесто, да имају утилитаристичку функцију у друштву, доприносећи тако његовом успјешном функционисању, оне својом деструктивном улогом више штете него што му користе. За илустрацију можемо узети економске, здравствене, образовне, правне и културне институције. Привредне организације не предузимају оне дјелатности које би биле везане за проширивање материјалне основе рада, с циљем да се запосле нови радници, него се отпуштају и они који су до јуче били запослени, бацајући их на улицу и одузимајући им елементарно право на рад. Здравствене установе нису више « сервис грађана » с циљем да им се што више приближе и задовоље њихове потребе, него се постављају у отуђену силу изнад њих коју не могу контролисати. Образовне институције показују своју дисфункционалност самим тим што не испуњавају своје законске обавезе да паралелно остварују образовну и васпитну функцију. И правне институције показују своју дефицитарност. Парадигматичан примјер је правна држава која не испуњава формалне правне принципе на којима се темељи:

- а) Принцип легалитета и легитимитета државне власти није реализован из простог разлога што она не поштује оне законе које је донијела и не репрезентује доследно интересе народа.
- б) Принцип подјеле власти на законодавну, извршну и судску власт је нарушен. То се манифестује у томе што је између Парламента и Владе у ентитетима Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине успостављена инверзија. У њима Парламент није надређен Влади него Влада доминира, а Парламент је формална институција, («декорација или нешто као проточни бојлер кроз који пролазе декрети владе»). Д. Мићуновић. И судска власт је далеко од тога да буде независна јер је под ингеренцијом политике и политичке бирократије, с обзиром да живимо у политичком друштву.
- в) Принцип заштите права и слобода грађана није опредмећен у стварности. Према показатељима институција за људска права може се констатовати да постоје потешкоће у остваривању и заштити права грађана у односу јавних органа према њима.
- г) Принцип законитости у раду управе и судства се често не остварује јер се одлуке не доносе у складу са законом него су плод волунтаризма појединаца или групе који имају моћ у одлучивању.

Зато и није никакво изненађење што правна држава у Босни и Херцеговини не постоји у реалитету, већ једино у домену фикционализма. Овдје је ријеч о « симуларкуму » правне државе у Бодријаровом тумачењу тог феномена, што води нашем заваривању да имамо нешто што дубока реалност демантује.

Да не бисмо себе даље заваравали, крајње је вријеме да се правна држава у Босни и Херцеговини определи на дјелу, јер се без ње не може успоставити правна организација друштва која гарантује ред и ефикасно функционисање друштвених институција у складу са законом.

Није без основе нагласити да и културне институције не служе подстицању критичке свијести и самосвијести грађана, него својом тривијалношћу су у функцији свакодневице, да се забаве масе и на тај начин инкорпорирају у постојећи друштвени систем, да не би размишљале о оним алтернативама којима би се супституирао еволутивним или револуционарним путем. У функцији пасивизације грађана је и риалити програм на телевизији, као што су Фарма, Велики брат, Двор, ... Све то служи да се забаве масе како би мање размишљале о егзистенцијалним проблемима и поретку експлоатације којег, Пјер Бурдије, назива « експлоатацијом без граница ».

Из свих наведених примјера, у вези дисфункционалности друштвених институција, можемо закључити да оне условљавају друштвене турбуленције и перманентну кризу у Босни и Херцеговини. То се неће трансцендирати све док не будемо имали солидне институције, које ће својом адекватном улогом и позитивном функционалношћу обезбиједити просперитет друштва у којем ће сви његови грађани моћи остварити своја природна и стечена права. Тако би они били стављени у позицију да буду креатори своје егзистенције, а не креатуре у форми подаништва у односу на актуелну власт за коју су грађани, по правилу, непунољетни, односно аморфна маса са којом се манипулише.

И да резимирамо. Босна и Херцеговина, као институционално неуређена држава, са својим бирократским институцијама, утемељеним на волунтаризму а не на нормативним прописима који се поштују, не може на себе преузети обавезе које произилазе из интеграционих процеса и потребе њиховог опредмећења у реалности.

Неодговорној, нехуманој и хазардерској приватизацији

Иза ње су стајале политичке елите у Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине. Оне су сматрале да је друштвена својина инкопатибилна са тржишном привредом и да јој је једино примјерена приватна својина. Отуда се својинска трансформација тумачила строго детерминистички као буквално претварање свих друштвених предузећа у приватна, са јасно дефинисаним титуларом својине. С тога су једногласно подржале «шок терапију», чији је главни промотор амерички економиста Џефри Сакс. За њих је, она представљала, ону чаробну формулу која ће «преко ноћи» довести до трансцендирања велике дистанце између развијених капиталистичких земаља и неразвијених социјалистичких земаља. Но, наличје тако пројектоване експресне приватизације је имало трагичне посљедице. Вриједност друштвених предузећа је тотално обезвријеђена и процес приватизације је значао њихову насилну експропријацију од стране елите ратних профитера и новокомпонованих тајкуна. Цјелокупно становништво је бачено у материјалну и духовну биједу. Велики привредни гиганти попут Чајевца, Инцела, Јелшинграда и бројних рудника су пропали, а знамо да су запошљавали по неколико хиљада радника. Радници су се силом прилика нашли на улици, лишени

права на рад и права на радно мјесто којим се то право конкретизује. Тако се друштво диференцирало на два пола: мањинску елиту богатих и огромну већину сиромашних. Тиме се на дјелу показало да је сиромаштво наша судбина која нас, као сјенка, прати у једном дугом историјском континуитету.

Неадекватна позиција образовања, науке и културе у Републици Српској и Босни и Херцеговини. У њима су поменути елементи идејне надградње тотално маргинализовани. На том принципу се настоји рационализовати традиционално гледиште да су сегмент потрошње терет и губитак за привреду. Дакле, њима се пориче приоритетна улога за економски развитак и свеопшти технички прогрес. То се манифестно верификује и у чињеници да се ни минимални дио националног дохотка не издваја за њихов развитак. Насупрот нашем nihilистичком односу према образовању, науци и култури, у грађанским друштвима Запада, издвајају се енормна финансијска средства за њихов просперитет. У том погледу, они се у тим земљама утилитаристички посматрају јер доприносе друштвеном богатству и интензивном друштвеном прогресу. Све нам се то враћа као бумеранг и ради тога смо у економском смислу заостали. Отуда и није никакво изненађење што наша егзистенција протиче у биједи, незнању и сиромаштву.

Свјетска економска криза утиче на интензитет наше кризе, јер ниједна национална економија, у свијету, није изоловано острво, него трпи позитиван или негативан утицај који је присутан у глобалној свјетској економији. Економска криза у планетарним размјерама је детерминисана хиперпродукцијом робе на тржишту, која се не може продати због високих трошкова производње и ниске куповне моћи становништва. То блокира производњу и изазива отпуштање радника с посла, чиме се повећава незапосленост и потенцира вишак радне снаге на тржишту за којом нема потребе. Резултат свега тога је затварање фирми и нагли пораст резервне армије радника, што се манифестно потврђује у Републици Српској и Босни и Херцеговини.

Посљедице сиромаштва

Нема сумње да сиромаштво имплицира низ негативних посљедица. За ову прилику сматрамо релевантним да апострофиремо слиједеће:

У економски неразвијеној заједници грађани не могу остваривати своје право на рад, а самим тиме и право на живот, будући да се та два права налазе у дијалектичком односу и она међусобно не колидирају. Свједоци смо да су људи у Републици Српској и Босни и Херцеговини лишени реалних права. Тренутно посматрано у оба ентитета њима се, од стране отуђене власти признају једино имагинарна, празна права (*iura inania*) и то:

1. Право на « говоркање », а не на говор, да не бисмо увриједили постојеће режиме који се почетком XXI вијека, још увијек, руководе оним познатим средњевјековним монархистичким принципом да је забрањено вријеђати величанство (*crimen laesae maestatis*).
2. Право да успоставимо контеплативну позицију према свијету у којем живимо, без намјере да у оквиру њега трагамо за алтернативама које морају бити у функцији човјека и његове потребе за « општељудском еманципацијом » јер

је човјек, по себи, врховна инстанца свега што постоји и « мјера је свих ствари » у Протагорином значењу те ријечи. Дакако, овим се имагинарним, празним правима, не можемо задовољити и на нама је, да се свим силама изборимо, за остваривање цјелокупног корпуса реалних права, почев од личних, политичких, социјалноекономских, па све до нових хуманитарних права и слобода.

Дисфункционалност друштвених институција се законито потврђује јер неразвијеност економске базе онемогућује њихово успјешно функционисање. То еманира феномен аномije о чему је, Емил Диркем, говорио још у 19-ом вијеку. По његовом мишљењу, она наступа онда када у друштву не постоје солидне институције и то онда када оне од средства постају циљ по себи (то се код нас управо и догађа). Тиме се изазива дезинтеграција друштва која је иманенција Босне и Херцеговине са њеним ентитетима.

Долази до редукције цјелокупног корпуса људских потреба на елементарне биолошке потребе. У вријеме материјалне оскудице, која је пратилац сиромашне друштвене заједнице, људи су преокупирани основним проблемом да задовоље примарне потребе за јелом, пићем, становањем, а да одложе задовољавање виших духовних и културних потреба да се баве филозофијом, религијом, умјетношћу, културом, белетристиком. Овим пристајемо на анимални начин људске егзистенције. У том случају, парафразирајући Маркса, људско постаје животињско, а животињско постаје људско. Дакле, човјек је редукован на биолошку димензију егзистенције која не може бити суштина човјека.

У сиромашном друштву, у којем тренутно егзистирамо, не може се остварити његова персонализација која имплицира афирмацију личности и остваривање њеног идентитета. Дакле, сиромашна заједница подстиче конформизам, у којем се јединка утапа у разне форме колективитета, нацију, класу, групу вршњака, губећи потпуно своју индивидуалност.

Ширење проституције геометријском прогресијом. С тим у вези, у истраживању проституције код нас, потврђена је хипотеза да, уколико је нижи и сиромашнији статус породице она лакше пристаје на плаћену проституцију.

Интензивира се трговина њудским органима. Она је неморална, будући да због сиромаштва здрави људи су у егзистенцијалној нужди присиљени да продају своје органе. Трговина њима се манифестује у планетарним релацијама и глобално разгранатим мрежама по свијету.

Експандирање миграционих процеса из сиромашних земаља према онима које су економски развијене и богате. Индикативни су подаци, да према проведеним анкетама, у Босни и Херцеговини, Србији и Хрватској, више од 60% омладине жели напустити земљу и да потражи своје мјесто « под сунцем » у страним државама које им пружају перспективизам и визију будућности. У тим развијеним државама Запада лакше ће наћи запослење, ријешити стамбено питање и формирати породицу. Све ће то имати позитивни психолошки ефекат по омладину, јер ако сигурност своје егзистенције не могу да остваре у својој земљи, онда они једину оазу мира и духовног спокојства траже у страним државама. Оне ће бити њихов нови дом, умјесто ранијег дома који их је маргинализовао и претворио у биједу, лишену људског достојанства.

Рapidно повећавање самоубиства. Она се не могу објашњавати искључиво поремећајем у менталној структури личности, него неповољним економским и социјалним контекстом у којем људи живе. Грађани не могу обезбиједити голу физичку егзистенцију јер остају без посла, што је у посљедње вријеме попримило фреквентну конотацију. Тиме се лишавају, не само права на рад, већ и права на живот. У тој безизлазној ситуацији они дижу руке на себе и рјешавају се суморне стварности.

Нагли пад животног стандарда, из чега се може закључити, да су грађани доведени на руб биолошке егзистенције.

Дестабилизација безбједносних прилика у Босни и Херцеговини. О томе говоре терористички напади на Америчку амбасаду у Сарајеву, Полицијску станицу у Бугојну и напад на Полицијску станицу у Зворнику. Не смијемо апстраховати чињеницу да је, Босна и Херцеговина погодан миље за тероризам, јер је у њој недавно вођен грађански рат. У вријеме рата дошли су страни плаћеници као « ратни номади », а онда су тражили да се трајно стационирају. Они представљају ратни потенцијал који се може експандирати у сваком тренутку. При томе грађанима је ускраћена лична сигурност, и могу да страдају недужни. Наше је мишљење да Босна и Херцеговина не може да се избори против тероризма јер не води офанзивну стратегију против њега. На тај начин она сама себи сијече грану на којој сједи, а то може да доведе до новог рата са катастрофалним посљедицама по њен интегритет.

Кад је ријеч о тероризму постоји више форми тероризма:

- а) Националистички тероризам имплицира дјеловање неких екстремистичких група које теже ка успостављању самосталне државе за своју нацију. У организације оваквог типа се убрајају ИРА која жели одвајање Сјеверне Ирске од Енглеске, ЕТА- Баскијска сепаратистичка организација која се бори за независност Баскије од Шпаније и Курдистичка радничка партија која се бори за осамостаљење Курда.
- б) Вјерски тероризам.
Тероризам вјерске природе се служи насиљем да би остварио своје циљеве. По мишљењу бројних теоретичара, у организацији оваквог типа, се убрајају Ал Каида, палестинска сунитска организација Хамас, либанска шитска организација Хезболах, ИСИЛ и Боко Харам.
- в) Љевичарски тероризам. Под њим се подразумијевају организације које се залању за борбу против капиталистичког система и његову супституцију социјалистичким, односно, комунистичким системом.
- г) Десничарски тероризам. Под овим тероризмом се сматрају радикалне десничарске групације и терористичке скупине. За десничарске групације су својствени напади на припаднике других раса, на избјеглице и имигранте из држава Трећег свијета.
- д) Анархистички тероризам. За овакав тип тероризма најчешће су кориштене методе у облику ликвидације истакнуте личности, напади на важне објекте у држави у намјери да дође до дезинтеграције таквих држава.

Закључак

Siromaštvo je od samih početaka razvoja društva bilo njegov imanentni dio. Uvijek su u društvu živjeli bogati i siromašni, oni koji *imaju* i oni koji *nemaju*. Pa, i danas je siromaštvo prisutno u svim društvima i državama pa, prema tome, i u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini. S obzirom da je veoma rasprostranjeno, siromaštvo predstavlja ozbiljan rizik i izazov sigurnosnih i bezbjednosnih prijetnji.

Литература

1. Божовић, Р. Доминација и отпор, Чигоја, Београд, 2002.
2. Вејновић, Д. Социологија, Универзитет Синергија, Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука, 2009.
3. Видојевић, З. Куда води глобализација, Филип Вишњић, Београд, 2005.
4. Гиденс, А. Социологија, ЦИД, Подгорица, 1998.
5. Група аутора, Друштво у превирању, Чигоја, Београд, 2006.
6. Група аутора, Перспективе младих у Републици Српској; ГРАФИД, Бања Лука, 2007.
7. Зборник радова, Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука, 2009.
8. Ковачевић, Б. Друштвена улога права, Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука, 2010.
9. Лукић, Р. Основи социологије, Научна књига, Београд, 1984.
10. Мићуновић, Д. Моја политика, Филип Вишњић, Београд, 2005.
11. Ненадић, М. Социолошки итинернер, Просвета, Београд, 1999.
12. Социолошки годишњак, Друштвена моћ и насиље, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2006.
13. Социолошки лексикон, Савремена администрација, Београд, 1982.
14. Социолошки речник, Завод за уџбенике, Београд, 2007.

(DE)KONSTRUKCIJA SOCIJALNIH MREŽA U KONTEKSTU PRISILNIH MIGRACIJA U BIH

Doc. dr Jagoda Petrović

Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet političkih nauka

E-mail: jagodapetrovic@yahoo.com

Apstrakt: Polazišta teorije socijalnih mreža jeste da ljudi žive u dvojakom okruženju – životnom i sistemskom. Shodno tome, problem prisilnih migracija u BiH s kraja XX vijeka treba posmatrati kao problem (de)konstrukcije socijalnih mreža. Aktuelne globalne migracije reaktuelizuju pitanja unutardržavnih migracija. Dvadeset godina nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma skoro 200.000 raseljenih lica i povratnika u BiH čeka na obnovu stambenih jedinica. Ovaj, ali i drugi podaci, ukazuju na to da je rekonstrukcija socijalnih mreža dugotrajan i kompleksan proces. Taj proces praćen je problemom socijalnog uključivanja migranata u mjestima raseljenja ili povratka. Kao takav, iziskuje adekvatnu društvenu reakciju, uključujući i socijalni rad.

Cljučne riječi: teorija socijalnih mreža, socijalni rad, migracije, socijalna isključenost

(DE)CONSTRUCTION OF SOCIAL NETWORKS IN THE CONTEXT OF FORCED MIGRATIONS IN BIH

Abstract: The basis of social network theory is that people live in a twofold surrounding - a living one and systemic one. Due to that, the problem of forced migrations in BiH, as of the end of XX century, should be observed as a problem of de(construction) of social networks. The current global migrations reopen the question of intrastate migrations. Twenty years after signing the Dayton Peace Accords, almost 200,000 of displaced persons and refugees in BiH, are still waiting for renewal of housing units. This, as well as other data, point that the reconstruction of social networks is a long-term and complex process. This process is accompanied by the problem of social inclusion of migrants in their places of displacement or return. As such, it requires an adequate social reaction, including social work as well.

Keywords: social network theory, social work, migrations, social exclusion

Uvod

Naš svakodnevni život odvija se unutar lokalne zajednice gdje su pojedinci, porodice i grupe u stalnoj interakciji. Princip interakcije Georg Zimel naziva “univerzalnim fenomenom”, odnosno “regulativnim svetskim principom” (prema Bulinger i Novak, 2004). U lokalnoj zajednici ljudske interakcije se odvijaju u dvojakom okruženju – životnom i sistemskom. Životno okruženje je satkano od našeg socijalnog porijekla,

naših ranijih i sadašnjih pripadnosti grupama. To je naš svakodnevni iskustveni milje koji se podrazumijeva i kojeg najčešće nismo ni svjesni. Sistemsko okruženje čine brojne institucije ekonomskog, pravnog, političkog, obrazovnog, pa i naučnog sistema. U njemu se naše interakcije odvijaju na osnovu racionalnog promišljanja koje je usmjereno ka ostvarenju interesa. Životno i sistemsko okruženje prožimaju život ljudi, koji funkcionišu u različitim socijalnim mrežama, unutar kojih komunikaciju i pronalaze podršku. Socijalne mreže su presudne za normalno funkcionisanje ljudi.

Prostor u kome se mreže formiraju i gdje se susreću dva uzajamno zavisna svijeta (sistemsko i životno okruženje) jeste prostor lokalne zajednice. Ovdje su ljudi smješteni u određene funkcionalne i strukturalne odnose, kojima se prilagođavaju i istovremeno ih kreiraju. To mogu biti primarne, sekundarne i tercijarne socijalne mreže.

Katkada, usljed drastičnih društvenih poremećaja, ljudi bivaju nasilno «istrgnuti» iz socijalnih mreža u kojima su godinama funkcionisali. Problem prisilnih migracija manifestuje se kao problem rekonstrukcije socijalnih mreže u mjestima raseljenja, odnosno u mjestima povratka.

Socijalne mreže - potka socijalne uključenosti

U okviru sistemskih perspektiva u socijalnom radu izdvaja se teorija socijalnih mreža. “Socijalne mreže predstavljaju realne, empirijski opisive socijalne odnose između pojedinaca. Pojam mreže lako je razumljiv i daje uvid u svakodnevnicu čoveka, posebno ko s kim ima kakve kontakte (Bulinger i Novak, 2004, str. 3). Krajnje pojednostavljeno, socijalna mreža je činjenica da su ljudi povezani jedni sa drugima. Ona kao konstrukcija ima i funkciju premoštavanja mikronivoa ljudskih interakcija ka makronivom socijalnih struktura. Koncept socijalne mreže omogućava da se sagleda pojedinac i njegovi socijalni odnosi, tj. omogućava povezivanje mikro i makro svijeta.

Varijable, koje opisuju strukturu jedne mreže, su usidrenje, dostupnost, gustoća (povezanost) i doseg (prema Bulinger i Novak, 2004). Usidrenje, kao polazište za analizu socijalne mreže, podrazumijeva utvrđivanje polazne tačke u odnosu na koju je izgrađena mreža. Obično je ta polazna tačka individua, recimo nosilac raseljenog domaćinstva koji uspostavlja socijalne odnose na različitim nivoima. Dostupnost znači mogućnost pojedinca, koji je u centru mreže, da uspostavi odnos sa drugim ljudima posredstvom “međuinstanci”. Primjera radi, povratnik će uspostaviti željeni kontakt sa donatorskom organizacijom preko svog prijatelja ili rođaka zaposlenog u službi nadležnoj za fondove pomoći. Gustoća ili povezanost mreže govori o međusobnim kontaktima između svih učesnika mreže, odnosno ukazuje na stepen realizacije postojećih odnosa jedne osobe u odnosu na moguće kontakte. Na primjer, članovi rodbine raseljenog lica održavaju redovne međusobne kontakte, a ne samo ad hoc susrete, recimo prilikom smrtnog slučaja ili obilježavanja porodičnih svetkovina. Doseg je slika o stvarnoj veličini (broju osoba koje učestvuju u mreži) i sastavu socijalne mreže. Tako će u primjeru raseljene osobe veličinu i sastav mreže činiti, ne samo članovi njegove porodice, nego i prijatelji, susjedi, poslovne kolege. Sastav mreže utvrđuje se prema polu, dobi, društvenom položaju itd.

Interakcijske karakteristike mreže utvrđuju se na osnovu sadržaja, direktnosti, trajanja, intenziteta i učestalosti. Sadržaj među učesnicima mreže predstavlja vrstu

socijalnih odnosa, koji mogu biti unipleksni i multipleksni. Recimo, raseljena osoba može imati sa opštinskim službenikom, pored poslovnog odnosa, i druge relacije, kao što je druženje u slobodno vrijeme. Direktnost je varijabla koja ukazuje da li su socijalni odnosi unutar mreže jednosmjerni ili recipročni (interaktivni). Na primjeru raseljene osobe jednosmjerni odnos bi značio da raseljena osoba poznaje i redovno se obraća službeniku u nadležnoj opštinskoj službi, ali taj službenik, zbog brojnosti stranki sa kojima kontaktira, ne poznaje dotično raseljeno lice. Trajanje označava vremenski period relacije unutar mreže, odnosno govori o tome koliko dugo postoji neki odnos. Recimo, raseljena osoba živi u susjedstvu sa osobama koje su zajedno s njom doselile iz istog predratnog mesta, pa njihov odnos datira od pre 30 godina, a u isto vrijeme u susjedstvu su i povratnici, sa kojima je realcija uspostavljena tek unazad dvije godine. Intenzitet znači jačinu ili labavost nekog odnosa u mreži. To je, zapravo, stepen emocionalne povezanosti. U primjeru raseljene osobe može se, recimo, zapaziti da je odnos sa jednim članom familije (npr. sestra) intenzivniji u odnosu sa drugim članom istog krvnog srodstva (npr. brat), jer je baziran na dubokoj emocionalnoj vezanosti i poštivanju. Zato će stepen podrške i razumijevanja u toj relaciji imati veći značaj i efekte za psihosocijalnu stabilnost. Učestalost je varijabla bitna za analizu funkcionisanja socijalne mreže. Ova varijabla obuhvata redovnost kontakata. Recimo, dvije raseljene porodice u susjedstvu mogu se svakodnevno posjećivati i uzajamno pomagati, a mogu održavati kontakte kroz slučajne susrete na ulici.

Na osnovu datih varijabli u analizi socijalnih mreža uspješno se mogu primjenjivati odgovarajući metodološki postupci i tehnike prikupljanja podataka. Uglavnom se rade «egocentrirane lične mrežne analize» u kojima anketirana osoba, prema određenim kriterijima, bira druge osobe i daje informacije o njihovim međusobnim odnosima. Ovakva analiza može dati informacije o prijeratnim i postojećim socijalnim mrežama migranata, na osnovu čega se mogu planirati socijalne akcije i aktivnosti. Kvalitetna analiza u kojoj je pojedinac «focus point» socijalne mreže može ukazati na akutne ili hronične probleme njegovog socijalnog funkcionisanja, na stepen socijalne isključenosti, na problematične komunikativne relacije, kao i na one koje su od krucijalnog značaja za psihosocijalnu stabilnost pojedinca. Na osnovu toga mogu se kreirati adekvatni vidovi socijalne podrške reuspostavljanjem «pokidanih» socijalnih relacija ili jačanjem funkcionalnih veza u nedostatku nekih drugih.

Biti socijalno uključen znači biti uključen u mrežu socijalnih interakcija unutar primarnih (mikrosocijalnih), sekundarnih (makrosocijalnih) i tercijarnih (mezosocijalnih) mreža. Mikrosocijalne mreže se formiraju u lokalnoj zajednici u kojoj je čovek rođen, ili ju je sam izabrao. U makrosocijalnim mrežama radi se o socijalnim institucijama kao što su vrtići, škole, radno mesto, trgovina, institucije za aktivnosti u slobodno vrijeme, državne institucije sudovi itd. Posebnu pažnju treba usmjeriti na mezosocijalne mreže. One «višestruko funkcioniraju kao alternativa primarnim i sekundarnim mrežama ili kao posebna instanca između njih» (Bulinger i Novak, 2004, str. 67). Tercijarne mreže, su neka vrsta posredne instance između primarnih i sekundarnih mreža. Slabljenje primarnih mreža (erozija porodice, redukcija rodbinskih veza ili smanjenje susjedske solidarnosti), te promjene u sekundarnim mrežama (ograničenje usluga socijalne države) dovodi do jačanja mezosocijalnih mreža. Između različitih

tipova mreža mezosocijalnog nivoa, za socijalni rad su posebno bitne grupe za samopomoć, intermedijarne profesionalne usluge i nevladine organizacije.

Samopomoć je korisna vrsta angažmana građana koji se na principu recipročnosti i solidarnosti angažuju u svoju i tuđu korist. Saradnja unutar tih grupa bazirana je na dobrovoljnosti pojedinaca. Promjene unutar porodice, a posebno porodica migranata, ukazuju na to da su nastali mnogi problemi koji se ne mogu riješiti isključivo u krugu porodice, a niti putem birokratizovanih državnih službi. Izolovanost unutar primarnih grupa i formalnog sektora koji problemima pristupa na rutiniran i nefleksibilan način, može se prevladati razvojem grupa za samopomoć, kao instance između formalnog sektora i primarnih grupa.

Intermedijarne profesionalne usluge imaju sve veći značaj u razvijenijim zemljama. Pošto sve veća institucionalizacija povećava birokratizaciju, pojedinac postaje dezorijentisan u sistemskom okruženju. Zato treba razvijati uslužna zanimanja, koja djeluju intermedijarno - između privatnog i javnog sektora. U tržišnoj ekonomiji primjeri takvih zanimanja su advokati, savjetnici za poreska pitanja, ekonomski stručnjaci i sl. U socijalnom sektoru primjer su socijalni radnici i psiholozi u savjetovalištim, pravnici u službama za besplatnu pravnu pomoć ili savjetnici za odabir zanimanja na biroima rada. Dio tercijarne mreže su i nevladine organizacije, koje u savremenom socijalnom radu imaju sve veću ulogu. Nesporono je da su mezosocijalne mreže sve bitnije u čovjekovom svakodnevnom životu i da u velikoj mjeri mogu doprinijeti socijalnom uključivanju migranata.

Bosansko-hercegovačke (stare) migracije

Rat na prostoru Bosne i Hercegovine (BiH), u periodu od 1992. do 1995. godine, zabilježen je kao jedan od najdestruktivnijih u novijoj historiji. Posljedice te destrukcije su prisilne migracije. "Migracija je fenomen star koliko i ljudski rod. Bez obzira na razloge seoba, racionalne ili emocionalne, subjektivne ili objektivne, svesne ili nesvesne, svaka migracija jeste traumatsko iskustvo" (Čurčić i dr. 2002, str. 113). Dvadeset godina nakon rata raseljene osobe i povratnici u BiH suočavaju se sa problemom socijalnog uključivanja.

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u BiH je živjelo oko 4,3 miliona ljudi u 1,3 miliona domaćinstava sa prosječno 3,4 člana. Nacionalnu strukturu činilo je 44% Bošnjaka, 31% Srba, 17% Hrvata, 6% Jugoslavena i 2% „ostalih“. Tokom ratnih sukoba i neposredno nakon toga migriralo je oko 2,2 miliona lica, odnosno više od 50% ukupnog stanovništva BiH. Oko 1,2 miliona ljudi potražilo je izbegličku zaštitu u više od stotinu zemalja širom svijeta, a oko milion ljudi raseljeno je unutar BiH. Nasilno pomjeranje stanovništva u BiH okarakterizovano je kao najveća demografska katastrofa u Evropi, nakon Drugog svetskog rata. Kraj 1995. godine oko pola miliona ljudi unutar BiH dočekalo je izvan svojih predratnih prebivališta.

Od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine, ključno pitanje bilo je pitanje povratka, odnosno operacionalizacija Aneksa 7. Dvadesetogodišnji proces povratka odvijao se u nekoliko faza. Prvi, i najbolji, period bio je neposredno nakon rata. Prema istraživanjima iz tog perioda (Petrović, 1998) svaka deseta raseljena osoba imala je hrabrost da posjeti predratno mjesto prebivališta. U prvim

godinama mira povratak je otežavao bezbjednosni faktor, te su vođene intenzivne aktivnosti na otklanjanju okolnosti koje su uzrokovale strah za vlastitu bezbednost u mestima predratnog prebivališta. Eliminisanjem bezbjednosnih zapreka učinjen je prvi korak ka povratku. U drugoj fazi glavni problem bilo je otežano uvođenje izbeglih i raseljenih lica u posed njihove imovine. Trebalo je ispoštovati princip neprikosновенosti privatnog vlasništva. Donošenjem odgovarajućih zakona stvorene su pravne pretpostavke za rješavanje imovinskih problema, a nadležne državne institucije realizovale su proces vraćanja stambenih jedinica stvarnim vlasnicima. Time je okončana druga faza povratka. Treća faza odnosi se na proces rekonstrukcije devastiranih objekata, koji teče paralelno sa stvaranjem ostalih pretpostavki za reintegraciju, što znači obezbjeđenje uslova za zapošljavanje, obrazovanje, ostvarenje zdravstvene i socijalne zaštite, te drugih pogodnosti koje obezbeđuju održiv povratak i resocijalizaciju.

Prema podacima Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH (<http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mirl/Documents/>), predratni stambeni fond u BiH činilo je 1.295.784 stambenih jedinica, od kojih 786.693 u današnjoj Federaciji BiH, 484.171 u današnjoj Republici Srpskoj i 24.920 u današnjem Brčko distriktu. Usljed ratnih dešavanja, u BiH su 466.374 stambene jedinice bile uništene ili oštećene. Trenutno je obnovljeno 149.254 stambenih jedinica, što čini 32%. Najvaći broj obnovljenih stambenih jedinica nalazi se u Federaciji BiH (80.485), dok u Republici Srpskoj na obnovu čeka 65.768 objekata, a u Brčko distriktu 3.001. Dakle, uprkos brojnim projektima obnove i rekonstrukcije, obnova devastiranih domova teče sporo, a još sporije socijalna (re)integracija raseljenih lica i povratnika.

Prema popisu raseljenih lica iz 2000. godine u Republici Srpskoj su živjele 90.022 raseljene porodice, odnosno 273.171 raseljeno lice. Do 2005. godine taj broj je sveden na 28.927 porodica, odnosno 95.160 lica. U narednih deset godina, približno jedna trećina raseljenih uspješno se integrisala u lokalnim zajednicama, te danas u ovom entitetu živi 22.038 raseljenih porodica, odnosno 68.589 raseljenih lica. Još uvijek je 3.215 porodica smješteno u raznim vidovima alternativnog smještaja, od kojih 166 porodica, živi u sedam objekata kolektivnog smještaja. Istovremeno, resorno ministarstvo Republike Srpske procjenjuje da, prema broju vraćenih i obnovljenih stambenih jedinica, u Republici Srpskoj boravi 664.916 povratničkih porodica.

Socijalna isključenost – zajednička muka

Uprkos značajnim naporima međunarodne zajednice i domaćih institucija, problem socijalne isključenosti ostaje zajednička muka raseljenih i povratnika u BiH. Iako su siromaštvo i socijalna isključenost generalni problemi BiH, posebno su izraženi kod raseljenih i povratnika.

Prema podacima Strategije za borbu protiv siromaštva (PRSP BiH, 2003-2007) u BiH živi 50% siromašnog stanovništva, odnosno četvrtina stanovništva živi ispod generalne linije siromaštva, a četvrtina na samoj granici siromaštva. Prema Izvještaju o humanom razvoju za Bosnu i Hercegovinu (UNDP BiH, 2006) indeks generalne socijalne isključenosti, baziran na indikatorima koji odražavaju životni standard, zdravlje, obrazovanje, učestvovanje u društvu i pristup uslugama. iznosi 50.32%. To

znači da je preko 50% stanovništva socijalno isključeno u barem jednom od ovih oblika. Indeks ekstremne socijalne isključenosti procijenjen je na 21,85%. Dakle, 22% stanovnika u BiH je ekstremno isključeno od najosnovnijih procesa i potreba. Prema indeksu dugoročne socijalne isključenosti 47% stanovništva ima ograničene izbore za poboljšanje vlastite situacije u dužem periodu.

Rezultati istraživanja socijalne isključenosti na uzorku od 600 siromašnih porodica (Petrović, 2013) potvrdili su visok stepen socijalne isključenosti. Pokazalo je da je socijalna isključenost siromašnih raseljenih lica i povratnika značajno veća u odnosu na prosječne pokazatelje za BiH, odnosno iznad 70% po svakom od značajnijih indikatora.

Ekonomski aspekti socijalne isključenosti uslovljeni su ekonomskim položajem pojedinca na tržištu rada. Mogućnost obavljanja radnih aktivnosti pretpostavka je za obezbjeđenje novčanih prihoda, a time materijalnog blagostanja. U povratničkim porodicama nezaposlenost je zastupljena sa 92%, a u porodicama raseljenih sa 84%. U grupi povratnika prevladavaju nezaposleni i starija penzionisana lica, što odgovara realnoj situaciji u kojoj povratničku populaciju uglavnom čine starije osobe. Problem nezaposlenosti se usložnjava usljed dužine čekanja na radni angažman. Od ukupnog broja radno sposobnih nezaposlenih povratnika, njih 86% čeka na zaposlenje preko pet godina, a među raseljenima takvih je 61%. Za više od polovine raseljenih i povratničkih porodica glavni izvori prihoda su socijalne dotacije i povremeni poslovi u zoni „sive“ ekonomije.

Poslije materijalne oskudice, najznačajniji problem je zdravstveno stanje. Skoro svako domaćinstvo ima po jednog oboljelog člana, među kojima nešto više od polovine ima teža hronična oboljenja, a 28% značajne psihičke smetnje i oboljenja. Slijede razne vrste fizičkog invaliditeta, oštećenja vida, sluha i govora. Uprkos naglašenim zdravstvenim problemima, zbog materijane oskudice, tek 1% raseljenih i 4% povratnika ima mogućnost korištenja privatnih ljekarskih usluga. Nepovoljan ekonomski položaj odražava se na njihov ukupan društveni položaj i nedostatak društvene moći.

Siromašne raseljene i povratničke porodice snažno se oslanjaju na rodbinsku podršku. Svaka treća porodica dobija novčana pomoć od srodnika koji najčešće žive u inostranstvu. Susjedi su nezaobilazan oslonac. Preko 80% porodica ostvaruje redovne kućne posjete, a od susjeda dobija pomoć u namirnicama ili prilikom saniranja zdravstvenih problema. Na novčanu pomoć može da računa samo 1% porodica. Ovo je razumljivo, budući da siromašni mahom, žive u sličnom socijalnom (siromašnom) okruženju pa ne mogu očekivati veću finansijsku pomoć. U 95% slučajeva mreža prijatelja je svedena na osobe koje su istog ili sličnog društvenog statusa. Na sužavanje socijalnog kruga ukazuje i podatak da bliske prijatelje nalaze u neposrednom okruženju, u naseljima gdje je koncentrisano siromašno stanovništvo. Tipičan primjer su naselja raseljenih koja su često izgrađena na perifernim dijelovima opštine.

Materijalna oskudica, neizvjesnost preživljavanja, neznčajne društvene uloge, nemogućnost uticaja na promjenu uslova života, vodi ka pesimističnom viđenju budućnosti. O osjećaju besperspektivnosti govori podatak da većina (preko 80%) ne očekuje značajne promjene nabolje. Osjećaj besperspektivnosti povezan je sa nespremnosću za lični angažman u mijenjanju životnih situacija. Kod povratnika je spremnost za lično sudjelovanje izraženija, budući da 28% smatra da može lično

doprinijeti promjenama. Jedna grupa očekuje da će se njihova situacija popraviti kada djeca završe školovanje, što znači da svoje „učesće“ vide u iščekivanju završetka školovanja djece. Time vrše transfer odgovornosti na mladi naraštaj. Druga grupa očekuje da se članovima porodice omogući zaposlenje, što u krajnjem slučaju zavisi od objektivnih okolnosti, prije svega od uslova na tržištu rada i poštene konkurencije pri zapošljavanju. Treća grupa pod svojim doprinosom smatra odlazak u inostranstvo. Tipičan odgovor je: „Ako dobijem vizu za odlazak u neku drugu državu, gdje bi više obraćali pažnju na nas”. To ne znači promjenu situacije u postojećim okolnostima, nego bježanje iz datih društvenih uslova. Malo je onih koji jasno vide smisao ličnog zalaganja i koji zaista vjeruju da sami mogu da mijenjaju životnu situaciju.

Institucionalna zaštita

Na osnovu navedenih podataka očito je da je veliki broj raseljenih i povratnika upućen na institucionalnu pomoć. Burne migracije, u kombinaciji sa ekonomskom tranzicijom i siromaštvom, učinili su da većina raseljenih i povratnika pomoć i podršku treba da traži u sistemu socijalne zaštite.

Bosna i Hercegovina je složena zajednica sastavljena je od različitih administrativno-teritorijalnih cjelina, od različitih nacionalnih skupina, od različitih konfesionalnih zajednica, od različitih političko-ideoloških grupacija. Složena je i po brojnosti i raznolikosti ekonomskih, političkih, socijalnih i drugih problema. Neki od njih su direktna posljedica rata, a neki su rezultat aktuelnih nesporazuma i protivriječja.

Složenost društvenog sistema odražava se i na sistem socijalne zaštite. Socijalna politika i oblast socijalne zaštite uveliko su određene unutrašnjom društveno-političkom strukturom. U administrativno-teritorijalnom pogledu, BiH je uređena tako da, pored državnog (BH) nivoa postoje dva entiteta - Republika Srpska i Federacija BiH koju čini deset kantona, te Distrikt Brčko. Prema ovoj distribuciji vlasti, u BiH funkcioniše 13 vlada sa 138 ministarstava, ali i 141 opština (79 u FBiH i 62 u RS). Svaki od pomenutih nivoa nadležan je za pitanja socijalne zaštite. To znači da se na svakom nivou vlasti donose zakoni, utvrđuje socijalna politika, nadležne institucije i ustanove itd. Svi su manje-više posvećeni djelatnostima socijalne zaštite, kojom se osigurava pomoć građanima kada dođu u stanje socijalne potrebe i preduzimaju potrebne mjere radi sprečavanja nastajanja i otklanjanja takvog stanja. Problem su „nijanse“. U jednom području će, primera radi, novčana nadoknada iznositi oko 100 KM, a u drugom to može biti duplo više; u jednom će biti snažno razvijen nevladin sektor čije aktivnosti doprinose socijalnoj sigurnosti, a u drugom takvi oblici organizovanja su nedovoljno zaživjeli; u jednom će biti razvijena recimo, kućna njega i pomoć, u drugom ne itd. Sa stanovišta korisnika ove „nijanse“ su itekako bitne jer značajno utiču na proces rekonstrukciju socijalnih mreža u lokalnim zajednicama.

Uprkos razlikama, ono što je zajedničko za sve nivoe jeste nemoć da se odgovori na socijalne potrebe raseljenih i povratnika. O (ne)moći sistema socijalne zaštite govore podaci iz Izvještaja Ombudmana za ljudska prava BiH, gdje se navodi da se povećava broj žalbi građana iz domena socijalne zaštite. To je posljedica sve većeg siromašenja. Sistem socijalne zaštite je na iskušenju. S jedne strane, raste broj građana koji nisu u mogućnosti da samostalno obezbjeđuju vitalne potrebe, a sa druge

strane, sistem socijalne zaštite nema novac za zadovoljavanje osnovnih prava kao što su materijalno osiguranje, dječji dodaci, tuđa njega i pomoć. Novčane dotacije su minorne, a građani traže prava koja im garantuju minimalan životni standard. “Nerijetko je to minimalna ishrana, odijevanje, stanovanje, odnosno zaposlenje, a tek potom poboljšanje životnih uslova što im garantuju osnovni međunarodni dokumenti kojima su regulisana socio-ekonomska prava“ (Ombudsman za ljudska prava BiH, 2014, str 58). Ovo je u skladu sa mišljenjem većine raseljenih i povratnika (76%) prema kome nadležne ustanove ne brinu o njihovim potrebama (Petrović, 2007).

Zaključak

Rat na prostoru BiH (1992-1995) izazvao je rupturu socijalnih veza, tolerancije i suživota, raspad porodica i malih zajednica, krah društvenih vrijednosti. Socijalna integracija povratnika i raseljenih u lokalnoj zajednici mora biti zasnovana na ljudskim pravima, principima jednakosti i participacije u svim segmentima života lokalne zajednice. To znači obezbijediti sredstva za potpuno učestvovanje u ekonomskom, društvenom i kulturnom životu; omogućiti učestvovanje u donošenju odluka i pristup resursima lokalne zajednice; obezbijediti adekvatan smještaj, pristup zaposlenju i ostvarenje sredstava za dostojanstven život; omogućiti obrazovanje tokom cijelog života; osigurati jednak pristup zdravstvenim, kulturnim i pravnim uslugama, te poboljšati socijalne usluge.

Potencijali raseljenih lica i povratnika su reducirani. Podrška zajednice je neophodna. Izlaz treba tražiti u “organizovanju resursa zajednice radi zadovoljavanja potreba zajednice”, kako to, govoreći o organizaciji zajednice, definiše David Laine u svom izveštaju iz 1939. godine” (Milosavljević, Brkić, 2005, str. 20). Organizovanje zajednice znači da se njeni resursi ukrste sa potrebama onih koji se suočavaju sa socio-ekonomskim problemima. Prije svega, treba insistirati na tome da država ima “dužnost da brine” o socijalnoj uključenosti svih članova društva. Unutar lokalnih zajednica mogu se razvijati partnerstva između centara za socijalnu zaštitu, javnog i privatnog sektora, te civilnog društva. Može se povjeriti veća uloga civilnom društvu, koje će pružati usluge u segmentima gdje država nije dovoljno aktivna.

Na žalost, u sistemu socijalne zaštite dominira pomaganje kroz minorne novčane dotacije. Zanimaruje se preventivni rad, administrativne procedure su složene, klijent je pasivan i ne učestvuje u donošenju odluka i planiranju usluga. Ustanove socijalne zaštite su slabo povezane sa drugim akterima u zajednici. Treba ići ka individualnim potrebama korisnika, proširenju usluga socijalnog rada i širenju mreže aktera. Partnerstvo sa korisnicima je okosnica. Korisnici socijalne zaštite, a među njima raseljene osobe i povratnici, treba da budu uključeni u rješavanje sopstvenih problema. Orijentacija je od socijalne pomoći ka socijalnom uključivanju. To znači uvažavanje stvarnih potreba korisnika i otkrivanje potencijala kojim raspolažu. Jedan od odgovora je socijalni rad u zajednici, čija je osnovna vrijednost kompleksan pristup u rješavanju socijalnih problema, među kojima i (re)konstrukcije socijalnih mreža raseljenih lica i povratnika. Sve to u nadi da najnoviji globalni talas migracija neće donijeti nove kušnje za postojeće socijalne sisteme.

Literatura

- Bulinger, H. Novak, J. (2004). *Mrežni socijalni rad*, Banja Luka: Filozofski fakultet
- Ćurčić, V. i dr. (2002). *Mentalno zdravlje izbeglog, raseljenog i prognanog stanovništva*, Beograd
- Milosavljević, M. (2009). *Osnove nauke socijalnog rada*, Banja Luka: Filozofski fakultet
- Milosavljević, M. Brkić, M. (2005). *Socijalni rad u zajednici*, Beograd: Socijalna misao
- Ministarstvo za izbjeglice i raseljena lica RS (2015). Izvod iz statističkih pokazatelja o aktivnostima ministarstva za izbjeglice i raseljena lica, <http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mirl/Documents/>, pristupljeno 30.10.2015.
- Ministarstvo za ljudska prava i izbeglice BiH (2002). *Strategija Aneksa VII Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH*, Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH
- Ombudsman za ljudska prava BiH (2014), *Godišnji izvještaj o rezultataima aktivnosti*. Banja Luka: Ombudman za ljudska prava BiH
- Petrović, J. (2007). *Ničiji ljudi*, Beograd: Socijalna misao
- Petrović, J. (2013). *Nemam, dakle ne postojim*, Banja Luka: Fakultet političkih nauka
- UNDP BiH (2006). *Izvještaj o humanom razvoju za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo: UNDP BiH
- Vijeće ministara BiH, Vlada FBiH, Vlada RS (2004). *Srednjoročna razvojna strategija BiH – PRSP*, Sarajevo: Vijeće ministara BiH, Vlada FBiH, Vlada RS

ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ И НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ

Др Миле Ракић

Институт за политичке студије у Београду

Др Драган Јовашевић

Правни факултет Универзитета у Нишу

Др Дарко Матијашевић

Европски дефендологија центар у Бања Луци

Апстракт: На бази преузетих међународних стандарда који су садржани у бројним документима међународних организација универзалног и регионалног карактера (Савет Европе, Европска унија) и Република Србија је доношењем новог кривичног законодавства 2005. године и његовим новелирањем 2009. и 2011. године прописала посебно кривично дело насиље у породици. Предвиђајући кривичну одговорност и кажњивост за најтеже облике насиља међу сродницима на тај начин се и Србија приближила бројним другим правним и друштвеним системима у овом погледу. У раду се анализирају међународни стандарди европских регионалних организација и њихова имплементација у кривичном законодавству Србије са теоријског и практичног аспекта.

Кључне речи: међународни стандарди, закон, насиље у породици, кривично дело, одговорност, казна

EUROPEAN STANDARDS AND DOMESTIC VIOLENCE

Abstract: On the basis of accepted international standards contained in numerous documents of international organizations of universal and regional character (Council of Europe, European Union) and the Republic of Serbia with the adoption of new criminal legislation of 2005 and its updating of the 2009 and 2011 prescribed a separate offense domestic violence. Anticipating criminal responsibility and punishment for the most serious forms of violence within the family in this way, and Serbia closer to numerous other legal and social systems in this regard. This paper analyzes the international standards of European regional organizations and their implementation in the criminal legislation of Serbia with the theoretical and practical aspects.

Keywords: international standards, the law, domestic violence, the crime, liability, punishment

Увод

Насиље у породици је од најстаријих времена присутно у људској и друштвеној стварности. Но, свест о потреби кажњавања за оваква противправна и недопуштена понашања је тек новијег датума. Она је, у првом реду, резултат настојања да се на ширем плану, прво у међународној заједници, а потом и у

појединим државама, подигне свест о потреби заштите сваког члана породице и свих заједно од свих облика насиља (физичког, психичког, вербалног, сексуалног и др.). Тако је на нивоу међународне заједнице под окриљем Организације уједињених нација донето више међународних докумената који предвиђају низ мера и препорука у правцу сузбијања и спречавања оваквих недопуштених понашања. Сличне су тенденције присутне и у области међународних стандарда које је институционализовао Савет Европе кроз низ својих докумената. Међу овим документима нарочито се истичу следећи : 1. Европска конвенција о накнади штете жртвама насилних кривичних дела из 1983. године, 2. Препорука о насиљу у породици Р (85) 4 из 1985. године, 3. Препорука о социјалним мерама које се односе на насиље унутар породице Р (90) 2 из 1990. године, 4. Препорука о насиљу над женама у Европи 1450 (2000) из 2000. године, 5. Препорука о насиљу у породици над женама 1582 (2002) из 2002. године, 6. Препорука о заштити жена од насиља Rec (2002) 5 из 2002. године и 7. Препорука о кампањи за борбу против насиља над женама у породици у Европи 1681 (2004) из 2004. године. Поред тога, Савет Европе је 1998. године усвојио План акције за супротстављање насиљу над женама ЕГ-С-ВЛ (98) који је државама чланицама препоручио више стратегија за борбу против насиља у породици као што су : промене у законодавству (породичном, прекршајном, кривичном и др.) и у области правосуђа, као и других државних органа. Посебно је наглашен значај превенције, едукације, подршке и помоћи жртвама, али се инсистира и на посебним програмима за , ‘насилнике‘. Парламентарна скупштина Савета Европе је такође на 32. заседању 2004. године усвојила Препоруку 1681 под називом : , ‘Кампања за сузбијање насиља у породици против жена у Европи‘. Овим документом се захтева од појединих држава – чланица ове регионалне организације да проблем насиља у породици третирају као , ‘национални политички приоритет и да се њиме баве у ширем политичком контексту уз учешће владе, парламента и цивилног друштва‘, те се од појединих држава тражи да предузму ефикасне мере за елиминисање насиља над женама, као и да штите жртве.

Насиље у породици у Европским документима

Бавећи се системом људских права и основних слобода и начинима за њихову ефикасну и квалитетну заштиту, Савет Европе је, између осталог, посебну пажњу посветио и спречавању и сузбијању насиља у породици. У том циљу је донето више европских докумената као што су : 1. Европска конвенција о накнади штете жртвама насилних кривичних дела из 1983. године, 2. Препорука о насиљу у породици Р (85) 4 из 1985. године, 3. Препорука о социјалним мерама које се односе на насиље унутар породице Р (90) 2 из 1990. године, 4. Препорука о насиљу над женама у Европи 1450 (2000) из 2000. године, 5. Препорука о насиљу у породици над женама 1582 (2002) из 2002. године, 6. Препорука о заштити жена од насиља Rec (2002) 5 из 2002. године и 7. Препорука о кампањи за борбу против насиља над женама у породици у Европи 1681 (2004) из 2004. године.

Препорука о насиљу у породици Р (85) 4 из 1985. године полази од појма породице као основне организационе јединице демократског друштва у којој сви

њени чланови треба да уживају заштиту од насиља у породици. Само насиље у породици је дефинисано као чињење или нечињење које угрожава живот, физички или психички интегритет или слободу појединца или озбиљно нарушава развој личности које посебно погађа жене и децу. Стога се државама препоручује да упознају ширу јавност о распрострањености, озбиљности и специфичностима насиља у породици, да промовишу ширење знања о друштвеним и породичним односима, раном откривању потенцијалних конфликтних ситуација и мирном решавању таквих ситуација унутар породице. Такође се од држава захтева да преиспитају своје законодавство у смислу ограничавања или забране физичког кажњавања деце, да случајеве насиља у породици решавају специјалновани тимови у полицији, правосуђу и другим службама, те се предлаже разматрање корисности усвајања система кривичне одговорности и кажњавања за кривично дело насиље у породици. Препорука о социјалним мерама које се односе на насиље унутар породице Р (90) 2 из 1990. године Комитета министара позива државе чланице да предузму или подрже мере генералне и специјалне превенције које се односе на насиље у породици. Мере општег карактера се односе на : реформу система социјалне и здравствене заштите, урбанизацију, рад, културу и образовање како би се смањило ,‘економски и социјални притисак‘ на породицу. Но, важније од њих су мере специјално превентивнг карактера. Оне се односе на информисање и едукацију грађана о узроцима и раширености насиља, као и о постојању програма помоћи и заштите. При томе се захтева не само примена ових и сличних мера према општој јавности, већ и према органима који се у свакодневном раду баве породицом и њеним проблемима, односно проблемима њених чланова. Те мере се посебно односе на пружање помоћи породицама уопште, а нарочито онима које су ,‘угрожене‘, односно којима прети појава насиља у породици. У ове мере спадају : оснивање саветовалишта и ,‘кризних центара‘, примена посебних терапијских програма и превенција насиља над децом. При томе се овим Препорукама посебна пажња указује породицама у којима се налазе пасторци, усвојена деца, деца на хранитељству или деца са инвалидитетом. У Препоруци о насиљу над женама у Европи 1450 (2000) из 2000. године Скупштина Савета Европе указује на пораст различитих облика насиља над женама означавајући ову појаву као кршење основних људских права жена – права на живот, сигурност, достојанство и психички или физички интегритет. Имајући то у виду препоручује се државама чланицама доношење посебних закона којима ће се санкционисати сви облици насиља у породици, уз обезбеђење веће заштите жена од ,‘брачног силовања‘. Поред кривичне процедуре, тражи се и примена других флексибилнијих облика приступа правди. Од државних органа који се баве овом проблематиком захтева се увођење посебних образовних програма за раднике у полицији и правосуђу, оснивање склоништа за жене – жртве насиља, спровођење широких акција којима би се код јавности утицало на подизање друштвене свести о неприхватљивости насиља над женама и ширег промовисања равноправности полова.

Препорука о насиљу над женама у породици 1582 (2002) из 2002. године наглашава да насиље у породици треба квалификовати као политички и јавни проблем и кршење људских права жена, те га предвидети као кривично дело.

Од држава чланица се захтева да истраже, спрече и казне учиниоце свих кривичних дела насиља у породици, те да обезбеде заштиту жртава овог насиља. Посебно је указано на потребу доношења стратегија за предузимањ друштвених мера у локалној заједници у циљу координације и боље сарадње између свих државних органа у борби против насиља у породици. Интересантна је и садржина Препоруке за заштиту жена од насиља Res 2002(5) из 2002. године. Она представља први међународни докуменат који предлаже доношење глобалне стратегије за превенцију насиља и заштиту жртава свих врста родно заснованог насиља, али и насиља у породици. И ова Препорука тражи од појединих држава чланица примену свих раније наведених општих и посебних превентивних мера са циљем искорењавања или бар смањења свих облика насиља над женама, па и насиља у породици. У области кривичног права, захтева се прописивање посебног кривичног дела насиље у породици (посебно физичко и сексуално насиље) којим се угрожава психички и телесни интегритет и слобода члана породице, уз широку примену мера заштите жртава од насиља, придужење рокова застарелости кривичног гоњења или извршења изречених казни за ова дела, примену допунских казни (санкцијај) уз казну затвора које би се примењивале или паралелно са затворским третманом или после издржане казне (како би се предупредио рецидив). О ефикасности примене наведених мера у појединим државама чланицама Савета Европе и њиховом доприносу спречавању или сузбијању насиља у породици изјаснила се и Препорука о кампањи за борбу против насиља над женама у породици у Европи 1681 (2004) из 2004. године. Она констатује да је, истина, забележен почетни успех у борби против насиља у породици, посебно у делу спровођења информативних и образовних кампања о правима жртава насиља у породици, уз нова законска решења у овој области (породично право, право сицијалне заштите, кривично право, прекршајно право и др.) у појединим државама. При томе, ова Препорука истиче мере Комитета министара који се односе на усмеравање паневропске кампање у борби против насиља над женама као што су : измене у националном законодавству, повећање ефикасности полицијске акције и боља заштита жртава насиља у породици (уз примену мера из тзв. ‘аустријског модела‘).

Кривична дела против брака и породице у Србији

Кривична дела против брака и породице су у Републици Србији прописана у Кривичном законнику¹ из 2005. године у глави деветнаест, у чл. 187-197².

Објект заштите³ кривичних дела из главе деветнаест је двојако одређен као : 1) брак и 2) породица. То су основне људске и друштвене вредности које чине заједницу живота људи засновану на љубави, осећањима и сродству. Брак је законом уређена заједница живота мушкарца и жене који се закључује на основу слободног пристанка будућих супружника на начин и по поступку

¹ Службени гласник Републике Србије број : 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009. и 121/2012.

² Д.Јовашевић, Кривични законик са уводним коментаром, Београд, 2007. године, стр.17.

³ В.Ђурђић, Д.Јовашевић, Кривично право, Посебни део, Београд, 2010. године, стр.142.

који су уређени одредбама Породичног закона.⁴ Ово је најужа и најинтимнија заједница из које настаје породица која је повезана крвно, емотивно, интересно и материјално. Породични закон је у члану 4. одредио да ванбрачна заједница представља трајнију заједницу живота жене и мушкарца између којих нема брачних сметњи при чему ванбрачни партнери имају сва права и дужности супружника. Друштвена улога брака, ванбрачне заједнице и породице је велика и она се огледа у стварању, подизању и васпитању потомства. Стога су односи у њима прецизно уређени Породичним законом који регулише : појам, карактеристике и односе у браку, склапање, дејство и престанак брака, односе родитеља и деце, усвојење, хранитељство, старатељство, издржавање, имовинске односе, заштиту од насиља у породици, лично име и поступак у вези са породичним односима. Поред законског регулисања односа у браку и породици, њима се пружа заштита и путем низа друштвених установа : брачна и породична саветовалишта, центри за социјални рад, фондови за дечју заштиту итд. Правом се ипак не могу регулисати, ни заштитити сви односи у браку и породици, јер се ради о најинтимнијој сфери људске личности, о односима супружника који се заснивају на љубави и осећањима. У овој групи кривичних дела, закон предвиђа мањи број дела којима се штити пуноважност и правна ваљаност закључења брака. Знатно је више кривичних дела којима се штити породица, њена друштвена функција и односи родитеља и деце. Брак као равноправна заједница мушкарца и жене не искључује противправност код појединих понашања којима се ограничава или одузима слобода, повређује право на личну или другу тајну или друго добро које је инкриминисано. Но, постојање брака или сродства може да буде релевантно и у кривичном праву. Тако се чланови брачне, односно ванбрачне заједнице не могу јавити као учиниоци кривичних дела против правосуђа (непријављивање припремања кривичног дела из члана 331. КЗ, непријављивање кривичног дела или учиниоца из члана 332. КЗ и помоћ учиниоцу после извршеног кривичног дела из члана 333. КЗ), док се код кривичних дела против имовине (крађа из члана 203. КЗ, тешка крађа из члана 204. КЗ, превара из члана 208. КЗ, неовлашћено коришћење туђег возила из члана 213. КЗ, злоупотреба поверења из члана 216. КЗ и прикривање из члана 221. КЗ) која су учињена између блиских сродника (тзв. породична кривична дела) гоњење предузима по приватној тужби оштећеног, а не по службеној дужности. Већи број ових кривичних дела има бланкетни карактер што значи да је за употпуњавање и разумевање садржине њиховог бића потребно користити одредбе Породичног закона будући да се радња извршења састоји у поступању противно његовим одредбама. За извршење ових кривичних дела потребан је умишљај. Већи број ових кривичних дела има карактер *delicta propria*, јер могу бити извршена само од стране одређених лица, лица са посебним личним својством или односом. У оквиру кривичних дела против брака и породице по свом значају, природи, карактеристикама и специфичностима издваја се насиље у породици. Ово кривично дело је данас прописано у члану 194. КЗ. Иначе, ово кривично дело је у правни систем Републике Србије први пут уведено тек новелом Кривичног закона из марта 2002. године и то у одредби члана 118а.

⁴ Службени гласник Републике Србије број 18/2005.

Насиље у породици (према решењу из 2002. године)

Законом о изменама и допунама Кривичног закона Србије из марта 2002. године у правни систем Републике Србије је уведено, у складу са низом међународних стандарда универзалног и регионалног карактера, посебно кривично дело под називом : насиље у породици у члану 118.а. Ово кривично дело се састојало у повређивању или угрожавању телесног или душевног интегритета члана породице употребом силе или озбиљне претње нападом на живот или тело⁵. Објект заштите је према овом законском решењу био телесни и душевни интегритет и достојанство личности члана породице. Ово је представљало посебни или специјални облик кривичног дела угрожавања сигурности. Радња извршења кривичног дела⁶ из члана 118а. КЗ се састојала у повређивању или угрожавању телесног или душевног интегритета члана породице учиниоца. Овде се, дакле, радило о последичној диспозицији према којој је радња дела свака делатност чињења или нечињења која је подобна, довољна да проузрокује законом предвиђену последицу – повреду или угрожавање (конкретну опасност у смислу осећања страха и личне угрожености) телесног и душевног интегритета без прецизног навођења у чему се она састојала. За постојање радње извршења је било потребно да је она предузета на одређени начин : 1) употребом силе или 2) озбиљном претњом да ће се напасти на живот или тело другог лица. У смислу овог кривичног дела сила може бити апсолутна или компулзивна, непосредна или посредна. То може бити и употреба хипнозе или омамљујућих средстава. Претња у смислу најаве зла мора бити озбиљна, стварна, могућа и неотклоњива, али с обзиром на интензитет зла мора бити квалификована. Њоме се ставља у изглед пасивном субјекту, не било какво зло, већ напад на живот или телесни интегритет. Извршилац дела је могао да буде само члан породице који радњу предузима на одређени начин такође према члану своје породице. У погледу виности потребан је био умишљај, док је за основни облик кривичног дела била прописана блага казна и то - новчана казна или казна затвора до три године. Кривично дело из члана 118.а КЗ је имало три квалификована облика⁷. Први тежи облик дела за који је била прописана казна затвора од шест месеци до пет година постојао је ако је учинилац при предузимању радње извршења користио оружје, опасно оруђе или средство које је подобно да тело тешко повреди или здравље тешко наруши. Оружје је средство чија је основна намена напад или одбрана. Може бити хладно или ватрено. Оруђе је средство чија је намена обављање каквог друштвено корисног посла или рада, али које се може употребити за напад или одбрану : секира, нож, виле. Друго средство може бити производ природе : камен, дрво или производ људског рада : флаша, пепељара. Други тежи облик дела за који је била прописана казна затвора од две до десет година постојао је када је услед предузете радње извршења основног или првог

⁵ Љ. Јовановић, В. Ђурђић, Д. Јовашевић, *Кривично право*, Посебни део, Београд, 2004. године, стр. 214.

⁶ Д. Јовашевић, *Коментар Кривичног закона Републике Србије са судском праксом*, Београд, 2003. године, стр. 219-220.

⁷ Д. Јовашевић, *Коментар Кривичног закона Републике Србије са судском праксом*, ибид, стр. 220.

квалификованог облика наступила тешка телесна повреда (у било ком облику) или трајно и тешко нарушавање здравља члана породице или ако је дело учињено према малолетнику. Дакле, обим и интензитет проузроковане теже последице (која мора бити у узрочно последичној вези са предузетом радњом извршења) и узраст пасивног субјекта представљале су квалификаторне околности. Трећи тежи облик дела постојао је ако је услед предузете радње извршења наступила смрт члана породице. Смрт је морала бити резултат радње извршења (употребљеног средства или начина предузете радње) и морала је бити обухваћена нехатом учиниоца. За ово је дело била прописана казна затвора најмање десет година.

Насиље у породици (према Породичном закону)

Поред овако одређеног насиља у породици у смислу одредби кривичног права, и породично право у члану 197. Породичног закона⁸ из фебруара 2005. године одређује појам и обележја насиља у породици. Према овом, законском решењу насиље у породици је свако понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице. Тако насиље у породици нарочито представљају следеће радње: 1) наношење или покушај наношења телесне повреде, 2) изазивање страха претњом убиства или наношењем телесне повреде члану породице или њему блиском лицу, 3) присиљавање на сексуални однос, 4) навођење на сексуални однос или сексуални однос са лицем које није навршило четрнаест година живота или немоћним лицем, 5) ограничавање слободе кретања или комуницирања са трећим лицима 6) вређање као и свако друго дрско, безобзирно или злонамерно понашање.

У члану 198. Породични закон предвиђа посебне мере којима се привремено забрањује или ограничава одржавање личних односа са другим чланом породице. То су мере превентивног карактера које треба да спрече да уопште дође до насиља у породици као кривичног дела. Ове мере могу да трају најдуже годину дана. Кршењем ових мера члан породичног домаћинства може да изврши посебан облик кривичног дела насиља у породици из члана 194. КЗ. За ово је кривично дело прописана од септембра 2009. године казна затвора од три месеца до три године и новчана казна кумулативно (при чему је Кривични законик за ово дело у периоду од јануара 2006. до септембра 2009. године за ово дело прописивао блажу казну и то новчану казну или казну затвора до шест месеци).

Према одредбама Породичног закона⁹ мере заштите из члана 198. могу бити следеће : 1) издавање налога за исељење из породичног стана или куће без обзира на право својине односно закупа непокретности, 2) издавање налога за усељење у породични стан или кућу без обзира на право својине или закупа непокретности, 3) забрана приближавања члану породице на одређеној удаљености, 4) забрана приступа у простор око места становања или места рада члана породице и 5) забрана даљег узнемиравања члана породице.

⁸ Службени гласник Републике Србије број 18/2005.

⁹ Породични закон, Београд, 2005. године, стр.92-93.

Насиље у породици (према решењу из 2009. године)

У новом Кривичном законнику Републике Србије из 2005. године који се примењује од 1. јануара 2006. године у групи кривичних дела против брака и породице, у глави 19., предвиђено је у члану 194. кривично дело насиље у породици. После новеле Кривичног законика из 2009. године ово кривично дело има следећу садржину, облике испољавања и карактеристике који су уподобљени прихваћеним међународним стандардима у овој области. У највећој мери ово кривично дело је по својим обележјима слично инкриминацији из члана 118а. КЗ, сем што су овај пут прописане знатно строжије казне за учиниоце таквог дела. Такође, поред овог законског појма, насиље у породици одређује и Породични закон, при чему се ова два појма разликују у погледу: 1) радње извршења и 2) својства учиниоца, односно пасивног субјекта (жртве). Само кривично дело насиље у породици се састоји у примени насиља, претњи да ће се напасти на живот или тело, дрском или у безобзирном понашању чиме се угрожава спокојство, телесни интегритет или душевно стање члана своје породице¹⁰. Поред овако одређеног појма насиља у породици у смислу одредби кривичног права, и породично право, као што је речено, у члану 197. Породичног закона одређује појам и обележја насиља у породици.

Елементи кривичног дела

Објект заштите код кривичног дела насиље у породици је телесни и душевни интегритет и достојанство личности члана породице. Ово је посебни, специјални облик кривичног дела угрожавања сигурности¹¹. Радња извршења је, према слову закона, изражена употребом трајног глаголског облика што значи да дело постоји без обзира да ли је делатност чињења предузета једном или више пута према истом пасивном субјекту, при чему број поновљених радњи може бити од значаја за одмеравање казне учиниоцу. Радња извршења се према слову закона састоји из више алтернативно предвиђених делатности¹². То су: 1) примена насиља, 2) претња да ће се напасти на живот или тело и 3) дрско или безобзирно понашање.

Насиље¹³ је свака делатност којом се непосредно, блиско и стварно угрожава телесни и душевни интегритет пасивног субјекта. То је радња којом се проузрокује опасност од наступања телесне повреде. Она може бити предузета различитим делатностима, на различите начине и различитим средствима. Претња је стављање у изглед (најава) да ће се непосредно напасти на живот или телесни интегритет. Овде се ради о квалификованој претњи - стављањем у изглед наношења последице смрти или телесне повреде. Претња мора бити

¹⁰ В. Ђурђић, Д. Јовашевић, *Кривично право*, Посебни део, оп.цит.стр. 147.

¹¹ М. Бабић, И. Марковић, *Кривично право*, Посебни део, Бања Лука, 2008. године, стр. 150-152.

¹² М. Ђорђевић, Ђ. Ђорђевић, *Кривично право*, Београд, 2010. године, стр. 168.

¹³ И.Симић,М.Петровић, *Кривични закон Републике Србије, Практична примена*, Београд, 2002. године, стр.117.

непосредна, стварна, могућа, озбиљна и неотклоњива. Дрско или безобзирно понашање је свако понашање којим се грубо, вулгарно, непристојно понаша према другом лицу¹⁴. За постојање дела је битно да се радња предузима према одређеном пасивном субјекту – члану своје породице¹⁵. Као члан породице у смислу Породичног закона (члан 197. став3.) сматрају се : 1) супружник или бивши супружник, 2) деца, родитељи и остали крвни сродници, те лица у тазбиском или адоптивном сродству, односно лица која везује хранитељство, 3) лица која живе или су живела у истом породичном домаћинству, 4) ванбрачни партнери или бивши ванбрачни партнери¹⁶ и 5) лица која су међусобно била или су још увек у емотивној или сексуалној вези, односно која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено иако никада нису живела у истом породичном домаћинству. На нешто другачији начин Кривични законик у члану 112. став 28. одређује чланове породице који могу бити пасивни субјект у смислу овог кривичног дела. Према том законском решењу као чланови породице сматрају се : 1) супружници и њихова деца, 2) преци супружника у правој линији крвног порекла, 3) ванбрачни партнери и њихова деца, 4) усвојилац и усвојеник, 5) хранилац и храњеник, 6) браћа и сестре, њихови супружници и деца, 7) бивши супружници и њихова деца, 8) родитељи бивших супружника ако живе у заједничком домаћинству и 9) лица која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено иако никада нису живела иу истом проодичном домаћинству.

Последица кривичног дела се јавља у виду конкретне опасности – угрожавања спокојства (изазивање страха у смислу угрожавања осећања личне сигурности), телесног интегритета или душевног стања. Извршилац дела може бити само члан породице пасивног субјекта, а у погледу кривице потребан је умиљшај. За основни облик овог кривичног дела је прописана казна затвора од три месеца до три године¹⁷.

Посебан и тежи облици дела

Посебан облик кривичног дела насиље у породици из члана 194. став 5. КЗ чини лице које прекрши мере заштите од насиља у породици које му је суд одредио на основу закона. Против члана породице суд може одредити

¹⁴ Ово кривично дело постоји у следећим случајевима из судске праксе : када је оптужени у више наврата своје осмомесечно дете које је плакало тукао и тако му нанео преломе костију лобање са оштећењем по живот важних можданих функција (пресуда Врховног суда Србије Кж. 1572/2003); када је при повређивању телесног интегритета члана породице окривљени користио средство које је подобно да се тело тешко повреди када је својој ванбрачној супрузи у вагину гурао пивску флашу и пластичну флашу од шампона (пресуда Окружног суда у Београду Кж. 2752/2003); када окривљени у стану својих родитеља грубо одгурне своју мајку а затим упути озбиљну претњу родитељима да ће их побити ако му не дају новац који је од њих тражио (пресуда Окружног суда у Чачку Кж. 313/2004); прекомерно и брутално кажњавање деце не предсавља васпитање деце већ насиље у породици (пресуда Окружног суда у Београду Кж. 2049/2004).

¹⁵ Н. Мрвић Петровић, *Кривично право*, Београд, 2005. године, стр. 285-287.

¹⁶ Под чланом породице подразумева се и ванбрачна супруга учиниоца при чему је битно за постојање дела да се радило о заједници живота која је фактички заснована (пресуда Окружног суда у Београду Кж. 2751/2001).

¹⁷ До новеле Кривичног законика из септембра 2009. године за основни облик овог кривичног дела је била прописана новчана казна или казна затвора до једне године, када је дошло до заоштрављања казнене репресије према учиниоцима ових кривичних дела.

једну или више мера заштите од насиља сходно члану 198. Породичног закона којима се привремено забрањује или ограничава одржавање личних односа са другим чланом породице. Ове мере могу да трају најдуже годину дана. За ово је дело прописана од септембра 2009. године казна затвора од три месеца до три године и новчана казна кумулативно (при чему је Кривични законик за ово дело у периоду од јануара 2006. до септембра 2009. године за ово дело прописивао блажу казну и то новчану казну или казну затвора до шест месеци). Према одредбама Породичног закона мере заштите из члана 198. које могу бити прекршене у смислу овог облика кривичног дела јесу следеће : 1) издавање налога за иселење из породичног стана или куће без обзира на право својине односно закупа непокретности, 2) издавање налога за уселење у породични стан или кућу без обзира на право својине или закупа непокретности, 3) забрана приближавања члану породице на одређеној удаљености, 4) забрана приступа у простор око места становања или места рада члана породице и 5) забрана даљег узнемиравања члана породице.

Кривично дело насиље у породици из члана 194. КЗ има три тежа, квалификована облика испољавања за која закон прописује строже кажњавање¹⁸. Први тежи облик дела за који је прописана казна затвора од шест месеци до пет година (што значи да је и покушај овог кривичног дела кажњив због висине запрећене казне) постоји ако је учинилац при предузимању радње извршења основног дела користио оружје, опасно оруђе или друго средство које је подобно да тело тешко повреди или здравље тешко наруши. Оружје је средство чија је основна намена напад или одбрана. Може бити хладно или ватрено. Оруђе је средство чија је основна намена обављање каквог друштвено корисног посла или рада, али које се може употребити за напад или одбрану: секира, нож, виле. Друго средство може бити производ природе : камен, дрво или производ људског рада: флаша, пепелара које је по својој природи и карактеристикама подобно да тело другог лица тешко повреди или да здравље тешко наруши. Други тежи облик дела¹⁹ насиље у породици за који је прописана казна затвора од две до десет година (а раније до септембра 2009. године казна затвора од једне до осам година) постоји у два случаја : 1) када је услед предузете радње извршења основног или првог тежег облика наступила тешка телесна повреда (у било ком облику) или тешко нарушавање здравља члана породице или 2) ако је дело учињено према малолетнику, дакле лицу узраста до осамнаест година живота. Код овог облика дела обим и интензитет проузроковане теже последице (која мора бити у узрочно последичној вези са предузетом радњом извршења) и узраст пасивног субјекта представљају квалификаторне околности за коеј закон прописује строже кажњавање. И најтежи облик кривичног дела²⁰ из члана 194. став 4. КЗ постоји ако је услед предузете радње извршења наступила смрт члана породице. Смрт мора бити резултат радње извршења (употребљеног средства или начина предузете радње) и мора бити обухваћена нехатом учиниоца. За ово је дело прописана казна затвора од три до петнаест (а раније до дванаест) година. За

¹⁸ И. Симић, А. Трешњев. *Кривични законик са краћим коментаром*, Београд, 2010. године, стр. 142.

¹⁹ М. Ђорђевић, Ђ. Ђорђевић, *Кривично право*, оп.цит. стр. 169.

²⁰ Н. Мрвић Петровић, *Кривично право*, оп.цит. стр. 287.

основно кривично дело прописан је скраћени поступак, а за теже облике дела редовни поступак. Кривично гоњење се покреће по службеној дужности. За ово кривично дело је надлежан основни суд осим за дело у тежем облику када је услед предузете радње извршења наступила из нехата смрт члана породице у ком случају је надлежан виши суд.

Тешко убиство члана своје породице

Поред насиља у породици које може бити квалификовано нехатно проузрокованом смрћу члана своје породице услед предузетог акта насиља, ново кривично законодавство Србије познаје још један облик убиства при насиљу у породици. То је тешко убиство предвиђено у члану 114. став 10. КЗ као убиство члана своје породице²¹ које је претходно злостављано. За ово најтеже кривично дело у нашем правном систему прописана је казна затвора најмање десет година или казна затвора од тридесет до четрдесет година²². Убиство члана своје породице којег је извршилац претходно злостављао је повезано са насиљем у породици које представља самосталну инкриминацију из члана 194. КЗ. Тако овај облик тешког убиства карактеришу следеће квалификаторне околности²³:

- 1) својство жртве – члан породице учиниоца. Дакле, и извршилац (активни субјект) и жртва (пасивни субјект) припадају истој породици. То значи да се овде ради о лицима која се налазе у блиском сродству. Ово кривично дело постоји ако је жртва лице које има својство детета. При томе појам члана породице треба узети у ширем смислу. Појам члана породице у смислу овог кривичног дела одређују два законска прописа, додуше на различит начин. Према члану 112. став 28. КЗ чланом породице се сматрају следећа лица : 1) супружници и њихова деца, преци супружника у правој линији крвног сродства, ванбрачни партнери и њихова деца, усвојилац и усвојеник, хранилац и храњеник, 2) браћа и сестре, њихови супружници и деца, бивши супружници и њихова деца и родитељи бивших супружника ако живе у заједничком домаћинству и 3) лица која имају заједничко дете или дете на путу да буде рођено иако никада нису живели у истом породичном домаћинству. На нешто другачији начин члан 197. став 3. Породичног закона²⁴ одређује чланове породице. Битно је за постојање овог облика тешког убиства да сва наведена лица – у смислу овог кривичног дела - дете и извршилац - чине скупа једну породицу²⁵ и
- 2) члан породице који је убијен треба да је претходно дуже или краће време злостављан од стране извршиоца. Злостављање²⁶ је делатност којом извршилац другом лицу – детету као члану породице - психичким или физичким делат-

²¹ М. Бабић, И. Марковић, *Кривично право*, Посебни део, оп.цит. стр. 152.

²² И. Симић, А. Трешњев, *Кривични законик са краћим коментаром*, оп.цит., стр. 99-100.

²³ В. Ђурђић, Д. Јовашевић, *Кривично право*, Посебни део, оп.цит., стр. 28.

²⁴ Службени гласник Републике Србије број 18/2005.

²⁵ М. Кокољ, Д. Јовашевић, *Кривично право Републике Српске, Општи и посебни део*, Бијељина, 2012. године, стр.294.

²⁶ Љ. Лазаревић, Б. Вучковић, В. Вучковић, *Коментар Кривичног законика Црне Горе*, Цетиње, 2004. године, стр.439.

ностима наноси непотребне, прекомерне патње и болове већег или мањег интензитета, при чему не сме доћи до наступања лаке телесне повреде. Ради се о нечовечном поступању према другом лицу – детету којом приликом му се наносе физичке или психичке патње, као и деловању на његов физички (телесни или психички) интегритет (као што је шамарање, вучење за косу, уши или нос). То су делатности којима се повређује или угрожава људско достојанство детета од стране члана породице које га после злостављања у дужем или краћем временском трајању и различитог интензитета на крају лишава живота са умишљајем. Дужина трајања времена злостављања је без значаја за постојање дела. То је фактичко питање које судско веће решава у сваком конкретном случају²⁷.

Овде се, дакле, ради о својству пасивног субјекта који је дете као члан породице извршиоца кривичног дела убиства (као квалификаторној околности) кога је он претходно виšekратно злостављао (наношењем физичког или психичког бола, патње, нелагодности), односно према коме је учинилац убиства претходно, у дужем или краћем временском периоду, предузимао различите акте насиља у породици.

Закључак

На бази усвојених међународних стандарда садржаних у актима Организације уједињених нација, и посебно Савета Европе, и Република Србија је у новијем кривичном законодавству на посебан начин прописала кривичну одговорност и кажњивост за кривично дело насиља у породици. Ради се о новом кривичном делу у нашем законодавству, иако је ова појава ранијег датума, присутна дуго у нашој друштвеној стварности. Наиме, марта 2002. године изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије у члану 118а. прописано је кривично дело насиља у породици, са строгим казнама за његове извршиоце. Нешто касније, и новим Породичним законом из 2005. године, између осталог, прописано је насиље у породици у члану 197. Том приликом су прецизно наведене и радње извршења овог дела, као и посебне мере које треба да предупреду оваква насилна понашања.

На другачији, али и потпунији начин је насиље у породици прописано као кривично дело у члану 194. новог Кривичног законика из 2005. године. Само кривично дело насиље у породици се састоји у примени насиља, претњи да ће се напасти на живот или тело, дрском или у безобзирном понашању чиме се угрожава спокојство, телесни интегритет или душевно стање члана своје породице. Ово кривично дело посред основног облика има и посебни и три тежа облика. Посебни облик кривичног дела насиља у породици је везан за дефинисање насиља у породици у Породичном закону и мерама за његово спречавање. Наиме, ово се кривично дело састоји у кршењу постављених обавеза, односно изречених мера неком од чланова породице. Поред тога, насиље у породици има и три тежа, квалификована облика испољавања за која је прописана казна

²⁷ V. Gjurgij, D. Jovaseviq, *E Drejta penale*, Kaptina e vecante, Beograd, 2011. godine, str. 16.

чак и до петнаест година затвора за најтежи облик дела ако је услед предузете радње извршења наступила смрт члана породице из нехата (непажње). Поред насиља у породици, ново кривично законодавство Републике Србије у члану 114. став 10. предвиђа и посебан облик тешког убиства за који је прописана казна затвора чак до четрдесет година. Ово дело постоји ако је са умишљајем проузрокована смрт члана своје породице којег је учинилац претходно дуже или краће време, психички или физички теже злостављао.

Литература

- Бабић, М., Марковић, И., Кривично право, Посебни део, Бања Лука, 2008.
- Ђорђевић, М., Ђорђевић, Ђ., Кривично право, Београд, 2010.
- Ђурђић, В., Јовашевић, Д., Кривично право, Посебни део, Београд, 2010.
- Јовановић, Љ., Ђурђић, В., Јовашевић, Д., Кривично право, Посебни део, Београд, 2004.
- Gjurđić, V., Jovasević, D., E Drejta penale, Kartina e vecante, Beograd, 2011.
- Јовашевић, Д., Коментар Кривичног закона Републике Србије са судском праксом, Београд, 2003.
- Јовашевић, Д., Кривични законик са уводним коментаром, Београд, 2007.
- Кокољ, М., Јовашевић, Д., Кривично право Републике Српске, Општи и посебни део, Бијељина, 2012.
- Лазаревић, Љ., Вучковић, Б., Вучковић, В., Коментар Кривичног законика Црне Горе, Цетиње, 2004.
- Мрвић Петровић, Н., Кривично право, Београд, 2005.
- Породични закон, Београд, 2005.
- Симић, И., Петровић, М., Кривични закон Републике Србије, Практична примена, Београд, 2002.
- Симић, И., Трешњев, А., Кривични законик са краћим коментаром, Београд, 2010.

ПРЕТПОСТАВКЕ ЕКОЛОШКЕ БЕЗБЈЕДНОСТИ У БИХ**Проф. др Владимир Стојановић***Факултет за пословни и индустријски менаџмент, Универзитет Унион Београд***Мр Исмет Дердемез***Висока машинско техничка школа, Трстеник***Др Стеван Дакић***Европски дефендологија центар***Др Дарко Магијашевић***Европски дефендологија центар***Др Радмила Ђурчић***ФПМ, Унион, Београд*

Анстракт: У раду се говори о значају животне средине, нормативно-правним и институционалним претпоставкама заштите животне средине на нивоу међународне заједнице (УН), ЕУ и БиХ који су први и почетни предуслови живота у здравој животној средини и претпоставка еколошке безбједности БиХ. У раду се посебно истиче потреба формирања еколошке културе савременог човјека кроз систем еколошког васпитања и образовања, како би се еколошка свијест подизала на знатно више нивое, примјерене потребама живота у здравој животној средини.

Кључне ријечи: еколошка безбједност, екологија, еколошка свијест

ASSUMPTIONS OF ECOLOGICAL SAFETY IN BiH

Abstract: This paper discusses the importance of our living environment, legislation and institutional assumptions of living environment at the international community level (UN), EU and B&H which are first and basic conditions of life in healthy living environment and premise for ecological safety of B&H. This endeavor especially emphasizes the need of forming ecological culture of modern men through ecological educational system, IOT rise ecological awareness to significantly higher levels, appropriate to contemporary human need to live in a healthy living environment.

Keywords: ecological safety, ecology, ecological awareness.

Увод

Под поимањем животне средине подразумејемо природно окружење које обухвата: ваздух, воду, земљиште, животињски и биљни свијет; појаве и дјеловања: климу, јонизујућа и нејонизујућа зрачења, буку и вибрације; окружење које је створио човјек: градове и друга насеља, инфраструктурне, индустријске и друге објекте, укључујући и историјско-културну баштину.

Заштита животне средине и њено унапређење је један од најзначајнијих проблема

са којим се суочава савремена цивилизација, јер због убрзаног научно-технолошког развоја, примјене нових и моћних извора енергије (атомска енергија представља посебну опасност по цивилизацију, нпр. случај нуклеарне електране Фукошима у Јапану), изградње великог броја индустријских мегаграђевина, стварања великих урбаних средина, дошло се, нарочито последњих деценија, до израженог нивоа загађености основних природних ресурса цивилизације, те до нарушавања природне равнотеже у животном окружењу човјека, као и до озбиљног угрожавања природних услова неопходних за очување животне средине, што може довести у питање и опстанак цивилизације.

Значај заштите животне средине намеће се као глобални изазов савременог друштва и поставља се питање како поново хармонизовати однос човјека и природе, јер је човјек почео уништавати природу, а самим тим и самог себе.

Ранији следник Европске Уније, Европска заједница је почетком седамдесетих година XX вијека почела предузимати интензивније политичке кампање у овој области, што је био резултат спознаје о јачању свијести значаја и глобалних последица проблема животне средине. Данашња еколошка политика међународне заједнице и ЕУ заузима важно мјесто у њиховим активностима, што се, прије свега, односи на успостављање универзалних и европских стандарда у циљу обезбјеђења заштите и унапређивања квалитета животне средине, заштите људског здравља и обезбеђивања рационалног коришћења природних ресурса.¹

Посебно је значајно угрожавање животне средине вршењем кривичних дјела (свјесно и несвјесно), што је нарастајући проблем који наноси озбиљну штету животnoj средини у свијету и Европи. Такође, земље ЕУ су последњих година знатно прошириле кривично-правну заштиту животне средине, јер се број радњи угрожавања животне средине вишеструко повећао. Еколошки криминал је постао привлачан за починиоце због могућности остваривања великог профита са минималним ризиком од откривања и кривичног прогона, посебно за експоненте организованог транснационалног криминалитета, па је у том погледу потребно много више учинити на њиховом кривичном прогону и правној регулативи заснованој на превенцији сузбијања ширења случајева озбиљног загађења или довођења у опасност животне средине.

Регион југоисточне Европе, самим тим и БиХ карактеришу, поред осталог, специфичне транзицијске околности на путу у либерални капитализам, формално прокламовани циљеви у вези за чланство у ЕУ, те низак ниво међусобне сарадње у области заштите животне средине. Одсуство јасних и формално утврђених оквира међусобне сарадње могло би бити превазиђено закључивањем регионалних уговора о сарадњи, као и институционализацијом сарадње кроз стварање заједничких тијела која би бринула о заштити животне средине и радила на унапређењу примјене међународних уговора.

Теорија и наука кривичног права, с обзиром на значај животне средине и њену заштиту, ову област третира као самосталан и примарни групни заштитни објекат кривичних дјела код неких инкриминација, а не да то буде заштита класичних правних добра, као што су живот и здравље људи.

¹ Полазећи од тога да индустријски раст и развој нису у складу са ограниченим количинама планетарних ресурса појавила се идеја о “границама раста”, односно идеја о државном развоју која подразумијева “Концепт еко-ефикасности” и “Концепт еколошке модернизације”. Поставља се само вјечито питање расподеле потрошње природних ресурса.

Значај заштите животне средине

Научно-технолошки развитак цивилизације је, поред позитивних ефеката таквог тренда, крајем 20. и почетком 21. вијека са собом донио и бројне еколошке кризе и катастрофе, које имају велики значај за опстанак цивилизације, те због тога морају заузимати посебну бригу и мјесто.

Тренд угрожавања и девастације животне и радне средине проузрокује такав степен опасности који доводи у питање еколошку равнотежу екосистема, чије дугорочне ефекте не можемо предвидјети, али је наука та која је рекла да је угрожен опстанак људског рода и то се мора прихватити као неспорна чињеница и парадигма, на коју се морају тражити интердисциплинарни одговори.

Промјене у екосистему се одвијају у два супротна смјера, и то:²

- *Активном стваралачком промишљеном дјелатношћу* под утицајем човјека он се мијења, услед чега долази до образовања „цивилизацијског склопа“, који се стално усавршава, који штити човека од негативних спољних фактора (сурове климе, елементарних непогода, инфективних болести и сл.),
- *Непромишљеном дјелатношћу*, изазваној тренутним интересима појединих група људи, мијешањем у природне процесе кроз грађевинске радове и функционисање индустријских објеката који угрожавају животну средину, доводе до деградације животне средине. Тај процес се испољава, не само у поремећају природних процеса, изумирању многих врста биљака и животиња, већ се негативно одражава и на живот и рад људи (на њихово здравље, демографско понашање и др.).

Негативне последице људског утицаја на животну средину прешле су границу разумног током индустријског развоја и створиле услове за еколошке кризе и катастрофе које су у стању да природну средину учине неупотребљивом за живот човјека.

Значај заштите животне средине је проблем који се наметнуо као императив и најважније питање савременог друштва, па је угрожавање животне средине, истовремено, дијагностиковано као болест савременог друштва, које тјера човјека на активности у изналажењу рјешења за рационалније коришћење природних ресурса, и потребу неопходности очувања здраве и квалитетне животне средине.

Интеракција човјек и животна средина представља основ читавог савременог права заштите животне средине и зато је међународна заједница утврдила низ мјера, поступака и средстава са циљем да се отклоне, спријече или умање извори угрожавања животне средине, а с обзиром да се ради о глобалном проблему који угрожава велике просторе, логична је забринутост међународне заједнице за очување животне средине.³

Такође, формирање еколошке културе модерног човјека је у функцији заштите животне средине, која би се могла испољити кроз систем еколошког образовања

² Бјелајац, Ж. Дашић, Д. Спасовић, М. (201). Еколошка политика ЕУ и њен кривично-правни оквир, МП 4, стр. 567–582. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0025-8555/2011/0025-85551104567B.pdf>

³ Martin Hedemann-Robinson. (2007). Enforcement of European Union Environmental Law, London, New York, pp. 216-231.

и васпитања, којима би се пружила одговарајућа знања о основним еколошким питањима савременог друштва, те уобличио критички ставови о деградацији животне средине и што је најважније изграђивали би се еколошки одговорне и здраве личности које би доприносиле афирмацији основних вриједности друштва. Једноставно, хтјели ми то или не, 21. вијек ће бити вијек борбе за здраву и еколошки безбједну животну средину.

Историјски развој норми о животној средини

Први почеци интензивнијих активности на међународном плану у погледу заштите животне средине били су усмјерени да се заштита животне средине повеже са заштитом људских права, тако је временом почело да се формира посебно право на здраву, а касније и на адекватну животну средину, које се у новије вријеме сврстава у једно од људских права најновије генерације.

“Право заштите животне средине је нова грана међународног права која се бави заштитом и унапређењем животне средине. Обухвата транснационалне проблеме животне средине као што су озонске рупе, измјена климе, губљење биолошког диверзитета итд. Ради превазилажења тих проблема створена је мрежа аранжмана, институција, низ легислатвних принципа и правила који имају своју посебност на пољу међународног јавног права.”⁴

Потпуно је јасно да се ово право не доводи у питање на међународном и унутрашњем плану већине савремених држава, али се још води расправа о самом садржају права, о терминима који треба користити, о повезаности са етиком и другим научним дисциплинама, да ли је право на адекватну животну средину само људско право или је то право свих живих бића планете и др.

У ранијим међународним правним документима из области заштите људских права, животна средина се не спомиње или се само површно спомиње, али поједини елементи права на адекватну животну средину, као што су адекватни животни стандарди, право на здравље, на храну и др, постојали су још у Универзалној декларацији о људским правима из 1948. године и у оба међународна пакта о људским правима из 1966. године.

Најважнији тренутак у међународном правном регулисању заштите животне средине уопште, па и у формулисању права на адекватну животну средину представљала је Конференција УН о животној средини која је одржана Штокхолму, 1972. године.⁵

На истој конференцији је донесена Одлука о оснивању органа Уједињених нација који би се бавио проблемом заштите животне средине и координацијом активности на овом плану *Програма Уједињених нација за животну средину (UNEP)*⁶, који је са радом започео 1973. године.

Право на адекватну животну средину се, последице усвајања Штокхолмске декларације, уноси у друге документе, не само декларативног већ и уговорног

⁴ Поповић, В. Турчиновић, Ф. (2006). Међународно јавно право. Бања Лука: Графопапир. стр. 305.

⁵ Поближе видјети текст у 16, 1972., UN.DOC, A/CONF.48/14/Rev.1 -3,1972., и у 11 ILM.1416, 1972.

⁶ Енгл.- United Nations Environment Programme.

карактера, као и у унутрашњим законодавствима. У члану 1. Рио де Женеирске декларације о животној средини и развоју из 1992. године појављује и одредба о праву на здрав и продуктиван живот у хармонији са природом, односно о праву грађана на животну средину (начело 10). Такође, право на здраву животну средину се спомиње и у Оквирној конвенцији УН о промјени климе из 1992. године и у Конвенцији о праву дјетета, из 1989. године (чл. 24) итд. Важно је додати да се везом између заштите људских права и заштите животне средине бавила у више наврата и Комисија УН за људска права.⁷

На универзалном плану *право на адекватну животну средину* је уско повезано и са хуманитарним правом и овдје је довољно поменути одредбе Протокола I (1977), уз Женевске конвенције (1949), у коме се, поред осталог, истиче да је забрањено коришћење метода и средстава рата којима се намјерава, или од којих се може очекивати, да изазову распрострањену, дугорочну и озбиљну штету природној средини (чл. 35(3), а сличну одредбу садржи и чл. 55. истог Протокола).

Развоју права на адекватну животну средину допринијеле су у великој мјери и међународне организације које се у мањој или већој мјери баве заштитом животне средине, заштитом људских права и сродним областима као што су UNEP-а, FAO-а, WHO, ILA, IMF, OECD, UNDP, UNESCO, WTO, WMO итд.

Најзначајнији међународни уговори посвећени очувању и заштити животне средине су следећи:

- 1. Ваздух** (*Конвенција о прекограничном загађивању ваздуха на великим удаљеностима из 1979. године*; Протокол о дугорочном финансирању Програма сарадње за праћење и процену прекограничног преноса загађујућих материја у ваздуху на велике удаљености у Европи, EMER Протокол из 1984. године; Протокол о редукацији емисија сумпора или њихових прекограничних токова из 1985. године; Протокол о контроли емисија азотних оксида или њихових прекограничних токова из 1988. године; Протокол о контроли емисија испарљивих органских једињења или њихових прекограничних токова из 1991. године; Протокол о будућој редукацији емисија сумпора из 1994. године; Протокол о трајним органским загађујућим материјама из 1998. године; Протокол о тешким металима из 1998. године; Протокол о смањењу закисељавања, еутрофикације и земаљског озона из 1999. године.
- 2. Озонски омотач** (*Конвенција о заштити озонског омотача из 1985. године*; Протокол о супстанцама које оштећују озонски омотач - Монреалски протокол из 1987. године; Први амандман на Монреалски протокол из 1990. године; Други амандман на Монреалски протокол из 1992. године, Трећи амандман на Монреалски протокол из 1997. године, Четврти амандман на Монреалски протокол из 1999. године.
- 3. Клима** (*Оквирна конвенција УН о промјени климе из 1992. године*; Кјото протокол из 1997. године.

⁷ На примјер, на XLVI сесiji (1990) на којој је, поред осталог, разматран и документ „Људска права и животна средина“ (Human Rights and the Environment). Видјети, такође, Commission on Human Rights, Report of the Secretary-General on human rights and the environment, UN Doc.E/CN.4/1997/18.

4. **Међународни водени токови** (*Конвенција о заштити и употреби прекограничних водотокова и међународних језера из 1992. године*; Протокол о води и здрављу из 1999. године; *Конвенција о употреби водених токова за друге сврхе, осим пловидбе из 1997. године*; *Конвенција о сарадњи ради заштите и одрживог коришћења ријеке Дунав из 1994. године*; *Биодиверзит конвенција о биолошкој разноликости из 1992. године*; Протокол о биолошкој заштити - Картагена протокол из 2000.године.
5. **Отпад** (*Конвенција о контроли прекограничног кретања опасног отпада и његовом одлагању - Базелска конвенција из 1989.године*; Протокол о одговорности и накнади штете проузроковане прекограничним прометом опасног отпада и његовим одлагањем из 1999.године.
6. **Пристап еко информацијама** (*Конвенција о приступу информацијама, учешћу јавности у одлучивању и правди у питањима животне средине - Архуска конвенција из 1998. године*).

Правне претпоставке заштите животне средине у ЕУ

На европском простору највећи допринос развоју права на адекватну животну средину дале су Економска комисија УН за Европу (UNECE), органи ЕУ и Савјет Европе.

Заштита и унапређење животне средине све више долазе у први план политике ЕУ са јасно дефинисаним циљевима: *очување животне средине и побољшање њеног квалитета; заштита човјековог здравља; опрезна и рационална употреба природних ресурса; унапређење мјера на међународном нивоу за превладавање регионалних и глобалних проблема животне средине.*

У Римским уговорима (1958) није предвиђена надлежност тадашње ЕЗ за еколошку политику, а на еколошке проблеме државе чланице реаговале су на националном нивоу. Обзиром да је ријеч о међународном проблему загађења животне средине, ниједно рјешење није могло бити ефикасно на националном нивоу. Како су се уз то, различите националне мјере и норме производње, релевантне за животну средину, све више јављале као препрека за трговину унутар и ван заједничког тржишта, све се више разматрало питање вођења еколошке политике на нивоу Заједнице. Непосредно након прве Конференције Уједињених нација о човековој животној средини, одржане у јуну 1972. године на самиту ЕЗ одржаном у Паризу од комисије је затражено да разради акциони програм заштите животне средине.⁸

Полазећи од тога да ризик инцидентног угрожавања животне средине представља све учесталију појаву која не познаје границе између држава и региона, међународна заједница је рано уочила потребу *јединственог сагледавања начина, поступака и услова за постављање и унапређивање животне средине у цијелини или појединих њених сегмената.*⁹ Међународна заједница је, такође,

⁸ Волф-Нидермајер. А. (2004). Еколошка политика: Европа од А до Ш – приручник за европску интеграцију, Београд: Фондација Конрад Аденауер, стр. 61-62.

⁹ Нинковић. М. (2004). Заштита животне средине и еколошке парнице у САД, Београд, стр.112-123

уочила опасност од *различитих облика и видова повређивања или угрожавања животне средине* и у том правцу данас је у међународним оквирима постављена јединствена основа у правцу успостављања „одрживог развоја“ животне средине у складу са економским и друштвеним потребама.¹⁰

Потреба за вођењем заједничке еколошке политике призната је већ почетком седамдесетих година прошлог вијека, након чега је уследила опсежна регулатива ЕЗ о животној средини, која је обухватала нормативно-правне налоге и забране.

С тим у вези потребно је нагласити да се *извори права Европске уније* у области заштите животне човјекове средине и права човјека на здраву животну средину могу подијелити на двије основне групе, и то:

- **Примарне (основне изворе)**, у које спадају тзв. оснивачки уговори: Париски (1951), Римски (1958), Јединствени европски акт (1986), Мاستрихтски споразум (1992), али и каснији уговори.
- **Секундарне (изведене)**: уредбе, одлуке и упутства (I група) и резолуције, препоруке и мишљења (II група).

На Шкхолмској конференцији УН (1972) донесена је одлука о спровођењу акционих планова у области заштите животне средине, којима треба извршити заштиту, очување и унапређење здраве животне средине.

Јединствени европски акт из 1986.године, који је ступио на снагу 1987.године, утврђује смјернице и поставља приоритетне задатке у погледу заштите, *унапређења и очувања човјекове околине и рационалног коришћења природних ресурса*.

Такође, Уговор из Мاستрихта (1992) даје значајна овлашћења ЕУ, обезбеђујући даље јачање мјеста и улоге политике Заједнице у области животне средине, док је Уговору из Амстердама (1997) одрживи развој експлицитно дефинисан као циљ Заједнице. Европска заједница је обавезна да стреми високој мјери заштите и побољшању квалитета животне средине (чл.2 УоЕЗ) и код свих мјера узме у обзир њене интересе (чл.6 УоЕЗ). Уговором из Нице (2001) настављена је тенденција интензивних и свеобухватних напора ЕУ у очувању и унапређењу животне средине.

Важно је споменути само неке секундарне изворе у области заштите ваздуха, воде, дивље флоре и фауне и буке, а то су:¹¹

- *У области заштите ваздуха* - Директива бр. 96/62/ЕЦ Савјета министара ЕУ о процјени квалитета ваздуха и управљању из 1996.године;
- *У области заштите вода* - Директива бр. 2000/60/ЕЦ Европског парламента о заједничком оквиру акције у области политике вода;
- *У области угрожених биљних и животињских врста* - Уредба Савјета министара ЕУ бр. 338/97/ЕЦ о заштити врста дивље флоре и фауне путем регулисања њихове трговине;
- *У области заштите од буке* - Директива Европског парламента бр.2002/49/ЕЦ у вези са процјеном и управљањем буком у животној средини.

¹⁰ International Environmental Law, Hague, 1995, pp. 89-121

¹¹ http://www.mvteo.gov.ba/direktive_propisi_eu/prirodni_resursi/Archive.aspx?template_id=50&pageIndex=1

Имајући у виду наведено, видљиво је да државе чланице Европске уније хармонизују еколошко законодавство, што је предуслов за обезбјеђење високог квалитета животне средине, не само за грађане земаља чланица Европске уније, већ и за оне грађане држава које претендују ка чланству у Европској унији.

Нормативно-правне претпоставке заштите животне средине у БиХ

Уставно одређење политике о животној средини у БиХ

Извор еколошког права БиХ стоји у чињеници да је постала уговорна страна у конвенцијама тако што их је преузела сукцесијом као следбеница бивше СФРЈ, а други дио је прихваћен усвајањем у процедурама законодавних органа.

Питања заштите животне средине нису укључена у надлежности Устава БиХ, те стога спадају под следећу одредбу: “Све владине функције и овлашћења која нису овим Уставом изричито повјерене институцијама БиХ припадају ентитетима,” члан III, став 3.

Дакле, према дејтонском мировном споразуму област заштите животне средине је у искључивој надлежност ентитета и Брчко дистрихта и они су преузели обавезу за сигурну и здраву животну средину.

У Уставу Републике Српске изричито се спомиње питање животне средине у Поглављу II под **Људска права и слободе**: “Човјек има право на здраву животну средину. Свако је, у складу са законом, дужан да у оквиру својих могућности штити и унапређује животну средину”, члан 35. Република Српска “штити и подстиче... рационално коришћење природних богатстава у циљу заштите и побољшања квалитета живота и заштите и обнове животне средине у општем интересу”, члан 64. Према члану 68. Устава, РС је одговорна за регулирање и обезбјеђивање заштите животне средине, као и за главне циљеве и смјерове економског, научног, технолошког, демографског и друштвеног развоја, те развоја пољопривреде и села, кориштење простора, политику и мјере за усмјеравање развоја и роба. Једна од надлежности општина РС су да „донесе програм развоја, урбанистички план“ и „стара се о задовољавању потреба грађана у култури, образовању, здравственој и социјалној заштити, физичкој култури, информисању, занатству, туризму и угоститељству, заштити животне средине и другим областима“, члан 102.

Уставом Федерације Босне и Херцеговине одређују се надлежности ентитета и кантона у области заштите животне средине према следећем:

- Искључива надлежност Ф БиХ је „утврђивање економске политике, укључујући планирање и обнову, те политику коришћења земљишта на федералном нивоу“, члан III.1ц - Амандман VIII, као и “утврђивање енергетске политике, укључујући и расподјелу између кантона, те осигурање и одржавање потребне инфраструктуре“, члан III.1г - Амандман VIII.
- Заједничке надлежности Ф БиХ и кантона су, нпр., здравље, политика околиша, туризам и кориштење природних ресурса, у члану III.2. Ове одговорности „могу бити остварене заједнички или одвојено, или од стране кантона координисано од федералне власти“, у члану III.3.

- „Кантони имају све надлежности које нису изричито повјерене федералној влади”, попут израде политике о регулисања и обезбјеђивања јавних услуга, регулирања локалног кориштења земљишта и локалних објеката за производњу електричне енергије, успостављања и provedбе кантоналне политике за туризам и развоја туристичких ресурса“, члан III.4.

Даље, према Статуту Брчко дистрихта БиХ, који је заснован на Општем оквирном споразуму о миру, Коначној одлуци Арбитражног суда за спор око међуентитетске граничне линије на подручју Брчког и на Уставу Босне и Херцеговине, у члану 9. наводи се да је околиш једна од надлежности јавних власти у Дистрикту, али ово подручје није детаљно објашњено.

Законско одређење политике о животној средини у БиХ

У Босни и Херцеговини су изграђени основни закони за заштиту животне средине, које је разматрао и одобрио Међуентитетски координациони одбор¹² за животну средину, и то:¹³

- Оквирни закон о заштити животне средине (природе),
- Закон о заштити природе,
- Закон о заштити квалитета ваздуха,
- Закон о управљању отпадом,
- Закон о заштити вода,
- Закон о фонду околиша/Закон о фонду заштите животне средине

Наведени закони израђени су за оба ентитета БиХ, у Републици Српској и Федерацији БиХ, а израдили су их страни и домаћи експерти, уз финансијску и техничку асистенцију програма ЕУ за Помоћ Заједници у обнови, развоју и стабилизацији.¹⁴ У БиХ не постоје сви потребни предуслови за примјену ових закона, те је у том циљу потребно вршити *едукацију у органима власти, привреди и грађанству*.¹⁵

Намјера је била да се израде закони у складу с релевантним европским директивама, који ће бити усклађени за оба ентитета и Брчко дистрихт.

Република Српска је ове законе усвојила 2002. године, Ф БиХ 2003. године, а Брчко дистрихт 2004. године. Садржај тих закона није исти у оба ентитета и Брчко дистрикту, али су врло слични и не постоје кључне разлике.

На међународном плану БиХ је постала Уговорна страна у бројним конвенцијама тако што их је преузела сукцесијом као следбеница бивше СФРЈ или их је ратификовала након завршетка рата, па тако и у овој области.

¹² Овај Одбор је дјеловао од 1998. до 2006. када је замијењен Међуентитетским тијелом за животну средину.

¹³ Гашић, М. М. Мирјанић, В. С. (2005). Заштита радне и животне средине. Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске. стр. 166.

¹⁴ Енгл. - Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilization - CARDS.

¹⁵ Гашић, М. М. Мирјанић, В. С. (2005). Заштита радне и животне средине. Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске. стр. 167.

Институционалне претпоставке заштите животне средине у БиХ

Институције за заштиту животне средине на нивоу БиХ

Начелно, заштитом животне средине баве се намјенски субјекти (министарства, управне организације и агенције) који су директно одговорни за заштиту животне средине и имају у свом саставу организациону јединицу која се бави провођењем правних прописа за ту област, те ненамјенски субјекти заштите животне средине који у заштити животне средине учествују на посредан начин или помажу у извршавању те друштвене функције.

На нивоу БиХ, *Министарство спољне трговине и економских односа Босне и Херцеговине* је намјенски субјект директно одговоран и надлежан за заштиту животне средине на основу Закона о министарствима и другим тијелима управе Босне и Херцеговине¹⁶, што је наведено у члану 9. истог Закона и гласи: „Министарство је надлежно и за обављање послова и задатака из надлежности БиХ који се односе на дефинисање политике, основних принципа, координисање дјелатности и усклађивање планова ентитетских тијела, власти и институција на међународном плану у подручјима пољопривреде, енергетике, *заштите околине, развоја и коришћења природних ресурса*“. У овире Министарства, *Сектор за природне ресурсе, енергетику и заштиту животне средине, тј. Одсјек за заштиту животне средине* је директно одговоран за ову област.

Такође, на нивоу БиХ је формирана *Управа БиХ за заштиту здравља биља*¹⁷, које је такође у саставу Министарства спољне трговине и економских односа, и надлежна је за координацију и контакте о питањима која се односе на заштиту биља, као и одредбе које произлазе из Међународне конвенције о заштити биља.¹⁸

У оквиру Министарства спољне трговине и економских односа БиХ формирана је *Канцеларија за ветеринарство* која обавља своје активности у складу са законом и оперативним активностима ентитетских ветеринарских служби и Ветеринарске службе Брчко дистрикта. Канцеларија за ветеринарство БиХ област заштите животне средине дјелимично регусала ветеринарском превентивом на основу Закона о ветеринарству БиХ.¹⁹

Агенција за статистику Босне и Херцеговине је намјенски субјект који је надлежан за обраду, дистрибуцију и утврђивање статистичких података БиХ везаних за заштиту животне средине²⁰, који врши међународно представљање и извршава међународне обавезе БиХ када је у питању статистика, утврђује статистичке стандарде за реализацију програма статистичких истраживања гдје узима у обзир статистичке правне акте Европске уније²¹, међународне препоруке и друге принципе, као и најбоље праксе које усмјеравају рад статистичких институција. Агенције за статистику БиХ има у свом саставу *Сектор за пољопривреду, околиш и регионалне статистике*, који се састоји од два одсјека: Одсјек за животну средину, енергију и регионалне статистике и Одсјек за пољопривреду.

¹⁶ „Службени гласник БиХ“ бр. 5/03.

¹⁷ Одлуке Савјета министара из 2004. Године („Службени гласник БиХ“ бр. 23/04).

¹⁸ „Службени гласник БиХ“ бр. 8/03), коју је БиХ ратификовала 2003. године.

¹⁹ „Службени гласник БиХ“ бр. 34/02.

²⁰ Закон о статистици БиХ („Службени гласник БиХ“ бр. 26/04).

²¹ Statistical requirements compendium.

Министарство комуникација и промета Босне и Херцеговине је на основу Закона о министарствима и другим органима управе Босне и Херцеговине²², поред осталог, надлежно за следеће које је индиректно везано за заштиту животне средине:

- политику и регулирање заједничких и међународних комуникационих уређаја, међународни и међуентитетски промет и инфраструктуру;
- припремање уговора, споразума и других аката из области међународних и међуентитетских комуникација и промета;
- односи с међународним организацијама из области међународних и међуентитетских комуникација и промета;
- припремање и израду стратешких и планских докумената из области међународних и међуентитетских комуникација, промета, инфраструктуре и информационих технологија;
- послови контроле несметаног промета у међународном саобраћају; цивилно ваздухопловство и контролу ваздушног саобраћаја.²³

Међуентитетско тијело/одбор за околину/животну средину је основано 2006. године и бави се свим питањима заштите животне средине која захтијевају усклађен приступ оба ентитета, а надлежно за усклађивање акционих планова, међународних споразума о питањима животне средине, као и за њихово провођење. Оно учествује у међународним процесима и сарађује са међународним организацијама, прати стање животне средине, информационе системе, размјену информација, као и прекогранична и међуентитетска питања животне средине. Ово Тијело/ Одбор се састоји од осам чланова, од којих четири именује Влада Републике Српске, а четири Влада Ф БиХ и они се састају најмање шест пута годишње.

Овлаштени орган за провођење пројеката, Механизма чистог развоја Кјото протокола, Оквирне конвенције Уједињених нација о промјени климе у БиХ основан је Одлуком Савјета министара БиХ²⁴ од 13. децембра 2010. године чиме је ријешено питање успостављања овог овлашћеног органа²⁵, који је нужан за укључивање БиХ у активности механизма чистог развоја²⁶.

На нивоу БиХ постоје институције као ненамјенски субјекти еколошке безбиједности који се поред својих основних надлежности, баве и питањима еколошке безбиједности:

- *Министарство иностраних послова БиХ*, које је надлежно за припремање свих билатералних и мултилатералних споразума и уговора, па тако и у области еколошке безбиједности;
- *Дирекција за европске интеграције БиХ* је орган Савјета министара БиХ који је надлежан за координацију послова на усклађивању правног система БиХ

²² „Службени гласник БиХ“ бр. 5/03.

²³ У саставу Министарства је и управна организација - Дирекција за цивилно ваздухопловство БиХ, чија су права и дужности утврђени посебним законом.

²⁴ „Службени гласник БиХ“ бр. 102/10.

²⁵ енгл.- Designated National Authority – DNA БиХ.

²⁶ енгл.- Clean Development Mechanism – CDM.

са стандардима за приступање ЕУ, провјеру усклађености свих нацрта закона и прописа које Савјету министара које достављају министарства и управне организације с директивама „Бијеле књиге”²⁷; усклађивање активности органа и институција БиХ у подручју европских интеграција, координацију над провођењем одлука које донесу надлежни органи и институције БиХ, ентитета и Брчко дистрикта БиХ у односу на све активности потребне за европске интеграције; дјеловање као главног оперативног партнера институција Европске комисије у процесу стабилизације и придруживања, координацију помоћи ЕУ; учествовање у активностима израде нацрта закона, прописа и смјерница који се односе на процес укључивања у европске интеграције.

Институције за заштиту животне средине на нивоу ентитета и Брчко дистрикта БиХ

У ужем погледу посматрано од намјенских субјеката еколошке безбједности на нивоу ентитета и Брчко Дистрикта имамо следеће:

- **Министарство за просторно уређење, грађевинарство и екологију Републике Српске**, поред осталих надлежности, надлежно у области животне средине за *интегралну заштиту квалитета животне средине и њено унапређење путем истраживања, планирања управљања и мјера заштите; заштите добара од општег интереса, природних ресурса, природног и културног наслеђа, инспекцијски надзор у области просторног уређења, грађевинарства, комуналних дјелатности и заштите животне средине.*²⁸ Ово Министарство има у свом саставу пет сектора, од којих је и *Сектор за заштиту животне средине*.
- **Министарство животне средине и туризма Ф БиХ** је, поред осталих надлежности, надлежно у области животне средине за *еколошку заштиту ваздуха, воде и земље; израду стратегије и политике заштите животне средине; стандарде квалитета ваздуха, воде и земље; еколошко праћење и контролу ваздуха, воде и земље*. Министарство обухвата пет сектора, од којих у области животне средине имамо Сектор животне средине, те Сектор за околине дозволе.
- **Одјељење за просторно планирање и имовинско-правне послове Владе Брчко дистрикта Босне и Херцеговине** је поред осталих надлежности, надлежно у области екологије за издавање урбанистичких сагласности и *заштиту животног околиша и еколошких дозвола.*²⁹ Такође, ово Одјељење обавља и друге послове заштите животне средине, као што су *издавања дозвола за увоз-извоз опасног и неопасног отпада, а у складу с одредбама закона о заштити животне средине и другим прописима који се односе на животну средину; припрема законе, друге прописе и опште акте; организује послове који имају за циљ спречавање или смањење штетних последица по животну средину; учествује у изради програма и планова који се односе на*

²⁷ Припрема придружених земаља Централне и Источне Европе за интеграцију у унутрашње тржиште ЕУ.

²⁸ Члан 29 Закона републичкој управи, „Службени гласник РС“ бр. 118/08 и 11/09.

²⁹ Члан 21 Закона о Јавној управи Брчко дистрикта, „Службени гласник БД“ бр. 19/07.

кориштење природних ресурса; учествује у изради и остваривању посебног плана за питања заштите животне средине, те врши мониторинг животне средине. Одјељење се састоји од Пододјељења за просторно планирање, урбанизам и заштиту животне средине и Пододјељења за имовинско-правне послове. Прво пододјељење има посебну Службу за просторно планирање, урбанизам и заштиту животне средине.

У ширем погледу постоје и друге ненамјенске релевантне институције на ентитетском нивоу које се индиректно или директно баве животном средином:

- *Федерално министарство просторног уређења,*
- *Савјетодавно вијеће за околиш ФБиХ,*
- *Фондација за одржив развој Владе ФБиХ,*
- *Федерално министарство пољопривреде, водопривреде и шумарства,*
- *Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде РС,*
- *Федерално министарство здравства,*
- *Министарство здравља и социјалне заштите РС,*
- *Федерално министарство енергије, рударства и индустрије,*
- *Министарство индустрије, енергетике и рударства РС,*

Такође, на нивоу ентитета постоји одређен број јавних стручних институција које се баве на некакав начин питањима животне средине у оквиру министарстава или под директним руководством ентитетских влада. Њихове дужности обухватају пружање стручних услуга (као што су статистика, хидрометеорологија, заштита здравља и др.), надзор и контролу над активностима које утичу на стање животне средине, тј. инспекције, те планирање и извршавање активности у сврху заштите људи, роба и животне средине од природних катастрофа, ванредних догађаја и великих инцидената, тј. управљање цивилном заштитом.

У такве институције убрајамо следеће *Фонд за заштиту животне средине Републике Српске, Републичка управа за инспекцијске послове Републике Српске, Агенција за воде обласног ријечног слива Саве РС, Агенција за воде обласног ријечног слива Требишњице, Институт за заштиту здравља Републике Српске Бања Лука, Републички завод за статистику Републике Српске, Републички хидрометеоролошки завод Бања Лука, Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске, Фонд за заштиту околиша Федерације Босне и Херцеговине, Федерална управа за инспекцијске послове, Агенција за водно подручје Јадранског мора, Агенција за водно подручје ријеке Саве, Завод за јавно здравство ФБиХ, Федерални завод за статистику, Федерални хидрометеоролошки завод.*

Република Српска има 63 локалне заједнице општинског типа чије су надлежности у области животне средине регулисане Законом о локалној самоуправи³⁰, и то према члану овог Закона општине РС имају независне надлежности над јавним услугама, попут заштите животне средине и управљања водама. Надлежности локалне самоуправе у погледу заштите околине и природних

³⁰ „Службени гласник РС“ бр. 101/04.

ресурса наведене су у члану 22. истог, а односе се на заштиту и уређење пољопривредног земљишта, одређивање ерозивних подручја и противерозивних мјера, одређивање услова и начина уређења пашњака, управљање природним језерима, изворима, јавним бунарима и чесмама; управљање водоснабдијевањем; заштита, уређење и унапређење подручја са природним љековитим својствима; прописивање граничних вриједности емисије за штетне материје, када је то прописано законом; објављивање података о квалитету ваздуха и побољшање квалитетваздуха зрака према потреби; заштита од буке и мјерење буке; заштита природног наслеђа и вриједности општине, питања која се односе на ветеринарство, сточарство и пчеларство.

Федерација БиХ се састоји од десет кантона, који обухватају 79 општина, чије су надлежности у области животне средине дефинисане Уставом ФБиХ и кантона, те општинским статутима на нивоу општина, који морају бити усклађене са Уставом Ф БиХ. Што се тиче облика организације или политике министарстава која се баве питањима животне средине на кантоналном нивоу, може се констатовати да не постоји унифицирана организација и политика, јер у четири кантона нису ни формиране кантоналне управе за инспекцијске послове унутар којих постоји урбанистичко-еколошки инспекторат у чијој надлежности би требао бити надзор над извршавањем прописа из области заштите животне средине.

Обим рада и надлежности општина Ф БиХ у области животне средине регулисани су Законом о принципима локалне самоуправе³¹, у члану 8. истог наводе се формулација и имплементација политика просторног уређења и животне средине, управљање водама, управљање отпадом и управљање природним ресурсима на нивоу општине.

Општине у оба ентитета обично извршавају своје надлежности над заштитом животне средине путем различитих одјелења унутар општина, као што су одјелења за комуналне послове, просторно уређење, урбанизам, развој, инспекције, и сл.

Питање управљања животном средином у БиХ на локалном нивоу је доста сложено питање, због сложене структуре БиХ, а превасходно се то односи на Федерацију БиХ.

Кривично-правне претпоставке заштите животне средине

Заштита животне средине и њено унапређење, представљају један најважнијих глобалних проблема, јер је коришћењем нових и моћних извора енергије, убрзаним научно-технолошким развојем, изградња огромног броја мегаграђевина и урбаних средина, проузроковало су озбиљно угрожавање и нарушавање природне околине, чиме се снажно дестабилизовало очување здраве животне околине и природних ресурса, али се нарушила и природна равнотежа у екосистему. Заштита човјекове животне средине обухвата читав низ различитих и међусобно повезаних вриједности које заједно представљају неопходне

³¹ „Службене новине ФБиХ“ бр. 49/06

предуслове за здрав, дјелотворан и сигуран живот и рад садашњих и будућих генерација.

Под заштитом човјекове животне околине подразумијева се очување природе и природних богатстава; чистоћа ваздуха, воде и земљишта; очување флоре и фауне, заштиту од загађења и свих врста јонизујућих зрачења, штетне буке, вибрације и сл.

Еколошки криминалитет се односи на све радње којима се крше одредбе еколошких прописа и којима се причињава значајна штета или угрожава животна околина и здравље људи.

Најпознатије манифестације еколошког криминалитета јављају се у виду нелегалне емисије или испуштања штетних и отровних супстанци у ваздух, воду или земљиште; нелегалне трговина животињама и биљкама; нелегалне трговине супстанцама које уништавају озонски омотач или пак опасним отпадом по околину и сл.

Еколошки криминалитет, врло често, доноси високе профите његовим почињоцима, а тешко се открива и проузрокује изузетно озбиљне негативне посљедице по животну околину, и он сматра озбиљним и широко распрострањеним проблемом данашњице са којим се мора борити на глобалном, европском, али и националном нивоу.

Проблематику еколошког криминалитета треба посматрати као мултидисциплинарни друштвени проблем, укључујући ту и правни аспект овог проблема, треба га третирати као сваки акт који је супротан еколошким нормама и који се одлучним чињеницама може процесуирати, и на крају да је за то дјело предвиђена кривична санкција. Кривично правна заштита животне средине је произишла из нужде и схватања да када није могуће мјерама утврђивања управно-правне и грађанско-правне одговорности спријечити наношење штета животnoj средини, онда се мора спријечити наношење штете животnoj средини системом ефикасних превентивних и репресивних законом прописаних мјера. У БиХ и окружењу правни прописи и норме из области еколошке заштите се слабо поштују, како од стране грађана и предузећа, тако и од стране надлежних државних органа, а то показују бројни еколошки инциденти, илегалне депоније разнототпада, те отпадни материјал у нашем ближем и ширем окружењу.

Поред критичког става, можемо констатовати да је општа еколошка свијест појединаца, друштва, држава и регионалних организација и међународне заједница на знатно вишем нивоу у односу на претходне деценије. Анализом стања у области еколошког криминалитета можемо са устврдити да је еколошки криминалитет озбиљан међународни проблем који је у порасту, а препознатљив је као загађење ваздуха, воде и земљишта или експлоатације дивљег заштићеног биљног и животињског свијета у комерцијалне сврхе која води њиховом нестанку.

Такође, ова дјела су погодна за остваривање значајног профита за извршиоце са минималним ризиком за откривање и кривично гоњење, посебно када је ријеч о кривичним дјелима транснационалног организованог криминалитета, јер организовани криминалитет настоји своју разноврсну дјелатност успоста-

вити, одржати и проширити на све оне области друштвеног живота гдје може да остварити велику добит. У овим случајевим организовани криминалитет се манифестује као трговина природним ресурсима, нелегална трговина биљкама и животињама, нелегално и недозвољено рибарење, нелегална експлоатација и трговина минералима и драгоцјеним камењем, дрветом или опасним отпадом и сл.

Свеобухватна кривично-правна заштита животне средине у међународним оквирима, догодила се заправо усвајањем *Конвенције о заштити животне средине путем кривичног права*, коју је усвојио Савјет Европе у Стразбуру 04.11.1998. године, а којом се наглашава потреба за успостављањем кривичне одговорности у случајевима „озбиљног” загађења или довођења у опасност животне средине, те се успостављају основе јединствене кривично-правне заштите животне средине у оквиру европског права и основе одговорности физичких, али и правних лица за кривична и друга кажњива дјела, управне прекршаје.

Конвенције о заштити животне средине путем кривичног права обухвата:

- опис кривичних дјела и прекршаја против животне средине подијељених у три групе, у зависности од процијењеног степена опасности;
- установљавање правила у кривичном поступку за дјела која се односе на животну средину;
- питање надлежности, посебно када се ради о прекограничном загађивању;
- значај међународне сарадње и имплементације важних аката у националне оквире; удружену, тј. заједничку одговорност, када није могуће утврдити носиоца одговорности и др.

Конвенција садржи и одредбе којима се јасано дефинишу поједини појмови, именују прекршиоци, установљава надлежност националних судова и утврђују санкције, утврђују принципи одговорности за правна лица, принципи координације и сарадње и др.

Такође, Конвенција садржи мјере заштите интереса група које могу бити погођене оштећењима животне средине и права везана за њихово учествовање у заштити животне средине, што се разрађују у посебном дијелу Конвенције.

Суштину ове Конвенције Савјета Европе чини потреба за вођењем заједничке казнене политике у циљу заштите животне средине, уз захтјев да живот и здравље људи, као и флора и фауна, те други природни ресурси буду заштићени свим расположивим средствима, укључујући ту и кривично-правне мјере заштите, изражава се потреба да се неконтролисана употреба технологије, као и прекомјерна експлоатација природних ресурса који доводе до озбиљних ризика по околину. На овај начин изражена је неопходност да се кршење принципа заштите животне средине пропише као кривично дјело које подлијеже одговарајућим кривичним санкцијама, те кривично гоњење и кажњавање учинилаца кривичних дјела у области животне средине.

ЕУ је донијела *Директиву број 2008/99/ЕЗ о заштити животне средине путем кривичног права* 19.11.2008. године која је имала за циљ “ефикасне, пропорционалне и дестимулативне санкције” за оне који угрожавају животну

средину. Директивом су прописани минимални захтјеви и заштитне мјере у области кривичне одговорности које требају предузети државе чланице ЕУ у области кривичног права (за кривична дјела радњи и поступака почињена противправно и намјерно, односно са најмање озбиљним нехатом) ради ефикасније заштите животне средине, с тим да могу одржати или увести строжије заштитне мјере од оних из Директиве. Директива не прописује кривично-процесне радње, нити регулише питања рада и овлашћења тужилаца и судија. Ова Директива је ступила на снагу 26.12.2008. године, а имплементирана је до 26.12.2010. године.

Члан 3. Директиве садржи списак кривичних дјела која су кажњива по кривичном закону, а која наносе штету ваздуху, земљишту, води, животињама или биљкама или доведу до повреде или смрти било које особе:

- испуштање, емисија или уношење јонизујућег зрачења;
- противправно поступање приликом располагања, транспорта, складиштења и сл., отпада, укључујући и опасни отпад;
- незаконити рад постројења у којима се спроводе опасне делатности, чувају или користе опасне супстанце или препарати;
- илегалне испоруке отпада;
- незаконита производња, третман, складиштење, коришћење, транспорт, извоз или увоз нуклеарног материјала или других опасних радиоактивних материја;
- незаконито поседовање, узимање, оштећење, убијање или трговање узорцима заштићених дивљих врста флоре и фауне;
- трговина примерцима заштићене дивље фауне и флоре;
- значајно оштећење станишта у заштићеним подручјима;
- недозвољена трговина или коришћење супстанци које оштећују озонски омотач.

Нови Кривични закон БиХ, ентитета и Брчко дистрихта није систематизовао бројна кривична дјела којима се примарно штити животна средина, као што су то урадиле друге државе из окружења, па би допуне у законодавствима по угледу на земље ЕУ представљале први велики почетни корак, како у кривичном законодавству, тако и у кривичном праву, теорији и у науци еколошког права.

Еколошка свијест као претпоставка заштите животне средине

Процесом индустријализације и научно-технолошким напретком дошло је до нарушавања еколошке равнотеже између човјека и природе јер је човјек почео на неприродан начин да осваја и искориштава природу, услед чега долази до биљног и константног угрожавања сопственог интегритета и опстанка. Током новије историје дошло је до значајнијег препознавања еколошких процеса и појава у природи, али и обогаћивања људске свијести у области сагледавања еколошких законитости, те усклађивања људског понашања са истима. Свеукупним историјским развојем, развијала се и *еколошка свијест* која је ишла у правцу схватања да човјек својим радњама не смије доводити до прекида

процеса у природи, уређујући је према својим потребама, нити до поремећаја функционисња равнотеже која између живих бића и њихове животне средине.

Материјална пракса одрживог друштва морала би подразумевјевати³²:

- вјечиту потрагу за ефикаснијим еколошким рјешењима;
- озбиљан третман свих еколошких опасности;
- сталну провјеру пројектоване еколошке политике;
- информисање јавности о еколошким перформансама еколошких активности;
- производне процесе усаглашене са најновијим научним и техничким могућностима/достигнућима;
- све производње морају давати предност, тј. приоритет реализацији еколошких циљева, тј. да их инкорпорирају у своју политику;
- еколошке мјере, циљеви и стандарди, морају бити интегрирани у све области управљања предузећима;
- реализацијом активности екоменаџмента очекује се развој екологије као сталног процеса;
- еко стручњаци треба да имају главну и завршну реч у уређивању пословних привредних ситуација и последица;
- све запослене у пословним системима, требало би едуковати у циљу изградње еколошки одговорног помагања и свести;
- главни императив пословне политике мора бити еколошка подобност која настаје као последица: заштите животне средине, рационалне употребе енергије и ресурса, безбједне употребе новонасталих производа, поновним коришћењем производа, рециклажом, те безбједним депоновањем.

Дакле, *еколошка свијест* представља образац живота, који поштује и усклађује са природним законима кретања материје, трошења обновљиве енергије и обнављање живота, при чему подстиче да се од природе узима само онолико колико је потребно за обезбеђивање основних људских потреба. Наиме, еколошка етика представља еколошки однос човјека према животној средини, који се односи на моралан однос између људског/техносфере и природног/биосфере. Нови однос према животној средини, као и преображај духа савремене сфере рада постаје императив. Концепција одрживог развоја нуди могућност хармоничног развоја.³³

У формирању еколошке културе савременог човјека значајну улогу има систем еколошког васпитања и образовања. Тај процес представља свјесно и планско развијање еколошке свијести, односно развијање знања о човјековој животној средини, односу према њој, очувању и унапређењу средине, током читавог живота. Еколошко образовање има задатак, не само да пружа сазнања

³² Весна Васовић, Раде Биочанин. (2007). Одрживи развој, *Ecologica*, Београд: Научно-стручно друштво за заштиту животне средине Србије., vol. 14, бр.49, стр. 67-70

³³ Рајовић, Г. Еколошка свест као основа одрживог развоја руралних простора Црне Горе. *Ecologica*, Београд: Научно-стручно друштво за заштиту животне средине Србије, број 49,2007.

о основним еколошким питањима савременог друштва, већ и да каналише критички осврт према деградацији животне средине, наглашавајући потребу рационалног коришћења природних ресурса. На овај начин се неспорно афирмише изградња еколошки одговорних личности.

Ментално здравље, подразумева физичко здравље, а ово пак подразумева здраво окружење. Све већа отуђеност савременог човека од природе, од њених закона, а тиме и Божјих закона, довела је до потпуне ерозије морала, а нарочито еколошког морала.³⁴

Према Мијатовићу, многи нажалост пренебрегавају чињеницу да је период најранијег дјетињства, до поласка у школу, по многим особеностима и најважнији. Наиме, у том важном периоду, пресудну улогу на васпитање дјеце требала би да има породица, али ту улогу постепено, несвесно и неумољиво преузима, телевизија, остварујући све већи утицај у креирању виртуелне стварности и савремених начина понашања.

Закључак

Научно-технолошким развојем, масовном производњом, развојем потрошачког друштва дошло је до нарушавања еколошке равнотеже, нарушавања узајамне и хармоничне повезаности и зависности која је владала у екосистему, чиме је истовремено доведено у питање и угрожен интегритет човјековог опстанка.

У последњих неколико деценија дошло је до општег и позитивног схватања питања животне средине као добра од општег интереса, те развоја еколошке свијести и потреба свеобухватног глобалног уређивања система заштите животне средине, чиме се обезбједљује остваривање права човјека на живот и развој у здравој животној околини.

Као след таквих трендова дошло је до установљивања савременог права заштите животне средине у којем је међународна заједница, а посебно ЕУ, утврдила низ мјера, поступака и средстава са циљем да се отклоне, спријече или умање извори угрожавања животне средине, и да се постигне већи степен еколошке безбједности.

Може се закључити да је концепт права на адекватну животну средину данас прихваћен као универзални принцип, посебно значајан за земље у развоју, а највише домете је досегао у Европи, прије свега захваљујући активном дјеловању UNECE и ЕУ.

Теорија и наука кривичног права ову област третира као самосталан и примарни групни заштитни објекат кривичних дјела код неких инкриминација, а не да то буде заштита класичних правних добра, као што су живот и здравље људи.

Кривично-правна заштита здраве животне средине у случајевима озбиљног загађења или довођења у опасност животне средине је постала нужност јер се чињенично процјењује да је угрожавање животне средине кривичним дјелима

³⁴ Мијатовић, З. Питање, еколошка свест, еколошко васпитање, еколошки морал. www.vz.in.rs/index.php?option=com-content.../24/07/2011

све распрострањенији проблем који проузрокује немјерљиве штете глобалној животној средини. Кривично-правна заштита је ишла у правцу спречавања, сузбијање и санкционисање еколошког криминалитета. Еколошка кризу морамо посматрати и у правцу неконтролисан трошења природних ресурса, јер више трошимо него што то потенцијали планете дозвољавају, што у комбинацији са еколошким катастрофама може довести до уништења човјечанства.

Имајући у виду наведено, видљиво је да државе чланице Европске уније хармонизују еколошко законодавство, што је предуслов за обезбјеђење високог квалитета животне средине, не само за грађане земаља чланица Европске уније, већ и за оне грађане држава које претендују ка чланству у Европској унији, у које спада и БиХ.

Нови Кривични закон БиХ, ентитета и Брчко дистрихта није систематизовао бројна кривична дјела којима се примарно штити животна средина, као што су то урадиле друге државе из окружења, па би допуне у законодавствима по угледу на земље ЕУ представљале први велики почетни корак у кривичном законодавству, али у теорији и у науци еколошког права.

Што се тиче сарадње држава Западног Балкана, може се констатовати да државе у региону учествују у међусобној сарадњи само дјелимично или скоро никако у области заштите животне средине, изузетак чине пројекти финансирани од стране појединих чланица међународне заједнице.

Формирање еколошке културе мора бити функцији заштите животне средине, која би се могла испољити кроз систем еколошког образовања и васпитања у основним и средњим школама, којима би се пружила одговарајућа знања о основним еколошким питањима савременог друштва, те уобличио критички ставови о деградацији животне средине и што је најважније изграђивали би се еколошки одговорне и здраве личности које би доприносиле афирмацији основних вриједности друштва и природе.

Литература

- Бјелајац, Ж. (2008). *Организовани криминал vs. Србија*, Правни факултет за привреду и правосудје у Новом Саду. Београд: ДТА. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0025-8555/2011/0025-85551104567B.pdf>.
- Бјелајац, Ж. (2011). Еколошка политика ЕУ и њен кривично-правни оквир, МП 4, стр. 567–582. <http://www.seio.gov.rs/info-servis/ukratko-o-eu.242.html>.
- BfU in association with Max-Planck-Institute (2003). Organised environmental crime in the EU Member States. Kassel. http://ec.europa.eu/environmental/legal/crime/pdf/organised_member_states.pdf; BfU in association with Max-Planck- Institute.
- Commission Staff Working document accompanying document to the Proposal for a directive of The European Parliament and of The Council on the protection of the environment through criminal law Impact Assessment. http://ec.europa.eu/governance/impact/ia_carried_out/docs/ia_2007/sec_2007_0160_en.pdf
- Гашић, М. М. Мирјанић, В. С. (2005). Заштита радне и животне средине. Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.

- Група аутора. (2006). Заштита ваздуха и здравље. Зборник радова Института заштите, екологије и информатике. Лакташи: Графомарк.
- Hedemann-Robinson, M. (1995). *Enforcement of European Union Environmental Law*, London, New York, 2007. International Environmental Law, Hague, Stopić Miloš, Dičić Nevena, Zorić Jovan, *Pravci zaštite životne sredine u Srbiji*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2009. www.bgcentar.org.rs/index.php?...pravci-zastite-zivotne-sredine-u-srbiji...
- Јолцић, В. (1997). О потребним новинама у кривично правној заштити еколошких вредности. *Право и животна средина*, Београд. <http://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0025-85551104567B>
- Костић, М. (2009). Еколошки криминал и његово сузбијање. *Правни живот, тематски број Право и време, бр. 10*. Београд: Удружење правника Србије. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0025-8555/2011/0025-85551104567B.pdf>,
- Лилић, С. (2005). Заштита животне средине, локална самоуправа и локална Агенда 21“, *Lex Forum, Часопис запитања владавине права и демократије, бр. 5-8*. Београд: Удружење Правници за демократију. <http://www.lawdem.org/lex%20forum%203%202005.pdf>
- Мијатовић Зоран, „Питање, еколошка свест, еколошко васпитање, еколошки морал“. www.vz.in.rs/index.php?option=com-content.../24/07/20119.
- Нурић, Ш. (2010). Међународно јавно право I и II. Фојница: Штампарииа Фојница.
- Нинковић, М. (2004). Заштита животне средине и еколошке парнице у САД. Београд. <http://www.lawdem.org/lex%20forum%203%202005.pdf>
- Siegel, D. Nelen, H. (Eds) (2008). Organized crime-Culture, *Markets and Polices*, Springer Vol. 7, New York 582. www.doiserbia.nb.rs/ft.aspx?id=0025-85551104567B,
- Organised environmental crime in a few Candidate Countries. Kassel.
 - http://ec.europa.eu/environmental/legal/crime/pdf/organised_candidate_countries.Pdf, http://ec.europa.eu/environment/legal/crime/studies_en.htm
- Поповић, В. Турчиновић, Ф. (2006). Међународно јавно право. Бања Лука: Графопапир.
- Patricia W. B. (2002). *International Law and the Environmental*, Oxford. 2. <http://external.worldbankimflib.org/uhtbin/cgiirsi/x/0/0/5/?searchdata1=765949{key}>
- Рајовић, Г. (2002). Еколошка свест као основа одрживог развоја руралних простора Црне Горе“, *Екологица*, Научно-стручно друштво за заштиту животне средине Србије, број
- Тодић, Д. (2011). Међународни уговори у области животне средине у функцији европских интеграција и регион југоисточне Европе. Београд: Истраживачки форум Европског покрета у Србији. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0025-8555/2011/0025-85551104567B.pdf>
- Шундалић, А. (2007). Еколошка свијест младих између одрживог развоја и техноцентризма. *Социјална екологија*, Загреб, бр.4. www.hrcaak.srce.hr/file/30369
- Васовић, В. Биочанин, Р. (2007). Одрживи развој“, *Ecologica*, вол.14. Београд: Научно-стручно друштво за заштиту животне средине Србије.
- Волф-Нидермајер, А. (2004). Еколошка политика, *Европа од А до Ш – приручник за европску интеграцију*, Београд: Фондација Конрад Аденауер.

Интернет извори:

- http://www.dei.gov.ba/o_eu/?id=54
- http://www.mvteo.gov.ba/Default.aspx?template_id=26&pageIndex=1
- <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/en/treaties/index.htm>
- http://europa.eu.int/institutions/index_en.htm
- <http://europa.eu.int/comm/enlargement/>
- http://europa.eu/abc/history/index_en.htm
- www.eca.europa.eu
- <http://eiop.or.at/>
- www.fedtrust.co.uk
- www.seio.sr.gov.yu
- <http://www.iue.it>
- www.delscg.cec.eu.int
- www.dgap.org
- www.europarl.europa.eu
- <http://www.mfa.ba>

ZLOUPOTREBA OPOJNIH DROGA U KRIVIČNOM PRAVU FRANCUSKE - SLIČNOSTI I RAZLIKE SA PRAVOM REPUBLIKE SRPSKE

Prof. dr Dragan Jovašević

Redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu

Prof. dr Milena Simović

Zamjenik sekretara u Sekretarijatu za zakonodavstvo Vlade Republike Srpske i vanredni profesor na Fakultetu za bezbjednost i zaštitu Nezavisnog univerziteta u Banjoj Luci

Doc. dr Marina M. Simović

Sekretar Ombudsmena za djecu Republike Srpske i docent na Fakultetu pravnih nauka Univerziteta „Apeiron” u Banjoj Luci

Apstrakt: Na bazi relevantnih međunarodnih dokumenata, donijetih u okviru i pod okriljem Organizacije ujedinjenih nacija, počevši od 1961. do 1988. godine, sve države su preuzele obavezu da u svom nacionalnom zakonodavstvu (osnovnom - krivičnom ili dopunskom, sporednom) predvide krivičnu odgovornost i sistem krivičnih sankcija za različite oblike i vidove ispoljavanja protivpravnih djelatnosti koje se preduzimaju u odnosu na opojne droge ili psihotropne supstance ili njihove prekursore, a koje čine pojedine oblike i vidove krivičnih djela. Slična je situacija i u Republici Francuskoj koja je donošenjem novog Krivičnog zakonika (1992. godine) predvidjela više krivičnih djela zloupotrebe opojnih droga, o čijim karakteristikama se govori u ovom radu.

Ključne riječi: opojne droge, Francuska, zakon, krivično djelo, odgovornost, sud, kazna

ABUSE OF NARCOTICS IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF FRANCE – SIMILARITIES WITH AND DIFFERENCIES FROM THE LEGISLATION OF THE REPUBLIKA SRPSKA

Abstract: On the basis of relevant international acts, adopted under the program and under the wing of the United Nations Organization in the period from 1961 until 1988, all the countries undertook an obligation to provide in their national legal systems (basic – criminal or additional, secondary) a criminal responsibility and system of criminal sanctions for various forms and kinds of exercise of illegal acts taken in relation to narcotics or psychotropic substances or their precursors, which form certain forms and kinds of criminal offences. The similar situation is in the Republic of France which, in its new Criminal Code (passed in 1992), provided for several criminal offences of abuse of narcotics, and this paper speaks about their characteristics.

Key words: narcotics, France, the law, criminal offence, responsibility, court, sanction

Uvod

Osnov za inkriminaciju zloupotrebe opojnih droga u novom francuskom krivičnom zakonodavstvu nalazi u međunarodnopravnim aktima kao što su: (1) Jedinstvena konvenciji o opojnim drogama iz 1961. godine, (2) Konvencija o psihotropnim supstancama iz 1971. godine i (3) Konvencija UN protiv nezakonitog prometa opojnim drogama i psihotropnim supstancijama iz 1988. godine. Ovi međunarodni akti¹ sadrže i listu zabranjenih opojnih droga i psihotropnih supstanci i njihovih preparata, kao i nedozvoljene, zabranjene djelatnosti fizičkih i pravnih lica koje pojedine države treba da u svom zakonodavstvu predvide kao samostalna krivična djela.²

Objekt zaštite u svim ovim slučajevima je zdravlje ljudi (individualno neodređenog broja lica), a objekt napada su prirodne ili sintetičke supstance ili preparati koji su proglašeni za opojne droge (narkotična sredstva, psihotropne supstance ili njihovi prekursori), koji djeluju na centralni nervni sistem, a poslije kraće ili duže upotrebe izazivaju stanje fizičke ili psihičke zavisnosti (adikcije), tako da usljed naglog prestanka sa unošenjem droge u organizam nastupa apstinencijalna kriza. Postoji više vrsta opojnih droga koje nadležni organi svake države, pa tako i Republike Francuske (Ministarstvo zdravlja) proglašavaju u odgovarajućim pravnim aktima.

Republika Francuska je, poslije skoro dva vijeka od Napoleonovog zakonika od 1810. godine³, decembra 1992. godine⁴ donijela novi Krivični zakonik (KZ) koji je posljednji put inoviran 15. avgusta 2014. godine.⁵ Ovaj zakonik u poglavlju četvrtom pod nazivom „Trgovina drogom“ predviđa više krivičnih djela ove vrste u čl. od 222-34 do 222-43-1.

Pojedina krivična djela u vezi sa opojnim drogama

U članu 222-34 Krivični zakonik Francuske predviđa krivičnu odgovornost za planiranje ili organizovanje grupe koja ima za cilj proizvodnju, preradu, uvoz, izvoz, transport, posjedovanje, nudenje, prodaju, sticanje ili korišćenje profita od opojnih droga. Za ovo je djelo propisana kazna doživotnog zatvora i novčana kazna do 7.500.000 eura.

Drugo krivično djelo ove vrste je predviđeno u odredbi člana 222-35 KZ. Ono se sastoji u proizvodnji ili preradi opojnih droga. Za ovo je djelo propisana kazna zatvora od 20 godina i novčana kazna do 7.500.000 evra. Pored osnovnog, KZ

¹ Vidi Perić, O. (1991). *Konvencija UN protiv nezakonitog prometa opojnih droga i jugoslovensko zakonodavstvo*. Beograd: Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo. Beograd, (4), 5-24.

² Vidi Jovašević, D. (2005). *Zloupotreba opojnih droga u međunarodnom krivičnom pravu*. Beograd: Sudska praksa, (6), 67-73.

³ Krivični zakonik od 1810. godine (*The Penal Code*) je pripremljen za vrijeme Napoleona, kao zamjena *Code des délits et des peines* od 1795. godine, koji je zamijenio francuski *French Penal Code* od 1791. godine. Između ostalog, novi Zakonik je ponovo uveo kaznu doživotnog zatvora, uz smrtnu kaznu. Novi Zakonik je stupio na snagu 3. juna 1810. godine i važio je do 1. marta 1994. godine, kada je zamijenjen novim Krivičnim zakonikom. Zakonik od 1810. godine je poslužio kao osnov za krivične zakone u mnogim zemljama pod vlašću Francuske za vrijeme Prvog francuskog carstva (First French Empire).

⁴ Act no. 92-1336 of 16 December 1992 Article 341 and 373 Official Journal of 23 December 1992.

⁵ Značajna reforma francuskog Krivičnog zakonika (*French Penal Code*) izvršena je 15. avgusta 2014. godine (akt br 2014-896), a tiče se individualizacije kazni i jačanja djelotvornosti krivičnih sankcija. Verzija 2015. francuskog Krivičnog zakonika može se pronaći u obliku PDF od 393 stranica na <http://droit-finances.commentcamarche.net/download/telecharger-47-certificat-de-cession-de-vehicule-cerfa-13754-02-version-2015>.

poznaje i kvalifikovani oblik djela za koji je propisana kazna zatvora od 30 godina i novčana kazna do 7.500.000 evra. Teži oblik ovog djela postoji ako je radnju izvršenja proizvodnje i prerade opojnih droga preduzela organizovana kriminalna grupa (banda) čije se karakteristike i oblici ispoljavanja definišu u skladu sa Konvencijom Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (tzv. Palermo konvencija iz 2000. godine).⁶

Sljedeće krivično djelo u vezi sa opojnim drogama u francuskom krivičnom pravu je predviđeno u odredbi člana 222-36. Njime je inkriminisan uvoz i izvoz opojnih droga i propisana kazna zatvora od deset godina i novčana kazna do 7.500.000 evra. Teži oblik ovog djela postoji ako je radnja izvršenja osnovnog djela preduzeta od strane organizovane kriminalne grupe (bande). Za teži oblik djela je propisana kazna zatvora od 30 godina i novčana kazna do 7.500.000 eura. Zakonikom je izričito propisano kažnjavanje i za pokušaj osnovnog oblika ovog djela u smislu člana 222-40 KZ.

Pored kumulativno propisanih kazni, fizičkom i pravnom licu kao učiniocu ovog djela u bilo kom obliku, sud može izreći i jednu ili više sporednih (dodatnih) kazni, kao što je zabrana obavljanja poslova u sistemu obrazovanja u smislu člana 6313-1 Zakona o radu (*Code du travail*)⁷ u periodu do pet godina.

U članu 222-37 KZ predviđeno je krivično djelo koje se sastoji u transportu, posjedovanju, nuđenju, prodaji, kupovini ili korišćenju ilegalnih (zabranjenih postojećim propisima) opojnih droga. Za ovo djelo je propisana kazna zatvora preko deset godina i novčana kazna do 7.500.000 eura. Drugi osnovni oblik ovog djela, za koji je propisana ista vrsta i mjera kazne, postoji kada učinilac omogućava korišćenje drugom licu lijekova na bilo koji način i bilo kojim sredstvima kojima se obezbjeđuje nabavka, korišćenje i uživanje opojnih droga iz takvih lijekova preko sačinjenih fiktivnih naloga i nabavke droge, te prezentacijom lažnih naloga (receptata). I pokušaj ovog djela je kažnjiv, kao i svršeno djelo, u smislu člana 222-40 KZ.

Poseban oblik krivičnog djela u vezi sa opojnim drogama, kod koga objekt napada nije opojna droga, predstavlja omogućavanje i lažno prikrivanje porijekla pravnim aktima i potvrdama ili omogućavanje investicionih transakcija, prikrivanje i konverzije imovine ili prihoda koji su stečeni krivičnim djelima u vezi sa proizvodnjom, prometom, uvozom ili izvozom opojnih droga. Za ovo krivično djelo, koje je propisano u članu 222-38 KZ, predviđena je kazna zatvora od deset godina i novčana kazna od 7.500.000 eura, s tim što je zakonodavac ovlastio sud da u svakom konkretnom slučaju propisanu kaznu može da pooštri do jedne polovine vrednosti imovine ili sredstava, odnosno transakcione sume koja je stečena djelatnostima pranja novca. I pokušaj ovog djela je kažnjiv prema izričitoj zakonskoj odredbi (član 222-40 KZ).

⁶ Ova konvencija je usvojena Rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 55/25 od 15. novembra 2000. godine i predstavlja bazični instrument međunarodnog karaktera u sferi borbe protiv transnacionalnog organizovanog kriminala. Otvorena je za potpisivanje na Konferenciji koja je održana u Palermu od 12. do 15. decembra iste godine. Konvencija je stupila na snagu 29. septembra 2003. godine. Uz Konvenciju su usvojena i tri protokola koja regulišu transnacionalni organizovani kriminal u pojedinim oblastima: Protokol o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i djecom; Protokol protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom i Protokol protiv nezakonite proizvodnje i trgovine vatrenim oružjem, njegovim dijelovima i municijom. Da bi država postala ugovornica nekog od protokola, ona mora biti ugovornica Konvencije.

⁷ Kompletan tekst Zakona o radu, ažuriran sa najnovijim izmjenama od avgusta 2015. godine, pristupačan je na <http://droit-finances.commentcamarche.net/download/telecharger-204-code-du-travail-2015-pdf-en-ligne>.

U članu 222-39 KZ predviđeno je krivično djelo čija se obilježja sastoje u prodaji ili predaji drugom licu opojne droge za ličnu upotrebu. Za ovo je djelo propisana kazna zatvora od pet godina i novčana kazna od 75.000 eura. Teži oblik ovog djela postoji ako je radnja izvršenja preduzeta: a) prema određenom licu - maloljetniku gdje starost pasivnog subjekta predstavlja kvalifikatornu okolnost i b) na određenom mjestu - u obrazovno-vaspitnim ustanovama, ustanovama lokalne uprave, prilikom ulaska ili izlaska iz ovih ustanova i objekata ili na javnom mestu u blizini navedenih objekata.

I pokušaj ovog djela je kažnjiv kao i svršeno krivično delo, prema odredbi člana 222-40 KZ.

Iz kriminalnopolitičkih razloga, učiniocu (izvršiocu ili saučesniku) nekog od navedenih krivičnih djela može se ublažiti propisana kazna zatvora za jednu polovinu ako je: a) obavijestio sudske ili administrativne organe o izvršenom ili pokušanom krivičnom djelu, b) pomogao u identifikaciji učinilaca krivičnih djela i c) prestao sa daljim vršenjem ovih krivičnih djela.

Ako se pak radi o propisanoj kazni doživotnog zatvora, ona se može ublažiti do kazne zatvora od 20 godina.

Pored ublažavanja zakonom propisane kazne, sud je ovlašćen da učinioca nekog od navedenih krivičnih djela u potpunosti oslobodi od kazne, i to u sljedećim slučajevima: a) ako je odustao od izvršenja krivičnog djela (dobrovoljni odustanak), b) ako je obavijestio sudske ili administrativne organe i na taj način spriječio izvršenje krivičnog djela i c) ako je pomogao u identifikaciji ostalih izvršilaca ili saučesnika u konkretnom krivičnom djelu.

Pored propisanih kazni, učiniocima krivičnih djela u vezi sa opojnim drogama se mogu izreći i određene dodatne (sporedne) kazne kao što su: (1) zabrana obavljanja javne ili društvene funkcije ili obavljanje profesionalne djelatnosti (u smislu člana 131-27 KZ), (2) zabrana obavljanja zanata ili profesije, direktnog ili indirektnog upravljanja ili kontrole u bilo kom svojstvu za svoj ili tuđi račun u poslovnim, industrijskim ili trgovinskim preduzećima (shodno članu 222-44-1 KZ), (3) protjerivanje stranca iz zemlje i (4) zabrana ulaska i boravka u zemlji u periodu od pet ili više godina od dana napuštanja teritorije Republike Francuske.

Pravno lice kao učinilac ovih djela

Pored fizičkih lica, kao učinioци krivičnih djela u vezi sa opojnim drogama iz čl 222-34 do 222-39 KZ se mogu javiti i pravna lica, a prema odredbi člana 121-2 KZ. Kao učinilac ovih krivičnih djela mogu se javiti sva pravna lica, osim države. Ona su krivično odgovorna ako je krivično djelo učinjeno od strane njihovih ovlašćenih lica (organa) ili predstavnika u njihovo ime. Od krivične odgovornosti su izuzeti organi lokalne vlasti i njihovi predstavnici za djela koja su učinjena u vršenju djelatnosti javne službe.⁸

Pri tome se pravnom licu mogu izreći sankcije predviđene odredbama čl. 131-38 i 131-39 KZ. Pravnom licu se, naime, mogu izreći za učinjeno krivično djelo novčana

⁸ Vidi Ikanović, 200-203.

kazna u istom iznosu koji je propisan i za fizičko lice do petostrukog iznosa zakonom propisane kazne (ako za konkretno krivično djelo fizičkom licu nije propisana novčana kazna, tada se pravnom licu za učinjeno delo može izreći novčana kazna u iznosu do milion eura).

Član 131-39 KZ predviđa da se pravnom licu za učinjeno krivično djelo mogu izreći sljedeće krivične sankcije:

- (1) prestanak rada pravnog lica (korporacije) koje se bavilo vršenjem krivičnih djela za koje je fizičkom licu propisana kazna zatvora od tri ili više godina,
- (2) trajna ili privremena zabrana (u trajanju do pet godina) obavljanja direktnih ili indirektnih profesionalnih ili društvenih djelatnosti,
- (3) pravni nadzor nad pravnom licem u periodu od najmanje pet godina,
- (4) trajno ili privremeno (na vrijeme od pet ili više godina) zatvaranje ustanova ili objekata pravnog lica koji su upotrijebljeni za vršenje krivičnih djela,
- (5) trajno ili privremeno (na vrijeme od pet ili više godina) isključenje pravnog lica iz postupka javne nabavke,
- (6) trajna ili privremena zabrana (na vrijeme od pet ili više godina) pravnom licu izdavanja javne ponude hartija od vrijednosti ili trgovine hartijama od vrijednosti na organizovanom tržištu,
- (7) zabrana izdavanja čekova pravnog lica za period od pet ili više godina, osim onih koji omogućavaju isplatu sredstava, izdavanje sertifikata ili korišćenje platnih kartica u cilju isplate potraživanja,
- (8) konfiskacija (oduzimanje) imovine,
- (9) javno objavljivanje sudske odluke u štampanim i elektronskim medijima,
- (10) oduzimanje životinja koje su korišćene kao sredstvo za izvršenje krivičnih djela ili koje su bile žrtve krivičnih djela i
- (11) trajna ili privremena zabrana (za vrijeme od pet ili više godina) držanja životinja.

Krivična djela zloupotrebe opojnih droga u pravu Republike Srpske

Krivični zakon Republike Srpske⁹ (KZRS) iz 2003. godine, sa više izmjena i dopuna, u glavi XXI, pod nazivom „Krivična djela protiv zdravlja ljudi“ predviđa dva krivična djela ove vrste.¹⁰ To su: (1) neovlašćena proizvodnja i promet opojnih droga (član 224) i (2) omogućavanje uživanja opojnih droga (član 225).

U cilju sveobuhvatnog sagledavanja krivičnopravne zaštite zdravlja ljudi od zloupotrebe opojnih droga u krivičnom pravu Republike Francuske, ukazaćemo na osnovne karakteristike sličnih krivičnih dela u pravu Republike Srpske.

⁹ “Službeni glasnik Republike Srpske“ br. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12 i 67/13.

¹⁰ Vidi Simić, I. (1981). *Represivne mjere u suzbijanju zloupotrebe opojnih droga*, Zbornik radova, „Društveni, pravni i medicinski problemi zavisnosti od droga“, Beograd, 43-49; Jovašević, D. (1990). *Nedozvoljena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga*, Beograd: Bezbjednost, (6), 588-600 i Bošković, M. (1993). *Jedinstvo kriminalističke metodike i kriminalističke tehnike u prikupljanju i operativnoj obradi materijalnih dokaza sa osvrtnom na krivična djela u vezi sa opojnim drogama*, Beograd: Bezbjednost, (1), 17-26.

Neovlašćena proizvodnja i promet opojnih droga

Prvo krivično djelo zloupotrebe opojnih droga u krivičnom pravu Republike Srpske je predviđeno u članu 224 KZRS pod nazivom „Neovlašćena proizvodnja i promet opojnih droga“. Djelo se sastoji u neovlašćenoj proizvodnji, preradi, prodaji, nudi na prodaju ili radi prodaje, u kupovini, držanju ili prenošenju radi prodaje, u posredovanju u prodaji ili kupovini ili u neovlašćenom stavljanju na drugi način u promet supstanci ili preparata koji su proglašeni za opojne droge.

Osnov za ovu inkriminaciju se nalazi u međunarodnopravnim aktima: Jedinstvenoj konvenciji o opojnim drogama iz 1961. godine¹¹, Konvenciji o psihotropnim supstancama iz 1971. godine¹² i Konvenciji UN protiv nezakonitog prometa opojnim drogama i psihotropnim supstancijama¹³ iz 1988. godine. Ovi međunarodni akti sadrže i listu zabranjenih opojnih droga i psihotropnih supstanci i njihovih preparata.

Objekt zaštite je zdravlje ljudi, a objekt napada su prirodne ili sintetičke supstance ili preparati koji su proglašeni za opojne droge, koji djeluju na centralni nervni sistem, a poslije kraće ili duže upotrebe izazivaju stanje fizičke ili psihičke zavisnosti (adikcije) tako da usljed naglog prestanka sa unošenjem droge u organizam nastupa apstinencijalna kriza.

Radnja izvršenja se sastoji iz više alternativno predviđenih djelatnosti.¹⁴ To su:

- (1) proizvodnja - djelatnost kojom se ostvaruje sađenje, gajenje i ubiranje biljaka ili uzimanje ekstrakta, supstanci iz njih. Radi se o aktivnosti kojom se iz određene materije može dobiti supstanca koja ima svojstvo opojne droge. U čemu se ta aktivnost sastoji, zavisi od prirode materije koja se prerađuje i iz koje se dobija supstanca;
- (2) prerada - djelatnost kojom se ostvaruje čišćenje, mlevenje ili ukrštanje biljke droge, odnosno vađenje njenih sastojaka hemijskim ili fizičkim putem i pravljenje proizvoda (prah, tečnost) za upotrebu;
- (3) stavljanje u promet opojnih droga - prodajom, nudi na prodaju ili radi prodaje, kupovinom, držanjem, prenošenjem radi prodaje, posredovanjem u prodaji ili kupovini ili na drugi način.

Prodaja je zamjena opojnih droga za novac (domaći ili strani), a nudi na prodaju je pokušaj prodaje u vidu izlaganja i pokazivanja robe i traženja za nju određene cijene. Stavljanje u promet na drugi način je poklanjanje, davanje na probu, razmjena itd. Omogućavanje (radnja pomaganja koja je dobila karakter samostalne radnje izvršenja) stavljanja u promet se čini prenošenjem ili posredovanjem u kupovini ili prodaji. Posredovanje u prodaji je traženje kupca za robu ili robe za kupca. Za postojanje djela je bitno da se navedene radnje preduzimaju neovlašćeno, protivno odredbama Zakona o proizvodnji i prometu opojnih droga¹⁵.

¹¹ “Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori“ broj 2/64.

¹² “Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori“ broj 40/73.

¹³ “Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori“ broj 14/90.

¹⁴ Vidi Jovašević, Ikanović, 114-117.

¹⁵ “Službeni glasnik Republike Srpske” broj 110/03. Vidi Otović, D. (1998). *Kriminalističko-tehničko vještačenje opojnih droga*. Beograd: Bezbjednost, (3), 369-389.

Posljedica djela je apstraktna opasnost po zdravlje ljudi. Djelo je svršeno preduzimanjem bilo koje zakonom određene djelatnosti.¹⁶

Izvršilac djela može da bude svako lice, a u pogledu krivice potreban je umišljaj koji obuhvata svijest o neovlašćenosti postupanja.

Za ovo je delo propisana kazna zatvora od tri do deset godina. Uz kaznu se učiniocu djela obavezno izriče i mjera bezbjednosti oduzimanja predmeta - opojnih droga i sredstava za njihovu proizvodnju.

Poseban oblik ovog djela se sastoji u neovlašćenom pravljenju, nabavljanju, posjedovanju i davanju na upotrebu opreme, materijala ili supstancija za koje se zna da su namijenjene za proizvodnju opojnih droga. Ovdje se kao objekt radnje javljaju oprema, materijal ili supstancija koji su neophodni, odnosno namijenjeni za proizvodnju opojnih droga. To su različita sredstva koja se mogu upotrijebiti za pripremu, proizvodnju, korišćenje ili neposredno unošenje opojne droge u organizam. Ovaj oblik djela postoji kada učinilac pravi, proizvodi, sklapa, montira ili prepravlja predmete izvršenja ovog djela.¹⁷

Radnju izvršenja predstavlja i samo posjedovanje ovih predmeta, njihovo nabavljanje (dolaženje u posjed na bilo koji način), kao i davanje na upotrebu drugim licima. Koji su to predmeti, oprema, materijal ili supstancije koji su namijenjeni za proizvodnju opojnih droga - stvar je ocjene suda u konkretnom slučaju. To može biti: oprema (aparati i laboratorijski pribor), materijal (špric, igle, lule, lampe) ili supstancije (razne hemikalije) koje su inače namijenjene za proizvodnju opojnih droga, ali to ne mora biti slučaj. To mogu biti i svakodnevni predmeti koji se koriste u domaćinstvu ili industriji (hemijskoj ili farmaceutskoj) ili u školskim ili fabričkim laboratorijama za druge namjene, ali koji se mogu upotrijebiti i za ovu svrhu. Dovoljno je da je učinilac djela svjestan namjene ovih predmeta, bez obzira na to da li kod njega postoji i namjera upravljena na upotrebu ovih predmeta u cilju ovog krivičnog djela. Za ovo je djelo propisana kazna zatvora od tri do pet godina.

Lakši oblik djela, za koji se učinilac može u potpunosti osloboditi od u zakonu propisane kazne, postoji kada učinilac bilo kog oblika djela otkrije nadležnim organima od koga nabavlja opojnu drogu.

Teži oblik djela, za koji je propisana kazna zatvora od pet do 15 godina, postoji u sljedećim slučajevima¹⁸:

- (1) ako je djelo učinjeno od strane više (najmanje dva) lica. Ovo djelo postoji kada radnju izvršenja preduzima više lica koja su se prethodno dogovorila da udruženo pristupe jednoj ili više, istih ili različitih, djelatnosti upravljenih na proizvodnju, preradu ili stavljanje u promet opojnih droga. Dogovorom se može posao i podijeliti, tako da neka lica proizvode, druga prenose, treća prerađuju i prodaju ili samo prodaju opojnu drogu. Udruživanje treba da ispunjava sve uslove za postojanje zločinačkog udruženja i da potom udruženi pristupe proizvodnji ili prometu droga;

¹⁶ Vidi Jovašević, D. (2001). *Krivičnopravni aspekti zloupotrebe opojnih droga*. Beograd: Bilten Okružnog suda u Beogradu, (56), 44-62.

¹⁷ Vidi Jovašević, D. (1996). *Krivična djela u vezi sa opojnim drogama*. Beograd: Pravni život, (9), 183-199.

¹⁸ Vidi Petrović, Jovašević, 227-230.

- (2) ako je učinilac organizovao mrežu preprodavaca ili posrednika. Radnja izvršenja je djelatnost pronalaženja, animiranja, pridobijanja, angažovanja i povezivanja više lica za prodaju opojnih droga koji se šalju na razna mjesta ili punktove. Ta lica se mogu, ali i ne moraju međusobno poznavati. Posrednici su lica koja održavaju vezu između preprodavaca i prodavaca, odnosno organizatora mreže;
- (3) ako je za izvršenje djela učinilac iskoristio dijete ili maloljetno lice (dakle lica uzrasta do 18 godina).

Omogućavanje uživanja opojnih droga

„Omogućavanje uživanja opojnih droga“ iz člana 225 KZRS je drugo krivično djelo ove vrste. Ono se sastoji u navođenju drugog na uživanje opojne droge, davanju drugom opojne droge da je uživa on ili drugo lice, u stavljanju na raspolaganje prostorija radi uživanja opojne droge ili u omogućavanju na drugi način drugom licu da je uživa.¹⁹

Objekt zaštite je zdravlje ljudi, a objekt napada su prirodne ili sintetičke supstance ili preparati koji su proglašeni za opojne droge, koji djeluju na centralni nervni sistem, a poslije kraće ili duže upotrebe izazivaju stanje fizičke ili psihičke zavisnosti tako da usljed naglog prestanka sa unošenjem droge u organizam - nastupa apstinencijalna kriza. Prema Zakonu o proizvodnji i prometu opojnih droga, listu opojnih droga utvrđuje ministar zdravlja.

Kod ovog djela su radnje podstrekavanja ili pomaganja, kojima se drugom licu omogućava ili olakšava uživanje opojnih droga, predviđene kao samostalno krivično djelo. Radnja izvršenja se sastoji iz više alternativno predviđenih djelatnosti. To su²⁰:

- (1) navođenje drugog lica na uživanje opojne droge - podstrekavanje u smislu stvaranja ili učvršćivanja odluke kod drugog lica da započne ili nastavi da uživa neku od opojnih droga,
- (2) davanje drugome opojne droge da je uživa on ili treće lice - djelatnost kojom se omogućava da drugo lice dođe u posjed, državinu opojne droge (poklanjanje ili ustupanje drugome da je koristi besplatno, za uslugu ili na zajam);
- (3) stavljanje prostorija na raspolaganje drugom licu radi uživanja opojne droge - ustupanje jednom ili više lica svojih prostorija da ih koriste za uživanje droga, jednokratno ili na duže vrijeme, uz naknadu ili bez nje, u prisustvu ili bez vlasnika ili držaoca. Pod prostorijom se podrazumijeva stan, dio stana, posebna soba, podrum, tavan, kabina, šupa, vikendica i svaki drugi ograđen i zatvoren prostor koji nije dostupan drugim licima bez uklanjanja prepreka;
- (4) omogućavanje uživanja opojne droge se može izvršiti i na drugi način, kroz različite djelatnosti doprinošenja drugom licu da uzme opojnu drogu: pozajmljivanje pribora, davanje savjeta za upotrebu, davanje obavještenja o licima ili mjestima gdje se droga može nabaviti i sl.

¹⁹ Vidi Jovašević, D. (1991). *Krivično djelo omogućavanja uživanja opojnih droga prema novom krivičnom zakonodavstvu*. Beograd: Bezbjednost, (3), 266-271.

²⁰ Vidi Jovašević, D. (1997). *Krivično djelo omogućavanja uživanja opojnih droga – teorijski i praktični aspekti*. Beograd: Sudska praksa, (9), 68-71.

Izvršilac djela može da bude svako lice, a u pogledu krivice potreban je umišljaj. Za ovo je delo propisana kazna zatvora od dvije do deset godina. Uz kaznu se obavezno izriče mjera bezbjednosti oduzimanja predmeta - opojnih droga.

Teži oblik djela postoji u sljedećim slučajevima:

- (1) ako je delo učinjeno prema određenoj vrsti oštećenih. To mogu da budu dijete, maloljetno lice i duševno poremećeno lice - dakle lica sa posebnim ličnim svojstvom;
- (2) ako je djelo učinjeno prema više lica - kada je jedna ili više, istih ili različitih djelatnosti podstrekavanja ili pomaganja preduzeta prema dva ili više lica bez obzira na to da li je neko od njih na ovaj način zaista i uživalo opojne droge;
- (3) ako je djelo izazvalo naročito teške posljedice. Koje su to naročito teške posljedice i kada se one nalaze u uzročno-posljedičnoj vezi sa radnjom izvršenja osnovnog djela, predstavlja faktičko pitanje koje sud rješava u konkretnom slučaju. U odnosu na težu posljedicu učinilac mora da postupi sa nehatom.²¹

Za ovo je djelo propisana kazna zatvora od dvije do deset godina.

Zaključak

Na bazi relevantnih međunarodnih dokumenata univerzalnog karaktera veliki broj savremenih država u svom nacionalnom zakonodavstvu propisuje jedno ili više krivičnih djela kojima je propisana krivična odgovornost i kažnjivost za nedozvoljena, protivzakonita ponašanja u vezi sa opojnim drogama.

U Republici Francuskoj je novim Krivičnim zakonikom iz 1992. godine predviđeno više krivičnih djela kojima su, pored neposrednih radnji izvršenja koje se preduzimaju protivno postojećim medicinskim propisima, inkriminisane i saučesničke radnje (pomaganje i podstrekavanje). Pored fizičkih lica (izvršilaca i saučesnika) kao učinilaca ovih djela, ovaj zakonik propisuje i krivičnu odgovornost i sankcije i za pravna lica. Uz Zakonikom propisane kazne zatvora i novčane kazne (kumulativno), učiniocu ovih djela se može izreći jedna ili više dopunskih (sporednih) kazni.

Nasuprot ovom rješenju, u Republici Srpskoj u oblasti krivičnopravne zaštite zdravlja ljudi od opojnih droga u Krivičnom zakonu iz 2003. godine predviđena su samo dva krivična djela koja imaju identične teže, kvalifikovane oblike ovih djela - na sličan način kao i francusko pravo.

Literatura

- Beaulieu, Natasha (1997). *Droit penal general*. 16ème edition, Paris.
- Gattegno, Patrice (1997). *Droit pénal spécial*. 2ème edition, Paris: Dalloz-Sirey.
- Ikanović, Veljko (2012). *Odgovornost pravnih lica za krivična djela*. Banja Luka: AIS.
- Jacopin, Sylvain (2010). *Droit pénal special*. Paris: Hachette Supérieur.
- Jovašević, Dragan, Ikanović, Veljko (2012). *Krivično pravo Republike Srpske, Posebni dio*, Banja Luka.

²¹ Vidi Jovašević, Ikanović, 117-119.

- Larguier, Anne Marie, Larguier Jean (1989). *Droit pénal spécial*. Paris: Dalloz-Sirey.
- Larguier, Jean (1997). *Droit pénal spécial*. 16ème edition.
- Larguier, Jean, Conte, Philippe, Stéphanie Fournier (2013). *Droit pénal spécial*, 15e édition, Paris: Dalloz-Sirey.
- Petrović, Borislav (2004). *Narkokriminal - krivičnopravni, kriminološki, krivičnoprocesni i kriminalistični aspekti*, Sarajevo: Pravni fakultet.
- Pradel et Danti-Juan (1995). *Droit pénal special*. Paris: éd Cujas.
- Véron, Michel (1988). *Droit pénal special*. Coll. Droit Sciences Economiques - 3e Edition Entièrement Refondue, Masson.

PROBLEM NASILJA NAVIJAČA U REPUBLICI SRBIJI

Akademik prof. dr Miodrag N. Simović

sudija Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i redovni profesor Pravnog fakulteta u Banjoj Luci, dopisni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, inostrani član Ruske akademije prirodnih nauka i član Evropske akademije nauka i umjetnosti

Prof. dr Dragan Jovašević

redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu

Doc. dr Vladimir M. Simović

tužilac Tužilaštva BiH i docent Fakulteta za bezbjednost i zaštitu Nezavisnog univerziteta u Banjoj Luci

Apstrakt: *Godinama unazad sportska dešavanja i takmičenja dobijaju na značaju ne samo kao izuzetno korisne društvene djelatnosti i načini za pozitivnu afirmaciju, u prvom redu, fizičkih sposobnosti mladih, već i u negativnom svjetlu. Svjedoci smo sve brojnijih oblika nereda, nasilja, nedoličnih oblika ponašanja, pa i vršenja krivičnih djela i prekršaja koji su vezani za održavanje sportskih priredbi. Stoga je i Republika Srbija, u pokušaju da spriječi i suzbije ovakve oblike nedoličnog ponašanja, 2003. godine, donijela poseban Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama. Ovim zakonom su uređeni odnosi sportskih udruženja, klubova i pojedinaca, kao i sistem prava, obaveza i odgovornosti za organizatore, učesnike ili posmatrače sportskih manifestacija. Najteži oblici nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama su u Republici Srbiji propisani kao krivično djelo za čije učinioce su propisane stroge kazne i druge vrste krivičnih sankcija, o čemu se govori u ovom radu.*

Ključne riječi: *sport, sportska priredba, zakon, nedolično ponašanje, krivično djelo, krivična sankcija.*

PROBLEM OF FAN VIOLENCE IN REPUBLIKA SRPSKA

Abstract: *For years now sporting events and competitions are becoming more and more important not only as extremely useful social activities and ways for positive affirmation of physical abilities of young people essentially but also in negative light. We are witnesses of numerous forms of disorders, violence, inappropriate conduct and even criminal actions and offences related to sporting events. Therefore, in year 2003 as its attempt to prevent and control these forms of inappropriate conduct Republika Srpska adopted special Law on prevention of violence and inappropriate conduct in sporting events. This law regulates relations between sports associations, clubs and individuals, as well as the system of rights, obligations, and liabilities for organisers, participants, or spectators of such events. The severest forms of violence and inappropriate conduct in sporting events are considered to be a criminal act in Republika Srpska and for its perpetrators severe punishments and other forms of criminal sanctions are stipulated. That subject is covered in this paper.*

Key words: *sport, sporting event, law, inappropriate conduct, criminal act, criminal sanction.*

Uvod

Posljednjih godina svjedoci smo sve učestalijih oblika ispoljavanja najopasnijih i različitih oblika nasilja na sportskim takmičenjima koja se odvijaju u nacionalnim, odnosno međunarodnim razmjerama. Ovog nasilja nisu pošteđene ni nacionalne selekcije Republike Srbije, bilo da nastupaju pod zastavom i grbom Republike Srbije, u zemlji (slučaj na nedavno održanoj utakmici Srbija-Albanija) ili u inostranstvu (slučaj Bogdanov u Italiji na fudbalskoj utakmici Italija-Srbija). Naravno, ovo nasilje nije samo pratilac fudbalskih takmičenja, iako tu ispoljava najizrazitije forme i oblike povrede i ugrožavanja života i tjelesnog integriteta drugih lica, posebno ako je preduzeto u grupi sastavljenoj od više lica, od kojih su mnogi maloljetnici ili tek su neznatno prešli granicu punoljetstva. Ovo navijačko nasilje polako prodire i u druge pore sportskih takmičenja, pa čak i u individualne sportove.

Budući da sportsko ili navijačko nasilje (iako se teško može nasilje spojiti sa viteškim vrlinama sportskog nadmetanja) dobija na razmjerama, sve više postaje i politički obojeno, ne samo nacionalnim simbolima, već u posljednje vrijeme i simbolima političkih stranaka ili drugih oblika udruženja građana koja nemaju svojstvo političke stranke (Pokret 1389. i drugi), ovaj oblik nasilja predstavlja sve veću prijetnju zaštiti i održavanju javnog reda i mira, odnosno pravnog poretka, ali i političkoj stabilnosti. Stoga sve savremene države, pa i Republika Srbija u svom nacionalnom zakonodavstvu predviđaju razuđeni sistem mjera i aktivnosti različitih društvenih subjekata koji se bave sprječavanjem (prevencijom) i suzbijanjem (represijom) različitih oblika nasilja navijača na sportskim takmičenjima.

U tom smislu u Republici Srbiji, pored primjene posebnog Zakona o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama¹ koji je donijet još 2003. godine, novi Krivični zakonik Republike Srbije² (KZRS) propisuje i krivičnu odgovornost i stroge kazne i druge mjere za više krivičnih djela koja se sastoje u vršenju nasilja na sportskim takmičenjima (priredbama) ili na javnim skupovima druge vrste.

Krivična djela protiv javnog reda i mira

Različiti oblici i vidovi ispoljavanja ponašanja pojedinaca i grupa koja su upravljena na povredu ili ugrožavanje javnog reda i mira uopšte, pa tako i na javnim skupovima (gdje svakako spadaju i sportske priredbe) predstavljaju krivična djela.³ Njih propisuje KZRS koji je u primjeni od 1. januara 2006. godine. Ova krivična djela imaju za objekt zaštite javni red i mir.⁴ To je usklađeno stanje međusobnih odnosa građana nastalo njihovim ponašanjem na javnom mjestu i djelovanjem organa i organizacija u javnom životu radi obezbjeđivanja jednakih uslova za ostvarivanje prava građana na ličnu i imovinsku sigurnost, mir i spokojstvo, privatni život građana, slobodu kretanja, očuvanje javnog morala i ljudskog dostojanstva i prava maloljetnika

¹ „Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 67/03, 90/07 i 111/09.

² „Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13 i 108/14.

³ Vidi Jovašević, 2012, 67-69.

⁴ Pojam i karakteristike javnog reda i mira određuje Zakon o javnom redu i miru („Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 85/05 i 101/05).

na zaštitu (član 2 Zakona o javnom redu i miru). Dakle, pod javnim redom i mirom se podrazumijeva održavanje svakodnevnog reda i mira, tj. neometano odvijanje života i rada građana, službi i drugih poslova. Poštovanje javnog reda i mira znači istovremeno i poštovanje javnog poretka.⁵

U ovoj grupi su sistematizovana heterogena krivična djela koja se preduzimaju prema različitim vrijednostima koje povezuje činjenica da se njima povređuje ili narušava javni red i mir, odnosno javni poredak. Ove zaštićene vrijednosti se mogu napadati, povređivati ili ugrožavati različitim djelatnostima kao što su: vršenje nasilja, dogovaranje i planiranje izvršenja krivičnih djela uopšte ili udruživanje više lica za vršenje krivičnih djela ili pak izazivanje panike ili nereda putem iznošenja ili pronošnja lažnih vijesti. Ovdje se nalaze i takva krivična djela koja predstavljaju kažnjive pripreme radnje koje su zbog posebnog stepena težine i opasnosti dobile karakter samostalne radnje izvršenja. Takav je slučaj sa krivičnim djelima: dogovor za izvršenje krivičnog djela (član 345 KZRS), udruživanje radi vršenja krivičnih djela (član 346 KZRS) i izrađivanje i nabavljanje oružja i sredstava namijenjenih za izvršenje krivičnog djela (član 347 KZRS).

Radnja izvršenja ovih krivičnih djela se preduzima na određeni način (što znači da je način izvršenja djela element njegovog bića koji mora biti obuhvaćen umišljajem učinioca): upotrebom sile ili prijetnjom upotrebe sile, odnosno na protivpravan način. Izvršilac ovih djela može da bude svako lice. U pogledu krivice, ova se djela vrše sa umišljajem.

Od značaja za suzbijanje nasilja, nereda i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama ili prije, odnosno poslije njihovog održavanja, KZRS predviđa više krivičnih djela. To su: (1) izazivanje panike i nereda (član 343), (2) nasilničko ponašanje (član 344) i (3) nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu (član 344a KZRS).

Izazivanje panike i nereda

Ovo krivično djelo iz člana 343 KZRS se sastoji iznošenju ili pronošnju lažnih vijesti ili tvrđenja čime se izazove panika, teže narušavanje javnog reda i mira ili osujećenje ili značajnije ometanje sprovođenja odluka i mjera državnih organa ili organizacija koje vrše javna ovlašćenja.⁶

Objekt zaštite je dvojako određen kao: 1) javni red i mir i 2) spokojstvo građana.

Radnja izvršenja je iznošenje ili pronošnje lažnih vijesti ili tvrđenja. Iznošenje je saopštavanje drugom licu neposredno ili posredno činjenica ili okolnosti kao sopstvenog zapažanja ili saznanja za koje se zna da su neistiniti, da ne odgovaraju objektivnoj stvarnosti. Pronošnje je saopštavanje činjenica i okolnosti koje su saznate od drugog lica, a ne kao svog mišljanja. Obje radnje se preduzimaju u odnosu na lažne vijesti ili tvrđenja. Za postojanje djela je bitno da se radi o kontinuiranim djelatnostima, višekratnom iznošenju ili pronošnju jedne ili više, istih ili različitih lažnih vijesti ili tvrđenja koja se mogu odnositi na različite oblasti društvenog života. Djelo je svršeno kada su lažne vijesti ili tvrđenja saznata od bilo kog lica.

⁵ Miletić, 43.

⁶ Vidi Petrović, Jovašević, 304-306.

Posljedica djela se može javiti u više alternativno određenih oblika. To su:

- (1) izazivanje panike - stvaranje kod građana osjećanja nezadovoljstva, revolta, neodobravanja prema pojedinim ili svim odlukama ili mjerama državnih organa ili organizacija koje vrše javna ovlašćenja;
- (2) teže narušavanje javnog reda i mira – izazivanje poremećaja u normalnom odvijanju društvenog ili privrednog života, u odvijanju saobraćaja ili vršenju komunalnih djelatnosti. Bitno je da se radi o težem narušavanju, remećenju javnog reda i mira u većem obimu, na širem prostoru ili u dužem trajanju. Kada postoji teže narušavanje javnog reda i mira - predstavlja faktičko pitanje koje sud rješava u konkretnom slučaju;
- (3) osujećenje sprovođenja odluka ili mjera - kada se one uopšte ne mogu izvršiti;
- (4) značajnije ometanje sprovođenja odluka ili mjera - kada se one izvršavaju povremeno, privremeno ili djelimično, sa većim ili manjim stepenom uspjehnosti. Bitno je da je sprovođenje izvršenja odluka ili mjera državnih organa ili organizacija koje vrše javna ovlašćenja praćeno većim teškoćama u smislu „značajnijeg ometanja“.

Izvršilac djela može da bude svako lice, a u pogledu krivice potreban je umišljaj. Za ovo je djelo kumulativno propisana kazna zatvora od tri mjeseca do tri godine i novčana kazna.

Teži oblik ovog krivičnog djela, za koji je propisana kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina, postoji ako je radnja izvršenja preduzeta putem sredstava javnog informisanja, sličnih sredstava ili na javnom skupu. Način i sredstva iznošenja ili pronošnja, brzina i moguća raširenost lažnih vijesti i tvrđenja ukazuju na povećanu opasnost i težinu učinjenog djela za koje zakon predviđa pooštreno kažnjavanje. Javni skup je skup većeg broja individualno neodređenih lica koja su se okupila radi razmatranja pitanja od opšteg društvenog značaja ili od zajedničkog interesa.

Nasilničko ponašanje

Nasilničko (huligansko, siledžijsko) ponašanje je krivično djelo propisano u članu 344 KZRS. Ovo djelo⁷ se sastoji u značajnijem ugrožavanju spokojstva građana ili težem remećenju javnog reda i mira grubim vrijeđanjem ili zlostavljanjem drugoga, vršenjem nasilja prema drugom, izazivanjem tuče i drskim ili bezobzirnim ponašanjem.⁸

Objekt zaštite je dvojako određen kao: 1) javni red i mir i 2) spokojstvo građana.

Radnja izvršenja⁹ krivičnog djela je višestruko alternativno određena kao:

- (1) grubo vrijeđanje drugog - kada se teškim, pogrđnim riječima, izrazima i psovkama grubo, u znatnoj mjeri, u većem obimuj povređuje čast i ugled

⁷ Vidi Petrović, Jovašević, 306-308.

⁸ Učesnici sportskog takmičenja, odnosno lica koja po Statutu Sportskog saveza imaju svojstvo obaveznog i dozvoljenog učesnika sportskog takmičenja, ne mogu biti učinioci ovog krivičnog djela, što znači da fizički obračun između fudbalera i pomoćnog sudije ne predstavlja radnju izvršenja ovog krivičnog djela (rješenje Apelacionog suda u Beogradu, KŽ. 1632/2011).

⁹ Vidi Jovašević, D. (1982). *Nasilničko ponašanje*. Beograd: Bezbjednost, (5), 420-429.

drugog lica, njegovo dostojanstvo ili osjećanja, i to u prisustvu većeg broja lica ili lica u odnosu na koja on ima vaspitnu ulogu;

- (2) grubo zlostavljanje drugog - fizičko i psihičko maltretiranje koje izaziva bol, patnju, strah, nelagodnost fizičkog ili psihičkog karaktera i poniženje. Ovdje se ne radi o običnom zlostavljanju, već o onom u većem stepenu ili obimu, u dužem trajanju, ali ipak ne tako grubom da se radi o lakog tjelesnoj povredi;
- (3) vršenje nasilja prema drugom - djelatnost kojom se ugrožava tjelesni integritet i fizičko i psihičko zdravlje drugog lica;
- (4) izazivanje tuče - stvaranje, provociranje fizičkog obračuna između dva ili više lica;
- (5) drsko ili bezobzirno ponašanje - nepristojno, grubo i vulgarno izražavanje pred ženama, djecom ili starijim ljudima, kao i izrazito bahat, objesan, osion odnos prema stvarima.¹⁰

U sudskoj praksi¹¹ se ove zakonom propisane djelatnosti koje čine krivično djelo nasilničkog ponašanja određuju na razne načine. Tako, grubo vrijeđanje obuhvata teške oblike napada na čast i ugled lica, kao i teške povrede osjećanja drugog lica. Zlostavljanje drugog predstavlja primjenjivanje takvog postupka koji izaziva fizičke ili psihičke bolove ili tjelesne nelagodnosti u većoj mjeri. Vršenje nasilja prema drugom licu postoji ako se upotrebom fizičke sile povređuje tjelesni integritet drugog lica, ako mu se oduzima sloboda kretanja i sloboda da nesmetano odlučuje o svojim postupcima. Drsko ili bezobzirno je ponašanje koje u znatnoj mjeri odstupa od usvojenih normi pristojnog ponašanja, kao i nasilnički postupci prema stvarima i imovini uopšte, ali da bi se takvi postupci smatrali drskim ili bezobzirnim, oni moraju biti izraženi u jačem stepenu.

Posljedica djela se javlja u dva vida.¹² To su: (1) povreda u vidu težeg remećenja javnog reda – kada je došlo do poremećaja u javnom saobraćaju, komunalnoj infrastrukturi, u društvenoj ili privrednoj djelatnosti u većem obimu, na širem prostoru ili u dužem trajanju i (2) ugrožavanje u vidu značajnijeg ugrožavanja spokojstva građana¹³, odnosno izazivanja straha za ličnu i imovinsku sigurnost pasivnog subjekta ili njemu bliskih lica u većem obimu i stepenu.¹⁴

Djelo je svršeno kad je usljed nasilničkog ponašanja, ma u kojem od navedenih vidova, izazvano značajnije uznemirenje građana koje se ispoljava u osjećanju

¹⁰ Nasilničko ponašanje postoji u sljedećim slučajevima:

- kada u veselju okrivljeni pojuri oštećenu, tražeći da se fotografiše sa njim, pa ga ona odbije, te je on stigne i obori na pod i tako joj nanese laku tjelesnu povredu (presuda Okružnog suda u Čačku, Kž. 354/02);
- kada je učinilac nanio uvrede privatnoj tužiteljki pri nasilničkom ponašanju, a cjelokupno njegovo ponašanje predstavlja cjelinu, jer je izvršeno je prema istoj oštećenoj (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kzp. 120/03);
- kada je učinilac sjekirom posjekao žicu kojom je bio vezan pas oštećenih i pustio ga, a zatim je mašući sjekirom oštećenima zaprijetio da će ih pobiti, isjeći im glave i zapaliti ih ako budu prolazili kroz njegovu kapiju, uz uvrede da su mafijaši i hohštapleri (presuda Okružnog suda u Beogradu, Kž. 1998/06).

¹¹ Rešenje Okružnog suda u Beogradu, Kž. 2180/06.

¹² Vidi Jovašević, D. (1996). *Krivičnopravni problemi nasilničkog ponašanja*. Beograd: Branič, (2), 26-35.

¹³ Ugrožavanje spokojstva građana predstavlja izazivanje osjećanja lične i imovinske nesigurnosti - kada ugrožena lica nemaju više onog mira koji je neophodan za uredan i normalan život. Da bi postojalo značajnije ugrožavanje spokojstva građana, kao posljedice krivičnog djela nasilničko ponašanje - potrebno je da se uzmu u obzir i druge okolnosti, kao što je broj lica kod kojih je ovo nespokojstvo izazvano, na kojem mjestu, u koje doba dana i pod kojim okolnostima je krivično djelo učinjeno (rješenje Apelacionog suda u Kragujevcu, Kž. 2762/10).

¹⁴ Presuda Okružnog suda u Čačku, Kž. 234/04.

nesigurnosti, u strahu za život, tjelesni integritet ili očuvanje dostojanstva, kada je teže poremećen javni red stvaranjem gužve ili meteža ili je došlo do oštećenja imovine.

Izvršilac djela može da bude svako lice¹⁵, a u pogledu krivice potreban je umišljaj. Za ovo je delo propisana kazna zatvora do tri godine.

Teži oblik djela, za koji je propisana kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina, postoji u tri slučaja. To su¹⁶:

- (1) ako je nasilničko ponašanje izvršeno u grupi, dakle kada u preduzimanju jedne ili više istih ili različitih djelatnosti učestvuje najmanje tri lica;
- (2) ako je pri izvršenju osnovnog djela drugom licu nanijeta laka tjelesna povreda. Bitno je da se laka tjelesna povreda nalazi u uzročno-posljedičnoj vezi sa preduzetom radnjom osnovnog djela i da u odnosu na nju učinilac postupi sa nehatom. Ona može biti nanijeta licu prema kome je primijenjeno nasilje, slučajnom prolazniku ili licu koje se umiješalo da razdvoji učesnike nasilja;
- (3) ako je usljed preduzete radnje izvršenja došlo do teškog poniženja građana - kada se lice prinuđuje na trpljenja koja duboko pogađaju moralna osjećanja, čast, imovinu ili dostojanstvo čovjeka. Bitno je da se radi o poniženju u većem stepenu ili obimu. Ako je pri nasilničkom ponašanju koje je dobilo karakter bezobzirnog (objesnog, osionog, bahatog) došlo do umišljajnog prouzrokovanja smrti drugog lica - postoji teško ubistvo.

Nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu

Posljednje i specifično krivično djelo kojim se u Republici Srbiji nastoji spriječiti navijačko nasilje je djelo pod nazivom „Nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu“. Ovo je novo krivično djelo propisano u članu 344a KZRS tek poslije izmjena iz septembra i decembra 2009. godine kada su naziv, pojam, elemente i karakteristike ovog dela iz Zakona o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama preuzete u novelirani KZRS. No, pri tumačenju ovog krivičnog djela i njegovih pojedinih oblika i vidova ispoljavanja treba i dalje koristiti odredbe Zakona o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama. Razlog je što je ovaj zakon još 2003. godine definisao (u članu 20) krivično djelo pod nazivom „Nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi“.

Ovo krivično djelo je do septembra 2009. godine moglo da učini lice koje uđe na sportski teren u namjeri da izazove nasilje ili ulaskom na teren izazove nasilje ili fizički napadne na učesnike sportske priredbe ili unese u sportski objekat ili baca na sportski teren ili među gledaoce predmete, pirotehnička sredstva ili druge eksplozivne, zapaljive ili škodljive supstance koje mogu da izazovu tjelesne povrede ili da ugroze zdravlje učesnika sportske priredbe ili koje učestvuju u fizičkom obračunu na sportskoj priredbi. Za osnovno djelo je bila propisana kazna zatvora od tri mjeseca do jedne godine.

Teži oblik ovog djela je postojao ako je djelo izvršeno u grupi, pri čemu se kolovođa kažnjavao zatvorom od jedne do pet godina, a običan učesnik grupe kaznom zatvora od šest mjeseci do tri godine.

¹⁵ Za postojanje krivičnog djela nasilničkog ponašanja nije potrebno da raniji život učinioca ukazuje na sklonost ka ovakvom ponašanju, ali mora da se radi o značajnijem ugrožavanju spokojstva građana ili težem remećenju javnog reda i mira (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kzp. 491/06).

¹⁶ Vidi Jovašević, 2014, 265-267.

Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, sa izmjenama iz decembra 2009. godine, u članu 4 određuje pojam i oblike ispoljavanja nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama. Prema ovom zakonskom rješenju, nasilje i nedolično ponašanje na sportskim priredbama se javlja kao:

- (1) fizički napad na učesnike sportske priredbe, odnosno fizički obračun između učesnika na sportskoj priredbi,
- (2) bacanje predmeta na sportski teren ili u gledalište,
- (3) unošenje u sportski objekat obilježja kojima se vrijeđaju nacionalna, rasna, vjerska ili druga osjećanja ili na drugi način izaziva mržnja ili netrpeljivost koja može da dovede do fizičkog sukoba,
- (4) oštećenje sportskog objekta, opreme, uređaja i instalacija na sportskom objektu na kome se održava sportska priredba,
- (5) izazivanje nereda ili uništavanje imovine prilikom dolaska, odnosno odlaska sa sportske priredbe ili u sportskom objektu, remećenje toka sportske priredbe, ugrožavanje bezbjednosti učesnika sportske priredbe ili trećih lica,
- (6) neovlašćeni ulazak na sportski teren, odnosno u službene prostorije i službene prolaze sportskog objekta ili u dio gledališta sportskog objekta koji je namijenjen protivničkim navijačima,
- (7) pokušaj unošenja, odnosno unošenje u sportski objekat, posjedovanje ili upotreba alkohola ili drugih opojnih sredstava,
- (8) pokušaj unošenja, odnosno unošenje u sportski objekat ili korišćenje pirotehničkih sredstava i drugih predmeta i sredstava kojima može da se ugrozi bezbjednost učesnika u sportskoj priredbi ili ometa njen tok,
- (9) paljenje navijačkih rekvizita ili drugih predmeta i
- (10) nošenje navijačkih šalova, kapa ili drugih predmeta u namjeri da se skriva identitet lica.

Tako dolazimo i do određivanja pojma, karakteristika i oblika ispoljavanja krivičnog djela „Nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu“. Djelo čini lice koje fizički napadne ili se fizički obračunava sa učesnicima sportske priredbe ili javnog skupa; vrši nasilje ili oštećuje imovinu veće vrijednosti; prilikom dolaska ili odlaska sa sportske priredbe ili javnog skupa, unese u sportski objekat ili baca na sportski teren, među gledaoce ili učesnike javnog skupa predmete, pirotehnička sredstva ili druge eksplozivne, zapaljive ili škodljive supstance koje mogu da izazovu tjelesne povrede ili da ugroze zdravlje učesnika sportske priredbe ili javnog skupa; neovlašćeno uđe na sportski teren ili dio gledališta namijenjen protivničkim navijačima i izazove nasilje; oštećuje sportski objekat, njegovu opremu, uređaje i instalacije; svojim ponašanjem ili parolama na sportskoj priredbi ili javnom skupu izaziva nacionalnu, rasnu, vjersku ili drugu mržnju ili netrpeljivost zasnovanu na nekom diskriminatorskom osnovu usljed čega dođe do nasilja ili fizičkog obačuna sa učesnicima.

Objekat zaštite kod ovog djela je višestruko određen. To su: (1) javni red i mir na sportskim priredbama ili javnom skupu i (2) život i tijelo ljudi, odnosno imovina veće vrijednosti.

Radnja izvršenja ovog krivičnog djela je višestruko, alternativno određena. Tako se ona može sastojati u djelatnostima kao što su:

- (1) fizički napad ili fizičko obračunavanje sa učesnicima sportske priredbe ili javnog skupa. To je svaka aktivna djelatnost kojom učinilac neposredno dovodi u opasnost život i tijelo drugog lica – učesnika sportske priredbe ili javnog skupa. Ova djelatnost može biti preduzeta na različite načine i različitim sredstvima kao što su: oružje (hladno ili vatreno), oruđe ili drugo sredstvo koje je podobno da se tijelo drugog lica teško naruši¹⁷;
- (2) vršenje nasilja ili oštećenje imovine veće vrijednosti prilikom dolaska ili odlaska sa sportske priredbe ili javnog skupa.¹⁸ Ova se radnja javlja u vidu dvije djelatnosti koje povezuje vrijeme njihovog izvršenja – vrijeme dolaska ili odlaska sa sportske priredbe ili javnog skupa. Prvi oblik radnje je vršenje nasilja koje se ispoljava različitim fizičkim djelatnostima, uz upotrebu različitih sredstava ili načina kojima se ugrožava život ili tijelo drugih, individualno neodređenog broja ljudi. Drugi oblik radnje je određen kao oštećenje imovine veće vrijednosti, bez obzira na to kome ona pripada. Oštećenje je svaka djelatnost kojom se narušava oblik ili supstanca određenog predmeta tako da se on privremeno, djelimično ili kratkotrajno onesposobljava za prethodnu namjenu, ali koja se može povratiti popravkom oštećenog dijela ili njegovom zamjenom drugim dijelom¹⁹;
- (3) unošenje u sportski objekat ili bacanje na sportski teren, među gledaoce ili učesnike javnog skupa predmeta, pirotehničkih sredstva ili druge eksplozivne, zapaljive ili škodljive supstance koje mogu da izazovu tjelesne povrede ili da ugroze zdravlje učesnika sportske priredbe ili javnog skupa. Ovdje se radi o opšteopasnoj djelatnosti – stvaranju opasnosti po život i tijelo ljudi ili imovinu većeg obima opšteopasnim sredstvima kao što su: predmeti, pirotehnička sredstva ili druge eksplozivne, zapaljive ili škodljive supstance koje mogu da izazovu tjelesne povrede ili da ugroze zdravlje učesnika sportske priredbe ili javnog skupa. Za postojanje krivičnog djela u ovom obliku je bitno da se radnja izvršenja javlja u dva oblika, i to kao: a) unošenje u sportski objekat i b) bacanje na sportski teren ili među gledaoce, odnosno među učesnike javnog skupa opšteopasnih sredstava²⁰;
- (4) neovlašćeni ulazak na sportski teren ili dio gledališta koji je namijenjen protivničkim navijačima, čime se izazove nasilje. To je svaka djelatnost kojom učinilac djela dolazi ili pokušava da dođe u neposredni fizički kontakt sa dugim licem ili licima – protivničkim navijačima - prema kojima bi preduzeo različite oblike nasilja. Bitno je da se radi o: a) ulasku na sportski teren i b) ulasku u dio gledališta koji je namijenjen protivničkim navijačima;
- (5) oštećenje sportskog objekta, njegove opreme, uređaja i instalacija. Ovdje se radi o krivičnom djelu koje je određeno posljedičnom dispozicijom, što znači da se radnja izvršenja u ovom slučaju javlja u vidu bilo koje djelatnosti koja

¹⁷ Vidi Pavišić, Grozdanić, Veić, 698-701.

¹⁸ Vidi Lazarević, Vučković, Vučković, 940-943.

¹⁹ Vidi Turković et al., 312-314.

²⁰ Vidi Đorđević, 232 i 233

je podobna da prouzrokuje posljedicu povrede u vidu oštećenja u većoj ili manjoj mjeri sportskog objekta, njegove opreme, uređaja i instalacija;

- (6) izazivanje nacionalne, rasne, vjerske ili druge mržnje ili netrpeljivosti koja je zasnovana na nekom diskriminatorskom osnovu svojim ponašanjem ili parolama na sportskoj priredbi ili javnom skupu usljed čega dođe do nasilja ili fizičkog obačuna sa učesnicima sportske priredbe. Ovu radnju izvršenja karakterišu različite djelatnosti kojima se izaziva ili raspaljuje nacionalna, rasna, vjerska ili druga mržnja ili netrpeljivost zasnovana na nekom diskriminatorskom osnovu. Za postojanje krivičnog djela u ovom obliku je od značaja da se radnja preduzima na dva načina, i to kao: a) ponašanje i b) parole (transparenti), pri čemu je potrebno da je došlo do posljedice u vidu nasilja prema nekom licu ili fizičkog obračuna sa drugim učesnicima sportske priredbe.²¹

Učinilac ovog krivičnog djela može da bude svako lice, a u pogledu krivice potreban je umišljaj.

Za osnovni oblik dela je kumulativno propisana kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina i novčana kazna

Ovo krivično djelo ima tri teža, kvalifikovana oblika i jedan poseban oblik.

Prvi teži oblik djela, za koji je propisana kazna zatvora od jedne do osam godina, postoji ako je radnja izvršenja osnovnog djela izvršena od strane grupe. Grupu (u smislu člana 112 stav 22 KZRS) čine najmanje tri lica koja su povezana radi trajnog ili povremenog vršenja krivičnih djela, koja ne mora da ima definisane uloge svojih članova, kontinuitet članstva ili razvijenu strukturu. Dakle, kvalifikatornu okolnost kod ovog djela čini zajedničko, skupno, grupno vršenje jedne ili više, istih ili različitih djelatnosti nasilja ili nedoličnog ponašanja na sportskoj priredbi.

Još teži oblik ovog djela čini kolovođa grupe. To je lice koje organizuje usmjerava, koordinira ili predvodi pojedine akcije članova grupe, određuje im uloge i sl. Za kolovođu je zakon propisao kaznu zatvora od tri do 12 godina.

Treći teži oblik ovog krivičnog djela, za koji je propisana kazna zatvora od dvije do deset godina, postoji ako je usljed preduzete radnje izvršenja osnovnog oblika djela nastupila teža posljedica, i to: (1) ako je došlo do nereda u kome je nekom licu nanijeta teška tjelesna povreda ili 2) je oštećena imovina veće vrijednosti. Kada postoji veća vrijednost imovine, predstavlja faktičko pitanje koje sud rješava u svakom konkretnom slučaju. Ona se utvrđuje prema tržišnim uslovima u vrijeme izvršenja krivičnog djela, a ne u vrijeme suđenja.²²

Poseban oblik krivičnog djela iz člana 344a KZRS postoji za službeno ili odgovorno lice koje pri organizovanju sportske priredbe ili javnog skupa ne preduzme mjere obezbjeđenja kako bi se onemogućio ili spriječio nered usljed čega dođe do ugrožavanja života ili tijela većeg broja ljudi ili imovina veće vrijednosti. Kao elementi ovog posebnog oblika krivičnog djela se javljaju: (1) posebno svojstvo učinioa djela - službeno ili odgovorno lice koje organizuje sportsku priredbu ili javni

²¹ Vidi Babić, Marković, 297 i 298.

²² Vidi Jovašević, Ikanović, 178-181.

skup, (2) radnja izvršenja je određena kao nečinjenje (negativna, pasivna djelatnost), propuštanje koje se javlja kao nepreduzimanje svih ili pojedinih mjera obezbjeđenja kako bi se onemogućio ili spriječio nered na sportskoj priredbi i (3) vrsta posljedice djela koja se javlja u vidu konkretne opasnosti – nastupanja ugrožavanja života ili tijela većeg broja ljudi ili imovina veće vrijednosti.

Pored kazne, od decembra 2009. godine učiniocima krivičnog djela nasilničkog ponašanja na sportskoj priredbi ili javnom skupu se obavezno izriče i posebna vrsta krivične sankcije – mjera bezbednosti koja se naziva „Zabrana prisustvovanja određenim sportskim priredbama“.

Zabrana prisustvovanja određenim sportskim priredbama

Mjera bezbjednosti zabrane prisustvovanja određenim sportskim priredbama iz člana 89b KZRS uvedena je u krivično zakonodavstvo Republike Srbije kako bi se, ne samo strogim kaznama, pojačao efekat borbe društva u suzbijanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama ili na javnom skupu. Ovom mjerom bezbjednosti izrazito specijalnog karaktera sud može učiniocu krivičnog djela da izrekne zabranu prisustvovanja određenim sportskim priredbama - kada je to neophodno radi zaštite opšte bezbjednosti. Ona se izriče učiniocima određenih krivičnih djela - koja su povezana sa nasiljem na sportskim priredbama.

Primjenom ove mjere učiniocu krivičnog djela se postavljaju određene zabrane, odnosno ograničenja u ponašanju. Naime, učinilac krivičnog djela se obavezuje: (a) da se neposredno prije početka vremena održavanja određenih sportskih priredbi lično javi službenom licu u područnoj policijskoj upravi, odnosno policijskoj stanici na području na kome se zatekao i (b) da boravi u ovim prostorijama za vrijeme održavanja sportske priredbe. Mjera se može izreći na vrijeme od jedne do pet godina, računajući od dana pravosnažnosti sudske odluke, s tim što se vrijeme provedeno u zatvoru ne uračunava u vreme trajanja mjere. Primena ove mjere je, po pravilu, fakultativna (što znači da njena primjena zavisi od nahodjenja suda u konkretnom slučaju), ali zakon može da propiše i slučajeve njenog obaveznog izricanja (kao što je to učinio u članu 344a KZRS).²³

Tri su uslova za primenu ove mjere:

- (a) da je učinilac izvršio krivično djelo nasilja na sportskoj priredbi;
- (b) da sud dođe do uvjerenja da je primjena ove mjere neophodna i opravdana radi zaštite opšte bezbjednosti (javnog poretka, javnog reda i mira, opšte sigurnosti ljudi i imovine). Do ovog uvjerenja sud dolazi na osnovu ocjene svih okolnosti učinjenog djela i ličnosti samog učinioca i
- (c) ovo je mjera suplementarnog karaktera što znači da se ne izriče samostalno, već uz neku drugu krivičnu sankciju: kaznu zatvora, novčanu kaznu, rad u javnom interesu, oduzimanje vozačke dozvole, uslovnu osudu, sudsku opomenu, vaspitnu mjeru i kaznu maloljetničkog zatvora.

²³ Kada sud izrekne mjeru bezbjednosti, zabrane prisustvovanja određenim sportskim priredbama, mora u izreci presude opredijeliti na koje sportske priredbe (zabrana prisustvovanja svim fudbalskim utakmicama fudbalskog kluba čiji je navijač) i u kom vremenu trajanja se mjera izriče (presuda Apelacionog suda u Beogradu, KŽ. 3760/11).

Ako je ova mjera izrečena uz uslovnu osudu, sud određuje da se ona može opozvati ako učinilac djela prekrši postavljenu zabranu prisustvovanja određenim sportskim priredbama, odnosno ako ne izvrši neku drugu postavljenu dužnost. I konačno, ako poslije izdržane kazne zatvora, učinilac prekrši naloženu zabranu prisustvovanja određenim sportskim priredbama, odnosno ako ne izvrši drugu postavljenu dužnost, sud koji je izrekao ovu mjeru može da ga kazni zatvorom od 30 dana do tri mjeseca. Dakle, ovako izrečena kazna zatvora nije posljedica izvršenog krivičnog djela, već neizvršenja postavljene obaveze, odnosno posljedica neizvršenja izrečene mjere bezbjednosti (zbog nepoštovanja sudske odluke).

Zaključak

Specifičnost pri održavanju sportskih priredbi ili organizovanja javnih skupova jeste sve izraženija pojava nasilja i drugih oblika nedoličnog ponašanja kojima se ne samo remeti javni red i mir, odnosno spokojstvo građana, već se neposredno dovodi u opasnost život i tjelesni integritet učesnika sportske priredbe ili protivničkih navijača ili imovina većeg obima. Stoga, sva savremena zakonodavstva, pa i zakonodavstvo Republike Srbije, predviđa sistem mjera kojima se nastoje spriječiti ili suzbiti pojave nasilničkog ponašanja na sportskim priredbama ili u vezi sa njima kako bi se umanjile moguće posljedice ovih protivpravnih djelatnosti pojedinaca ili grupa (navijačkih). Te mjere predviđaju dva zakona, i to: a) Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama iz 2003. godine i b) Krivični zakonik iz 2005. godine.

Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, sa izmjenama iz decembra 2009. godine, u članu 4 određuje pojam i oblike ispoljavanja nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama.

Budući da zakonom propisane preventivne mjere ne daju vidljive rezultate u sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, novelirani KZRS je predvidio čak tri krivična djela za čije su učiniocice propisane stroge kazne zatvora, ali i jedna specifična mjera bezbjednosti – zabrane prisustvovanja određenim sportskim priredbama.

Najznačajnije krivično djelo, koje je zapriječeno strogim kaznama zatvora i posebnom mjerom bezbednosti, propisano je u članu 344a pod naslovom „Nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu“.

Literatura

- Babić, M., Marković, I. (2007). *Krivično pravo, Posebni dio*. Banja Luka.
- Đorđević, Đ. (2009). *Krivično pravo, Posebni dio*. Beograd.
- Jovašević, D. (2012). *Krivično pravo, Opšti dio*. Niš.
- Jovašević, D. (2014). *Krivično pravo, Posebni dio*. Beograd.
- Jovašević, D. (2014). *Praktikum za krivično pravo, Posebni dio*. Niš.
- Jovašević, D., Ikanović, V. (2012). *Krivično pravo Republike Srpske, Posebni dio*. Banja Luka.

- Lazarević, Lj., Vučković, B., Vučković, V. (2004). *Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore*. Cetinje.
- Miletić, S. (2004). *Pojmovnik policijskog prava*. Beograd.
- Pavišić, B., Grozdanić, V., Veić, P. (2007). *Komentar Kaznenog zakona*. Zagreb.
- Petrović, B., Jovašević, D. (2006). *Krivično (kazneno) pravo, Posebni dio*. Sarajevo.
- Turković, K. et al. (2013). *Komentar Kaznenog zakona*. Zagreb.

SIGURNOSNI RIZICI I PRIJETNJE EKONOMSKOG KRIMINALITETA NA STABILNOST JAVNIH PRIHODA

Doc. dr. sc. Husein Ljeljak

Univerzitet modernih znanosti CKM Mostar

E-mail: huseinljeljak@hotmail.com

Dr. sc. Edin Čolaković

*Ministarstvo finansija-PU F BiH, OOI Mostar/Univerzitet modernih znanosti
CKM Mostar*

E-mail: edin.colakovic.mo@gmail.com

Dr. sc. Salko-Salem Bubalo

E-mail: gmprostor@bih.net.ba

Senita Čolaković dipl. ecc.

Grad Mostar, Služba obrazovanja, savjetnik

E-mail: senita.colakovic@yahoo.com

Adnela Ljeljak dipl. ecc.

Ministarstvo finansija-PU F BiH

E-mail: adnela.ljeljak@hotmail.com

Apstrakt: U ovom radu prikazan je cjelovit pristup izvorne koncepcije upravljanja sigurnosnim rizicima od opasnosti ekonomskog kriminaliteta javnih prihoda. Rizici i ekonomske štete po javne prihode od kriminala carinskih i poreznih utaja generišu, opasnosti za pojedinca, društvo u cjelini, kao i na pripadajuće prirodno okruženje. Izvršena je naučna deskripcija i opisani su pojavnici, metode i uzroci određenja sigurnosnih rizika javnih prihoda u Bosni i Hercegovini i Evropskoj uniji (EU). U radu se ukazuje na pojavne oblike prevara i utaja u oblasti javnih prihoda u EU, kao i metode prijevara kojima se narušava budžet EU. Cjelovito se prezentira kriminogeneza poreznih, carinskih i drugih prijevara, u oblasti javnih prihoda na području EU. Razmotren je značaj i uticaj sigurnosnog menadžmenta (SM) na upravljanje rizicima i njegov doprinos na stabilnost javnih prihoda. Zaključuje se da SM, svojim djelovanjem kroz koncept upravljanja sigurnosnim rizicima, doprinosi efikasnoj i efektivnoj regulaciji kriminaliteta javnih prihoda, te da konačnici utiče i doprinosi održivom sigurnosnom stanju, od opasnosti klasičnog i organizovanog ekonomskog kriminaliteta.

Ključne riječi: sigurnost, kriminal, rizik, porez, javni prihod

SECURITY RISKS AND THREATS OF FINANCIAL CRIMES ON THE STABILITY OF PUBLIC REVENUES

Abstract: This paper presents a holistic approach to the basic concept of security risk management in regards to the dangers posed by the financial crimes on the public (government) revenue. The risks and economic damages stemming from criminal activity including illegal

border trade and the tax evasion, presents risks both to the individuals and to the society as a whole, as well as to its immediate surroundings. This paper present a complete analysis in terms of the scientific description, including describing the forms, methods and causes of determination of security risks regarding the tax revenues both in the Bosnia and Herzegovina and the European Union (EU). The paper also points out to the emerging forms of fraud and the tax evasion in the field of public revenues in the EU, as well as to the methods of fraud which tends to undermine the EU budget. Also, in-depth information is presented regarding criminogenic tax, customs and other types of fraud in the field of public revenues within the EU. Additionally this paper also discusses the importance and the impact of security management (SM) on managing risks and its overall contribution to the stability of the public revenue. It can be concluded that SM, acting through the concept of security risk management, contributes to more efficient and effective regulation of crime committed against the state, and ultimately contributing to a more sustainable security condition posed by the dangers of classic and organized economic crime.

Keywords: security, crime, risk, tax, public revenue

Uvod

Opasnosti i prijetnje od klasičnog i organizovanog ekonomskog kriminaliteta na nivou države, regije i na globalnom nivou postaju sve izraženije . Upravljanje rizicima predstavlja važan metodološki pristup, koji doprinosi procesu prevencije i otkrivanja ekonomskog kriminaliteta.

“ Organizovani kriminalitet je vrsta delikvencije i tipologija kriminalnih pojava vezana za djelatnost kriminalnih organizacija. To je djelatnost privrednog tipa koju vrše kriminalna udruženja, profesionalne i organizovane grupe, sa strogo utvrđenom hijerarhijom, disciplinom i normama ponašanja. Organizovane ili poluorganizovane grupe koje krivična djela vrše u sprezi sa predstavnicima lokalne ili viših stepena državne vlasti, tj. njenih organa i institucija. Nosioci organizovanog kriminala su u posrednoj vezi (“poslovnom odnosu“) sa predstavnicima vlasti, finansijskih institucija, privrednih kompanija i političkih stranaka.”[5]

Upravljanje rizicima u okviru sistema, odnosno na makro razini, npr. javnih finansijskih institucija , predstavlja proces koji omogućuje poboljšanje upješnosti upravljanja rizicima sigurnosti od klasičnog i organizovanog kriminaliteta. Integraciju upravljanja rizicima neophodno je uspostaviti kao kulturu institucionalnog sistema (organizacije). To podrazumijeva ugradnju upravljanja rizicima u procese planiranja i donošenja odluka, kao kontinuirani standard za organizaciju sigurnosnih aktivnosti, kao i razumijevanje i osiguranje okvira za utvrđivanje, procjenu, postupanje, praćenje i izvještavanje o rizicima u organizaciji. Uspostavljanje koordinacije upravljanja rizicima u okviru sistema državnih institucija, osigurava se proces upravljanje rizicima na makro razini države. Uspješnom implementacijom i provedbom procesa upravljanja, postižu se koristi za finansijsku instituciju (npr. poreznu instituciju), koje se ogledaju u sljedećem: bolje i jednostavnije odlučivanje, upravljanje rizicima kao pomoć sigurnosnom menadžmentu za usklađivanje odluka sa realnim i valjanim procjenama planiranih i ostvarenih neplaniranih rezultata, povećanje uspješnosti primjenom koncepcije koja se bazira na profesionalnom upravljanju rizicima, bolje i efikasnije korištenje raspoloživih resursa u skladu sa utvrđenim rizicima, poboljšanje povjerenja

u upravljačke strukture u skladu sa efikasnom i efektivnom procjenom rizika, kao i izgradnju i razvoj sigurnosne kulture prihvatanjem rizika u poslovanju. Upravljanje rizicima treba biti profesionalno i uspješno kako bi se otklonile i/ili umanjile prijetnje izvršenja planiranih ciljeva. Da bi se to ostvarilo, neophodno je sagledati i utvrditi rizike u svim fazama planiranja i svim planskim dokumentima. Aktivnosti koje se provode u državnim finansijskim institucijama trebaju biti u skladu sa postavljenim ciljevima i zakonskim okvirima budžetskog proračuna, bez štetnih posljedica po poreske obveznike. Kroz finansijsko planiranje moraju se predvidjeti aktivnosti provedbe eliminisanja identificiranih rizika. Metodskim procesom upravljanja rizicima, neophodno je predvidjeti opasnosti i prijetnje, koje izazivaju nepovoljne okolnosti za ostvarivanje planiranih budžetskih ciljeva. Nivo organizacijske kulture u finansijskim institucijama treba da obezbijedi obrasce razmišljanja, osjećaja i djelovanja, u kojima će problematika upravljanja rizicima biti posmatrana pozitivno, u cilju ostvarenja planiranih društvenih koristi za pojedinca i društvo u cjelini.

Pojam općeg određenja i problemi indikacije sigurnosnih rizika

Izazovi su određeni situacijski ambijenti u kojima se potencijalno uočavaju rizici i prijetnje.

Rizici od ekonomskog i/ili privrednog kriminaliteta direktno su povezani sa funkcionisanjem države i državnih institucija javnih prihoda. „Privredni kriminalitet nije samo pravna kategorija već, u prvom redu, društvena pojava koja ima mnoga svojstva, a među njima i pravno obilježje koje se mora uzimati u obzir i respektovati prilikom njegovog određivanja.”[5] Odlučivanje u takvom ambijentalnom okruženju uslovljeno je rizicima, izvjesnostima i/ili neizvjesnostima. „Prema suvremenoj teoriji odlučivanja, odlučivanje se dijeli na ono koje se priprema i realizuje u uslovima izvjesnosti, rizika i neizvjesnosti. Kriterijumi po kojima je ova podjela odlučivanja izvedena jesu: količina podataka, složenost problema i poznavanje zakonitosti razvoja pojava.”[4] Značajnu ulogu u procesu odlučivanju ima sigurnosni menadžment, na različitim nivoima organizacije i sistema. „Sigurnosni menadžment kao globalni fenomen, svoje potencijale, energiju, supstancu i informacije koristi za očuvanje podnošljivog sigurnosnog stanja u okviru države. Određujući (uslovljavajući) činioci (faktori) načina funkcionisanja menadžmenta sigurnosti (SM) na makro sistemskoj razini, te unutar sistema, organizacione cjeline (finansijske institucije) i okruženja države, regija i entiteta, a koji su od uticaja na razvoj elemenata društvenog kapitala, prevashodno ovisе od političkih kretanja, stupnja razvoja zakonodavstva, ekonomije i tehnologije, odnosno od postignutog sigurnosnog stanja razvijenosti elemenata društvenog kapitala u sistemu održivog razvoja, a ispoljavaju se kroz regulaciju političkih, ekonomskih i sigurnosnih opasnosti, prijetnji i rizika, od posljedica uticaja sigurnosnih izazova, na promjene sigurnosnog stanja.”[1] Stoga je domena djelovanja sigurnosnog menadžmenta dosta široko područje, koje se procesno proteže od lokalne sredine, pa do globalne razine, u kojoj egzistira po osnovu različitih političkih i sigurnosnih saveza. Ukoliko „sigurnosni menadžment raspolaže sa značajnom količinom podataka i/ili ako je problem jednostavan onda se radi o izvjesnom odlučivanju. Naspram toga, ukoliko sigurnosni menadžment raspolaže sa neznatnim brojem podataka, a problem

je suštinski dosta složen onda se podrazumijeva da se radi o odlučivanju u uslovima neizvjesnosti.“[1]

U pogledu određenja i definisanja pojma rizika, kao valjan primjer navodi se Ministarstvo vanjskih i evropskih poslova, Republike Hrvatske, koje je razvilo strategiju upravljanja rizicima, u kojoj je rizik definisan kako slijedi: „Rizik je bilo koji događaj ili problem, koji bi se mogao dogoditi ili nepovoljno utjecati na postizanje političkih, strateških, operativnih ciljeva korisnika proračuna. Propuštene prilike također se smatraju rizikom.”[6] Sigurnosne izazove možemo okarakterisati kao pojedinačne i/ili skupne opasnosti, prijetnje, teškoće, uzrok nečega, kao potencijalne oblike opasnosti i prijetnji vrijednostima dijelova i/ili cijelog društva, države ili institucije, pojedinca, te određenog privrednog okruženja. „Oni su u početku vrijednosno neutralni, pošto se tek odgovorom, reagovanjem na njih dobija predznak njihove vrijednosti – bilo pozitivne ili negativne. Izazovi (engl. *challenges*) su potencijalni oblici ugrožavanja stabilnosti i suvereniteta države i identiteta pojedinca i društva. Oni sadrže brojne višesmjernne oblike ugrožavanja – iz vojnog političkog, ekonomskog, socijalnog sektora bezbjednosti.”[2]

Upravljanje rizicima na profesionalan i sistematičan način, primjenom znanja i u skladu sa važećim propisima, u finansijskim institucijama, (na makro razini države) osigurava se razumna sigurnost, od posljedica nezakonite evazije javnih prihoda, što osigurava mogućnost postizanja ciljeva budžetskih i drugih planiranih sredstava korisnika. „Sa aspekta sigurnosti fiskalnog sistema i sigurnosti javnih prihoda, rizik je određena opasnost i prijetnja, koja može dovesti u pitanje stabilnost fiskalnog sistema i naplatu javnih prihoda. U kontekstu određenja i provođenja porezne (fiskalne) kontrole rizik je opasnost, mogućnost ili vjerovatnoća da naplata prihoda ili provođenje kontrole može pretrpjeti bilo kakav negativni utjecaj.“[1] „Upravljanje rizicima od posebne je važnosti i pomoći cjelokupnoj upravljačkoj strukturi te joj treba poslužiti za odgovorno, transparentno i uspješno upravljanje proračunskim sredstvima.”[6], kako u sklopu provođenja budžetskih planova isto tako i za provođenja raznovrsnih fiskalnih zakona. „Rizici izazvani različitim opasnostima i prijetnjama, mogu se manifestovati izvan i/ili unutar sistema, pa je upravljanje rizicima neophodno prilagoditi posebnostima sistema ili organizacije, a kada se radi o zakonitom prikupljanju javnih prihoda, onda se to u prvom redu odnosi na porezne institucije ili uprave društvenih prihoda.“[1] Upravljanjem rizicima, kroz okvirne strategije upravljanja rizicima sistema ili organizacije na različitim razinama odgovornosti, ima za cilj poboljšanje uspješnosti upravljanja rizicima i integraciju upravljanja rizicima.

Pojavni oblici, metode i uzroci određenja sigurnosnih rizika javnih prihoda

Razumijevanje općenitog pojma i problematike analize rizika podrazumijeva definisanje osnovnih pojmova iz navedene oblasti. Rizik (R) za pojedini resurs procjenjuje se procjenom njegove vrijednosti (eng. Asset Value – AV), ranjivosti tog resursa (eng. Vulnerability – V), prijetnji koje mogu iskoristiti te ranjivosti (eng. Threat – T), vjerovatnosti ostvarenja prijetnji (eng. Probability – P) i posljedicama (eng. Impact – I) koje se mogu dogoditi ukoliko se određena prijetnja ostvari. Dakle rizik je funkcija koja ovisi o navedenim varijablama: „ $R = f(AV, V, T, P, I)$ ”[7]

– Pojam kvantitativnog pristupa za analizu rizika :

Radi se o pristupu koji koristi egzaktne numeričke vrijednosti, tj. vrijednosti resursa koji se prikazuju u novčanim jedinicama. Ranjivost, prijetnje i posljedice u ovom se slučaju promatraju kao tzv. faktor izloženosti (EF) koji se izražava u postotku gubitka vrijednosti resursa u slučaju realizacije pojedinih prijetnji. Vjerovatnost, koja isto tako ovisi o ranjivosti i prijetnjama, obično se promatra u zadanom vremenskom intervalu, pa se u skladu sa tim i provodi kvantifikacija rizika za taj vremenski period. $(R = AV \times EF I, V, T \times P V, T)$ [8]

– Pojam kvalitativnog pristupa za analizu rizika

Za razliku od kvantitativnog pristupa, kvalitativni pristup procjeni rizika, kvalitativno uzima njihov utjecaj na rizik. Navedeni pristup zahtijeva iskustvo, stručnost i lične sposobnosti osobe koja pristupa procjeni rizika. Procjena se provodi kvalitativno, ali radi prihvatljivosti analize podacima, analitički podaci se kvantificiraju. Kvalitativni pristup se razlikuje od kvantitativnog pristupa, zbog činjenice da su izračunate brojčane vrijednosti relativne, i nisu u potpunosti apsolutne.

U segmentu, koji se odnosi na uzroke određenja sigurnosnih rizika javnih prihoda na teritoriji EU, određuje se i analizira fenomenološki pojam dijela carinske prevare i porezne utaje protiv finansijskih interesa tog područja. Obrada se odnosi na oblike, metode i počinitelje carinskih i poreznih prevara po štetu proračuna Evropske unije (EU), koja se može sistemski komparirati na makro razini države Bosne i Hercegovine. Ovaj segment obrade rada, koncepcijski se oslanja na provedeno istraživanje Đurđević, Z. [3] gdje se ukazuje na kriminalitet koji se odnosi na dio proračunskih prihoda i kriminalitet koji se odnosi na proračunski dio rashoda. Rezultatima pribavljenim deskriptivnom metodom, kao i metodom analize, u istraživanju se ukazuje na uočene pojave, koje imaju uticaj na nezakonitu evaziju javnih prihoda na području EU. „Te pojave su u stvari određeni rizici.“[1] Metode koje se koriste u realizaciji prevara i utaja javnih prihoda u EU su raznovrsne, ali uobičajne, i odnose se na krivotvorenje svakojakih isprava, razni oblici krijumčarenja, koruptivne aktivnosti, izbjegavanje zakonskih propisa, korištenje fiktivnih firmi i fiktivna dokumentacija itd. „Menadžment sigurnosti u okviru svog djelovanja na ostvarenje stabilnosti javnih prihoda sposoban je prepoznati destruktivne sigurnosne rizike. Dakle, sigurnosni menadžment, svojim aktivnostima, na različitim razinama sistema djeluje i utiče na prepoznavanje, umanj enje i/ili otklanjanje raznih oblika nezakonite evazije javnih prihoda.“[1]

Pojavni oblici prevara i utaja u oblasti javnih prihoda u EU

Rizik (R) za pojavne oblike prevara i utaja u oblasti javnih prihoda u Evropskoj uniji (EU) procjenjuje se mjerenjem njegove vrijednosti, ranjivosti tog resursa, prijetnji koje mogu iskoristiti te ranjivosti, vjerovatnosti ostvarenja prijetnji i posljedicama koje se mogu dogoditi ukoliko se određena prijetnja ostvari. Dakle, rizik protiv finansijskih interesa EU je funkcija koja ovisi o varijablama koje se odnose na utaju carina, poreza i drugih davanja i subvencijske prevare. „Glavna podjela kažnjivih ponašanja protiv finansijskih interesa EU koja je prihvaćena ne samo u stručnoj literaturi već i u zakonodavstvu EU i država članica određena je prema kriteriju, da

li je napadnuto dobro, prihod ili rashod proračuna EU. Prema tom kriteriju razlikuju se dvije glavne vrste EU prijevare, kako slijedi:

1. „Utaja carina, poreza i drugih davanja“ (eng. *evasion of import, duties tax*, njem. *Abschopfungshinterziehung*, *Steuerverkürzung*) koja čine prihode proračuna EU. Glavni oblik prijevare kojim se oštećuju odnosno smanjuju prihodi proračuna EU jeste utaja odnosno izbjegavanje plaćanja uvoznih carina kao i pripadajućih poreza.
2. „Subvencijska prijevara“ kojom se označava nezakonito prisvajanje rashoda, dakle sva kažnjiva ponašanja kojima se zloupotrebljavaju odnosno nezakonito prisvajaju razne vrste subvencija, dotacija, poticaja, potpora, premija i druge vrste rashoda proračuna EU (engl. *subsidy fraud*)”[3]

Na ovakav način poreznim utajama i subvencijskim prevarama izbjegavaju se primjenjivati pozitivni zakonski propisi i norme, u namjeri nezakonitog prisvajanja proračunskih sredstava, što je u konačnici cilj pojedinaca i/ili organizovanih kriminalnih grupa. U navedenim varijablama neophodno je pojedinačno procijeniti opasnosti i prijetnje i ranjivost od navedenih rizika kvantitativnim i kvalitativnim metodama, kao i kombinacijom istih. Dakle, izvori prijetnji su raznovrsni oblici prevara i utaja u oblasti carina, prijevare te prijevare u oblasti subvencija, i kao takve predstavljaju objektivne opasnosti, odnosno rizike po finansijsku sigurnost EU. „U cilju upravljanja rizicima i planiranja sigurnosnih mjera i aktivnosti protiv uočenih opasnosti i prijetnji po stabilnost i sigurnost javnih prihoda, neophodno je planirati protiv mjere za prevenciju i represivno djelovanje protiv kriminalnih metoda utaje i nezakonite evazije poreznih, carinskih i ostalih oblika prijevara u EU.“[1]

Oblici prijevara i utaje u oblasti carina na području EU

„Fenomenologija ponašanja kojom se izbjegava plaćanje carina pri uvozu robe u EU prikazana je dvjema glavnim kategorijama. Prva je krijumčarenje robe preko granice EU, kao najčešći oblik utaje carina kojim se nanosi najveća šteta pojedinim proračunima EU, a druga su kategorija različite vrste manipulacija pojedinim normativnim obilježjima robe kao što su vrsta, kvaliteta i količina te drugim podacima relevantnim za određene visine iznosa carine. Nakon proučavanja opsežne kriminološke literature koja detaljno opisuje brojne i raznovrsne primjere ponašanja s ciljem utaje carina pokazalo se da navedena fenomenološka dihotomija zorno prikazuje dva temeljna oblika počinjenja tog djela koja se najčešće razlikuju ali ponekad i preklapaju.”[3]

Utaje carina, po tom osnovu kao i drugih povezanih prihoda u lancu vrši se :

- krijumčarenjem,
- lažnom prijavom carinski relevantnog podatka o robi,
- lažna prijava vrste i kvalitete robe,
- lažni podatak o zemlji porijekla robe,
- lažni podatak o namjeni.

Prijevare u oblasti subvencija na području EU

EU iz svog proračuna u okviru evropskih fondova, nacionalnih državnih službi fizičkim i pravnim licima u okviru zacrtane politike, dodjeljuju subvencije dotacije, premije, poticaje i druge planirane oblike finansijske pomoći. Obzirom da su subvencije, same po sebi, pravi mamac za prijevare, najčešće se ogledaju u sljedećem:

- A. subvencijska prijevarena u području zajedničke poljoprivredne politike,
 - a) lažna prijava proizvodnje ili izvoza,
 - b) lažna prijava količine robe prema broju i težini,
 - c) lažna prijava vrste i kvalitete robe,
 - d) lažni podatak o porijeklu robe,
 - e) lažni podatak o zemlji izvoza,
 - f) lažni podatak o namjeni robe.
- B. subvencijska prijevarena u području strukturalnih politika.[3]

Metode prijevarena kojima se narušava budžet EU

„Prijevare se provode različitim metodama u cilju nezakonite evazije javnih prihoda i prisvajanja nezakonite dobiti.“ [1]„Kriterij drugoga fenomenološkog presjeka kažnjivih ponašanja protiv finansijskih interesa EU jeste metoda kojom je djelo počinjeno. Pod pojmom metode, *modus operandija* ili manipulativne tehnike razumijeva se konkretna aktivnost ili sredstvo koje je počinitelj poduzeo odnosno primijenio radi protupravnog prisvajanja finansijskih sredstava koja pripadaju proračunu EU. To su metode koje počiniteljima omogućuju manipuliranje činjenicom koja čini konstitutivno obilježje fiskalne norme o proračunu EU. Opisi pojava oblika ponašanja kojima se napadaju proračunski prihodi, odnosno rashodi pokazali su da su metode kojima se počinitelji koriste vrlo različite i često kombinirane.”[3]

„Metode koje se koriste u EU, koriste se u zemljama okruženja i Bosni i Hercegovini i to su sljedeće metode:

1. krivotvorenje isprava,
2. skrivanje robe,
3. davanje i primanje mita,
4. nasilje,
5. fiktivni poslovi i zaobilaženje zakona:
 - a) fiktivni poslovi,
 - b) zaobilaženje zakona,“ [3]

Ovdje se treba napomenuti da je crno tržište posebno rizična oblast i kojem se dugoročno treba posvetiti pažnja, odnosno siva zona poslovanja, oblikovana kroz kriminalno ponašanje, suprotno odredbama evropskog prava. U tu zonu spadaju fiktivni poslovi i zaobilaženje zakona na taj način, pa se u fenomenološkoj analizi to vidi kao plodno tlo, za specifične metode kriminalnog djelovanja, u cilju provođenja EU prijevarena, od strane kriminogenih elemenata.

Kriminogeneza poreznih, carinskih i drugih prijevara EU

Zbog racionalnosti i ostanka na temi ovog rada, važno je napomenuti da nije moguće opisati i analizirati sve raznovrsne počinitelje poreznih EU prijevara. Stoga ćemo se ograničiti na egzogene kriminogene počinitelje (spoljne faktore), koji se mogu izvesti iz fenomenološke analize. „Riječ je o okvirnim gospodarskim, finansijskim, socijalnim, pravnim i drugim društvenim okolnostima koje uslovljavaju i uzrokuju počinjenje porezne EU prijevare ili joj pogoduju, koji su kao takvi prepoznatljivi i na Bosanskohercegovačkom geografskom području, kao i regionalnom okruženju.“ [1] „Kriminogeneza svakog kažnjivog ponašanja rezultat je endogenih odnosno unutarnjih činitelja koji obilježavaju počiniteljevu biopsihološku strukturu i egzogenih odnosno vanjskih elemenata koji iz počiniteljeve okoline uzrokuju odnosno uslovljavaju počinjenje kažnjivog djela.“ [3] Drugim riječima „kažnjivo ponašanje izvire iz strukture pojedinca, njegove porodice i bližeg okruženja, ali ovisi i od utjecaja cjelokupne društvene sredine, određene izdržljivosti društvene zajednice u kojoj pojedinac nije mogao i/ili htio razviti društveno prihvatljive osobne potencijale.“ [1]

Nadalje, okolnosti koje mogu uslovljavati i uzrokovati kažnjivo počinjenje, odnosno mogu pogodovati istim su:

- protekcionistička tržišna politika EU,
- nedostaci pravnih propisa EU,
- nedostatna kontrola poštovanja carinskih i subvencijskih propisa,
- nedostatak socijalnog prijekora,
- nemogućnost i neefikasnost kaznenog progona.[3]

„Naravno ovo su opće egzogene okolnosti, dok je određivanje unutrašnjih činitelja u funkciji od složenih psiholoških fenomena učesnika u finansijskim prijevarama. Naravno, nije moguće ispustiti iz vida i utjecaj dominantne teorije (neoliberalne) ekonomskog toka, koja zanemaruje potrebe pojedinca u sistemu održivog razvoja.“ [1]

Razmotrimo važnost analize rizika koji mogu utjecati na procjenu kriminalnih očekivanja u određenoj društvenoj zajednici. „Važnost analize poreznih rizika, sa naučno-istraživačkog aspekta u ovom radu je relevantna naučna informacija o neophodnosti planiranja poreznih rizika, odnosno rizika koji negativno mogu utjecati na stabilnost javnih prihoda, odnosno na finansijsku stabilnost je važan alat u borbi protiv svih, a posebno sverastućeg poreznog kriminala u Bosni i Hercegovini.“ [1] Cjelovitom i stručnom analizom rizika u poreznim institucijama postižu se povoljni preduslovi za efikasnu i efektivnu kontrolu javnih prihoda i prevenciju poreznih utaja. Pravilnim i profesionalnim, a nadasve zakonitim korištenjem alata za analizu rizika, rezultati u prevenciji i/ili represiji krivičnih djela porezne utaje bit će bolji i kvalitetniji. „Dakle, menadžment sigurnosti utječe na stabilnost javnih prihoda prepoznatljivom eliminacijom negativnih poreznih rizika. „[1]

U skladu sa istraživanjima uticaja sigurnosnog menadžmenta u javnoj upravi „menadžerska vizura je osnov i koncept djelovanja sigurnosnog menadžmenta u institucijama javnih prihoda.“[1]„U uslovima postignute ravnoteže i stabilnosti, bez opasnosti i prijetnji, menadžment sigurnosti neprekidno stupa u interaktivne odnose sa drugim strukturama menadžmenta, kroz sigurnosno rekurzivno stanje, u nastojanju

održavanja pozitivnog sigurnosnog stanja. To stanje ravnoteže i stabilnosti može biti narušeno, djelovanjem kriminalnih grupa i pojedinaca, kroz pripremu i počinjenje kriminaliteta poreznih utaja.”[1] SM u uslovima opasnosti po stabilnost javnih prihoda „fenomenologiji kriminalnog ponašanja koja ima efekat porezne utaje, može se suprotstaviti metodama procjene poreznih sigurnosnih rizika.“[1] Metode suprotstavljanja i praktičnu primjenu istih, neophodno je kontinuirano preispitivati, u kontekstu kretanja cjelokupne slike privrednih, finansijskih, socijalnih, pravnih i drugih eksternih društvenih okolnosti, koje uslovljavaju i uzrokuju počinjenje poreznog kriminala u društvu kao cjelini i/ili mu pogoduju. „Analitički rezultati procjene poreznih rizika, predstavljaju informacije i podatke sigurnosnom menadžmentu za poduzimanje praktičnih preventivnih i/ili represivnih mjera i aktivnosti na spriječavanju i/ili presjecanju raznovrsnih manifestacija kriminaliteta poreznih utaja,“[1] Takvo postupanje i cjelovito sagledavanje rizika, sistemski doprinosi smanjenju kriminaliteta javnih prihoda.

Zaključak

U skladu sa provedenim naučnim istraživanjem i ispitivanjem u ovom radu, potvrđuje se da sigurnosni menadžment, svojim djelovanjem kroz koncept upravljanja sigurnosnim rizicima, doprinosi efikasnoj i efektivnoj regulaciji kriminaliteta javnih prihoda, te da u konačnici utiče i doprinosi održivom sigurnosnom stanju, od opasnosti klasičnog i organizovanog poreznog i carinskog kriminaliteta, kao i kriminaliteta u oblasti subvencija. Upravljanje rizicima predstavlja važan metodološki pristup, koji doprinosi procesu prevencije, otkrivanja i dokazivanja ekonomskog kriminaliteta. Sigurnosni menadžment, svojim metodološkim djelovanjem, kao proces, organizacija i sistem u heurističkom krivičnom području, doprinosi razotkrivanju i prevenciji raznovrsnih metoda utaja i prevara, koje se koriste u Bosni i Hercegovini i na teritoriji Evropske unije (EU). Kroz klasični i organizovani kriminalitet javnih prihoda i nezakonite evazije javnih prihoda, nanose se ogromne štete po budžet institucija Bosne i Hercegovine i EU. Upravljanje rizicima, provodi se koroz procese planiranja, organizacije, vođenja i kontole. Sigurnosni menadžment, kroz koncept upravljanja sigurnosnim rizicima, djeluje preventivno i/ili represivno na uzroke nezakonite evazije javnih prihoda, koji su raznovrsni, ali uobičajni, a koji se uglavnom odnose na krivotvorenje svakojakih isprava, raznih oblika krijumčarenja, koruptivnih aktivnosti, izbjegavanje zakonskih propisa, korištenje fiktivnih firmi i fiktivne dokumentacije itd. U skladu sa rezultatima istraživanja ovog rada, uočeno je, da fenomen kažnjivog ponašanja, sa efektom nezakonite destrukcije javnih prihoda, izvire iz strukture pojedinca, njegove porodice i bližeg okruženja, ali ovisi i od utjecaja cjelokupne društvene sredine, kao i određene izdržljivosti društva kao cjeline, u kojoj pojedinac nije mogao i/ili nije htio razviti društveno prihvatljive lične potencijale. Rezultati istraživanja upućuju na potrebu daljeg istraživanja ove teme, koja se odnosi na sigurnosne rizike i prijetnje ekonomskog kriminaliteta na stabilnost javnih prihoda. Novi rezultati naučnog ispitivanja i istraživanja, omogućiti će dalju kvalitetnu razmjenu i upotrebu informacija i naučnih činjenica, što će valjano doprinjeti efikasnoj i efektivnoj prevenciji kriminaliteta javnih prihoda, primjenom koncepta modernog upravljanja sigurnosnim rizicima.

Literatura

- [1] Čolaković, E.: **Održivi razvoj i menadžment sigurnosti u funkciji otkrivanja i dokazivanja poreznih utaja u Bosni i Hercegovini**, doktorat, Univerzitet Modernih znanosti CKM, Mostar, 2015.
- [2] Daničić, M. (2010) **Bezbjedonosni menadžment**, Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Banja Luka.
- [3] Đurđević, Z. (2006) **Prijevarena na štetu proračuna Europske unije: pojavni oblici, metode i uzroci**, Znanstveni članak, Zagreb, Pravni fakultet Zagreb.
- [4] Subošić, D. et Daničić M., (2012) **Bezbjedonosni menadžment-Organizacija i odlučivanje**, Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Banja Luka,
- [5] Sućeska, M., (2006) **Osnovi ekonomskog kriminaliteta**, Priština.
- [6] Ministarstvo vanjskih i europskih poslova, (2012) **Strategija upravljanja rizicima**, Zagreb.
- [7] IZVOR: ISO/IEC TR 13335-3, **Information technology-Guidelines for the management of IT security, 1st edition**, 1998;
- [8] IZVOR: PD 3002:2002, Guide to BS 7799 Risk Assessment, British Standards Institution, 2002.

**POJAM KRIVIČNOG BIĆA, SUBJEKAT,
OBJEKAT KRIMINALA I ZAŠTITNI OBJEKAT
IZVRŠENJA POREZNE UTAJE**

Dr. sc. Edin Čolaković

Ministarstvo finansija-PU F BiH, OOI Mostar

E-mail: *edin.colakovic.mo@gmail.com;*

Dr. sc. Salko-Salem Bubalo

Univerzitet modernih znanosti CKM Mostar

E-mail: *gmprostor@bih.net.ba*

Dr. sc. Husein Ljeljak

Univerzitet modernih znanosti CKM Mostar

E-mail: *huseinljeljak@hotmail.com;*

Senita Čolaković dipl. ecc.

Grad Mostar, Služba obrazovanja, savjetnik

E-mail: *senita.colakovic@yahoo.com;*

***Apstrakt:** Globalno porezi su vrijednosna davanja, pravedna ili egoistička, koje država ubire bez direktne naknade za svoje funkcionisanje. U savremenim i razvijenim državama porezi podmiruju školstvo, socijalne, zdravstvene i različite druge potrebe pojedinca, društva u cjelini i pripadajućeg prirodnog okruženja, dok u nerazvijenim i siromašnim zemljama porezi uglavnom zadovoljavaju egoističke potrebe državne vlasti. Porezna utaja kao fenomen koji se pojavljuje u svim sferama globalnog društva, dodatno ugrožava održivi razvoj i direktno utiče na slabljenje javnih poluga društva, te generira siromaštvo. U ovom radu se na osnovu rezultata istraživanja i proučavanja relevantne literature, ukazuje na krivično pravne domete zakonodavnog uređenja kivičnog djela porezne utaje. Razumjevanje krivičnog djela porezne utaje prvenstveno je uslovljeno pravilnim tumačenjem pravne norme, čime se uređuje njena životna egzistencija, koja dalje na razumljiv način olakšava provođenje zakona. Svrha ovog rada je ukazati na najbitnije pravne karakteristike i značaj svakog pojedinog elementa predmetnog krivičnog djela, u aktuelnoj domeni indirektnih poreza, kako bi se na isto djelovalo preventivno i/ili represivno, u njegovom heurističkom okruženju.*

***Ključne riječi:** porezna utaja, biće, subjekat, objekat izvršenja i zaštitni objekat*

**CONCEPT CRIMINAL OF BEING, SUBJECT,
THE OBJECT OF THE CRIMINAL AND PROTECTIVE
OBJECT FROM EXECUTION OF TAX EVASION**

***Abstract:** Global taxes are providing value, the fair ones or egoistic ones, that state collects without direct compensation for their functioning. In modern and developed countries, taxes are used to settle the education, social, health and various other needs of the individual, the society and the related natural environment, while in developing and poor countries, taxes generally*

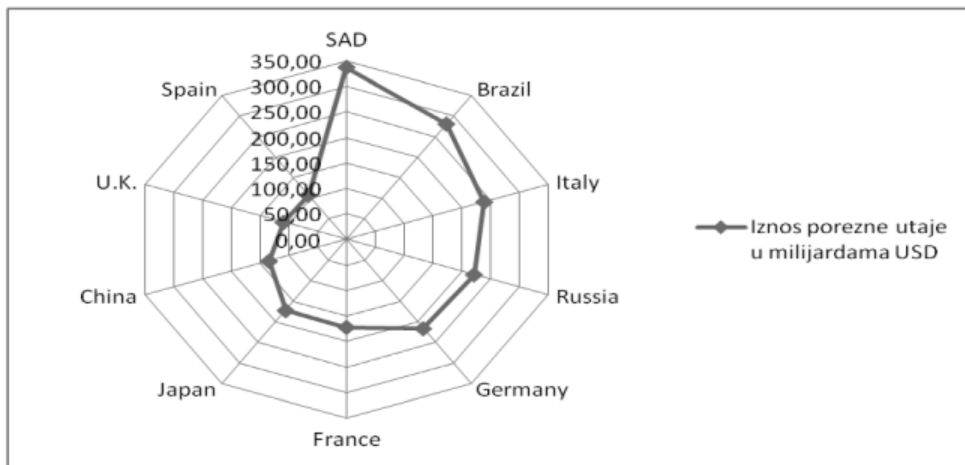
meet the needs of egoistic national authorities. Tax evasion as a phenomenon that occurs in all spheres of global society, further jeopardizes sustainable development and has a direct impact on the weakening of public levers of society and generates poverty. This paper is based on the results of research and study of the relevant literature, points to criminal achievements of the legislative regulation of the crime of tax evasion. Understanding the criminal offense of tax evasion is primarily conditioned by a proper interpretation of the legal norm, which regulates its life existence, that remains in a comprehensive manner facilitates enforcement. The purpose of this paper is to show the most important legal characteristics and the importance of each element of the criminal offense, in the current field of indirect taxes in order to the same preventive effect and/or repressive, in its heuristic environment.

Keywords: tax evasion, the being, the subject, the object of execution and trade facility

Uvod

Porezna utaja je globalni, odnosno svjetski fenomen. To je problem koji razara svjetsko gospodarstvo, ali u isto vrijeme svaku od zemalja pojedinačno. „Ekonomski gledano, porezi su prisilna davanja koja razrezuju državne ustanove, a da se od njih za uzvrat ne traži ekonomska protuusluga“. [1] Kako bi cjelovito, ali i slikovito sagledali problem iz globalnog ugla navodimo izvještaj relevantne britanske novinske agencije Rojters. Britanska novinska agencija Rojters (Reuters) objavila je istraživanje Davida Cay Johnston, predsjednika Istraživačkih novinara i urednika (IRE), i veterana iz The New York Timesa, čije se istraživanje odnosi na probleme u „deset zemalja sa najvećim poreznim utajama“ [11].

Slika br. 1. Deset zemalja svijeta sa najvećim poreznim utajama

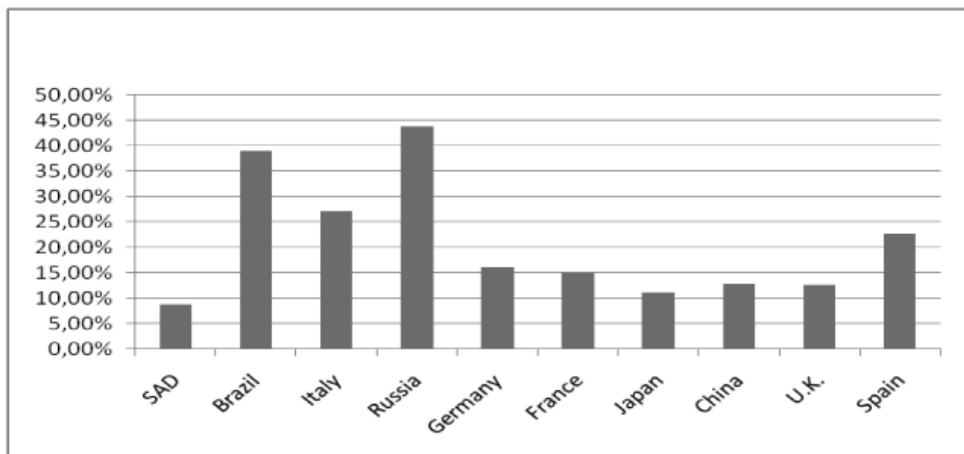
Obrada: Autor [2]

Izvor : <http://blogs.reuters.com/david-cay-johnston/2011/12/13/wheres-the-fraud-mr-president/>

Izbjegavanje plaćanja poreza se procjenjuje na ogromnih 18 posto, od svih obuhvaćenih globalnih poreznih iznosa, što je zabrinjavajuća globalna brojka, koja je

povezana sa fenomenom poreznih utaja. Također, izvješće koje je navedeno na istom mjestu od britanskog računovođe Richard Murphy prezentira procjenu iznosa američke porezne utaje na 337,3 milijarde dolara, što je 8,6 % procjenjenog učešća BDP te zemlje. Porezni gubitak (Tax loss) izražen u milijardama dolara opterećuje navedenih deset zemalja svijeta sa najvećim utajama u procentu od značajnih 8,5% u SAD-a, do ogromnih 43,8% gubitaka u Rusiji. Odmah iza Rusije je Brazil sa 39 %, Italija sa 27%, Španija sa 22,5%, Njemačka sa 16%, Francuska 15 %, Kina sa 12,7%, Velika Britanija sa 12,5% i Japan sa 11%, poreznog gubitka u odnosu na BDP. Ovi procenti su pokazatelji koji se odnose na unutarnje odnose navedenih zemalja. Problem se usložnjava, kada je iznos procenta od 8% (SAD) ujedno i nominalno enorman iznos od 337,3 milijarde USD, što je zaista ogromna suma. Nominalni iznosi ostalih zemalja navedenih u izvještaju kreću se od 107,4 milijarde USD do 280,1 milijarda USD, te navedenih 337,3 milijarde USD, poreznog gubitka i/ili porezne utaje. (nezakonita evazija) „Nezakonita evazija kroz fenomen porezne utaje napada fiskalni sistem svih zemalja svijeta, bez obzira da li se radi o razvijenim ili nerazvijenim državnim uređenjima. Globalna ekonomija izražena kroz korporatizam i globalni organizovani kriminal, prevazilaze zvanične državne granice, nominalne iznose državnih budžeta pojedinačnih zemalja, a pogotovo zemalja u razvoju, tranziciji i nerazvijenih zemalja. Takvo nekontrolisano stanje neminovno stvara pogodno tlo za djelovanje sve izraženijeg kriminaliteta poreznih utaja, kako na svjetskom, tako i na regionalnom i/ili nacionalnom nivou.“ [2] „Mnogo je teža situacija u siromašnim društvima. Takva društva su sistemski na nižem stepenu privrednog, društvenog i okoliškog razvoja, te su kontinuirano opterećena siromaštvom, kriminalom i korupcijom.“ [3] „Stoga su društvena kohezija, aktivna uključenost svih ljudi i pravičnost u raspodjeli, šansama, političkoj odgovornosti i sudjelovanju bez diskriminacije, neophodni kako bi neko društvo bilo životno i izdržljivo na dugi rok“ [8]

Slika br.2. Procentualni iznos poreznog gubitka deset zemalja svijeta sa najvećim poreznim utajama u odnosu na BDP-u

Obrada: Autor [2]

Izvor : <http://blogs.reuters.com/david-cay-johnston/2011/12/13/wheres-the-fraud-mr-president/>

Sadašnje organizacijsko uređenje poreznih institucija u Bosni i Hercegovini, posljedica je političkog (ne) dogovora postratne Bosne i Hercegovine. „Organizacija poreskih institucija u Bosni i Hercegovini je specifična, u odnosu na zemlje okruženja, EU, SAD-e i za razliku od ostalih zemalja nije prilagođena stvarnim potrebama Bosne i Hercegovine.“ [4] „Obveza upostave službene suradnje između poreznih uprava BiH razumljiv je zahtjev MMF-a imajući u vidu decentralizirani fiskalni ustroj BiH u kojem entiteti i Distrikt imaju isključive nadležnosti za izravne – direktne poreze, dok su na razinu BiH prenesene nadležnosti za neizravne – indirektno poreze. U fragmentiranom poreznom sistemu u jednoj državi, koja predstavlja jedinstveni ekonomski prostor, moguće su različite porezne zlouporabe od obveznika koje rezultiraju poreznom evazijom i sivom ekonomijom. U situaciji kada nema razmjene podataka između poreznih uprava obveznik neizravnih poreza može, na primjer u svrhu PDV-a, da prijavi drugačiji promet od onoga koji je prijavio kao obveznik izravnih poreza. Ili, obveznik izravnih poreza čiji godišnji promet prelazi prag za registraciju PDV-a može ostati izvan sustava PDV-a ukoliko UNO nema saznanja o tome. I u području izravnih poreza mogu se desiti zlouporabe ukoliko pravna ili fizička osoba posluje ili ostvaruje dohodak i u drugom entitetu/Distriktu.” [10] Zbog navedenog, porezne uprave u Bosni i Hercegovini, u ovakvom nedovršenom političkom i društvenom uređenju, koji se smatra decentralizovanim, a poseban je i drugačiji od bilo koje zemlje u EU, trebaju međusobno sarađivati u cilju preventivnog i organizovanog djelovanja prema različitim oblicima nezakonite evazije javnih prihoda, dok se ne izradi i prihvati cjelovit i funkcionalan poreski sistem, u okviru državnog ministarstva finansija i/ili nekog drugog posebnog ministarstva Bosne i Hercegovine.

Osnove zakonodavne regulative provođenja indirektnih poreza u Bosni i Hercegovini

Da bi neka radnja mogla da se podvede pod krivično djelo neophodno je u društvenoj zajednici da takva radnja predstavlja određenu društvenu opasnost i da je zakonom opisana kao krivično djelo. Nije svaka radnja povrede nekog materijalnog propisa ujedno i krivično djelo, bez obzira koliko je formalno i materijalno bliska definiciji i određenju nekog krivičnog djela. „Tako kod umanjenja i/ili izbjegavanja plaćanja javnih prihoda nije krivično djelo svako izbjegavanje plaćanja.“ [5] Općenito se može prihvatiti da: „regulativa provođenja zakonske obaveze obračuna i uplate indirektnih poreza, predstavlja poduzimanje sveobuhvatnih institucionalnih planskih kontrolnih aktivnosti, kao i poduzimanje obavještajnih i/ili istražnih mjera i radnji od strane agencija za provođenje zakona, kao i ispunjenje obaveza od strane poreznih obveznika, s ciljem i konačnim efektom tačnog obračuna i naplate poreza, na način kako je to propisano i regulisano poreznim propisima.“ [5]

U Bosni i Hercegovini jedan od najznačajnijih prihoda do 2005. godine bio je porez na promet, koji se nije prikupljao i naplaćivao na jedinstveni uplatni račun. Zbog same organizacije poslije ratne države Bosne i Hercegovine, naplata poreza na promet bila je u to vrijeme otežana rascjepkanošću države, pojavom velikog iznosa fiktivnog neoporezovanog prometa, fiktivnih firmi, naplata obaveza na više odvojenih računa, i ukupno loših efekata u primjeni te vrste poreza. Poslije tog perioda, donošenjem zakonodavnih rješenja i uvođenjem poreza na dodanu vrijednost (PDV),

te objedinjavanjem carinskih uprava u jedinstvenu državnu poreznu agenciju za indirektnu poreze, Upravu za indirektno/neizravno oporezivanje Bosne i Hercegovine, obračun i naplata poreza na dodanu vrijednost vrši se na jedinstveni račun. Ostali porezi i doprinosi, prije svega direktni porezi još uvijek nisu regulisani na državnom nivou Bosne i Hercegovine. "Globalno posmatrano, fiskalna politika, a prije svega poreski sistem u državi Bosni i Hercegovini raspoređen je između sva četiri nivoa vlasti: država-entiteti-kantoni-općine." [6]

U okviru zakonodavne regulative u Bosni i Hercegovini, kao i u ostalim državama gdje je u primjeni i funkcionira PDV, bitno je poreznu regulativu sagledati i sa osnovnih pojmova povrede poreznog zakonodavstva. Povrede zakonodavstva iz oblasti indirektnih poreza se mogu svrstati u dva osnovna oblika povreda propisa, i to na način da se čine određeni prekršaji ili krivična djela. Bez obzira da li se radi o prekršajima ili krivičnim djelima, porezni obveznik je u namjeri neplaćanja indirektnih poreza u propisanom iznosu. Povredama, krivičnim ili prekršajnim, se zbog neplaćanja javnih prihoda, u stvarnosti i objektivno, ograničava provođenje indirektnih propisa. Dakle, provođenje indirektnih propisa predstavlja poduzimanje određenih aktivnosti nadležnih lica u agencijama za provođenje zakona, u skladu s prekršajnim i/ili krivičnim zakonodavstvom, u cilju otkrivanja i presjecanja bilo kakvih nezakonitih radnji od strane poreznih obveznika. Bez obzira da li se u aktivnostima provođenja propisa provode preventivne ili represivne mjere provođenja, koje su propisane zakonom, cilj poduzimanja takvih aktivnosti je potpuna i tačna naplata javnih indirektnih prihoda i sprečavanje nezakonite evazije. [2] U slučajevima kada se radi o prekršajnim povredama, mnogo je lakše odrediti se prema obliku i načinu povrede zakonskih propisa, iz jednostavnog razloga što su materijalnim propisima, posebno u dijelu koji se odnosi na krivične odredbe, decidno regulisani i oblici prekršaja, koji su normativno jasno i objektivno definisani, a što je slučaj i s porezom na dodanu vrijednost.

Međutim, kada se radi o zakonodavnoj regulativi povreda propisa sa aspekta krivičnog zakonodavstva, onda je pitanje povrede i izbjegavanja plaćanja PDV-a povezano i sa subjektivnom namjerom. Nema porezne utaje ukoliko nije ugrožen i/ili prekoračen zaštitni objekat radnje, koji je kod utaje poreza minimalna vrijednost iznosa poreza koji se izbjegava, jer bez tog minimuma iznosa utaje, kumulativno nisu ispunjeni uvjeti za krivično djelo."Prema tome, da bi se radilo o krivičnom djelu mora prije svega postojati djelo čovjeka, ono mora biti protupravno, mora biti u zakonu predviđeno kao krivično djelo i mora biti skrivljeno." [7] Sva navedena četiri elementa su kumulativna i moraju biti obuhvaćena određenim događajem da bi se ispunila stroga pravna forma kako bi određeno djelo, pa time i djelo porezne utaje, uopće moglo biti krivično djelo.

U nastavku se obrađuju, radi lakšeg razumijevanja čina porezne utaje, pojmovi bića krivičnog djela porezne utaje, subjekat izvršenja krivičnog djela porezne utaje i pojam objekat radnje i objekat izvršenja.

Biće krivičnog djela porezne utaje

To su bitni elementi obilježja krivičnog djela porezne utaje po čemu se djelo porezne utaje razlikuje od drugih krivičnih djela. "Drugim riječima, biće svakog po-

jedinog krivičnog djela proizilazi iz njegovog zakonskog opisa. Prema tome, pored općeg pojma krivičnog djela, pojmom "bića krivičnog djela" označava se ustvari pojam određenog krivičnog djela. Pojmovi "biće krivičnog djela" i "pojam određenog krivičnog djela" su sinonimni izrazi za isti materijalni supstrat, s tim da se pojam "biće krivičnog djela" u teoriji uglavnom koristi kao uobičajen." [7]

Biće krivičnog djela je pojednostavljeno rečeno, cjeloviti zakonski opis krivičnog djela porezne utaje. Zakonski opis bića krivičnog djela je objedinjen (sublimiran) kao subjektivno obilježje i kao objektivno obilježje. „Subjektivno obilježje bića krivičnog djela je počiniočeva subjektivna namjera, koja je kod porezne utaje izražena kroz volju ostvarenja cilja namjere da počinitelj izbjegne da plati porez. Tako izražena subjektivna namjera počinioča i njegova volja jesu primarno subjektivnog karaktera, i dakle, predstavljaju subjektivni karakter krivičnog djela porezne utaje.“ [2] Vidljivo i/ili opipljivo vanjsko ponašanje, predstavlja obilježje bića krivičnog djela, koje je izraženo kao *objektivno obilježje*, koje se manifestuje konkretnom radnjom izvršenja, koja može biti jedna ili više zakonom definisanih protupravnih radnji.

Kod djela porezne utaje sljedeće radnje se manifestuju kao objektivna obilježja krivičnog djela: "nepružanje zahtjevanih podataka ili pružanje lažnih podataka o svojim stečenim oporezivim prihodima ili o drugim činjenicama koje su od utjecaja na utvrđivanje iznosa obaveza, a iznos poreza čije se plaćanje izbjegava prelazi iznos od 10.000 KM.", odnosno kako je decidno opisano odredbama čl. 210. Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine. U vezi s izloženim, cjeloviti zakonski opis krivičnog djela porezne utaje, precizno je opisan u odredbama stavova 1,2,3 i 4, čl.210. Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine. [9]

Subjekt izvršenja krivičnog djela kod porezne utaje

Subjekt izvršenja definisan je izrazom "ko", što znači da izvršilac ovog djela može biti bilo koja osoba fizička ili pravna, odgovorna za poduzimanje radnje definisane krivičnim djelom. "Subjekt ili učinilac krivičnog djela je čovjek, dakle fizička osoba, koja s obzirom na prirodu svoje radnje može biti izvršilac, saizvršilac, podstrekač ili pomagač". [7] Pored čovjeka, izvršilac djela porezne utaje može biti i pravna osoba, kako je definisano u čl.124. i čl.125. Krivičnog zakona BiH, gdje su definisani osnovi odgovornosti pravne osobe kao i granice odgovornosti pravne osobe za krivično djelo. "Prema teoriji realnosti, pravna osoba nije fikcija, već realno biće koje ima svoje predstavnike koji donose odluke i tijela koja ih izvršavaju".[7] Prema tome, „izvršilac krivičnog djela porezne utaje može biti pojedinac i/ili više osoba, ali i pravna osoba.“ [5]

Objekat radnje i zaštitni objekat izvršenja djela porezne utaje

Kako je krivično djelo općenito određena društvena opasnost, neophodno je razlikovati objekat radnje krivičnog djela od zaštitnog objekta izvršenja krivičnog djela. U okviru poslovanja privrednog subjekta porezni obveznik indirektnih poreza postupa u skladu s računovodstvenim i knjigovodstvenim propisima, kao i drugim propisima. Dužan je da vodi poslovne knjige, razne evidencije, obračune, obrasce.

Na osnovu raznovrsnih poslovnih evidencija u skladu sa zakonskim odredbama, dužan je da sačinjava i podnosi raznovrsne fer izvještaje. „Kada se govori o krivičnim djelima porezne utaje, pored navedenih dokumenata, za izvršenje djela porezne utaje koriste se i raznovrsni lažni pečati, kompjuterski netačni podaci i dr., na kojima se poduzimaju nedozvoljene radnje izvršenja.“ [2]

Dakle, objekti radnje krivičnog djela upravo mogu biti ti knjigovodstveni podaci, lažni pečati i sl., koji se koriste kao predmeti izvršenja krivičnog djela, i predstavljaju objekat krivičnog djela. „Za razliku od objekta radnje krivičnog djela porezne utaje, zaštitni objekat izvršenja krivičnog djela porezne utaje su obaveze poreznih davanja, ili jednostavnije, porezi u minimalnom iznosu propisani zakonom, koji se izbjegavaju platiti.“ [5] Općenito, krivično djelo porezne utaje usmjereno je protiv interesa države, pa je kod krivičnog djela porezne utaje zaštitni objekat javni prihod i/ili porez, koji se u interesu društvene zajednice štiti od nezakonite evazije. Kada se općenito radi o zaštitnom objektu od krivične radnje isti se veže za pojam pasivnog subjekta. Pasivni subjekat je jednostavno rečeno oštećeni u krivičnom postupku. „Pojam pasivnog subjekta u krivičnom materijalnom pravu, odgovara pojmu oštećenog u krivičnom procesnom pravu, jer su tim pojmom obuhvaćene osobe čija su lična i imovinska prava povrijeđena ili ugrožena učinjenjem krivičnog djela. U kriminologiji i viktimologiji pojmu pasivnog subjekta odgovara pojam žrtve.“ [7] Iz samog određenja pojma pasivnog subjekta, posmatranjem i analizom navedenog pojma se može zaključiti da se kod porezne utaje radi o materiji sa interdisciplinarnim karakterom. Sam pojam štete načinjene poreznom utajom, neposredno se povezuje s državom koja je oštećena, što je sa formalno pravnog aspekta tačno. Međutim, kada se taj pojam sagleda sa aspekta viktimologije kao nauke koja proučava žrtvu, onda je u suštini mnogo širi i sveobuhvatniji, posebno ako se u obzir uzme uloga i značaj društvenog kapitala. Zato se može zaključiti da kod krivičnog djela porezne utaje „postoje dvije vrste objekta krivičnog djela, i to na jednoj strani zaštitni objekat, ili pravilnije rečeno objekat krivičnopravne zaštite, a na drugoj strani to je objekat radnje krivičnog djela“ [7] Dakle, „može se zaključiti da se država javlja u krivičnom pravu kao pasivni subjekat kada se radi o poreznoj utaji. Međutim, kao što je već navedeno, s aspekta društvenog kapitala, taj je pojam mnogo širi.“ [2]

Zaključak

U ovom radu je ukazano na različite oblike opasnosti i prijetnji od nezakonite evazije javnih prihoda, koji su posljedica fenomena poreznih utaja. Porezna utaja kao globalni problem, svojim kriminalnim djelovanjem razara svjetsku privredu, ali istodobno ne zaobilazi svaku od zemalja pojedinačno. Rezultati ispitivanja i istraživanja makoro sistema Bosne i Hercegovine, potvrđuju da je porezna administracija sistemski ograničena postojećim zakonodavnim okvirom. Takva porezna administracija organizovana na više vertikalnih, međusobno nefunkcionalnih administrativnih nivoa, pogoduje razvoju klasičnog i/ili organizovanog poreskog kriminala, kao i drugih oblika nezakonite porezne evazije. Za razliku od razvijenih zemalja EU kao i zemalja iz regionalnog okruženja, u Bosni i Hercegovini egzistira nedovršeni porezni sistem, koji dizajnerski i funkcionalno nije prilagođen i organizovan na način kako

su organizovane porezne institucije u sistemu EU, kojoj deklarativno teži. Sljedom navedenog, bitno je ukazati na rezultate deskriptivnog istraživanja i ispitivanja u ovom radu, koji nedvojbeno i općenito potvrđuju, da krivično djelo porezne utaje predstavlja specifičnu društvenu opasnost, koja se manifestuje kroz klasični i/ili organizovani kriminal, koji je posebno sistemski izražen u Bosni i Hercegovini. Po osnovu rezultata istraživanja ostvarenih primjenom naučnih metoda, te posebno na osnovu metode introspekcije autora, potvrđuje se da je u okvirima heurističkog i silogističkog djelovanja nadležnih poreznih i policijskih agencija za provođenje zakona, ovlaštenih službenih lica, tužilačkih i sudskih organa, neophodno prepoznati i razlikovati specifične elemente bića krivičnog djela, objekat radnje krivičnog djela, kao i zaštitni objekt izvršenja krivičnog djela porezne utaje. Na osnovu rezultata istraživanja u ovom radu, a u cilju efikasnog i efektivnog otkrivanja i dokazivanja krivičnih dijela porezne utaje, bitno je razlikovati pojam subjekta, odnosno izvršioca krivičnog djela porezne utaje, koji može biti prikriveni ili istureni pojedinac i/ili više osoba, ali i pravna osoba, kako je regulisano odredbama krivičnog zakonodavstva. Pored sponosti prepoznavanja i razlikovanja ovog krivičnog djela u heurističkom području, takođe je važno u cilju vođenja operativnih aktivnosti i procesuiranja krivičnog djela porezne utaje, pojmovno razlikovati njegove sastavnice, koje se odnose na biće krivičnog djela, objekat radnje i zaštitni objekat izvršenja, predmetnog krivičnog djela. Biće krivičnog djela porezne, utaje je cjeloviti zakonski opis krivičnog djela porezne utaje. Objekt radnje krivičnog djela porezne utaje su knjigovodstveni podaci, razne evidencije, obračuni, obrasci, lažni pečati i sl., koji se koriste kao predmeti izvršenja krivičnog djela, i predstavljaju objekat krivičnog djela. Zaštitni objekat izvršenja krivičnog djela porezne utaje su zakonske obaveze poreznih davanja, ili jednostavnije, porezi u minimalnom propisanom zakonom iznosu bića krivičnog djela, koji se izbjegavaju platiti i/ili utajiti.

Literatura

- [1] Brummerhoff, Dr.D.: **Finanzwissenschaft**, Munchen, 1996.
- [2] Čolaković, E.: **Održivi razvoj i menadžment sigurnosti u funkciji otkrivanja i dokazivanja poreznih utaja u Bosni i Hercegovini**, doktorat, Univerzitet Modernih znanosti CKM, Mostar, 2015.
- [3] Čolaković, E.: Conference theme: Stress management and safety, The European Society of Safety Engineers, **Development of safety management as a model, process and management system stress**, pp. 1-12, UDC 005:613.62 Original scientific paper, ISBN 978-953-58000-3-3, Opatija, Croatia June, 2015,
- [4] Čolaković, E.: **Dizajniranje suvremene organizacije porezne i carinske institucije Bosne i Hercegovine**, Nova naučna edukativna misao-Zbornik 2/2915, ISSN 2334-8631, Nomotehnički centar, Beograd.
- [5] Čolaković, E.: **Otkrivanje i dokazivanje poreznih utaja kao oblika organizovanog kriminala u Bosni i Hercegovini**, Sveučilište/Univerzitet Hercegovina, Fakultet za menadžment resursa CKM, Magistarski rad, 2012, Mostar.
- [6] Pašić, H. Z. et al : **Oporezivanje proizvoda i usluga u prometu sa primjerima**, Sarajevo, 1998

- [7] Tomić, Z.: **Krivično pravo i krivično djelo**, Sarajevo, 2007.
- [8] Trpulec, Z.: **Dizajn humanog održivog razvoja i ekonomski razvoj**, Hrvatski leksi-kografski institut BiH, Mostar, 2007.
- [9] Krivični zakon Bosne i Hercegovine (“Službeni glasnik Bosne i Hercegovine” br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10)
- [10] IZVOR : http://www.oma.uino.gov.ba/bilteni/Oma_Bilten_hr_93.pdf. Preuzeto 26.12.2013.
- [11] IZVOR : <http://blogs.reuters.com/david-cay-johnston/2011/12/13/wheres-the-fraud-mr-president/> Preuzeto 26.12.2013. godine

KADROVSKA POLITIKA I MENADŽMENT U STOMATOLOGIJI

Vladan D. Mirjanić

Univerzitet u Banjoj Luci, Medicinski fakultet

Đorđe D. Mirjanić

JZU Dom zdravlja, Banja Luka

Abstract: U radu je analizirana kadrovska politika kao dio menadžmenta u stomatologiji koja obuhvata skup mjera za pronalaženje, izbor kadrova i upravljanje kadrovskim razvojem organizacije. Neophodno je da ljudski resursi u stomatologiji budu osposobljeni da samostalno donose odluke u skladu sa svojim materijalnim i stručnim sposobnostima. Zatim, da racionalno upravljaju postojećim kapitalom, odnosno rastom i razvojem stomatološke prakse, primjenjuju adekvatne načine za rešavanje problema i da pronalaze odgovarajuće načine komunikacije kako sa okruženjem, tako i sa pacijentima.

Ključne riječi: kadrovska politika, menadžment, stomatologija

PERSONNEL POLICY AND MANAGEMENT IN DENTISTRY

Abstract: he paper analyzes personnel policy as part of management in dentistry which entails a series of measures for finding, choice of personnel and management of personnel development of the organization. It is necessary for human resources in dentistry to be trained to make decisions independently in accordance with their material and expertise capabilities. In addition, they need to rationally manage the existing capital, i.e. the growth and development of dentistry practice, implement adequate ways for solving problems and find appropriate ways of communication with both the surroundings and patients.

Keywords: personnel policy, management, dentistry

Uvod

U radu će se analizirati kadrovska politika kao značajni segment u stomatologiji. Menadžment u stomatološkoj ordinaciji je umijeće koje se bazira na naučnim saznanjima koje povezuje tehno-ekonomske kategorije, biomedicinu i međuljudske odnose [1, 2]. U menadžmentu učesnici pokušavaju što efikasnije koristiti:

1. Kapital (imovinu, novac, ugovore);
2. Preduzetnička i stručna znanja (intelektualni kapital);
3. Praktična umijeća i sposobnosti;
4. Vrijeme.

Pri tome ostvaruju zadane ciljeve:

- a) Funkcionisanje ordinacije;
- b) Pružanje i prodaju stomatološke zdravstvene usluge;
- c) Zadovoljstvo pacijenta – klijenta uslugom;
- d) Prihod.

Kadrovska politika predstavlja značajan segment organizacionog menadžmenta. Ona obuhvata skup mjera za pronalaženje, izbor kadrova i upravljanje kadrovskim razvojem organizacije [3]. Da bi povećala svoju efikasnost, svaka organizacija mora imati razvijen sistem za:

1. Istraživanje;
2. Planiranje;
3. Praćenje razvoja kadrova.

Istraživanje razvoja kadrova treba da obuhvati: *prilive-zapošljavanje, obuku, motivaciju, radno angažovanje, stručno napredovanje, promociju, inovaciju znanja i fluktuaciju kadrova*. Ciljevi razvoja organizacije mogu se realizovati samo adekvatnom strukturom i kvalitetom kadrova. Kadrovi određuju potencijal svakog elementa organizacione strukture.

Ukupnost kvantitativne i kvalitativne strukture kadrova, raspoređenih u okviru pojedinih elemenata formalne strukture organizacije, čini kadrovski sistem organizacije. On se sastoji od međusobno povezanog skupa pojedinaca i grupa, raspoređenih na određene poslove i radne zadatke.

U svakoj organizaciji obavlja se veliki broj poslova, koji su različiti po obimu, složenosti, odgovornosti i vremenu potrebnom za njihovo obavljanje. Za obavljanje poslova potreban je odgovarajući broj, struktura i radne sposobnosti kadrova.

Potrebe za kadrovima su sintetički izraz ukupnog razvoja organizacije. Struktura potreba za kadrovima zavisi od brojnih činilaca, kao što su: razvoj tehnologije, razvoj organizacije rada, struktura proizvoda ili usluga, razvoj obrazovnog procesa, stepen nezaposlenosti i dr. Struktura potreba za kadrovima zavisi od ciljeva razvoja organizacije, ostvarenog i planiranog razvoja rada.

Obezbjeđenje kadrova i radnih mjesta

Najznačajnija preokupacija svakog menadžera je ostvarivanje devize „*svaki čovjek na svoje radno mjesto*“. Organizaciona rješenja, uopšte organizacija, postala je instrument za ostvarivanje ciljeva, i to kvalitetno projektovanih, samo ukoliko na svim pozicijama budu pravi ljudi. Ljudska priroda i umjeće su teško dokučivi. Ponašanje je različito, stohastičko, čak i u prividno istim uslovima. Rad sa ljudima je veoma delikatan u svim fazama njihovog angažovanja. Proces stvaranja kadrovskih resursa započinje u okviru planiranja i organizovanja.

Obezbjeđenje kadrova zahtjeva pored učešća menadžera i učešće niza stručnjaka različitih profila, kao što su industrijski psiholozi, inženjeri zaštite na radu, pravnici i drugi. Neophodna je timska saradnja menadžera i ovih stručnjaka u obezbjeđiva-

nju kadrova i njihovog efektivnog uključivanja u poslove. Ostvarivanje prikazanog procesa mora se odvijati kroz timsku saradnju:

1. Menadžera;
2. Osoblja kadrovske službe.

Kadrovske resurse PPS-a čine dvije osnovne kategorije:

1. Menadžeri;
2. Izvršioci.

Menadžerska struktura obuhvata:

1. Vrhunski menadžerski kadar;
2. Srednji menadžerski kadar;
3. Menadžere prve linije.

Izvršioci su svi ostali koji se u uslovima industrijskog PPS-a razvrstavaju na:

- a) Proizvodne radnike (po normi i ostale);
- b) Radnike u pomoćnim službama (održavanje, alatnica, unutrašnji transport i dr.);
- c) Stručno osoblje;
- d) Administrativno osoblje (sekretarice, skladištari...);
- e) Pomoćno osoblje (održavanje čistoće, obezbjeđenje idr.).

Saradnja menadžera i kadrovske službe na obezbjeđenju kadrova počinje u momentu kada je definisana potreba za novim kadrovima. Pri tome je potrebno da budu specificirana radna mjesta, da bi se iz sistematizacije radnih mjesta i „*Opisa posla*“ dobili potrebni elementi za: aktivnosti na iznalaženju kandidata i kriterijumu za ocjenu kandidata. Na osnovu utvrđenih profila potrebnih kadrova i odgovarajućeg broja pristupa se pretraživanju raspoloživih kadrovskih potencijala. U osnovi postoje dvije mogućnosti:

1. Unutrašnje (iz okvira preduzeća);
2. Spoljašnje (izvan preduzeća).

Unutrašnje mogućnosti se odnose na osoblje koje je u radnom odnosu sa preduzećem za koje treba obezbijediti odgovarajući kadar. Aktiviranje ove mogućnosti ostvaruje se:

- a) Na bazi kadrovske politike;
- b) Individualnim opredjeljenjem zainteresovanih.

Kadrovska politika se u ovom kontekstu manifestuje:

1. Premještanjem sa nekog drugog radnog mjesta, pri čemu se bitno ne mijenja status, plata i druga prava;
2. Unapređenjem koje podrazumijeva promjenu statusa, plate i drugih prava u pozitivnom smislu, a u poređenju sa postojećim stanjem.

U oba slučaja do prikladnog rješenja dolazi se brižljivim i svestranim proučavanjima dosijea zaposlenih koji sadrži:

- a) Osnovne lične podatke;
- b) Opštu biografiju;

- c) Redovno školsko obrazovanje;
- d) Podatke o permanentnom obrazovanju;
- e) Ocjene i mišljenja o dosadašnjem radu.

Spoljašnji izvori kadrova. U potrazi za kandidataima, relativno neiscrpane mogućnosti se nalaze u okruženju. Kanali za akviziciju kandidata za upražnjena radna mjesta su:

- 1. Javni oglasi;
- 2. Biro za zapošljavanje;
- 3. Stipendiranje;
- 4. Saradnja sa školskim institucijama;
- 5. Lične veze.

Samo biro za zapošljavanje, stipendiranje i saradnja sa školskim institucijama orjentisani su na polaznike. Za nalaženje kadrova za radna mjesta menadžera i stručnjaka, pretežno se mogu koristiti oglasi i lične veze, i izuzetno biro za zapošljavanje. Skretanje pažnje potencijalnih kandidata putem oglasa se postiže:

- a) Ugledom firme;
- b) Uslovima za rad i razvoj;
- c) Ličnim primanjima.

U poređenju sa oglasima, pri dobijanje pažnje kandidata putem ličnih veza i poznanstva je diskretnije, pa se može prevazići nedostatak ugleda firme posredstvom nagovještaja, obećanja, u smislu ambicioznih planova razvoja PPS-a. Stipendiranje je vid obezbjeđenja kadrova na svim nivoima stepena stručnosti. Efikasnost stipendiranja je uslovljena kvalitetnim srednjoročnim planom razvoja PPS-a. Bez realno osmišljenog plana razvoja, stipendiranje je socijalna pomoć posebno za fakultete i više škole.

Selekcija

Izbor podrazumijeva postojanje najmanje dva kandidata za jedno radno mjesto. Poželjno je postojanje više kandidata, jer raste vjerovatnoća dobijanja kvalitetnijeg rešenja. Svaki izbor u svojoj suštini pretpostavlja postojanje kriterijuma. Kriterijumi za svako radno mjesto proizilaze iz zahtjeva koji su definisani *sistematizacijom radnih mjesta* i *opisom posla*. Kriterijumi moraju pokrivati sljedeće:

- a) Stručno znanje;
- b) Stepen stručnosti;
- c) Radno iskustvo;
- d) Moral.

Zavisno od radnog mjesta navedeno se razrađuje, precizira i upotpunjuje dodatnim elementima. Tako, na primjer, za menadžerska radna mjesta dodatni elementi su:

- 1. Inteligencija;
- 2. Komunikativnost;
- 3. Integritet ličnosti.

Proces selekcije podrazumijeva:

Preliminarnu selekciju – Cilj preliminarnog selekcije je da se iz skupa prijavljenih kandidata eliminišu oni koji nezadovoljavaju osnovne uslove. Tako se stavra uži krug kandidata.

Izbor – Kandidati koji su ušli u uži izbor podvrgavaju se proceduri za nalaženje osobe koja na najbolji način ispunjava postavljene kriterijume. Procedura obuhvata sljedeće:

- a) Kompletiranje prijavne dokumentacije;
- b) Provjeru podataka;
- c) Intervjuisanje;
- d) Testiranje;
- e) Konsultacija sa zaposlenima;
- f) Odluka o izboru.

Zasnivanje radnog odnosa

Izabrani kandidat stupa u kontakt sa kadrovskom službom radi zasnivanja radnog odnosa, odnosno sklapanja *Ugovora o radu* prema važećem *Zakonu o radnim odnosima*. Ugovor o radu definiše sva prava, dužnosti i odgovornosti zaposlenih kao i preduzeća. Obostrano potpisivanje *Ugovora o radu* predstavlja pravosnažno sticanje statusa zaposlenog. Sve ove radnje su u nadležnosti kadrovske službe.

Postupak uvođenja u posao obuhvata:

- a) Opšte informacije o preduzeću (koje treba da sadrže istorijat, sadašnje stanje i perspektive razvoja);
- b) Specifične informacije.

Upoznavanje sa budućim radom i uslovima pod kojima treba da se ostvaruje je posebno značajan aspekt informisanja novozaposlenog, koji omogućuje brže i kvalitetnije uključivanje u rad. Postupak pokriva:

- a) Upoznavanje sa svim članovima radne grupe, kao i svim drugim ličnostima;
- b) Sa kojima će imati redovne neposredne poslovne kontakte;
- c) Predočavanje svih pisanih upustava za rad;
- d) Predočavanje koje sve informacije i u kojim vremenskim rokovima treba da prima;
- e) Predočavanje najznačajnijih poslovnih relacija u okviru i van preduzeća;
- f) Upoznavanje sa uslovima rada;
- g) Upoznavanje sa mogućnostima i uslovima korišćenja restorana, kluba, rekreacionih mogućnosti i drugo;
- h) Upoznavanje sa mogućnostima sindikalnog organizovanja;
- i) Upoznavanje sa prvom pomoći, ambulantsnim i drugim mogućnostima pružanja zdravstvenih usluga;
- j) Upoznavanje sa bezbjednosnim mjerama i protivpožarnom zaštitom.

Praćenje

Praćenje rada svakog zaposlenog sa pružanjem pomoći, zaloga je njegovog kvalitetnog ponašanja i uspješnog razvoja, što je korisno za pojedinca i za preduzeće. Kadrovska služba treba da kreira sistem praćenja radnog angažovanja svakog zaposlenog sa neophodnim uvažavanjem specifičnosti pojedinih kategorija. Sistem praćenja treba da obuhvati sljedeće:

1. Prisustvovanje na poslu sa strukturom uzroka i trajanja po pojedinim vrstama odsustvovanja;
2. Radne rezultate;
3. Promjene posla i unapređenja;
4. Posebna zalaganja;
5. Pohvale i nagrade;
6. Disciplinske prekršaje;
7. Pohađanje posebnih vidova obučavanja;
8. Korišćenje stručne literature i časopisa;
9. Posjete raznih stručnih i poslovnih manifestacija;
10. Ocjene menadžera.

Većina od navedenih elemenata praćenja zaposlenih su prisutni u tekućoj evidenciji raznih službi preduzeća. Kadrovska služba treba da obezbijedi da se odgovarajući podaci preko terminalskih punktova unesu u bazu podataka.

Ocjenjivanje i nagrađivanje

Ocjenjivanje rada i zalaganje svakog pojedinca je interesantno i značajno za ocjenjivanog kao priznanje ili kritika za ono što je uradio, a za ocjenjivača kao potvrda ili negacija njegovih ocjena o kvalitetu raspoloživog potencijala.

Problematika ocjenjivanja kao i razvijene metode ocjenjivanja, bitno se razlikuje za izvršioce svih kategorija od onih za menadžere. Između poznatih i primjenjivanih metoda ocjenjivanja izdvajaju se sljedeće:

Metoda rangiranja. Najstarija i najjednostavnija metoda prema kojoj se svaki izvršilac poredi sa drugim, posmatrajući ih u cjelini njihovog ponašanja. Pri tome se ocjenjuje koji je bolji. Za cjelu grupu provodi se poređenje dvoje po dvoje, ali tako da se ponavlja da bi svaki sa svakim bio poređen. Na kraju se formira rang-lista, tako što se prvo mjesto dodjeljuje onom izvršiocu koji je najviše puta bio bolji u poređenju parova izvršilaca;

Metoda stepenovanja. Po ovoj metodi, najprije treba utvrditi skalu vrijednosti sa detaljnim definisanjem šta koji stepen podrazumijeva. Poređenje se, takođe, vrši posmatrajući jedinku u cjelini. Moguće su varijante u pogledu broja stepeni. Za tri stepena to su: *odličan, zadovoljava i nezadovoljava*. Moguće je i diferencirati na pet stepeni i to: *najbolji, vrlo dobar, dobar, slab i vrlo slab*;

Analitička metoda. Suština ove metode je da se kao podloga za ocjenu koriste sljedeći kriterijumi:

- a) Kvalitet obavljenih poslova;
- b) Kvantitet obavljenih poslova;
- c) Odnos prema poslu.

Ocjenjivanje obavlja menadžer. Periodičnost ocjenjivanja može biti usvojena prema potrebama.

Zaključak

U radu je analizirana kadrovska politika kao dio menadžmenta u stomatologiji.

Nakon uvoda o menadžmentu u stomatologiji, razmatrano je obezbjeđenju kadrova i radnih mjesta gdje je opisana selekcija kandidata, zasnivanje radnog odnosa, praćenje rada zaposlenih i na kraju ocjenjivanje i nagrađivanje zaposlenih.

Kadrovska politika predstavlja značajan segment menadžmenta u stomatologiji. Ona obuhvata skup mjera za pronalaženje, izbor kadrova i upravljanje kadrovskim razvojem organizacije [4, 5].

Najznačajnija preokupacija svakog menadžera je ostvarivanje organizacije radnika i radnih mjesta, u svakoj oblasti rada, pa tako i u stomatologiji.

Neophodno je da ljudski resursi u stomatologiji budu osposobljeni da samostalno donose odluke u skladu sa svojim materijalnim i stručnim sposobnostima. Zatim, da racionalno upravljaju postojećim kapitalom, odnosno rastom i razvojem stomatološke prakse, primjenjuju adekvatne načine za rešavanje problema i da pronalaze odgovarajuće načine komunikacije kako sa okruženjem, tako i sa pacijentima.

Literatura

- [1] R. Jelisić, Č. Radovanović, S. Rakić, S. Mijatović, Z. D. Maksimović: Menadžment u zdravstvu, Banja Luka (2014).
- [2] P. Mićović: Zdravstveni menadžment, Obeležja, Beograd (2008)
- [3] B. Leković, Principi menadžmenta, Univerzitet u Novom Sadu, 2006.
- [4] V. Grujić, Martinov Cvejin M., Leković B., Menadžment u zdravstvu, Univerzitet u Novom Sadu, Medicinski fakultet, 2007.
- [5] P. Mićović, Menadžment zdravstvenog sistema, ECPD, Beograd, 2009.

БЕЗБЈЕДНОСНИ ХАЗАРДИ И ЛЕГИСЛАТИВА ЗЛОУПОТРЕБЕ ИНТЕРНЕТА

Мр Горан Благојевић

Докторанд на Факултету безбедности, Универзитет у Београду

МУП РС Управа за полицијско образовање,

Висока школа унутрашњих послова Бања Лука

E-mail: blagojevicgoran@yahoo.com

Апстракт: Глобалном доступности интернета и електронског начина размјене информација, и у таквој сфери и врсти комуникације, увелико се допринијело небезбједном бивствовању у популаризму, нарочито рањивих друштвених категорија приликом конзумирања могућности које пружа свјетска глобална мрежа, а што резултира појавом високотехнолошког криминалитета. Као облици небезбједног функционисања, злоупотребом интернета, јављају се различити нивои у ризицима, изазовима и пријетњама који све чешиће заокупљају јавно мњење а чија угроженост одређених социјалних категорија, свакако завређује законско детеминисање и регулативу, као начин сузбијања и спречавања, односно, превентивно и репресивно дјеловање у погледу безбједносних хазарда и угрожавања приликом социјалног инжињеринга и високотехнолошког криминалитета.

Кључне ријечи: Безбједносни хазарди, угрожавање, злоупотреба интернета, небезбједност, социјални инжињеринг, високотехнолошки криминалитет.

HAZARDS AND SECURITY LEGISLATION OF ABUSE OF THE INTERNET

Abstract: The global availability of the Internet and of electronic exchange of information, and in such a sphere and type of communication, greatly contributed to unsafe Being in popularizmi, particularly vulnerable social categories from consuming the opportunities provided by world global network, resulting in the emergence of cyber crime. As forms of unsafe operation, misuse of the Internet, there are different levels of the risks, challenges and threats that more often preoccupy public opinion and whose vulnerability of certain social categories, is certainly worthy of legal regulations, as a way to combat and prevent, respectively, preventive and repressive action in terms of safety hazards and compromising when social engineering and high-tech crime.

Keywords: Safety hazards, threats, Internet abuse, insecurity, social engineering, high-tech crime.

Увод

Интернет као глобална мрежа и систем који је намијењен комуникацији и размјени информација у савременом добу, прогресивним напретком условило је

потребу за већом појавом безбједносне контроле, иако у самом почетку његовог концептуалног замишљања то и није била идеја, јер је његова намјена заправо била потпуно другачије конципирана. Наиме, у круговима ученијих људи он је био замишљен као средство путем којег се далекосежније олакшава сам начин и процес рада, док се експанзијом комерцијализовања његове намјене и функције, долази до проблематике која се односи на његову злоупотребу.

Захваљујући кориштењу интернета, његовој општој доступности, субјектима који га могу користити али и тешком начину контролисања, практично кориштење интернета као „доброг средства у лошим рукама“, резултира појавом безбједносних ризика, угрожавањима и изазовима који свакако завређују пажњу, нарочито ако се у обзири чињеница да се све више злоупотреба односи на девијације са вишеструким и далекосежним последицама.

Безбједносна проблематика са аспекта друштвене девијантности а у погледу кривично-правних одредница садржински је степенована вишеструко, нарочито у области друштвених, националних и наднационалних нивоа и облика безбједности, али и њене кривично-правне заштите. Девијантност друштвених појава која је настала или је узрочно-последично везана за злоупотребу интернета, са аспекта кривично-правне утемељености и криминалистике представља криминалитет. Његове димензије су вишеструке. Оне сежу од појединца, или организације, па даље према циљном друштву.

Нормативно-правна утемељеност ове проблематике регулисана је позитивним прописима која у основи свог суштинског описа не мора да подразумијева интернет као начин да се инкриминишује одређена дјелатност, већ његова злоупотреба у том смислу фактички представља средство да се утиче на нешто или некога, да би се инкриминација остварила. На овај начин долази се до својствене и специфичне врсте социјалног инжињеринга, са напоменом да уколико се занемари банкарски сектор пословања и овај облик угрожености, човјекова права, слободе, као и приватност, представљају следећу таргетирану основу. То је заправо, понашање, које је само по себи ризично и угрожено изазовима, која се намећу злоупотребом свјетске глобалне мреже.

Услед слободне, нецензуриране могућности протока информација, те услед заштите идентитета лица која су на интернету, интернет се показао као погодно средство за комуникацију лица истих, или сличних размишљања, ставова, вредносног система, понашања, те за регрутацију лица за одређене активности, у ком смислу се и огледа његов криминогени значај. С друге стране, на интернету се могу пронаћи конкретна и детаљна упутства о извршењу различитих кривичних дјела, са конкретним и истинитим примјерима, што може подстицајно да утиче на вршење кривичних дјела. Такође, интернет се користи за ширење расистичке, националистичке и терористичке пропаганде, што само по себи представља кривично дјело, а такође може да буде снажан криминогени фактор код крајњих конзумената таквих садржаја.¹ Поред набројаних сегмената који криминогени фактор злоупотребе интернета акцентирају, појава педофилије,

¹ Милашиновић, Р., Мијалковић, С., Амиџић, Г., Безбедност и интернет, Сузбијање криминала и европске интеграције, с освртом на високотехнолошки криминал, Зборник, Лакташи, 2012. год., стр. 34.

врбовање људи за лажно запослење у иностранству са крајњим циљем њихове трговине за различите злоупотребе, као и преваре у области финансијског и банкарског сектора, те други облици криминогених фактора, свакако да утичу на безбједносно стање како у држави, тако и у међудржавним односима и релацијама.

Стога, ова област поред општих вриједности које су позитивним прописима регулисале исту, представља безбједносну проблематику у смислу немогућности провођења легислативе, утицаја закона на појавне облике криминогенх фактора, као и проблематику која се односи на чињеницу да ли и како законодавна рјешења утичу на прогресивну или регресивну димензију када је злоупотреба интернета присутна у циљу криминализације самог простора који обухвата интернет, те утицај на свијест и потенцијале када је криминогена активност у питању, те њезине феноменолошке и етиолошке карактеристике.

Легислативна регулисаност злоупотребе Интернета

У Босни и Херцеговини и Републици Српској, сам појам злоупотребе интернета обухваћен је у појму високотехнолошког криминалитета. Ово је нарочито присутно ако се у обзир узму ставови који долазе из кругова криминалистичких, правних и безбједносних сфера који свакако својим дјеловањем уобличавају како теоретски, тако и правно-практични смисао регулисања и дозвољености функционисања ове области.

Све те активности сагледавају се на основу могућности које се примјењују у циљу сузбијања и спречавања злоупотребе интернета, социјалног инжењеринга, односно високотехнолошког криминалитета, и то на начин да активности које су супротне прописима представљају повреде одређених закона које за собом повлаче и одговарајућу одговорност и санкционисања.

Начини спречавања и сузбијања високотехнолошког криминалитета на нашим просторима омогућени су међународним конвенцијама и директивама међународне заједнице, а које су Босна и Херцеговина и Република Српска потписале, те се као најзначајнија потписана документа која регулишу ову област на међународном нивоу спомињу Директива Савјета Европске Заједнице о правној заштити компјутерских програма и Конвенција о сузбијању високотехнолошког криминала. На основу ових докумената, БиХ и Република Српска продуктивно су успоставили правну регулативу примјењиву у области откривања и спречавања високотехнолошког криминала, односно начин превентивног и репресивног третирања ове области.

Као последица наведених међународних докумената у Кривичном закону Републике Српске², као и у Закону о измјенама и допунама Кривичног закона Републике Српске³, прописана су кривична дјела попут: неовлашћено улажење у заштићену компјутерску базу података; производња и приказивање дјечије порнографије; неовлашћено фотографисање, неовлашћено кориштење личних

² Кривични Закон Републике Српске, Сл. гласник РС бр.49/03

³ Закон о измјенама и допунама Кривичног Закона Републике Српске, Сл. гласник РС, бр.73/10.

података; искориштавање дјецe и малолетних лица за порнографију; упад у компјутерски систем; оштећење рачунарских података и програма; рачунарска саботажа; израда и уношење рачунарских вируса; рачунарска превара; неовлашћен приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи, телекомуникационој мрежи и електронској обради података; спречавање и ограничавање приступа јавној рачунарској мрежи; неовлашћено коришћење рачунара или рачунарске мреже.

Стварањем правног оквира за супротстављање високотехнолошком криминалитету створена је правна основа за успостављање посебне организационе јединице у оквиру МУП-а Републике Српске која се бави спречавањем вршења кривичних дјела из ове области. Одјељење за спречавање високотехнолошког криминалитета оформљено је 01.01.2010. године и налази се у склопу Јединице за оперативну и техничку подршку унутар Управе криминалистичке полиције у МУП-у РС.⁴

Обзиром на ризике и пријетње који се у данашњем времену компјутеризације реално очекују и који увелико као реалност и постоје, уочљива је оправданост постојања законског утемељења и регулисања ове области али и функционисања горе наведеног одјељења у МУП-у РС, нарочито ако се у корист ове констатације дода и чињеница резултирања активности које су спровођене од стране Одјељења за спречавање високотехнолошког криминалитета. Акције које су спровођене са великим успјехом су оне које се односе на проблематику извршилаца тзв. „Нигеријских превара“, Производња и приказивање дјечије порнографије, затим су ту и међународне акције у којима је учествовала и ова организациона јединица, а као значајније се издвајају акције кодних назива: „*Eg Stop*“, „*Hidden*“, „*Oliver*“, а које су се активности односиле на сузбијање и спречавање кривичних дјела која се односе на дјечију порнографију. Такође, као изазови који су стављени пред МУП РС у дјеловању против оваквог облика криминала јесу и активности на међународном плану у акцији кодног назива „*Кошница*“ а која се односила на међународну акцију усмјерену на разбијање организоване криминалне групе која се бавила злоупотребом платних картица и злоупотребом рачунарских података. Такође у свом дјеловању, полиција је дјеловала и по питању тзв. „*пирамидалних превара*“, као и Организованог криминала а који се односи на Организовање недозвољених игара на срећу. Наведене активности полиције по питању поступања у оваквим и сличним ситуацијама, у већини случајева представља предузимање мјера у постделиктним околностима, дакле када је криминални фактор већ испунио своју сврху и када је већ кривично дјело наступило, или се увелико одвија. У том смислу као битну појмовну компоненту а када је сама злоупотреба интернета у питању, сходно оваквом дјеловању полиције, можемо да наведемо социјални инжињеринг.

Социјални инжињеринг преставаља вјештину варања и убојеживања других људи да дају информације, новац или нека друга добра, која иначе никако не би дали, или, једноставно, да ураде нешто што „*социјални инжињер*“ жели, а што

⁴ Опширније у: Шетка, Г., Ратковић, Ж., Високотехнолошки криминал у Републици Српској, Зборник, Лакташи, 2012. год., стр.207-214. и http://mup.vladars.net/vtk/o_nama/onama_lat.html. (Приступ:30.08.2015 год)

они у нормалним околностима никада не би радили. Суштина ове вјештине је у лажном представљању, било да се оно одвија у личном контакту или путем телефона, факса, интернета или неког другог електронског средства. Социјални инжињер се, заправо, ни не мора директно лажно представљати већ је довољно да жртва напада из неког разлога помисли да разговара са особом која има право да добије информације које тражи (најчешће надређени). Циљ нападача углавном није жртва сама, већ неки ресурси који су нападачу интересантни, као што је, на примјер, могућност приступа неком серверу са подацима (приступни параметри). Старо је правило да је у било ком систему безбједности човјек, и само човјек, најслабија тачка, а то је управо оно мјесто гдје се социјалним инжињерингом дјелује, тако да примјена чисто техничких средстава за заштиту (углавном) не помаже. Социјални инжењеринг покушава да заобиђе целокупну заштиту тако што ће преварити самог корисника. Како оперативни системи и апликације постају све боље заштићени, *online* нападачи ће се све више ослањати на социјални инжињеринг и тако упадати у системе компанија. Битно је истаћи да није проблем само губитак података на компромитованом систему већ да један рачунар може постати одскочна даска, полазиште напада, унутар компанијске мреже са које нападач може покретати нове нападе. Захваљујући информацијама које корисници тако слободно пружају на свим друштвеним мрежама и отворености према свему што долази са Интернета, социјални инжињеринг постаје најлакши начин прикупљања осјетљивих информација. Начин размишљања људи има нека основна правила и животни стил у 21. вијеку, али ипак без обзира на сумњичавост према нечему, једноставно се човјек тешко одупире и тешко одолијева изазову. Обзиром на наведено, а захваљујући области криминала којег врше интелигентни „криминалци“, лаковјерност је главни мост у остварењу криминалних циљева као што су долазак до новца и информација, те манипулација људима у различите сврхе. Социјални инжињеринг би се дакле, као појава могла дефинисати као акт манипулације којим се људи наводе да одају повјерљиве информације о себи. Та техника заснива се на ометању пажње одређеног лица у циљу прикупљања информација које оно иначе не би одало, а како би се ти подаци касније злоупотребили (ради одавања корисничких имена, лозинки или, нпр. података о платним картицама).⁵

Област безбједносног хазарда и пријетње

У претходном дијелу рада наведена је област која је правно детерминисана, када је рачунарски криминалитет у питању а који се односи на БиХ, односно Републику Српску. Међутим, постоје околности које на одређене начине доводе у питање прописаност дјеловања и употребе рачунара у самом слову закона. Неке од тих околности које се најчешће спомињу као угрожавајуће и назадне, јесу одређена права и слободе која су и на само помињање легислативног регулисања употребе, надзора и контроле интернета за одређене појединце угрожена, ограничена или дискриминирајућа. Јасно је да став законодавца није

⁵ Фран, И., Социјални инжињеринг, преузето са: <http://www.neskwebart.com/2014/04/socijalni-inzenjering/> (Преузето:26.05.2015.године).

дискриминаторски и угрожавајући према својим грађанима, међутим оружје људских права и слобода, потпомогнуто управо њиховом злоупотребом од стране интересних група и групација свакако да минимизира напоре државе, осуђујући њене активности у одређеним областима регулисања кориштења интернетског сервиса и размјене података. Управо овај облик атаковања одређених политичких партија, група, појединаца итд. на правну уређеност у слободи кориштења интернетских могућности, умјесто да као производ има социјално здраву основу, напротив, има дијаметрално супротан ефекат гдје се често као резултат негодовања појављују угрожена права и слободе на изражавање, мишљење, окупљање, удруживање итд. Иако у стварности, дакле ни теоретски а ни практично, то није чињеница, одређене интересне групације и удружења, дјеловање државних механизма у погледу регулисаности ове области зарад себи својствених циљева, презентују на ружан начин. У тим дјеловањима, често се нешто што је позитивно, приказује као нешто што је ретроградно и назадно. На тај начин се утиче на свијест људи у циљу формирања перцепције која се претвара у генерални став да је нешто наметнуто, ограничено, па у појединим случајевима, диктаторски. Када су у питању ризици и пријетње које настају злоупотребом интернета и активности којима интернет служи као средство извршења, потребно је разграничити компјутерски криминалитет од ризика и пријетњи који настају кориштењем рачунарске технологије, као и изазове које интернет представља.

Рачунарски криминалитет се одређује као скуп различитих облика делинквентног понашања, гдје рачунар представља средство или циљ кажњивог дјела (при чему би овдје спадала и понашања која још увијек нису инкриминисана, али која би, да су се користила неким другим средством сигурно представљала кривично дјело), док се надаље у рачунарски криминалитет укључују и сви умишљајни кажњиви напади на туђу имовину, почињени у вези са електронском обрадом података.⁶

Најчешће се интернет представља у техничко-технолошком смислу, те се под тим појмом подразумева веза више индивидуалних рачунара повезаних примјеном протокола TCP/IP (*Transport Control Protocol/Internet Protocol*) или HTTP (*Hyper Text Transef Protocol*), као и више индивидуалних мрежа (попут NSFnet, EARN...), повезаних у једну логичну мрежу у којој сви дијеле исту шему адресирања.⁷ Интернет уствари представља медиј најдинамичнијег раста у историји комуницирања, који пружа неслућене могућности у развоју тзв. електронске демократије. То је медиј са највећим развојним потенцијалима. Његов највећи недостатак је био техничко ограничење у смислу да уколико се нема рачунар, не може се исти ни користити. Међутим, техничко-технолошким развојем и појавом „*Smart*“ паметних телефона, те различитим могућностима конекције са интернетом и овај проблем је превазиђен, а што у безбједносном смислу може увелико задати главобоље. Јасно је да могућности интернета представљају незамисливо брз проток информација у било којем мјесту и у

⁶ Крапац, Д., Компјутерски криминалитет, Правни факултет, Загреб, 1992. год., стр. 13.

⁷ Кешетовић, Ж., Изазови Интернета: Путеви и странпутице светске компјутерске мреже, Безбедност, МУП Србије, Београд, бр.6/96., стр. 743.

било које вријеме. Такође, путем интернетске мреже сасвим је могуће пласирати и примати информације у било којем формату, без обзира да ли се радило о тексту, видео или аудио запису. Ефекти који се могу у преносу информација инкорпорирати у исте, путем рачунарске технологије су неупитни. Дакле, врло је лако од информације направити дезинформацију. Такође, манипулацијама са одређеним информацијама, врло лако се утиче на свијест људи. Савременим техничким средствима, те лаким могућностима доласка до информација о појединцима, није тешко препознати циљну групацију на коју се треба утицати како би се постигао одређени циљ и циљну групацију којом се лако манипулише. Узевши наведено у обзир, лако је закључити да су ризици по безбједност и изазови који се стављају пред безбједност неупитни.

Говорећи о безбједносној проблематици која настаје злоупотребом интернета, у задње вријеме све више се мисли на врбовање људи како би се исказала одређена несугласица са актуелним стањем у друштву било да је ријеч о економским, политичким, вјерским или било којим другим сегментом друштвеног уређења која као крајњи циљ имају дестабилизовање поретка, а зарад остваривања виших циљева и интереса. Наравно, криминалне активности које позитивно право препознаје као инкриминисане радње овдје нису искључене, али се приоритет даје проблематици која директно утиче на државни механизам функционисања. Као неограничен медијски простор којим се интернет и сматра, може се у сврху постизања одређених дестабилизујућих циљева усмјерених против државних фактора утицати директно или индиректно, пропагандним методама и средствима на људску свијест и психу како би се предузеле одређене друштвено девијантне и социјално нетолерантне активности. Као неисцрпни узроци и поводи на просторима бивших република СФРЈ, нарочито када су у питању Босна и Херцеговина, Србија, Македонија, јављају се мотиви који су обојени националистичким, вјерским и сепаратистичким бојама. У последње вријеме а што је актуелно у поменутих републикама, као ризично понашање на интернету јесте све учесталији, отворенији позиви на разрачунавање са државним факторима путем конвенционалних средстава у чијим позивима посредством пропаганде јасно су поруке обојене говором мржње. Као последица оваквих облика злоупотребе интернета појављују се све чешће сецесионистички, сепаратистички и терористички акти, који како у свијету, тако и код нас представљају озбиљну безбједносну проблематику, а немогућношћу контролисања интернет простора безбједносни hazard од оваквих појава је сасвим извијестан. Као подручје примјене интернета у области тероризма користи се одашиљање података и информација, терористички сајтови, финансирање, рад у мрежи, регрутовање, прикупљање података, итд.

Истина да су њихове предности у кориштењу овог облика медија у чињеницама које се односе на лак приступ, расположивост, нерегулисаност, одсуство цензуре и владине контроле, потенцијално велика публика у цијелом свијету, анонимност комуникације, брз проток информација, могућност преношења веће количине информација, ниски трошкови, стално кретање и евазија, широка лепеза оружја, формат, правац, итд,⁸ отежавајући фактори у борби против

⁸ Опширније у: Кешетовић, Ж., Благојевић, М., Интернет и тероризам., Високотехнолошки криминал у Републици Српској, Зборник, Лакташи, 2012. год., стр. 45.

коришћења интернета од стране терориста су такође и непостојање (кашњење) легислативе, односно њена недореченост и непрецизност, те различита етичка питања и дилеме. Међутим, интернет и није само оружје које је у рукама терориста. Интернет је истовремено отворио и нове могућности у борби против тероризма, јер омогућава прикупљање информација о терористима, а може послужити и за ширење универзалних људских вриједности и превазилажење етничких, религијских и идеолошких предрасуда и стереотипа, подстицање и промовисање умјерености у заједницама из којих се регрутују терористи и тиме довести до својеврсне дерадикализације.⁹ Поред овог ризика злоупотребе интернета, појављује се и проблематика која се односи на крађу идентитета. Од тога би се издвојили облици попут: *Spoofing*, *Phishing* *картичне преваре*. Ово је далеко блажи облик ризика и безбједносног угрожавања у односу на претходни, јер ипак у овом сегменту основни циљ је имовинска корист док у претходном дијелу који је описан, јесте циљ мијењање и подређивање колективне друштвене свијести насилним путем како би се одређени друштвени поредак довео у облик уређења којег терористи желе и који њима одговара. У том смислу категоризација, врсте и облици жртве су неупоредиви, те су и последице ова два ризика безпредметни за компарацију. Када је у питању крађа идентитета која за последицу има стицање противправне имовинске користи, она може бити узрочно-последично везана са тероризмом ако се новац који је добијен од овакве криминалне дјелатности користи у финансирању терористичких аката и дјеловања. Овакви облици злоупотребе интернета свакако су у домену како националних, тако и наднационалних облика контроле и правног регулисања.

Оно што посебно представља ризик од утицаја злоупотребе интернета јесте проблематика насилничког понашања које интернет као простор може да дозволи у смислу како утицаја и подстрекавања на насилничко понашање, тако и као средство путем којег се насилничко понашање организује и припрема за реализацију. У смислу насиља посредством интернета карактеристично је међувршњачко насиље. Међувршњачко насиље путем интернета укључује потицање групне мржње, нападе на приватност, узнемиравање, ухођење, вријеђање, несавјестан приступ штетним садржајима те ширење насилних и увредљивих коментара. Свакако да је ово један од сегмената који као скуп ризичног понашања мора да забрине државу у смислу стварања безбједносног концепта, гдје су често млади људи угрожене групе које су обухваћене индукованим ризичним насилничким понашањем. Злоупотреба интернета може да се врши на различите начине и широка је лепеза могућности којима се интернет може употрејибити у правцу друштвено негативних токова. Сајбер криминал је дакле изузетно широк појам и он представља облик криминала који се превасходно врши путем компјутера, компјутерских мрежа и компјутерских система. Како је то имагинаран, односно апстрактан простор, јасно је дакле да се он практично врши у електронском окружењу. Већ смо рекли да се добијени подаци могу користити и злоупотребити на различите начине и у различите сврхе и циљеве. Обзиром на наведено, онда би као ризике могли навести поред набројаних и противправно коришћење

⁹ Закон о измјенама и допунама Кривичног Закона Републике Српске, Сл. гласник РС, бр.73/10

услуга и неовлашћено прибављање информација, компјутерске крађе, компјутерске преваре, компјутерске саботаже и компјутерски тероризам и криминал везан за компјутерске мреже. С тим у вези, према Европским стандардима могли би да разликујемо кривична дјела сајбер криминалитета као:¹⁰ Дјела против повјерљивости, интегритета и доступности компјутерских података и система – њих чине незаконити приступ, пресретање, уплитање у податке или системе, коришћење уређаја, (производња, продаја, увоз, дистрибуција), програма, пасворда; Дјела везана за компјутере – код којих су фалсификовање и крађе најтипичнији облици напада; Дјела везана за садржаје, (дјечија порнографија је најчешћи садржај који се појављује у овој групи обухватајући посједовање, дистрибуцију, трансмисију, чување или чињење доступним и расположивим ових материјала, њихова производња ради дистрибуције и обрада у компјутерском систему или на носиоцу података); Дјела везана за кршење ауторских и сродних права која обухватају репродуковање и дистрибуцију неауторизованих примјерака и средства за ефикасну истрагу и заштиту. Зависно од типа почињених дјела сајбер криминал може бити:¹¹ **Политички** (сајбер шпијунажа, хакинг, сајбер саботажа, сајбер тероризам, сајбер ратовање); **Економски** (сајбер преваре, хакинг, крађа интернет услуга и времена, пиратство софтвера, микрочипова и база података, сајбер индустријска шпијунажа, преваре на интернет аукцијама - неиспоручивање производа, удруживање ради постизања веће цијене, трговина робом са црног тржишта); **Производња и дистрибуција недозвољених и штетних садржаја** (дјечија порнографија, педофилија, вјерске секте, ширење расистичких, нацистичких и сличних идеја и ставова злоупотреба жена и дјеце); **Манипулација забрањеним производима, супстанцама и робама** (дрогом, људским органима и оружјем); **Повреде сајбер приватности** (надгледање е-поште, спам прислушкивање, снимање “причаоница”, праћење е-конференција, недозвољено качење).

Закључак

Као што је видљиво, област интернета је веома широк и разнолик појам којег је изузетно тешко пратити и контролисати. Посебност злоупотребе интернета је распрострањена у сегменту социјалних, односно друштвених мрежа, а чије су злоупотребе вишедимензионалне и шаролике. Ризици по безбједност у друштвеним заједницама али и на међународном нивоу су свакако вишеструки. Врбовање људи са крајњим злонамјерним циљем је учесталост која се у редовима црне хронике може готово свакодневно прочитати. Овакве злоупотребе интернета, такође су пропраћене и ширењем вјерских, расних, националистичких нетрпеливости али у последње вријеме све чешће су присутни и отворени позиви на тероризам, или су терористички акти окарактерисани као оправдани. Обзиром да је интернет јавни простор, те самом чињеницом да је његова доступност неупитна, потребно је појачати систем владиних контрола којим би се

¹⁰ Савјет Европе, Конвенција о сајбер криминалу, Будимпешта 23. новембра 2001. године

¹¹ Танилир, Н.М., Тахировић, М., Међународна безбједност и сајбер опасност, Монет., Вол. 34, Подгорица, 2013. год., стр. 10-11.

могла надzirати употреба, односно злоупотреба интернета. Веома је битно да се озбиљно схвати проблематика која се односи на могућности злоупотребе интернета у корист организованог криминала, такође, веома је битно озбиљно и приступити проблематици која се односи на различите финансијске преваре али и могућности ширења дјечије порнографије и злоупотребе дјецe који све чешће и јесу најбројнији конзументи интернета и друштвених мрежа. Разумљиво је да се морају поштовати људска права и слободе, међутим, држава мора да пронађе механизме који би се успијешно користили и примјењивали у борби против ове врсте криминала. Оно што је Република Српска урадила у својој легислативи јесте корак напријед у борби против злоупотребе интернета. Као иновативност у свој Закон о прекршајима инкорпорирала је појмовност друштвених мрежа и област интернета као јавни простор те се свако неприкладно понашање овим путем и санкционише у складу са законом. Свакако да то подразумијева могућност ограничења изражавања која подстичу дискриминацију, мржњу и насиље, те је увелико постојала и ранија потреба да се овакво дјеловање уз сагласност свих нивоа власти и озакони. Обзиром да су ово примарни негативни примјери који се манифестују злоупотребом интернета и сачињавају криминогене факторе у друштву, такође је потребно скренути пажњу и на онај секундарни дио који се односи на злоупотребу интернета од стране дјецe. Прије свега је потребно сагледавати дјечије ментално и физичко здравље које свакако прекомјерном употребом интернета и због саме инертности психо-физички развој дјецe и омладине води деградирајућим правцем. Као назадност и потенцијални безбједносни фактор којим би се требали бавити, када је ова злоупотреба у питању јесте све већа појава асоцијалности и отуђености, незадовољства и гомилање бијеса код дјецe и омладине, те као таква, а подстакнута насиљем путем интернета који је нецензуриран свакако да представљају изазов и ризик који је могућ да се манифестује различитим социјалним девијацијама. Управо у овом сегменту, потребно је поред правосудних институција и органа гоњења прије свега у превентивном смислу, али и репресивном на крају крајева, укључити и стручњаке из психологије, психијатрије, теологије и цркве, односно вјерске представнике, стручњаке за социјални рад и активност дјецe и омладине, као и друге владине и невладине организације и институције како би се овај проблем са дјецом предуприједио и како не би дошло до нежељених последица. Синергијом ових институција и организација резултирало би се позитивним формирањем дјецe у психолошки-физички-социјално здраву омладину.

Литература

- Закон о измјенама и допунама Кривичног Закона Републике Српске, Сл. гласник РС, бр.73/10.
- Кешетовић Ж., Изазови Интернета: Путеви и странпутице светске компјутерске мреже, Безбедност, МУП Србије, Београд, бр.6/96.
- Кешетовић Ж., Благојевић, М., Интернет и тероризам., Високотехнолошки криминал у Републици Српској, Зборник, Лакташи, 2012.
- Крапац Д., Компјутерски криминалитет, Правни факултет, Загреб, 1992. год;

- Кривични Закон Републике Српске, Сл. гласник РС бр.49/03.
- Милашиновић Р., Мијалковић, С., Амићић, Г., Безбедност и интернет, Сузбијање криминала и европске интеграције, с освртом на високотехнолошки криминал, Зборник, Лакташи, 2012.
- Савјет Европе, Конвенција о сајбер криминалу, Будимпешта 23. новембра 2001.
- Танилир Н.М., Тахировић, М., Међународна безбједност и сајбер опасност, Монет., Вол. 34, Подгорица, 2013.
- Фран И., Социјални инжињеринг, <http://www.neskwebart.com/2014/04/socijalni-inzenjering/> (Приступ:26.05.2015.).
- Шетка Г., Ратковић, Ж., Високотехнолошки криминал у Републици Српској, Зборник, Лакташи, 2012.
- http://mup.vladars.net/vtk/o_nama/onama_lat.html. (Приступ:30.08.2015.).

CIP - Каталогизacija у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

351.86(082)

327(082)

316.32(082)

323(082)

МЕЂУНАРОДНИ научни скуп Ризици, изазови и безбједносне пријетње са тежиштем на Републику Српску и Босну и Херцеговину (2015 ; Бања Лука)

Rizici i bezbjednosne prijetnje : zbornik radova / [Međunarodni naučni skup Rizici, izazovi i bezbjednosne prijetnje sa težištem na Republiku Srpsku i Bosnu i Hercegovinu, Banja Luka 10-11.12.2015. godine.] ; [glavni i odgovorni urednik Duško Vejnović, Vladimir Stojanović ; prevod Dreno Željковић]. - Banja Luka : Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci : Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjedonosna, sociološka i kriminološka istraživanja : Udruženje Sport za sve ; Beograd : Fakultet za poslovni i industrijski menadžment, Univerzitet Union ; Nikšić : Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore Defendologija, 2015 (Banja Luka : Atlantik bb). - 337 str. : graf. prikazi, tabele ; 24 cm

Tiraž 200. - Tekst lat. i ćir. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz većinu radova. - Abstract.

ISBN 978-99955-22-98-8 (EDC)

COBISS.RS-ID 5484824

